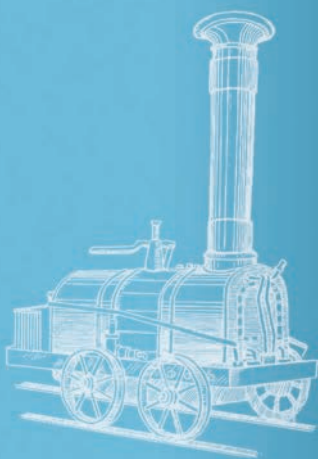
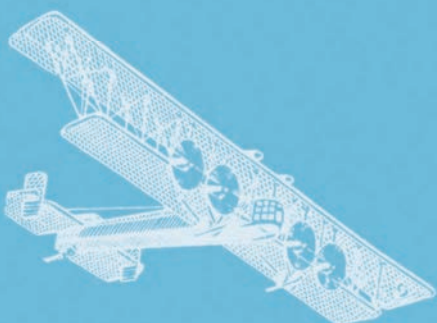

Олександр Гісем
Олександр Мартинюк
Ольга Сирцова

9

Всесвітня історія

РЕВОЛЮЦІЇ 1848—1849 рр. у ЄВРОПІ

- Революція у Франції (22—25 лютого 1848 р.); проголошення Другої республіки
- Головні центри революційних рухів 1848—1849 рр.
- ЧЕХІЯ Території, охоплені національно-визвольною боротьбою
- Райони Німеччини, охоплені рухом за прийняття Конституції 1849 р.

Збройні дії сил контрреволюції та іноземних інтервентів

- австрійських
- російських
- французьких
- неаполітанських
- іспанських
- османських

- Прийняття Конституції європейськими державами
- Установлення Другої імперії у Франції (2 грудня 1852 р.)
- Кордони Німецького союзу
- Дрібні німецькі держави

Символічне спалення трону Луї Філіппа I на площі Бастилії. На троні було написано: «Народ Парижа всій Європі: Свобода, Рівність, Братерство. 24 лютого 1848 року».

Олександр Гісем
Олександр Мартинюк
Ольга Сирцова

Всесвітня історія

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

rnk.com.ua/111368

Інтерактивний
електронний додаток

Київ • Харків
Видавництво «Ранок»
2026

УДК 94(100)(075.3)
Г 51

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 №110)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник створено відповідно до модельної навчальної програми
«Всесвітня історія. 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М.,
Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М.)

Підручник успішно пройшов апробацію у 2025/2026 навчальному році
(наказ Міністерства освіти і науки України від 02.02.2026 №142)

Гісем О. В.

Г 51 Всесвітня історія : підруч. для 9 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. М. Сирцова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2026. — 240 с. : іл.
ISBN 978-617-8775-58-2

УДК 94(100)(075.3)

Інтерактивний
електронний додаток
доступний за QR-кодом
або покликанням
rnk.com.ua/111368

ЗРОБЛЕНО
В УКРАЇНІ

ISBN 978-617-8775-58-2

© Гісем О. В., Мартинюк О. О.,
Сирцова О. М., 2026
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2026

Шановне учнівство!

Чи хотіли б ви стати свідками подій, що відбулися задовго до вашого народження? Цей підручник перенесе вас у часі в минуле. Ви побачите важливі світові події від Французької революції кінця XVIII ст. до початку XX ст., коли світ переживав бурхливу індустріалізацію, зростання імперського суперництва та великі конфлікти, що наближали людство до Першої світової війни.

Для зручності матеріал у підручнику згруповано за трьома розділами. Кожен розділ складається з параграфів, що охоплюють різні теми. Для того щоб краще уявити події, у текст додано назви і дати, поняття і терміни, імена історичних осіб. Читаючи параграф, намагайтеся запам'ятати їх.

На початку параграфа ви знайдете запитання на повторення та стислий виклад нової навчальної теми. Це допоможе пригадати вже відомий матеріал і підготуватися до роботи. Важливе значення для розуміння історичних подій мають наведені текстові й візуальні джерела: ілюстрації, уривки з документів, історичні карти, таблиці та схеми. А наприкінці параграфа наведено ключові дати та тези, над якими треба поміркувати. Щоб закріпити знання, виконайте запропоновані завдання та дайте відповіді на запитання. За необхідності звертайтеся до додаткових джерел.

До підручника створено **інтерактивний електронний додаток**. Він містить тестові завдання до кожного параграфа та за розділами; інформаційні картки; історичні карти, схеми, тексти історичних джерел і цікаві додаткові відомості; завдання на узагальнення знань і практичні заняття за розділами; словник основних термінів і понять та хронологічну стрічку подій; плани-схеми та підказки до різних форм роботи; добірку методів, що розвивають критичне мислення та вміння працювати в команді.

Рубрики

🇺🇦 Україна і світ

📖 Працюємо із джерелом

🚨 Зверніть увагу

✅ Цікаві факти

👤 Постать в історії

📖 Словник

📅 Працюємо з хронологією

🎬 Навчальний фільм

Всесвітня демократична та соціальна республіка. Художник Фредерік Сорр'є. 1848 р.
На картині зображено європейські народи, що йдуть у світле майбутнє, залишаючи позаду зруйновані монархії.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111394

§ 1. Повторення. Вступ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке історія?
2. Чим різняться історія як наука та історія як навчальний предмет?
3. Що таке «історична періодизація» та «історичні джерела»?
4. Які періоди всесвітньої історії ви розглянули в попередні роки? Назвіть їхні хронологічні межі.
5. Назвіть події Ранньомодерної доби всесвітньої історії, які ви вважаєте найважливішими. Поясніть свій вибір.
6. Які основні зміни відбулися у розвитку людства в цей період?
7. Покажіть на карті атласу країни, з розвитком яких у Ранньомодерну добу ви ознайомилися минулого року.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке Модерна доба, якими є її хронологічні межі та періодизація;
- про джерела вивчення історії Модерної доби.

Зверніть увагу

Суспільною модернізацією називають процес переходу суспільства до наступного рівня розвитку. Вона буває мирною (еволюційною), що проходить у вигляді реформ, і немирною (революційною), що супроводжується знищенням порядків, які заважають розвитку суспільства. Також суспільна модернізація може здійснюватися відповідно до вимог часу або з метою наздогнати інші країни й подолати відставання від них.

1. Модерна доба всесвітньої історії. Періодизація. Хронологічні межі

- **Працюємо разом.** Метод «Уявний мікрофон»*. Чи можна вважати Модерну добу відмінним від попереднього періодом всесвітньої історії? Чому?

Цього навчального року ви вивчатимете події **Модерної доби**, що відбувалися наприкінці XVIII — на початку XX ст. Вчені назвали цей період «**довгим XIX століттям**», оскільки тогочасні історичні процеси тривали значно більше, ніж 100 років.

Період кінця XVIII — початку XX ст. у всесвітній історії Модерної доби став часом значних змін, пов'язаних з розгортанням процесів соціально-економічної і політичної **модернізації**. Зокрема, у країнах Центральної, Західної Європи та Америки, які

- * Тут і далі: опис методів інтерактивного навчання та розвитку критичного мислення подано в електронному додатку.

А.Я. Словник

Модерна доба — період всесвітньої історії, хронологічні межі якого найчастіше визначають від кінця XVIII ст. до сьогодення. Цей період також називають сучасною історією.

«Довге XIX століття» — термін, який застосовують для визначення подій історії людства, що відбувалися в 1789—1914 рр. Його запровадив британський історик Ерік Гобсбаум.

Модернізація — оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду або перероблення чогось відповідно до сучасних вимог.

Індустріальна революція — процес розвитку суспільства, під час якого відбувається перехід від мануфактур (використання ручної праці) до фабрик і заводів (використання машин і верстатів).

Індустріальне суспільство — стадія розвитку суспільства, за якої завершено створення розвиненої промисловості та відповідних соціальних і політичних структур.

МІСЦЕ МОДЕРНОЇ ДОБИ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

► Чи є доцільним поділ всесвітньої історії на періоди? Поясніть чому.

називають Заходом, унаслідок **індустріальної революції**, що охопила їх у цей період, відбувався перехід від традиційного аграрного до **індустріального** суспільства.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113943

2. Національне відродження в Європі

► **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». Доведіть, що національне відродження стало одним з важливих явищ цього періоду всесвітньої історії.

У «довгому XIX столітті» в Європі поширилися процеси формування **націй**. Їх започаткувала Французька революція кінця XVIII ст., яка проголосила націю джерелом вищої влади в країні. У результаті поширення цих ідей серед бездержавних народів тогочасної Європи розгорталися **національно-визвольні рухи**. Європейські мислителі XIX ст. почали використовувати щодо них термін «**національне відродження**». Вони вважали, що нації, які існували раніше й занепали за несприятливих умов, тепер прагнуть відродитися. Однак на думку сучасних дослідників, насправді цей процес означав формування нових націй, які ставали важливими учасниками європейської історії.

У другій половині XX ст. набув поширення підхід, запропонований чеським ученим Мірославом

АЯ Словник

Нація — об'єднання людей, яке усвідомлює свою ідентичність, має переважно спільну територію розселення, мову, культуру, політичну культуру тощо.

Національно-визвольний рух — суспільно-політичний рух із метою визволення своєї країни від іноземного панування.

Національне відродження — соціальні й політичні рухи в середовищі бездержавних народів, спрямовані на їхній національно-культурний розвиток і становлення націй.

🇺🇦 Україна і світ

Термін «Відродження» (італійською мовою «Рісорджименто») з'явився в Італії для позначення національно-визвольного руху італійського народу проти іноземного панування і за об'єднання країни. Поступово термін «національне відродження» набув популярності в Європі, і його почали використовувати щодо процесів, пов'язаних зі становленням національної свідомості інших бездержавних народів континенту. Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. ці процеси охопили слов'янські народи, що перебували під владою Австрійської, Османської і Російської імперій.

Спільною для всіх слов'янських народів стала боротьба за створення або відновлення національної мови. За це боролися видатні представники своїх народів — чехи Йозеф Домбровський та Йозеф Юнгман, словак Ян Коллар, закарпатський русин Михайло Поп-Лучкай, наддніпрянські українці Іван Котляревський та Олексій Павловський. Виникали культурні товариства — «матиці». Вони визначали метою своєї діяльності збирання та дослідження національного фольклору, розвиток національної літератури, видання й поширення книжок національними мовами.

Золота монета часів Першої і Другої імперій у Франції — зразок речових джерел Модерної доби.

- Чому оформлення нагадує монети часів Римської імперії?

«Що про війну?».

Художник Філіп Вілсон. 1881 р.
Художник зобразив свого родича, який читає газету. У XIX—XX ст. для більшості людей преса була основним джерелом новин.

Грохом. Він поділив національне відродження слов'янських народів на три етапи:

- фольклорно-етнографічний — прояв інтересу до історії, звичаїв та мови свого народу з боку інтелігенції;
- культурницько-літературний — групи освічених людей визначаються зі своїми культурними й політичними вимогами та починають агітацію за їх поширення серед широких верств населення;
- політичний — виникнення перших політичних партій та рухів, що висувають перші політичні програми та розгортають боротьбу за право націй на самовизначення.

3. Джерела історії Модерної доби

- **Працюємо в малих групах.** Метод «ПРЕС». Висловіть власну думку та обґрунтуйте її: чи є база історичних джерел для вивчення Модерної доби такою самою, як і для попередніх періодів всесвітньої історії.

Ви вже знаєте про те, що минуле досліджують за історичними джерелами, які є носіями інформації про розвиток людства. Історичні джерела поділяють на такі типи:

- *речові* — знаряддя праці, побутові речі, зброя, предмети ужиткового мистецтва, монети, печатки, прикраси, архітектурні споруди, технічні засоби та пристрої тощо;
- *писемні* — літописи й хроніки, листи, документи, спогади сучасників і свідків подій тощо;
- *усні* — перекази, казки, міфи, історичні пісні, легенди тощо.

Виділяють також зображувальні, мовні, топонімічні, традиційно-звичаєві джерела інформації.

У джерелах з історії Модерної доби відбулися зміни. Як і раніше, для дослідження залишилися важливими речові джерела — монети, предмети побуту, ювелірні вироби, зброя, архітектурні споруди та інші.

Особливого значення в цей час набули писемні пам'ятки: щоденники, листи, мемуари, автобіографії тощо. Вони дають змогу дослідити приватне життя людей, зрозуміти їхні думки та почуття. Значне поширення в цей час дістала преса (газети, журнали). Із розвитком наукових знань зросла кількість наукових праць. Розширення діяльності державних органів влади й органів місцевого самоврядування сприяло появі численних документів:

це листи правителів держав, парламентські акти, судові рішення, податкові реєстри, міські хартії, дипломатичні договори тощо. Вони надавали інформацію про політичні події, економічні процеси та структуру населення.

Значною є літературна спадщина, твори якої актуальні дотепер. Романи, поеми, п'єси відображають побут, звичаї, світогляд населення. Чимало інформації про традиції людських спільнот у різних країнах у цей період можуть надати дослідження

народних переказів, пісень, легенд та інших джерел.

Із появою технічних засобів, звукозапису, кіно й фотографії поступово поширювалися пов'язані із цими технічними досягненнями способи фіксації історичних подій. З'явилися такі види джерел, як аудіо-, фото- та кінодокументи.

Варто нагадати, що для отримання достовірних уявлень про тогочасне життя людства необхідно поєднувати й порівнювати інформацію з різних історичних джерел.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Три речення».** Правила гри. Учні та учениці мають передати зміст визначеного пункту параграфа трьома простими реченнями. Перемагають ті, чия розповідь буде коротшою, але при цьому правильно передаватиме зміст матеріалу.
2. Як змінилися історичні джерела для дослідження Модерної доби?
3. У чому полягало національне відродження в тогочасній Європі?

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на карті атласу українські землі й держави, до складу яких вони входили на початку Модерної доби.
5. Проаналізуйте національне відродження в Європі та доведіть, що воно було новим явищем суспільного життя цієї доби.
6. **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Обговоріть і складіть перелік порад, як краще організувати роботу з підручником на уроках і вдома.

Оцінюємо і створюємо

7. Підготуйте есе за темою «Чому саме зараз варто замислитися над тим, для чого ми вивчаємо історію».
8. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення за темою (на вибір): 1) Видатні дослідники Модерної доби. 2) Періодизація Модерної доби: підходи та рішення.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- доцільність застосування поняття «довге ХІХ століття» до нового періоду розвитку людства;
- необхідність знань про події початку Модерної доби у всесвітній історії для розуміння процесів, що відбувалися в цей період на українських землях.

Працюємо з хронологією

Кінець ХVІІІ ст. — наші дні	Модерна доба.
Кінець ХVІІІ — початок ХХ ст.	«довге ХІХ століття».

Сторінками подій
rnk.com.ua/113281

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111395

Розділ І. ЄВРОПА, АМЕРИКА І СВІТ наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111396

§ 2. Французька революція кінця XVIII ст.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть характерні ознаки соціально-економічного і політичного розвитку Франції у XVIII ст.
2. Що таке Просвітництво?
3. Якими були погляди європейських просвітителів на суспільство й державу?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про те, що спричинило Французьку революцію кінця XVIII ст.;
- як розгорталися події у Франції в цей період;
- про процеси в країні, пов'язані з формами феодального правління.

АЯ Словник

«Старий порядок» — назва періоду абсолютної монархії у Франції; соціально-економічні й політичні відносини, що панували у Франції від кінця XVI ст. та до початку Французької революції.

Французька революція кінця XVIII ст. — докорінні перетворення соціальної і політичної систем Франції, що призвели до знищення «старого порядку» в країні.

1. Суспільно-політичне становище Франції наприкінці XVIII ст.

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Групове обговорення». Як характерні для Франції кінця XVIII ст. порядки впливали на суспільно-політичну ситуацію в країні?

На початку 80-х рр. XVIII ст. Французьке королівство налічувало 25,7 млн осіб. Із них близько 22 млн становило селянство.

В економіці Франції першість посідало сільське господарство. У промисловості країни переважало мануфактурне виробництво. Індустріальна революція ще не відбулася. Активно розвивалася торгівля. Маючи значний флот, Франція отримувала чималі прибутки від зовнішньої торгівлі.

У 70-х рр. XVIII ст. економічне становище Франції погіршилося. Король Луї XVI майже безконтрольно витрачав кошти з бюджету країни.

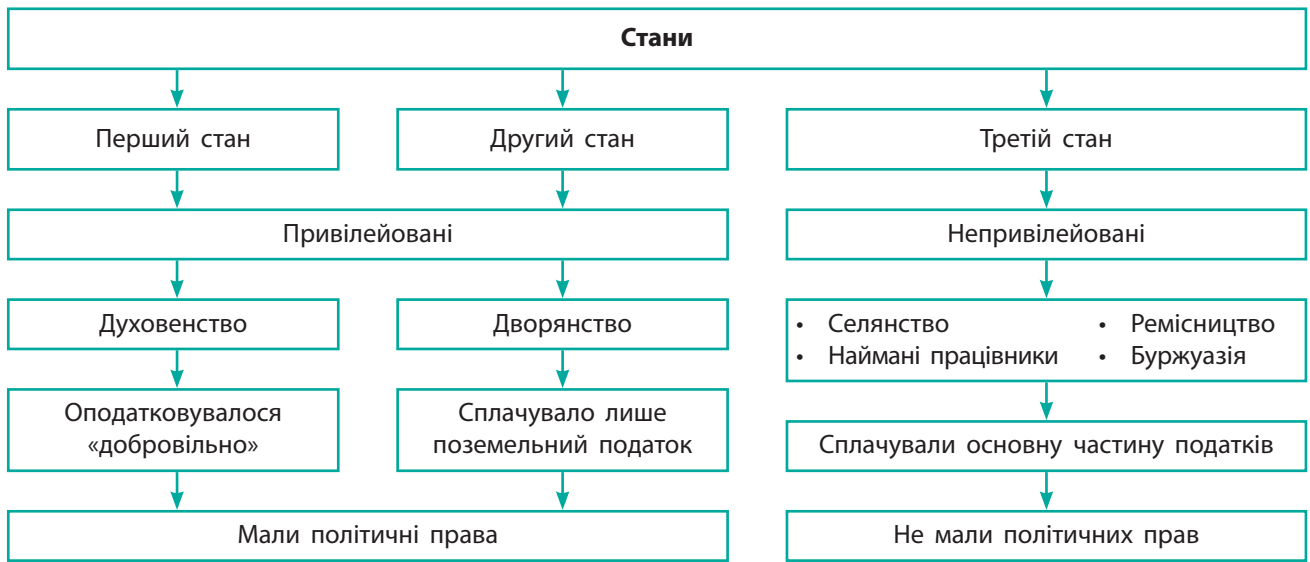
Населення Франції поділялося на стани, але цей поділ уже не відповідав ситуації в суспільстві. У третьому стані виокремилася буржуазія, яка за допомогою часто перевершувала дворянство. Її не задовольняла відсутність привілеїв і політичних прав.

Франція була абсолютною монархією. Сукупність особливостей її державного й суспільного устрою в цей час визначають як **«старий порядок»**.

Заведений у країні лад зазнавав критики з боку французьких просвітителів. Найвідомішими серед них були Вольтер, Шарль Луї Монтеск'є, Дені Дідро та Жан-Жак Руссо. Вони по-різному уявляли те, як має розвиватися країна, але їх об'єднувало несприйняття «старого порядку».

Загострення кризи «старого порядку» та поширення ідей Просвітництва створили передумови для спалаху **Французької революції кінця XVIII ст.** Її метою стало повалення абсолютної монархії.

СТАНОВИЙ ПОДІЛ ФРАНЦУЗЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

► Визначте за схемою відмінності у правах станів французького суспільства.

2. Початок революції. Законодавча діяльність Установчої асамблеї

► **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». Визначте основні події початкового періоду Французької революції.

Король вирішив запровадити нові податки, тому вперше за 175 років скликав Генеральні штати. Проте події пішли не так, як він очікував. Представники третього стану, яких було найбільше, заявили, що стара схема голосування «один стан — один голос» є несправедливою. Вони вимагали перейти до принципу «один депутат — один голос», щоб їхні інтереси нарешті були враховані. Король відхилив цю пропозицію, і тоді представники третього стану на знак протесту відмовилися голосувати. Це стало початком відкритого протистояння між монархом і народом.

У червні 1789 р. представники третього й деякі представники інших станів, які приєдналися до них, оголосили себе Національною асамблеєю. Спроба короля перешкодити її роботі не мала успіху. Через деякий час вона проголосила себе Національною установчою (конституційною) асамблеєю, а метою своєї діяльності — розробку Конституції Франції. Тим часом у Парижі ширилися чутки, що Установчу асамблею незабаром буде розігнано. 14 липня **1789 р.** озброєні парижани захопили

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113944

Народження Національних зборів у червні 1789 р. Художник Філіпп Жозеф Маяр. Гравюра 1795—1799 рр.

Період	Зміст
1789—1794 рр.	Боротьба між фельянами (прибічниками конституційної монархії), жирондистами (поміrkованими республіканцями), монтаньярами (радикальними республіканцями) і роялістами, або монархістами (прибічниками абсолютної монархії)
1794—1799 рр.	Від страти М. Робесп'єра до захоплення влади Наполеоном Бонапартом
1799—1804 рр.	Від утворення Консульства до проголошення Французької імперії

Зверніть увагу

Існують декілька підходів до визначення дати закінчення Французької революції кінця XVIII ст. Іноді нею вважають державний переворот 9 листопада (18 брюмера) 1799 р., здійснений Наполеоном Бонапартом.

- Поясніть, який підхід до періодизації Французької революції кінця XVIII ст. ви поділяєте і чому.

і зруйнували в'язницю Бастилію, яку вважали символом абсолютизму.

Упродовж наступних тижнів революційна хвиля з Парижа швидко поширилася на інші міста. Там усували від влади королівських чиновників і передавали владу місцевому самоврядуванню.

Установча асамблея скасувала повинності, що викликали найбільше невдоволення селянства: зводити й ремонтувати будинки землевласників, дороги, мости, греблі, вільне право знаті на полювання тощо. У серпні **1789 р.** прийняли Декларацію прав людини і громадянина, в основі якої були ідеї французьких просвітителів про невід'ємні природні права людини.

Король здійснив невдалу спробу втекти за кордон, але його затримали й повернули до Парижа.

Навчальний фільм

Французька революція кінця XVIII ст.
rnk.com.ua/113945

Узяття Бастилії 14 липня 1789 р.
Художник Жан-П'єр Уель. 1789 р.

- Чому повстало населення знищило Бастилію?

ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ кінця XVIII ст.

У вересні 1791 р. Установчі збори прийняли першу в історії Франції Конституцію, згідно з якою країна стала **конституційною монархією**. Розпочала роботу нова Законодавча асамблея, у якій узяли участь політичні об'єднання Франції. Це були клуби **якобінців** — радикальних республіканців (монтаньярів), поміркованих республіканців (жирондистів) та конституційних монархістів (фельянів).

У 1792 р. військовий союз Австрії та Пруссії започаткував першу **антифранцузьку військову коаліцію**. У відповідь на це Законодавча асамблея оголосила війну

АЯ Словник

Конституційна монархія — форма державного правління, за якої влада монарха як глави держави обмежена нормами Конституції.

Якобінці — назва учасників впливового політичного руху періоду Французької революції кінця XVIII ст.

Антифранцузькі військові коаліції — тимчасові військово-політичні союзи, які створювали європейські держави для ведення спільних воєнних дій проти Франції наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Головним ініціатором та учасником усіх коаліцій була Велика Британія.

Із Декларації прав людини і громадянина (1789 р.)

- I. Люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах...
 - II. Метою кожного державного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека та опір гнобленню.
 - III. Джерело всієї верховної влади завжди зосереджено в нації...
 - IV. Свобода полягає в праві робити все, що не шкодить іншому...
 - V. Закон може забороняти лише дії, шкідливі для суспільства. Усе, що не заборонено законом, дозволено...
 - VII. Ніхто не може бути обвинувачений, затриманий або заарештований інакше, ніж у випадках, визначених законом...
 - IX. ...Людина вважається невинною доти, доки її не оголосять винною...
 - X. Ніхто не має відчувати утисків у висловлюванні власних думок...
 - XVI. Оскільки власність є непорушним і священним правом, то ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у випадку встановленої законом незаперечної суспільної необхідності...
- Чи доцільно вважати, що Декларація заклала у Франції основи правової держави? Чому?

А:Я Словник

Інтервенція — втручання однієї або декількох держав у внутрішні справи іншої держави. Інтервенція буває військова, економічна та дипломатична.

Постать в історії

Жорж Жак Дантон
Максиміліан Робесп'єр
rnk.com.ua/113946

Цікаві факти

У 1790 р. у промові депутата М. Робесп'єра «Про створення Національної гвардії» вперше було оприлюднено вислів «Свобода, рівність, братерство». Він увійшов в історію як символ Французької революції кінця XVIII ст. У сучасній Франції це гасло стало національним девізом. Його розміщено на фасаді міської ратуші в Парижі. Крім цього, на знак пам'яті про події революції в сучасній Франції було запроваджено триколірний прапор і національне свято 14 липня — День узяття Бастилії.

Австрії. Розпочалися війни революційної Франції з коаліцією держав, що виступали проти неї.

Більшість французьких офіцерів перейшли на бік противника, і австро-пруські війська розпочали **інтервенцію** на території Франції. Законодавча асамблея звернулася до населення країни із закликом «Батьківщина в небезпеці!». До лав французької армії вступила велика кількість добровольців.

3. Повалення монархії та встановлення республіки. Якобінська диктатура

► **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». Укажіть історичне значення повалення монархії та встановлення республіки у Франції.

У серпні 1792 р. в Парижі спалахнуло повстання проти монархії. Законодавча асамблея прийняла рішення про позбавлення короля влади та скликання нового вищого органу влади — Національного конвенту (зборів), який мав прийняти нову Конституцію Франції. Луї XVI було заарештовано й ув'язнено. У той самий час війська антифранцузької коаліції розгорнули наступ на Париж.

20 вересня 1792 р. поблизу селища Вальмі, що неподалік Вердена, Франція здобула першу значну перемогу над прусською армією. Цього ж дня Національний конвент проголосив Францію республікою. Це започаткувало період Першої республіки.

Ситуація в Конвенті була дуже хиткою. За наполяганням депутатів-монтаньєрів Конвент звинуватив Луї XVI у зраді та засудив до смертної кари. У січні 1793 р. короля стратили (а в жовтні по-

Міська ратуша Парижа (Франція). Сучасний вигляд.

збавили життя його дружину Марі-Антуанетту). Унаслідок цих подій кількість країн — учасників антифранцузької коаліції значно збільшилася. Навесні 1793 р. її війська знову перейшли в наступ, а французька армія почала відступати.

До поразок на фронтах додалося ускладнення внутрішнього становища у Франції. Порухення господарських зв'язків викликало нестачу продуктів.

Напруження посилили селянські протести в провінції **Вандея**, що спалахнули через примусовий набір там солдатів.

На початку літа 1793 р. в Парижі відбулося повстання, унаслідок якого монтаньяри захопили владу та вигнали з Конвенту жирондистів. Незабаром лідерів жирондистів стратили. У країні встановилася якобінська **диктатура**. Функції уряду Франції взяв на себе Комітет громадського порятунку, очолюваний Максиміліаном Робесп'єром. Конвент прийняв нову Конституцію, яка закріпила республіканську форму правління.

Якобінці провели масову мобілізацію та реорганізували армію, кількість якої досягла 1 млн осіб. Уже восени вона звільнила всю захоплену територію Франції. Під час цих подій відзначився капітан артилерії **Наполеон Бонапарт**. За свої заслуги він у віці 24 років здобув звання бригадного генерала.

АЯ Словник

Вандея — регіон на заході Франції, де в 1793 р. відбулося збройне повстання роялістів і католиків проти влади французьких революціонерів.

Диктатура — нічим не обмежена влада особи, що спирається на силові структури держави або пряме насильство та терор.

Постать в історії

Наполеон Бонапарт був сином небагатого дворянина з острова Корсика. Він розпочав службу у французькій армії підпоручиком. У роки революції можливість здобути підвищення на службі Наполеону Бонапарту дали революційні війни й допомога Огюстена Робесп'єра, брата М. Робесп'єра. Після термідоріанського перевороту Наполеона Бонапарта усунули від служби за зв'язки з якобінцями. Однак за його допомогу в придушенні бунту 1795 р. в Парижі Директорія призначила Наполеона Бонапарта командувачем гарнізону Парижа, а згодом — французької армії під час італійського походу.

Цікаві факти

Кожен батальйон добровольців для захисту Франції мав свої прапор, гімн і форму одягу. Особливу популярність серед населення здобув гімн загону з Марселя — «Марсельєза», слова й музику до якого написав військовий інженер Руже де Ліль. Згодом «Марсельєза» стала державним гімном Франції.

Словник

Револьюційний терор — усунення політичних противників шляхом фізичного насильства під час революційних подій.

Директорія — форма державного правління, за якої найвищі державні повноваження здійснює група осіб.

Битва біля пірамід.
Художник Антуан-Жан Гро. 1810 р.

- ▶ Чому перемоги Наполеона Бонапарта в Єгипті не призвели до підкорення цієї країни Францією?

Після вбивства одного з лідерів якобінців Жана-Поля Марата у країні розгорнувся **терор** проти «ворогів революції». Упродовж декількох тижнів лише в Парижі стратили понад 1,4 тис. осіб.

Для боротьби зі зростанням цін Конвент прийняв Декрет про «загальний максимум», яким обмежив ціни на зерно, борошно, сіль, мило тощо й одночасно зумовив збільшення заробітної плати. Після цього продукти взагалі зникли з крамниць.

Наприкінці червня 1794 р. французька армія здобула важливу перемогу над австрійськими військами. Це усунуло зовнішню загрозу, але крапку поставлено не було.

27 липня 1794 р. (9 термідора за новим революційним календарем) противники політики якобінців схопили М. Робесп'єра та його однодумців у Конвенті, а наступного дня стратили. Так унаслідок термідоріанського перевороту якобінська диктатура припинила існування.

4. Директорія

- ▶ **Працюємо в парах.** Метод «Два — чотири — усі разом». Визначте, яку політику проводила влада Франції в період термідоріанського режиму та Директорії.

Учасники термідоріанського перевороту скасували більшість запроваджених якобінцями обмежень. До Конвенту повернули вцілілих жирондистів, помилували вандейських бунтівників. Термідоріанський режим відмовився від радикального варіанта перебудови суспільства та прагнув здобути підтримку поміркованих верств нової знаті, яка сформувалася за роки революції.

У серпні 1795 р. Конвент прийняв нову Конституцію. Вона зберігала республіку, але скасовувала загальне виборче право. У жовтні того самого року Конвент передав владу новим органам управління — Законодавчому корпусу та **Директорії**.

У період Директорії Франція здобула вирішальну перемогу над першою антифранцузькою коаліцією. Війна з її боку в цей період набула загарбницького характеру. Було захоплено лівий берег Рейну та Бельгію, Голландію перетворено на залежну від Франції Батавську республіку. Навесні 1796 р. командувачем французької армії для походу до зайнятої Австрією Північної Італії призначили генерала Наполеона Бонапарта. Зміцнивши боєздатність армії, він провів блискучу воєнну кампанію, швидко розгромив австрійську армію та захопив усю

Італію. Перша антифранцузька коаліція внаслідок італійського походу 1796—1797 рр. розпалася.

Головним суперником Франції залишалася Велика Британія. Наполеон Бонапарт вирішив захопити Єгипет, а звідти рушити на Індію — найбагатшу британську колонію.

Під час єгипетського походу 1798—1799 рр. Наполеон Бонапарт захопив Єгипет, однак був відрізаний від Франції кораблями британського адмірала Гораціо Нельсона, який розгромив французький флот біля Абукіра.

У цей час у Парижі готувалася змова проти Директорії. Наполеон Бонапарт залишив свою армію в Єгипті та повернувся до Франції, оскільки мав свої плани щодо зміни влади. **9 листопада 1799 р. (18 брюмера)** у Парижі стався державний переворот, унаслідок якого влада у Франції перейшла до Консульства (співправління трьох осіб).

5. Консульство

► **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». Які зміни відбулися у Франції в період Консульства?

Організацію державної влади в країні доби Консульства визначала нова Конституція 1799 р. Зберігалася республіканська форма правління, поверталася загальне виборче право для чоловіків, але запроваджувалася складна багатоступенева виборча система. Законодавчу владу було поділено між Державною радою, Трибунатом, Законодавчими зборами й Сенатом. Виконавча влада зосереджувалася в руках першого консула Французької республіки Наполеона Бонапарта.

Особливо складною залишалася ситуація в економіці. Країна стояла на межі банкрутства. Інфляцію подолали лише завдяки запровадженню нових паперових грошей (асигнацій), забезпечених золотом.

Відбулося економічне піднесення. Зріс обсяг сільськогосподарської продукції. У Франції розпочалася індустріальна революція. Розвитку промисловості сприяло надання підприємцям державних замовлень на військове спорядження. Створювалися нові робочі місця, проте одночасно заборонялися робітничі спілки та страйки.

Для досягнення національного примирення Наполеон Бонапарт спочатку дозволив повернутися більшості емігрантів, а потім оголосив для них загальну амністію. Злагоді сприяла також укладена в липні 1801 р. угода (конкордат) із Папою

Наполеон Бонапарт під час державного перевороту 18 брюмера VIII (9 листопада 1799 р.). Художник Франсуа Бушо. Близько 1840 р.

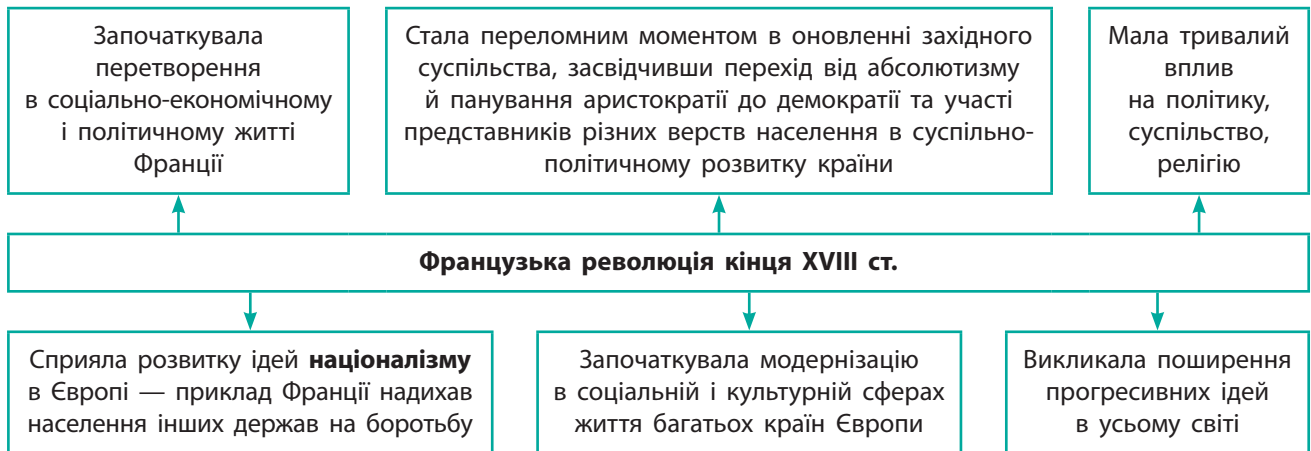
► Укажіть чинники, що сприяли перевороту 18 брюмера.

■ Україна і світ

Українські історики Микола Варварцев та Андрій Мартинов зазначали, що діячі Французької революції кінця XVIII ст. звертали увагу на тогочасні українські землі. Так, у 1790 р. Міністерство закордонних справ Франції підкреслювало, що українські землі стали жертвою російського царизму. Законодавча асамблея помічала зміни суспільних настроїв у Східній Європі. На думку діячів Французької революції кінця XVIII ст., тогочасні Польща та Україна мали сприяти поширенню гасел свободи. Сподівання залучити місцеве населення до боротьби проти Російської імперії висловлювали й керівники якобінців.

Зміст українського питання діячі Французької революції розглядали як частину революційного руху за звільнення народів Європи. Про давні історичні традиції визвольної боротьби українців писав депутат Конвенту Жан-Філіпп Гарран де Кулон у книзі «Політичні досліді над старою й новою польською державою» (1795 р.).

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ кінця XVIII ст.

А:Я Словник

Націоналізм — система поглядів, в основі яких лежать уявлення про те, що нація є найважливішою спільнотою людей і має ключове значення для створення та розвитку держави.

Наполеонівські війни — війни, які вели проти Франції держави Європи в часи перебування при владі Наполеона Бонапарта (1799—1815 рр.).

Сторінками подій
rnk.com.ua/113282

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- позитивне й негативне в розвитку країни революційним шляхом (на прикладі Франції кінця XVIII — початку XIX ст.);
- найважливіші події розглянутих періодів Французької революції кінця XVIII ст.

Римським Пієм VII. Католицизм проголошувався релігією більшості французького населення.

У зовнішній політиці періоду Консульства важливе місце посідала боротьба з другою антифранцузькою коаліцією (1798—1802 рр.). Влада прагнула збільшити підконтрольні Франції території і, використовуючи їхні ресурси, завдати поразки Великій Британії. Війни, які вели різні держави проти Франції, очолюваної Наполеоном, дістали назву **наполеонівських**.

Війна з другою коаліцією завершилася перемогою Наполеона. За Люневільським миром 1801 р. Франція витіснила австрійські війська з Італії та змусила Австрію визнати кордони Франції за лівим берегом Рейну. За Ам'єнським миром 1802 р. із Великою Британією Франція повернула свої володіння у Вест-Індії та залишила за собою контроль над Єгиптом. Після цього друга антифранцузька коаліція припинила своє існування. Через рік бойові дії відновилися. У 1802 р. Франція захопила П'ємонт в Італії, а в 1803 р. підкорила Швейцарію.

У травні-червні 1803 р. Наполеон здійснив переможну Ганноверську кампанію, у результаті якої отримав землі, що належали Великій Британії.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Продовжте розповідь».** Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають викласти зміст визначеного питання з розглянутого матеріалу, відпо-

відаючи по черзі одним реченням. Перемагає учень / учениця, чие речення буде останнім.

2. На які періоди поділяють історію Французької революції кінця XVIII ст.?
3. Чим конституційна монархія відрізняється від абсолютної?
4. Як у Франції було встановлено республіку?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу події, пов'язані з розгортанням Французької революції кінця XVIII ст.
6. Виконайте завдання з хронології. 1) Які події відбувалися на українських землях у період Французької революції кінця XVIII ст.? 2) Скільки років від дати початку Французької революції кінця XVIII ст. відзначають цього року?
7. **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». Складіть таблицю «Французька революція кінця XVIII ст.». Зробіть висновок.

Період	Основні події	Результати періоду

8. Як, на вашу думку, взаємопов'язані «старий порядок» і початок революції у Франції?
9. Визначте, чим відрізнялася політика Директорії від політики Консульства.

Оцінюємо і створюємо

10. Дайте оцінку перетворенням, що відбулися у Франції на різних етапах революції.
11. **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Висловіть свою думку та підтвердьте її трьома аргументами, чи могла Франція уникнути революції, що спалахнула у XVIII ст.
12. **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». Спрогнозуйте, які культурні, економічні та суспільні проблеми могли виникнути у Франції періоду революції. За додатковими джерелами переконайтеся, що ваші припущення відповідають тогочасним реаліям. Підготуйте повідомлення за цією темою.
13. Напишіть лист від особи француза / французки до уявного друга або подруги в іншій країні з розповіддю про те, які зміни сталися в його / її житті в роки революції у Франції.
14. За додатковими джерелами створіть презентацію за темою (на вибір): 1) Якобінська диктатура. 2) Вандейське повстання.

Працюємо з хронологією

- 1789—1799 (1804) рр.** Французька революція.
- 1789 р.** прийняття Декларації прав людини і громадянина.
- 1792 р.** проголошення Франції республікою.
- 1799 р.** перехід влади у Франції до Консульства внаслідок перевороту 9 листопада (18 брюмера).

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111397

Скульптура «Марсельєза» на Триумфальній арці, одна з найвідоміших пам'яток Парижа.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111398

§ 3. Перша імперія у Франції

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть основні суспільно-політичні зміни, що відбулися у Франції внаслідок революції.
2. Як відбувався розвиток військової і політичної кар'єри Наполеона Бонапарта в період революції?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як було встановлено Першу імперію у Франції;
- про кризу та падіння Першої імперії у Франції.

АЯ Словник

Кодекс — законодавчий акт, що містить правові норми з певної галузі права.

Навчальний фільм

Перша імперія у Франції

rnk.com.ua/113947

1. Установлення Першої імперії у Франції

► **Працюємо в парах.** Метод «Телеграма тексту». Визначте, як було встановлено Першу імперію у Франції.

Результати внутрішньої і зовнішньої політики періоду Консульства сприяли зростанню авторитету Наполеона Бонапарта у Франції.

У лютому-березні 1804 р. у Франції викрили велику змову прибічників відновлення монархії Бурбонів. Люди квапилися проголосити Наполеона Бонапарта імператором, адже вважали, що лише в такий спосіб можуть захистити здобутки революції. У травні **1804 р.** Сенат прийняв нову Конституцію, за якою Наполеона Бонапарта проголосили імператором французів Наполеоном I. Проте Французькою імперією держава офіційно стала з 1809 р.

Внутрішня політика Першої імперії, як її називають дослідники, продовжувала попередній курс періоду Консульства. У серпні 1804 р. з'явився Цивільний кодекс, або «Кодекс Наполеона». Це був перший і єдиний для всієї країни збір законів. У ньому закріпили принцип рівності всіх громадян у правах, недоторканності приватної власності, свободи підприємництва, норми сімейного права тощо.

Пізніше у Франції прийняли також Комерційний кодекс (1807 р.) та Кримінальний кодекс (1811 р.). Норми кодексів 1804—1811 рр. були поширені на французькі колонії, союзні з наполеонівською Францією, та підкорені нею країни. Саме завдяки цьому війни, які вів Наполеон Бонапарт, сприяли руйнуванню «старого порядку».

Працюємо із джерелом

Із Цивільного кодексу (1804 р.)

Стаття 544. Власність є правом користуватися та розпоряджатися речами найбільш абсолютним чином, щоб користування не було таким, яке заборонене законом і регламентом.

Стаття 545. Нікого не можна примусити поступитися своєю власністю, якщо це не робиться для суспільної користі та за справедливу і попередню винагороду. Власність набувається й передається

шляхом успадкування, дарування при житті або за заповітом...

► Наприкінці життя Наполеон Бонапарт сказав: «Моя справжня слава не є в 40 виграних мною битвах... Проте не буде і не може бути забутим мій Цивільний кодекс». Чим, на вашу думку, була зумовлена ця переконаність історичного діяча?

2. Установлення французького панування в Європі

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Чим було зумовлене встановлення французького панування в Європі?

У 1805 р. сформувалася третя антифранцузька коаліція. Наполеон збирався завдати головного удару Великій Британії. Однак спочатку він вирішив вивести з гри слабку Австрію. Наприкінці **жовтня 1805 р.** в битві біля міста Ульм на Дунаї Наполеон змусив капітулювати головну австрійську армію. Проте майже одночасно із цією перемогою Франція зазнала поразки в найбільшій морській битві XIX ст. біля мису Трафальгар неподалік Гібралтарської протоки. Об'єднаний флот Франції та Іспанії майже повністю був знищений британським флотом віцеадмірала **Гораціо Нельсона** (що, правда, сам віцеадмірал був смертельно поранений). Ця поразка змусила Наполеона I відмовитися від планів вторгнення на Британські острови. А Велика Британія закріпила своє панування на морі.

У **листопаді 1805 р.** Наполеон переможним маршем вступив до Відня. На допомогу Австрії прийшла російська армія. У грудні 1805 р. під Аустерліцом (територія сучасної Чехії) відбулася «битва трьох імператорів». Наполеон I вцент розгромив об'єднану армію австрійського імператора Франца II та російського імператора Олександра I. Унаслідок цього третя антифранцузька коаліція розпалася. Наполеон I

Трафальгарська битва. Художник Кларксон Фредерік Стенфілд. 1836 р.

- Метод «Сторітелінг». Опишіть Трафальгарську битву від імені її учасника / учасниці.

■ Україна і світ

У період війн, які вела в різних регіонах Європи Перша імперія Наполеона, розгорнулася боротьба за територію Галичини. Наприкінці травня 1809 р. Львів зайняли війська Варшавського герцогства, підкріпивши цим польські претензії на Галичину. Проте вони змушені були відступити під тиском російської армії, яка наприкінці червня того ж року увійшла до Львова. Росія сподівалася, що як союзник Франції за Тільзитським миром відбере цей регіон в Австрії. Однак за умовами Шенбрунського миру (жовтень 1809 р.) Наполеон передав Росії лише Тернопільщину та Чортківщину. Львів наприкінці грудня російська армія залишила. Указом російського імператора Олександра I від 1810 р. ці землі дістали назву «Тернопільський край».

АЯ Словник

Континентальна блокада — сукупність економічних і політичних заходів, запропонованих Наполеоном I у 1806 р. щодо Великої Британії як воєнного противника Франції.

Наполеон приймає капітуляцію Мадрида 4 грудня 1808 р. Художник Антуан-Жан Гро. 1810 р.

► Чому Наполеону I після перемог так і не вдалося підкорити Іспанію?

Працюємо із джерелом

Із Берлінського декрету про континентальну блокаду (21 листопада 1806 р.)

1. Британські острови оголошуються в стані блокади.
2. Будь-яка торгівля і будь-які зв'язки з Британськими островами заборонені.
3. Будь-який англійський підданий, якого б звання й стану він не був, знайдений у володіннях, зайнятих нашими або союзними військами, оголошується військовополоненим...
7. Будь-яке судно, що прямує з Англії чи її колоній або заходило туди після оприлюднення цього декрету, не буде прийнято жодним портом.

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та визначте, у чому полягала сутність континентальної блокади.

примусив Франца II відмовитися від титулу імператора Священної Римської імперії німецької нації. Того ж року Наполеон I створив із 16 південнонімецьких держав Рейнський союз під своїм протекторатом. Це прискорило появу четвертої антифранцузької коаліції. У середині жовтня 1806 р. відбулися дві вирішальні битви. Сили коаліції зустрілися з Наполеоном під Єною та Ауерштедтом. Протистояння завершилося перемогою імператора. Після цього Наполеон урочисто вступив до Берліна, де підписав Берлінський декрет про континентальну блокаду, спрямовану проти Великої Британії.

На території Східної Пруссії Наполеон зустрівся з російською армією. Після декількох перемог французької армії в червні 1807 р. було укладено Тільзитський мир. Росія визнала всі завоювання Наполеона I в Європі, уклала з ним союз і приєдналася до континентальної блокади. Із польських земель, отриманих Пруссією за поділами Речі Посполитої, Наполеон I створив залежне від Франції Варшавське герцогство.

У 1808 р. французька армія завоювала Іспанію. Проте частина населення не підкорилася та розпочала партизанську війну із загарбниками.

Навесні 1809 р. Велика Британія та Австрія створили п'яту антифранцузьку коаліцію. Французька армія того ж року завдала поразки австрійській у битвах під Асперном і Ваграмом, зайняла Відень. Після цього коаліція розпалася.

На початок 1810 р. під владою Наполеона I опинилася значна частина Європи. У той самий час постійно погіршувалися відносини Франції та Росії.

АНТИФРАНЦУЗЬКІ КОАЛІЦІЇ 1792—1815 рр.

Коаліція	Період існування	Держави-учасники
Перша	1792—1797 рр.	Велика Британія, Іспанія, Неаполітанське королівство, Сардинське королівство, Нідерланди (до 1795 р.), Пруссія (до 1795 р.), Священна Римська імперія, Австрія
Друга	1798—1802 рр.	Росія, Португалія, Велика Британія, Османська імперія, Неаполітанське королівство, Священна Римська імперія
Третя	1805 р.	Росія, Велика Британія, Священна Римська імперія, Османська імперія
Четверта	1806—1807 рр.	Пруссія, Росія, Велика Британія, Швеція
П'ята	1809 р.	Австрія, Велика Британія
Шоста	1813—1814 рр.	Росія, Швеція, Велика Британія, Австрія, Пруссія
Сьома	1815 р.	Росія, Швеція, Велика Британія, Австрія, Пруссія, Іспанія, Португалія

На думку Наполеона I, саме вона стала головною перешкодою для встановлення ним повного контролю над Європою.

3. Криза Першої імперії у Франції. Російська кампанія Наполеона I

► **Працюємо разом.** Метод «Фішбоун». Визначте причини кризи Першої імперії у Франції та результати російської кампанії Наполеона I.

Спочатку політика Наполеона I мала підтримку більшості французького населення. Проте поступово суспільство втомилося від тривалих війн. Стан промисловості, фінансів і торгівлі Франції погіршився в результаті обмежень, накладених континентальною блокадою. У 1810 р. країну охопила економічна криза.

Поступово ускладнювалися відносини Франції із завойованими територіями. Захоплення нових територій Францією часто супроводжувалося **реквізиціями**, оскільки постачання армії здійснювалося за принципом «війна годує війну», тобто за рахунок підкорених земель. Важким тягарем для місцевого населення також ставали **контрибуції** та необхідність постачати солдатів до наполеонівської армії. Це спричиняло виникнення національно-визвольних рухів, спрямованих проти панування Наполеона I. Так, в Італії в 1807 р. з'явилося таємне товариство карбонаріїв («вуглярів»), у Пруссії — таємне товариство «Тугендбунд». В Іспанії в результаті партизанської війни проти Франції Установчі кортеси в 1812 р. прийняли першу

АЯ Словник

Реквізиція — примусове вилучення державою майна у власника з виплатою йому вартості цього майна.

Контрибуція — 1) примусові грошові або натуральні стягнення, які накладає на населення підкореної країни нова влада; 2) примусові післявоєнні платежі, які сплачує держава, що зазнала поразки, державам-переможцям.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114608

Цікаві факти

Для участі в російській кампанії Наполеон I зібрав «Велику армію», що налічувала понад 325 тис. осіб. Коли ця армія перетнула річку Березина (зараз територія Білорусі), повертаючись додому, то в ній залишилося лише 27 тис. осіб. Інші загинули або опинилися в полоні. Загальні втрати загиблими для Франції та її союзників у наполеонівських війнах, за підрахунками вчених, становили близько 800 тис. осіб.

Відступ Наполеона з Москви. Художник Адольф Нортен. 1851 р.

АЯ Словник

Політична реставрація — відновлення суспільно-політичних порядків, що панували раніше.

Пам'ятник «битві народів» — одна з головних визначних пам'яток Лейпцига (Німеччина) і найбільший пам'ятник Європи. Сучасний вигляд.

- ▶ За допомогою додаткових джерел з'ясуєте, представники яких народів брали участь у цій битві.

в історії країни Конституцію, що перетворила її на конституційну монархію.

Похід у Росію в червні 1812 р. розпочався невдало для Наполеона І. Розгромити російські війська окремо, як планувалося, імператор французів не зміг. При цьому російська армія, відступаючи, знищувала все, що могло бути використано противником.

У вересні 1812 р. під селом Бородіно відбулася битва, результат якої Наполеон І вважав своєю перемогою, оскільки російська армія відступила й залишила Москву. Проте, зайнявши місто, Наполеон І не дочекався від російського імператора укладення миру. Після настання холодів він залишив спалену Москву та рушив спустошеним раніше шляхом додому. Переслідування російських військ, напади партизанів і сильні морози перетворили відступ французьких військ на повільну загибель.

4. Падіння Першої імперії

- ▶ **Працюємо в малих групах.** Метод «Коло ідей». Якими були причини падіння Першої імперії у Франції?

Наполеон І повернувся до Парижа та почав збирати нову армію. Тим часом противники утворили шосту антифранцузьку коаліцію. У жовтні 1813 р. під Лейпцигом зустрілися війська коаліції та імператора. У цій «битві народів» Наполеон І зазнав поразки.

У квітні 1814 р. війська шостої антифранцузької коаліції зайняли Париж, і Наполеон І зрікся престолу. Перша імперія у Франції припинила існування. За Наполеоном І зберегли титул імператора й передали йому в управління невеликий острів Ельба в Середземному морі.

За Паризькою мирною угодою між шостою антифранцузькою коаліцією та Францією було відновлено монархію Бурбонів, і держава поверталася до кордонів початку 1792 р.

У Франції відбулася політична реставрація до-революційних порядків. Королем Франції проголосили Луї XVIII, брата страченого в роки революції Луї XVI. Державним прапором замість синьо-біло-червоного, що виник під час Французької революції, знову став білий прапор із ліліями Бурбонів.

Колишні емігранти, що поверталися до країни, хотіли відновити втрачену в роки революції власність. На ринках Франції знову з'явилися британські товари, що негативно вплинуло на місцеве виробництво. У країні наростало невдоволення.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Вігадайте дату або термін».** Правила гри. Учитель / учителька загадує дату або термін за вивченою темою. Учні та учениці можуть поставити визначену кількість запитань (наприклад, шість), щоб з'ясувати, про що йдеться. Учитель / учителька має відповідати на них лише «так», «ні» або «частково».
2. Яку роль відіграли наполеонівські війни в розвитку Європи та Першої імперії у Франції?
3. Чим контрибуції відрізняються від реквізицій?

Застосовуємо і аналізуємо

4. Простежте за картою атласу розгортання воєнних кампаній Наполеона та пов'язані з ними територіальні зміни в Європі.
5. **Працюємо в парах.** Складіть хронологію подій наполеонівських війн періодів Консульства та Першої імперії.
6. **Працюємо разом.** Метод «Акваріум». Проаналізуйте місце і значення особи Наполеона для історії Франції та Європи.
7. **Працюємо в малих групах.** Метод «Дискусійна проблема». Висловіть аргументоване ставлення до наведених суджень. 1) Наполеон Бонапарт казав про себе: «Я буваю або лисом, або левом. Увесь секрет управління полягає в тому, щоб знати, коли саме потрібно бути тим або іншим». Проаналізуйте діяльність імператора французів та наведіть приклади, що підтверджують його слова. 2) Наполеон I одного разу глузливо зауважив: «Усі імперії гинуть від нетравлення». Як це твердження, на вашу думку, пов'язане з Першою імперією та результатами наполеонівських війн?

Оцінюємо і створюємо

8. Підготуйте есе за темою «Мое ставлення до Наполеона як до історичної особи».
9. **Працюємо в парах.** Розподіліть ролі та розіграйте уявний діалог між французьким і британським підприємцями, у якому вони обговорюють, як запровадження континентальної блокади вплинуло на їхні справи.
10. За допомогою сервісів штучного інтелекту згенеруйте зображення до одного з епізодів військово-політичної кар'єри Наполеона Бонапарта. Перевірте зображення на наявність історичних неточностей.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- встановлення, кризи і падіння Першої імперії у Франції;
- особливості наполеонівських війн у період Першої імперії;
- роль російської кампанії 1812 р. в наближенні краху Першої імперії.

Працюємо з хронологією

1804—1814, 1815 рр.	період існування Першої імперії у Франції.
1805 р.	Трафальгарська битва.
1812 р.	російська кампанія Наполеона I.
Жовтень 1813 р.	«битва народів» під Лейпцигом.
Квітень 1814 р.	зречення престолу Наполеоном I.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113283

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111399

§ 4. Віденський конгрес. Священний союз. Революційні рухи, виступи, революції 20—30-х рр. XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111400

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке імперія? Які імперії вам відомі?
2. Як було встановлено у Франції режим Першої імперії?
3. Якими були основні принципи Вестфальської системи міжнародних відносин?
4. Чим відмінні протестний рух, повстання і суспільна революція?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як відбувалося повернення Наполеона I до влади, відоме як «сто днів»;
- про основні рішення Віденського конгресу;
- про революційні рухи 20—30-х рр. XIX ст.

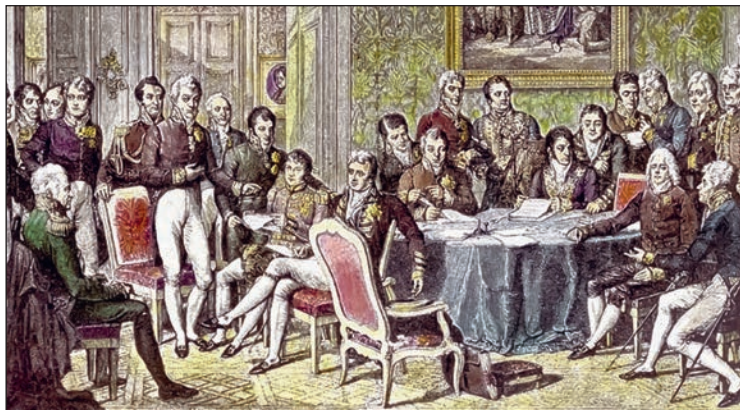
1. Початок роботи Віденського конгресу. «Сто днів» Наполеона I

► **Працюємо разом.** Метод «Уявний мікрофон». Визначте мету скликання Віденського конгресу.

Після першого зречення Наполеона I у **Відні** зібрався **конгрес**, на якому представники держав Європи хотіли визначити нове становище Франції та домовитися про територіальні зміни в Європі. Головну роль у прийнятті рішень відігравали Велика Британія, Австрія, Росія та Пруссія.

Під час облаштування післявоєнної Європи вони дотримувалися таких принципів:

- створення навколо Франції такого оточення держав, яке в разі нової загрози могло б швидко стримати та ізолювати її;
- надання країнам — учасникам антифранцузьких коаліцій компенсацій за участь у боротьбі з Наполеоном;
- відновлення кордонів і форм політичного устрою держав станом на 1792 р.;
- створення в Європі системи політичної рівноваги: сила однієї держави урівноважується іншими, що не дозволяє жодній із них установити своє панування.

АЯ Словник

Віденський конгрес — загальноєвропейська конференція, що проходила у вересні 1814 — червні 1815 р. у Відні, де було змінено політичну карту Європи після розгрому наполеонівської Франції.

Віденський конгрес. Художник Жан-Батіст Ізабе. 1819 р.

► Чому конгрес називали «танцювальним»?

Працюємо із джерелом

Із промови
Наполеона
у Греноблі
(12 березня 1815 р.)
rnk.com.ua/114610

«Сто днів» Наполеона.
Художник Карл Штейбен. 1834 р.

- Які верстви французького суспільства найбільше підтримували відновлення влади Наполеона І?

У цей час Наполеон перебував у засланні, але уважно стежив за подіями у Франції. Переконавшись, що не всі підтримують Бурбонів, він вирішив повернути собі владу. У березні 1815 р. Наполеон і 1600 солдатів висадилися на південному узбережжі Франції та рушили на Париж. Війська, які уряд направляв, щоб зупинити бунтівників, масово переходили на бік імператора. Наполеон оголосив про відновлення імперії. Луї XVIII утік. Так розпочалися «сто днів» — період повернення до влади Наполеона І (20 березня — 22 червня 1815 р.).

Для боротьби з Наполеоном роботу Віденського конгресу зупинили й утворили сьому антифранцузьку коаліцію. У червні 1815 р. поблизу селища Ватерлоо в Бельгії британська й пруська армії завдали поразки Наполеону. Після цього імператор удруге зрікся престолу та був засланий на невеликий острів Святої Єлени в Атлантичному океані, де мешкав під наглядом британського гарнізону до своєї смерті в 1821 р.

2. Підсумки Віденського конгресу. Утворення Священного союзу

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Чи можна стверджувати, що рішення Віденського конгресу суттєво змінили ситуацію в тогочасній Європі? Чому?

У червні 1815 р. були сформульовані основні рішення Віденського конгресу. Франція поверталася

© Навчальний фільм

Віденський конгрес.
Священний союз.
Революційні рухи, виступи,
революції 20—30-х рр.
XIX ст.
rnk.com.ua/113949

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113948

✓ Цікаві факти

На острові Святої Єлени Російську імперію в групі охорони Наполеона представляв генерал Александр де Бальмен, дядько художника Якова де Бальмена, який був другом Тараса Шевченка. Я. де Бальмен виконав 39 ілюстрацій до рукописного «Кобзаря». Т. Шевченко присвятив йому поему «Кавказ».

Битва під Ватерлоо. Художник Вільям Седлер. 1815 р.

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Дискусійна проблема». Поразка Наполеона I була випадковістю чи закономірністю?

Постать в історії

Марія-Луїза Австрійська
rnk.com.ua/113950

❑ Цікаві факти

Для створення в Європі системи політичної рівноваги на Віденському конгресі застосовували складні комбінації. Після закріплення за Росією Фінляндії, відібраної нею у Швеції, останній передали Норвегію, відібрану в Данії. Натомість Данії компенсували цю втрату переданням їй герцогства Люнебург. Австрія знову встановлювала свою владу над Ломбардією та отримувала Венецію. Зміцнювалося Сардинське королівство, влада якого поширювалася на Савою, Ніццу, П'ємонт і Геную. Відновлювалися Папська держава й Неаполітанське королівство. Пармське герцогство, перейменоване на герцогство Парма, П'яченца і Гвасталла, передали в довічне управління дружині Наполеона Марії-Луїзі, дочці імператора Австрії Франца I.

до кордонів 1792 р. без втрати власних територій і сплачувала країнам-переможцям 700 млн франків контрибуції.

У Франції, Іспанії та Неаполітанському королівстві відновлювалася влада Бурбонів. Велика Британія закріпила за собою частину колишніх французьких і голландських колоній — острови Мальта й Цейлон, Капську колонію на півдні Африки, дістала право контролю над Іонічними островами в Середземному морі. Росія отримала колишнє Варшавське герцогство, що стало Царством Польським, і зберегла приєднані раніше Фінляндію та Бессарабію. Вона повертала Австрії Тернопільщину, передану їй Наполеоном, а від австрійського імператора отримувала інші українські землі — Холмщину й Підляшшя.

Зберігалася політична роздробленість Італії. Замість 350 німецьких світських і духовних державних утворень сформували 39, об'єднаних у Німецький союз зі спільним парламентом. Створювалася Швейцарська конфедерація, яка проголосила вічний нейтралітет. До Голландії приєднувалися Бельгія та Люксембург, до Швеції — Норвегія, до Данії — Шлезвіг і Гольштейн. Пруссія отримала Північну Саксонію, лівий берег Рейну, більшу частину Вестфалії, шведську Померанію та острів Рюген.

Для утримання виробленої у Відні системи територіальних змін і боротьби з революційними рухами в Європі у вересні 1815 р. в Парижі правителі Австрії, Пруссії та Росії створили Священний союз. Пізніше до нього приєдналися Франція та більшість європейських держав. Характер діяльності Священного союзу суттєво змінився після конгресу в місті Троппау в 1820 р., де було проголошено право воєнного втручання у внутрішні справи інших держав у разі початку там будь-яких заворушень.

3. Революційні рухи 20—30-х рр. XIX ст.

► Працюємо разом. Метод «Дискусійна проблема».

Яку роль, на вашу думку, відіграли революційні рухи 20—30-х рр. XIX ст. у процесах суспільно-політичного розвитку країн тогочасної Європи?

У 20—30-х рр. XIX ст. у Європі відбувалися протестні рухи, виступи й революції, спричинені суспільно-політичними проблемами.

Балканський півострів у 1821—1829 рр. охопила Грецька революція, або Грецька війна за незалежність. Її початок, 25 березня, став для цієї країни національним святом — Днем незалежності Греції. Було повалене османське панування, і великі держави Європи — Велика Британія, Франція та Російська імперія — у 1830 р. визнали незалежність Грецької республіки.

У 20-х рр. XIX ст. активізувався радикальний національно-визвольний рух в Італії. У 1820—1821 рр. у Неаполі та П'ємонті відбулися революційні виступи, очолювані місцевими **карбонаріями**. Проте повстання були придушені австрійською армією, яка діяла відповідно до рішення Священного союзу. У лютому 1831 р. зусиллями карбонаріїв відбулися повстання в Пармі, Модені, Папській області, але вони теж зазнали поразки.

У 1831 р. в Марселі колишній карбонарій Джузеппе Мадзіні заснував першу єдину загальноіталійську таємну організацію «Молода Італія». Він сформулював принцип «кожній нації — держава» і розгорнув боротьбу за створення італійської національної держави. До складу цієї організації приєдналося чимало карбонаріїв.

У різних місцях Апеннінського півострова з'явилися осередки «Молодої Італії», які мали готувати загальноіталійське повстання. Однак спроби підняти повстання в П'ємонті й Савої і на Сицилії виявилися невдалими.

У 1820—1823 рр. в Іспанії відбулася революція, яку назвали «Ліберальне триріччя». Її розпочали іспанські офіцери-карбонарії, невдоволені політикою абсолютизму свого короля Фернандо VII. Король звернувся по підтримку до Священного союзу. У 1823 р. за допомогою французької армії революцію в Іспанії придушили й відновили абсолютну монархію.

У грудні 1825 р. спроба державного перевороту відбулася в Російській імперії. Його учасники виступили проти самодержавства та кріпосного

Вдячні греки. Художник Теодорос Врізакіс. 1858 р.

На картині зображені жінка в образі Греції та революціонери, які брали участь у Грецькій війні за незалежність.

► Що сприяло перемозі греків?

АЯ Словник

Карбонарії (у перекладі з італійської мови — «вуглярі») — члени таємних антиурядових революційних організацій у Європі першої половини XIX ст., що виступали за повалення абсолютної монархії шляхом збройних повстань.

Арешт карбонаріїв у 1822 р. Художник Карло Феліче Біскарра.

Бельгійські повстанці. Художник Константин Фіделіо Кoen. 1830 р.

❑ Цікаві факти

Діяльність італійських карбонаріїв та організації «Молода Італія» знайшла відображення в літературі. Французький письменник XIX ст. Стендаль присвятив повість «Ваніна Ваніні» кохання аристократки й карбонарія. Змови карбонаріїв згадував у «Людській комедії» французький письменник Оноре де Бальзак. У належності до карбонаріїв підозрювали головного героя роману французького письменника XIX ст. Александра Дюма «Граф Монте-Крісто». Діяльність учасників організації «Молода Італія» висвітлена в романі ірландської письменниці Етель Ліліан Войнич «Овод».

🇺🇦 Україна і світ

Революційні рухи 20—30-х рр. XIX ст. мали значний вплив на суспільно-політичне життя всієї Європи. Не винятком були й українські землі. Український національно-визвольний рух розвивався під впливом польського та російського, але при цьому поступово ставав відмінним від них за своєю суттю.

права. Виступ змовників зазнав невдачі та був придушений. Усіх його учасників жорстоко покарали.

У Франції в 1830 р. в результаті «трьох славних днів» Липневої революції повсталі позбавили влади прибічників відновлення «старого порядку» короля Шарля X і встановили режим конституційної Липневої монархії.

Під впливом подій у Франції відбулася революція у Бельгії (католицькі провінції Нідерландів). У результаті збройної боротьби бельгійські повстанці звільнили свою країну від голландських військ. Революція перемогла. Було проголошено незалежність країни, яка пізніше стала конституційною монархією. На Лондонській конференції 1830 р. Австрія, Велика Британія, Пруссія, Росія і Франція погодилися визнати незалежність Бельгії та переглянути рішення Віденського конгресу щодо неї.

У 1830—1831 рр. відбулося Польське повстання (відоме також як Польсько-російська війна, або Кадетська революція) — національно-визвольне повстання поляків та литовців проти панування Російської імперії. Російська влада жорстоко придушила ці виступи. У тогочасному європейському суспільстві з прихильністю поставилися до польських повстанців і їхньої боротьби з російським режимом у своїй країні.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Асоціації».** Правила гри. Учитель / учителька наводить імена історичних діячів і діячок, терміни або поняття за вивченою темою. Учні та учениці мають сказати, із чим або ким вони асоціюються в їхньому уявленні. За потреби вчитель / вчителька може запропонувати пояснити, чому виникли саме такі асоціації.
2. Які українські землі отримала Російська імперія за рішеннями Віденського конгресу?
3. Чому повторне повернення Наполеона I до влади було нетривалим?
4. Які держави були засновниками Священного союзу?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Простежте за картою атласу події, пов'язані з падінням Першої імперії у Франції, та зміни на політичній карті Європи, спричинені рішеннями Віденського конгресу.
6. **Працюємо в парах.** Виконайте завдання з хронології. 1) Скільки років минуло від підписання Вестфальського миру до Віденського конгресу? 2) Коли відзначали 200-річчя утворення Священного союзу? 3) Складіть перелік подій, що відбувалися на українських землях у період розгортання революційних рухів 20—30-х рр. XIX ст. На які з них, на вашу думку, ці рухи мали вплив?
7. Яке значення мали «сто днів» Наполеона для Франції?
8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Групове обговорення». Яке місце належить Віденському конгресу в історії Європи? Дайте обґрунтовану відповідь.
9. Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що революційні рухи 20—30-х рр. XIX ст. не мали суттєвого впливу на Європу цієї доби? Чому?

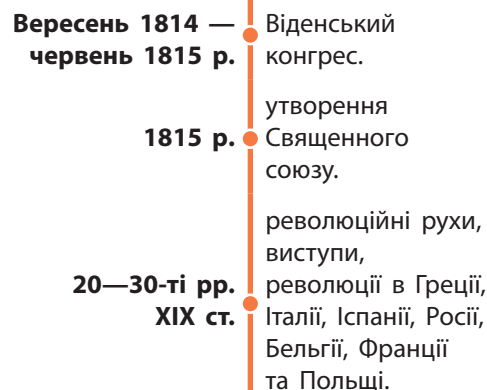
Оцінюємо і створюємо

10. Підготуйте есе за темою «Роль Наполеона в історії Франції та Європи».

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- «сто днів» Наполеона;
- сутність і наслідки змін, запроваджених у Європі рішеннями Віденського конгресу;
- значення революційних рухів 20—30-х рр. XIX ст. для розвитку модерної Європи.

Працюємо з хронологією

Сторінками подій
rnk.com.ua/113284

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111401

11. **Працюємо разом.** Яких принципів облаштування Європи дотримувалися учасники Віденського конгресу, приймаючи рішення?
12. **Працюємо в малих групах.** Метод «Коло ідей». Обговоріть, наскільки реальними були цілі засновників Священного союзу. На підставі рішень Віденського конгресу визначте, як були реалізовані принципи облаштування післявоєнної Європи.

§ 5. Утворення незалежних держав у Латинській Америці. США в першій половині XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111402

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які європейські держави мали колоніальні володіння в Південній Америці наприкінці XVIII ст.?
2. Що таке національно-визвольна боротьба?
3. Наведіть приклади національно-визвольної боротьби народів тогочасної Європи.
4. Покажіть на карті атласу територію США на кінець XVIII ст.
5. Яким було становище США на кінець Ранньомодерної доби?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про становище Латинської Америки наприкінці XVIII — на початку XIX ст.;
- про передумови початку боротьби латиноамериканців за визволення від колоніального панування;
- у чому полягали особливості визвольної боротьби та виникнення незалежних держав у регіоні;
- про становище США в першій половині XIX ст.

А-Я Словник

Монополія — установлення контролю над однією або кількома галузями виробництва з метою ліквідації конкуренції та збільшення прибутків.

1. Латинська Америка наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

► **Працюємо в парах.** Метод «Два — чотири — усі разом». Визначте особливості становища Латинської Америки в цей період.

Назву «Латинська Америка» вживають щодо країн Південної і Центральної Америки та островів Карибського моря. Панування тут упродовж трьох століть європейських колонізаторів спричинило поширення в цій місцевості іспанської, португальської та французької мов, які походять від давньої латинської мови, що й зумовило назву регіону.

Населення регіону цього періоду становили індіанці (корінні жителі), європейські переселенці, вихідці з Африки й народжені від мішаних шлюбів. У складі 16-мільйонного населення іспанських колоній Латинської Америки налічувалося близько 2 млн темношкірих рабів. Панівне становище мали білі, що походили з Європи, далі йшли креоли, за ними — метиси, мулати, самбо та індіанці. Найнижчими вважали афроамериканців.

Більшість індіанців перебувала у власності держави. Вони сплачували особистий податок, відробляли обов'язкову трудову повинність, працюючи на копальнях, будівництві тощо. Латифундисти (великі землевласники) часто забирали землі індіанців, а їх самих перетворювали на найманих працівників. Лише невелику кількість латиноамериканців становили вільні селяни-скотарі (гаучо в Ла-Платі та льянеро в Новій Гранаді). Значна частина населення складалася з боргових рабів-пеонів, залежність яких переходила й на наступні покоління. На плантаціях цукрової тростини в Бразилії працювали темношкірі раби.

Більшість місцевої аристократії (креолів) становили заможні власники плантацій, торговельних підприємств тощо. Вони були невдоволені високими податками, дозволом вивозити свою продукцію лише до метрополії, існуванням державних **монополій** на продаж солі, тютюну та інших товарів.

2. Повстання на острові Гаїті. Передумови боротьби латиноамериканського населення проти іспанського панування

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Визначте передумови та результати повстання на острові Гаїті.

Наприкінці серпня 1791 р. на острові Гаїті спалахнуло повстання, у якому взяли участь понад 10 тис. рабів. Очолив повстанців колишній раб Франсуа Домінік Туссен, якого пізніше почали називати Лувертюром (у перекладі з французької мови — «відкриття») за те, що він відкрив шлях до свободи. Після того як Національний конвент Франції оголосив про скасування рабства у французьких колоніях і визнав владу Ф. Туссена, той домігся виведення з Гаїті військ колонізаторів. Він перетворив острів на керовану афроамериканцями країну під протекторатом Франції і проголосив себе її генерал-губернатором. Наполеон Бонапарт спробував відновити контроль Франції над Гаїті, однак не зміг подолати опір місцевого населення. Тоді представники французької влади запросили керівника повстанців для підписання угоди, затримали й кинули до в'язниці, де він і помер.

Однак опір не припинився. Через два роки боротьба повстанців завершилася перемогою. У 1804 р. тут проголосили створення першої в Латинській Америці незалежної держави — Гаїтянської республіки.

Розгортанню національно-визвольної боротьби в іспанських колоніях сприяло послаблення зв'язків із метрополією під час наполеонівських війн.

Ініціаторами національно-визвольної боротьби латиноамериканських колоній виступили креоли. Досить рішуче були налаштовані селяни й ремісники, які прагнули звільнитися від обмежень колоніальної адміністрації та стати самостійними господарями. Здобути свободу сподівалися численні темношкірі раби. На початку XIX ст. усі вони почали усвідомлювати себе латиноамериканцями, що мають право самостійно визначати долю своєї батьківщини.

Приводом до початку боротьби стали події в Іспанії, коли Наполеон I передав іспанський престол своєму брату Жозефу Бонапарту. Населення іспанських колоній у Латинській Америці не бажало ані підтримувати нову владу, ані підкорятися старій, тому вирішило взяти владу у свої руки.

✓ Цікаві факти

Наприкінці XVIII ст. більшість території Латинської Америки належала Іспанії. Її колоніальні володіння були об'єднані в чотири віцекоролівства — Ла-Плата (сучасні Аргентина, Уругвай, Парагвай, Болівія), Нова Гранада (Колумбія, Панама, Венесуела, Еквадор), Нова Іспанія (Мексика й частина Центральної Америки), Перу (Чилі та Перу). Іспанія володіла також островами Куба, Пуерто-Рико та Гаїті. Португалії належала Бразилія, яка займала близько половини всієї території Південної Америки. Колонія Сан-Домінго на острові Гаїті складалася із французької (західної) та іспанської (східної) частин, а Гвіана була розділена між Великою Британією, Нідерландами та Францією.

Франсуа Домінік Туссен. Невідомий художник. XIX ст.

УТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ У ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

►► Покажіть території латиноамериканських держав станом на 1829 р.

3. Війна за незалежність іспанських колоній у Латинській Америці (1810—1826 рр.). Здобуття незалежності Бразилією

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Акваріум». Якими були основні події Війни за незалежність іспанських колоній у Латинській Америці? Чим здобуття незалежності Бразилією відрізнялося від таких самих процесів в інших регіонах континенту?

Влітку 1810 р. в найбільших центрах іспанських колоній (Буенос-Айрес, Каракас, Кіто, Богота) спалахнули повстання, унаслідок яких там усунули іспанську владу. Ці події вважають початком Війни за незалежність іспанських колоній у Латинській Америці.

Спочатку центром боротьби стала Венесуела, де національно-визвольний рух очолювало створене креолами «Патріотичне товариство». Одним із лідерів молодих венесуельських патріотів став Сімон Болівар.

У липні 1811 р. Національний конгрес проголосив створення незалежної республіки Венесуела. Однак нова влада не ліквідувала рабство й не задовольнила потреб індіанців і метисів.

Цим скористалася іспанська влада, яка привернула частину селян на свій бік. Поразка змусила С. Болівара піти на рішучі кроки. Він оголосив про скасування рабства й наділення селянства землею в разі перемоги. Це дозволило йому залучити до своєї армії значну кількість добровольців. У 1816 р. розпочався новий етап війни, що завершився в 1821 р. визволенням Венесуели й Нової Гранади від іспанського панування. Того самого року звільнені землі об'єдналися у федеративну республіку Велика Колумбія. Її президентом став С. Болівар.

Південь Латинської Америки також охопила боротьба. У липні 1816 р. тут проголосили незалежність Сполучених провінцій Ла-Плати (пізніше — Аргентина). У 1817 р. генерал повстанської армії Хосе де Сан-Мартін здійснив важкий перехід через гірські пасма Анд до Чилі. Він розгромив іспанські війська. У 1818 р. Чилі стала незалежною державою. Потім Х. де Сан-Мартін здійснив похід до Перу, в 1821 р. там теж було встановлено незалежність. Однак іспанські війська продовжували утримувати високогірні райони Верхнього Перу. Лише через три роки цю частину країни остаточно

Сімон Болівар. Художник Артуро Мікелена. 1895 р.

► За допомогою додаткових джерел з'ясуйте, чи вдалося С. Болівару втілити в життя свої задуми.

📌 Постать в історії

Сімон Болівар —

латиноамериканський військовий і державний діяч, лідер Війни за незалежність іспанських колоній у Латинській Америці. Під впливом поглядів європейських просвітителів С. Болівар прагнув звільнити Латинську Америку від іспанського панування. До Венесуели він повернувся переконаним республіканцем і розпочав боротьбу з колонізаторами. Вдячні нащадки надали йому почесний титул «Визволитель».

Проголошення незалежності Чилі. Художник Педро Суберкассо Ерразуріз. 1945 р.

Агустін де Ітурбіде. Невідомий художник. 1822 р.

Мануела Саенс. Художник Маркос Салас. 1960 р.

👤 Постать в історії

Мануела Саенс — кохана жінка С. Болівара. У 1822 р. вона втекла від свого чоловіка та зустріла С. Болівара, із яким залишилася до кінця його життя. За врятування С. Болівара під час «Вересневої змови» 1828 р. вона дістала від нього титул «Визволителька визволителя». Наприкінці XX ст. дослідники визнали М. Саенс жіночим символом війн XIX ст. Історія М. Саенс і С. Болівара стала для Латинської Америки символом вічного кохання всупереч усьому.

звільнили від іспанського панування завдяки допомозі С. Болівара. Утворену тут державу на його честь назвали Болівією. Незалежність проголосили також Парагвай (1811 р.) та Уругвай (1825 р.).

У вересні 1810 р. Війна за незалежність охопила Нову Іспанію (Мексика). У 1813 р. повстанці здобули перемогу, але через два роки іспанські війська розгромили їх і відновили колоніальну владу. Нове повстання очолив полковник-креол Агустін де Ітурбіде. У 1821 р. він очолив новостворену незалежну Мексиканську імперію. Після її краху в 1823 р. тут постала незалежна Федеративна республіка об'єднаних провінцій Центральної Америки.

У січні 1826 р. повстанцям здався останній іспанський гарнізон на острові Чилое. Війна за незалежність іспанських колоній у Латинській Америці завершилася перемогою. У володінні Іспанії залишилися лише острови Куба та Пуерто-Рико в Карибському морі.

Розвиток Бразилії прискорився після того, як у 1808 р. внаслідок вторгнення війська Наполеона I до Португалії сюди переїхав королівський двір. Тоді обмеження колоніальної системи країни тимчасово усунули.

Після повернення в 1821 р. до Португалії короля Жуана VI владна верхівка метрополії спробувала повернути Бразилію до колоніального стану. У відповідь на це в країні швидко поширився рух під гаслом «Незалежність або смерть». Місцева знать, здолавши за допомогою загонів ополчення португальські гарнізони, створила новий уряд

і примусила залишеного королем принца-регента затвердити незалежність країни. У вересні 1822 р. було оголошено про повний розрив відносин із Португалією. Бразилія стала імперією. За формою державного правління це була конституційна монархія. Невирішеною проблемою залишилося рабство. Його скасували в 1888 р.

Невдоволення рабовласників призвело до військового перевороту 1889 р., у результаті якого в Бразилії було встановлено республіку.

4. Соціально-економічне і політичне життя США в першій половині XIX ст.

- ▶ **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». Визначте особливості соціально-економічного й політичного життя США в цей період.

На початку XIX ст. США були **федерацією** штатів. Швидке зростання території та панування духу вільного підприємництва робили їх привабливими для переселенців. Із XVII ст. до Північної Америки завозили темношкірих рабів з Африки. У 1808 р. у США запровадили заборону на ввезення нових рабів. Проте їх продовжували доправляти нелегально, і протягом 60 років кількість рабів у складі населення США збільшилася з 1 млн до понад 4,4 млн осіб. Їхню працю застосовували на півдні країни.

Наприкінці XVIII ст. в США виник рух **аболіціоністів**, які виступали за скасування рабства. У 1816 р. вони придбали землі на узбережжі Африки та заснували державу Ліберія. Аболіціоністи збиралися викуповувати в плантаторів рабів, звільняти

«Незалежність або смерть». Художник Педро Америкіо. 1888 р.

- ▶ Що надихало революціонерів Латинської Америки на боротьбу за незалежність?

© Навчальний фільм

Утворення незалежних держав у Латинській Америці. США в першій половині XIX ст.
rnk.com.ua/113951

АЯ Словник

Федерація — форма державного устрою, за якого держава складається з територіальних одиниць (суб'єктів федерації), що мають юридично визначену політичну самостійність.

Аболіціонізм — суспільний рух у США наприкінці XVIII — у XIX ст. за ліквідацію рабства та звільнення рабів.

Освоєння Дикого Заходу. Художник Джозеф Скелтон. 1909 р.

Віз переселенців до Дикого Заходу. Сучасна реконструкція.

► З'ясуєте, якими методами здійснювали цей процес.

✓ Цікаві факти

У суспільній думці США XIX ст. популярним став крилатий вислів «явне призначення» для обґрунтування доцільності захоплення та освоєння земель Дикого Заходу. Уперше його вжив у 1845 р. політик-демократ Джон О'Салліван, натякаючи на те, що територія США має простягатися від Атлантичного до Тихого океану. Зараз цей вислів використовують для визначення місії з поширення американських політичних і культурних цінностей в усьому світі.

АЯ Словник

Фермер — орендар або власник землі, який веде на ній господарство переважно своєю, а також найманою працею.

Двопартійна система — конкуренція у боротьбі за владу в країні двох потужних політичних партій, за якої одна перебуває при владі, а друга — в опозиції.

їх і перевозити сюди. Пізніше виникло «Товариство підземної залізниці», за допомогою якого аболіціоністи переправляли рабів-утікачів до Канади.

У 30-х рр. XIX ст. уряд США розпочав масове переселення корінного населення — індіанців — із територій на схід від річки Міссісіпі. Їх змушували залишати рідні землі та переходити на спеціально визначені території — **резервації**. За їхніми межами індіанцям було заборонено перебувати.

Характерною ознакою американського життя XIX ст. стало освоєння земель Дикого Заходу переселенцями. Тут вони засновували нові господарства та ставали **фермерами**.

У XIX ст. в США відбувалися суттєві зміни в соціально-економічній сфері, пов'язані з розгортанням індустріальної революції, що розпочалася в північних штатах в останньому десятилітті XVIII ст. Однією з її важливих особливостей стала відсутність тих пережитків минулого, що перешкоджали розвитку промисловості в країнах Західної Європи.

Важливу роль в економічному зростанні США відігравало збільшення кількості населення (переважно завдяки переселенцям). Перші парові машини, що використовували на текстильних фабриках, завозили до США з Великої Британії. Проте на цей час США загалом залишалися аграрною країною. Індустріальна революція завершилася лише на півночі. Її розвитку заважали південні штати, де панувало плантаційне господарство, засноване на праці рабів.

Зростанню країни сприяв розвиток транспорту. Першою сформувалася мережа річкових перевезень. На початку XIX ст. з'явилося багато річкових пароплавів. Численні канали об'єднали річки між собою та з узбережжям Атлантичного океану. У 1830 р.

відкрилася перша залізниця завдовжки 64 км. Протягом двох десятиліть довжина залізниць зросла у 300 разів, завдяки чому США вийшли на перше місце у світі за їхньою загальною протяжністю.

У політичному житті США в цей час розпочалося формування **двопартійної системи**. За неї виборну посаду обіймав представник партії, що здобула відносну більшість голосів виборців. Першими політичними партіями США стали федералісти (послідовники Джорджа Вашингтона, які виступали за міцну федеральну владу) і демократичні республіканці (прибічники Томаса Джефферсона, які підтримували зміцнення влади штатів).

У 1828 р. утворилася Демократична партія, що веде діяльність у США дотепер. У 40-х рр. XIX ст. в партії посилювався вплив представників південних штатів. Через загострення суперечностей між Північчю та Півднем зростала потреба в політичній силі, яка могла конкурувати з демократами. Це сприяло згуртуванню їхніх противників.

5. Територіальне зростання США. «Доктрина Монро»

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Інтелект-карта».
Як відбувалося територіальне зростання США і які методи застосовувала влада?

У 1803—1867 рр. уряд США здійснював територіальну **експансію** в Північній Америці. Однією з її причин була потреба в нових землях для переселенців.

У 1803 р. за президентства Т. Джефферсона США зробили перше велике територіальне придбання, купивши за 15 млн доларів колонію Луїзіана у Франції. У такий спосіб США збільшили свою територію вдвічі.

У 1812—1814 рр. США вели війну з Великою Британією, намагаючись відібрати в неї Канаду, але досягти цього не змогли. У 1818 р. Велика Британія віддала їм свою колонію Ред-Рівер. У 1813—1819 рр. США поступово оволоділи півостровом Флорида, а потім сплатили за нього Іспанії 5 млн доларів.

Чимало американських переселенців після здобуття Мексикою незалежності від Іспанії оселилися на півночі країни. У 1836 р. в результаті повстання місцеве проамериканське населення проголосило створення незалежної від Мексики держави Техас. Через дев'ять років Техас увійшов до складу США

Перший паровоз, побудований у 1830 р. у США для регулярного залізничного сполучення. Копія 1928 р.

А-Я Словник

Експансія — розширення зони впливу або панування в різних сферах (територія, економіка, політика) шляхом захоплення земель, ринків збуту, джерел сировини в інших країн.

Церемонія передання Луїзіани від Франції до США. Сучасний малюнок.

Із послання конгресу президента Дж. Монро (1823 р.)

Відтепер Американські континенти не розглядаються як об'єкти можливої колонізації з боку будь-якої європейської держави. Ми сприйматимемо будь-яку спробу з їхнього боку поширити свою [політичну] систему на будь-яку систему нашої півкулі як загрозу миру та нашій безпеці. У справі колоній будь-якої з європейських держав та залежних від них країн ми не втручалися й не будемо втручатися. Проте що стосується урядів країн, чия незалежність ми визнали, ми не можемо розглядати

будь-яке втручання з метою придушення їх або контролювання їхньої долі будь-яким чином із боку іншої європейської держави в іншому світлі, аніж як прояв недружнього ставлення до Сполучених Штатів.

- 1. У чому полягала сутність проголошеної президентом «доктрини Монро»? 2. Чому її характеризували коротким гаслом «Америка для американців»?

Проголошення «доктрини Монро». Фреска в Капітолії у Вашингтоні — будівлі засідання конгресу США. Друга половина XIX ст.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- становище Латинської Америки наприкінці XVIII — на початку XIX ст.;
- результати національно-визвольної боротьби на Гаїті;
- передумови та результати Війни за незалежність іспанських колоній у Латинській Америці;
- особливості здобуття незалежності Бразилією;
- основні тенденції розвитку США.

як новий штат. Це стало причиною успішної для США американо-мексиканської війни 1846—1848 рр. За її результатами Мексика втратила не лише Техас, а й усі свої північні землі, що становили 55 % території держави, отримавши як компенсацію 15 млн доларів. Тут виникли нові штати Аризона, Каліфорнія, Невада, Нью-Мексико та Юта.

У 1846 р. за договором між США та Великою Британією до США перейшли нові північно-західні території, де пізніше створили штати Орегон, Вашингтон та Айдахо. У 1853 р. США за 10 млн доларів викупили в Мексики територію Месілі.

Останнім великим придбанням США у XIX ст. стали Аляска та Алеутські острови, куплені в 1867 р. в Російській імперії за 7,2 млн доларів.

Це не відповідало планам Великої Британії щодо розвитку торгівлі з регіоном. Вона збиралася за допомогою флоту захищати свої інтереси на Американському континенті. Адміністрація США, своєю чергою, не бажала збільшення британських володінь в Америці і втручання Священного союзу в її справи. У грудні 1823 р. президент Дж. Монро у зверненні до конгресу оприлюднив ідеї, що увійшли в історію як «доктрина Монро». Вона проголошувала невтручання Америки та Європи в справи одне одного. «Доктрина Монро» зводилася до трьох принципів: поділ на сфери впливу Америки та Європи, заборона колонізації, заборона інтервенції.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Відгадайте героя або героїню». Правила гри. Учитель / учителька загадує ім'я історичного діяча або діячки. Учні та уче-

ниці мають за допомогою заздалегідь визначеної кількості запитань (наприклад, десять) відгадати, про кого йдеться. Учитель / учителька може відповідати лише «так», «ні» або «частково». Гру можна проводити в парах, малих групах або з усім класом.

2. Якими були особливості повстання на острові Гаїті як першого успішного антиколоніального виступу в Латинській Америці?
3. Чим був зумовлений початок національно-визвольної боротьби в іспанських колоніях у Латинській Америці?

Застосовуємо і аналізуємо

4. Простежте за картою атласу розгортання процесів, пов'язаних із: 1) національно-визвольним рухом та утворенням незалежних держав у Латинській Америці; 2) територіальним зростанням США в першій половині XIX ст.
5. Виконайте завдання з хронології. 1) Складіть таблицю «Утворення незалежних держав у Латинській Америці» (дата створення, назва держави). 2) Складіть хронологію територіального зростання США.
6. **Працюємо в малих групах.** Метод «Дискусійна проблема». Поміркуйте та обговоріть, чи були інші шляхи розвитку Латинської Америки та як міг виглядати регіон у разі їх здійснення.

7. У чому полягає значення Війни за незалежність іспанських колоній у Латинській Америці для розвитку регіону? Дайте обґрунтовану відповідь.
8. **Працюємо разом.** Метод «Кола Венна». Обговоріть і порівняйте процеси, що відбувалися в першій половині XIX ст. в Європі та Північній Америці. Висловіть обґрунтоване судження про наявність або відсутність зв'язку між ними.
9. Які особливості соціально-економічного розвитку США в цей період ви вважаєте визначальними? Поясніть свою думку.

Оцінюємо і створюємо

10. **Працюємо в парах.** Український письменник Іван Франко розповідав про життя та діяльність С. Болівара, аналі-

Працюємо з хронологією

1804 р.	створення першої незалежної держави в Латинській Америці — Гаїтянської республіки.
1810—1826 рр.	Війна за незалежність іспанських колоній у Латинській Америці.
1822 р.	проголошення незалежності Бразилії.
1823 р.	проголошення «доктрини Монро».

Сторінками подій
rnk.com.ua/113285

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111403

зував його ідеї. Чому, на вашу думку, І. Франка, який брав активну участь в українському національному русі в Галичині, зацікавила постать С. Болівара? Що в його діяльності могло бути корисним для українського руху?

11. **Працюємо в парах.** Розподіліть ролі та розіграйте уявний діалог між плантатором із Півдня та підприємцем із Півночі про переваги й труднощі в їхній господарській діяльності.
12. За додатковими джерелами складіть історичний портрет Франсуа Домініка Туссена (Лувертюра) або Сімона Болівара (на вибір).

§ 6. Розгортання індустріальної революції у країнах Західної Європи

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111404

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке індустріальна революція?
2. Коли і де вона розпочалася та які мала особливості?
3. Назвіть основні соціальні наслідки індустріальної революції для країн, де вона розпочалася.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про зміни, спричинені індустріальною революцією в Західній Європі;
- як індустріальна революція вплинула на населення модерної Європи.

А:Я Словник

Урбанізація — процес міграції населення із сільської місцевості в міську, що спричиняє стрімкий розвиток міст.

Цікаві факти

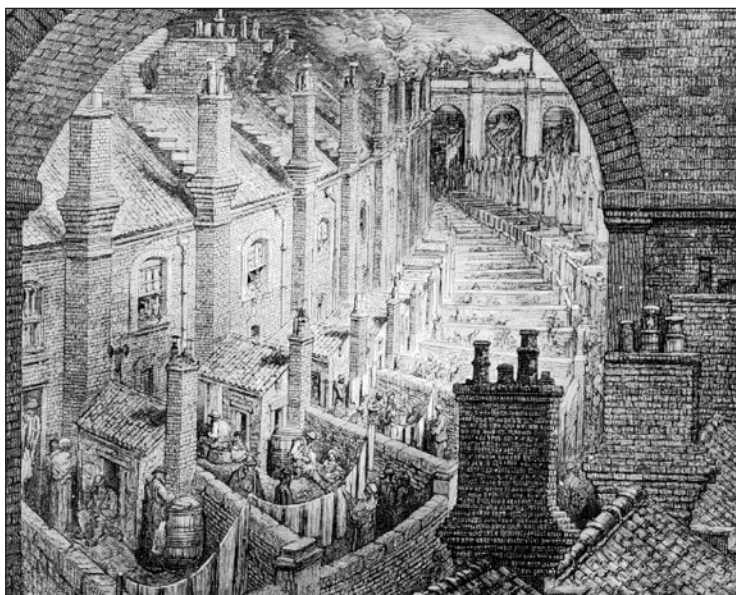
Американський економіст Роберт Лукас, аналізуючи вплив індустріальної революції на суспільство країн Заходу, зазначав: «Уперше в історії рівень життя простих людей демонстрував стійке зростання... Нічого, що хоч віддалено нагадує цю економічну поведінку, не траплялося раніше». Середньосвітовий дохід із 1800 р. впродовж наступних двох століть, як дослідив британський економіст Ангус Меддісон, зріс більш ніж у десять разів, а населення світу — у шість.

1. Індустріальна революція в Західній Європі та її наслідки. Становлення індустріального суспільства

► **Працюємо разом.** Метод «Інтелект-карта». Визначте прояви й наслідки впливу індустріальної революції в країнах Західної Європи.

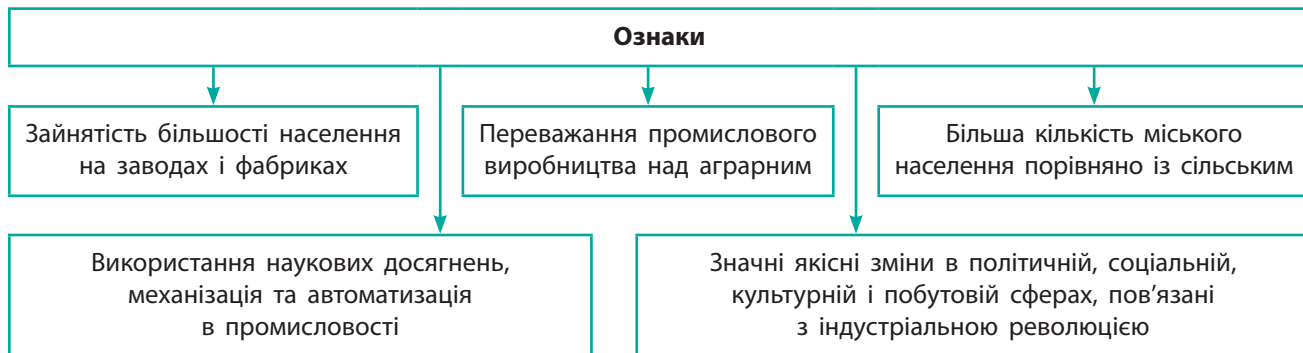
У другій половині XVIII ст. у Великій Британії розпочалася індустріальна революція. Упродовж XIX ст. вона охопила інші країни Європи, США, Японію та мала далекосяжний вплив на різні сфери розвитку людства.

Перетворення, пов'язані з розгортанням індустріальної революції, сприяли змінам у складі населення країн, де вона відбувалася. Унаслідок **урбанізації** зростала кількість міст. Так, у 1800 р. в Європі налічувалося 17 міст із населенням понад 100 тис. осіб, а загалом міське населення становило близько 5 млн. У 1890 р. таких міст уже було 103, а загальна кількість міського населення збіль-

Житло в Лондоні. Художник Гюстав Доре. Близько 1870 р.

ІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО

шилася в шість разів. У Лондоні, Парижі, Берліні й Відні в 60—70-х рр. XIX ст. проживало приблизно по 1 млн осіб.

Суттєві зміни відбувалися і в політичному житті. У країнах Заходу поступово затверджувалися основи правової держави з визнанням принципів недоторканності приватної власності, верховенства закону, свободи підприємництва, політичних прав і свобод. Відбувалося становлення демократії з виборністю органів влади, виборчим правом громадян, поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову. У провідних країнах формувалася **парламентська демократія**.

Французький дослідник другої половини XVIII — першої половини XIX ст. Анрі де Сен-Сімон першим звернув увагу на нові особливості суспільства, що формувалося під впливом індустріальної революції. Він назвав його індустріальним суспільством.

2. Людина в умовах індустріального суспільства

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Дискусійна проблема». Як змінилося життя людини в період становлення індустріального суспільства порівняно з Ранньомодерною добою?

У XIX ст. кількість населення Європи швидко зросла. Протягом 1800—1900 рр. цей показник збільшився зі 190 млн до 420 млн осіб.

Становлення індустріального суспільства в країнах Заходу змінювало життя людей. Якщо раніше переважна частина населення жила в селах і працювала на землі, то зараз почала збільшуватися кількість жителів міст, де були розташовані фабрично-заводські підприємства. Високий рівень урбанізації мали промислові райони. Однак стрімке

АЯ Словник

Парламентська демократія — форма демократії, за якої парламент призначає уряд і контролює його роботу.

Ментальна карта

Промислова (індустріальна) революція (XVIII—XIX ст.)
rnk.com.ua/114607

НАСЕЛЕННЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА США в XIX ст., млн осіб

Країна	1800 р.	1900 р.
Австрія	20,0	47,0
Німеччина	24,5	56,4
Велика Британія	20,5	37,0
Франція	26,9	39,0
Італія	17,2	32,5
Росія	37,0	125,6
США	5,3	76,2

► **1.** У якій країні темпи зростання кількості населення в цей період були найбільшими? Чим, на вашу думку, це було зумовлено? **2.** Яка держава мала найбільшу кількість населення на початку та наприкінці XIX ст.?

Іммігранти на океанському пароплаві, що пропливають повз Статую Свободи в гавані Нью-Йорка. «Ілюстрована газета Френка Леслі». 1887 р.

- Висловіть припущення, які почуття та сподівання охоплювали людей у цей момент. Поясніть свою думку.

📺 Навчальний фільм

Розгортання індустріальної революції у країнах Західної Європи
rnk.com.ua/113952

Використання парової машини для добування вугілля. Гравюра 1850 р.

АЯ Словник

Міграція — переміщення людей усередині країни та за її межі.

Еміграція — виїзд людей до інших країн на тривале або постійне проживання з економічних, політичних або релігійних причин.

Імміграція — в'їзд іноземців до країни на тривале або постійне проживання.

Емансипація — звільнення від залежності, гніту; скасування обмежень, упередженого ставлення тощо. Емансипація жінок насамперед передбачає надання їм рівних із чоловіками прав у суспільному, трудовому й сімейному житті.

Суфражизм — жіночий рух за надання жінкам рівних із чоловіками виборчих прав.

зростання кількості населення загострювало тут соціальні проблеми.

Ознакою XIX ст. в країнах Заходу стали значні за обсягами **міграції** людей, які вирушали до великих міст або інших країн у пошуках кращої долі. Міграційні процеси відбувалися у формі **еміграцій** та **імміграцій**.

Одним із джерел урбанізації ставала міграція населення як усередині держави, так і між країнами й континентами. Основний потік мігрантів у цей період спрямовувався у великі промислові центри Європи та США. Спочатку це були вихідці з Великої Британії, Німеччини, Скандинавії, а пізніше — переселенці з Італії та країн Східної Європи. Крім США, з Європи вирушали також до Латинської Америки, Африки та Австралії.

Французька революція кінця XVIII ст. започаткувала на Заході рух жінок за зрівняння їх у правах із чоловіками. Ця боротьба жінок за **емансипацію** тривала протягом усього XIX ст. Вона відбувалася в різних напрямках: в освіті, у правах на власність тощо. Найтривалішою стала боротьба за виборчі права жінок. Активісток, які відстоювали ці права, називали **суфражистками**. Вони влаштовували мітинги й демонстрації, іноді вступали в сутички з поліцією. На початку XX ст. жіночий рух став організованішим.

Фемінізм — суспільний рух, який виступає за рівні права жінки в усіх сферах життя, захист особливих потреб жінки, що пов'язані з їхніми фізіологічними відмінностями від чоловіків.

Вікторія Вудгалл виступає перед Судовим комітетом Палати представників США на підтримку виборчого права жінок. «Ілюстрована газета Френка Леслі». 1871 р.

Суфражизм став попередником **фемінізму** — ширшого руху жінок за свої права, який розгорнувся у XX ст.

3. Зміни в соціальній сфері індустріального суспільства

► **Працюємо в парах.** Метод «Оберіть позицію».

Чи можна стверджувати, що соціальний розвиток країн, де відбувалася індустріальна революція, не зазнавав суттєвих змін? Поясніть свою думку.

У XIX ст. під впливом економічних змін стрімко змінювалася і соціальна структура населення. Модерна доба відкрила нові можливості для людей, які не мали знатного походження. На перше місце вийшли освіченість, ділові здібності, наполегливість. Старі стани зникли, а замість них поставали нові верстви й групи.

Родова аристократія в більшості країн Європи зберігала своє суспільне становище, спадкові привілеї і складала основу вищого чиновництва, дипломатів та офіцерів. Однак в індустріальному суспільстві вони втрачали свій вплив. Деякі представники старої аристократії, що усвідомили зміни, почали займатися підприємництвом, опановувати спеціальності, пов'язані з банківською сферою, засновувати промислові підприємства. Намагаючись зберегти владу й багатства, вони часто прагнули породичатися з власниками значних капіталів, які не належали до їхнього кола. У результаті такого поєднання формувалася панівний прошарок вищої верстви індустріального суспільства.

Помітного впливу на суспільне життя набували підприємці, службовці, люди «вільних професій» (інженери, лікарі, викладачі, юристи тощо). Пізніше їх назвали **середнім класом**. Це освічені

► Працюємо із джерелом

Із роздумів французького мислителя XIX ст. Жульєна де Ламетрі про середній клас

...Клас цей зазвичай поєднує у собі переваги двох інших, не маючи їхніх недоліків. Людині середнього класу, яка завжди жила в середніх умовах, не притаманна пихатість, що вирізняє тих, хто належить до вищих класів. Її серце чутливе до страждань бідноти, її душа не стомлена життєвими негараздами й ні в чому не втрачає людської гідності. Її особисті якості дозволяють їй відчувати законну гордість. Її праця забезпечила їй незалежність. Почесні обов'язки, які вона виконує в суспільстві, примушують навіть тих із привілейованих, хто дивиться на неї зверхньо, бути їй постійно вдячними.

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та дайте відповіді на запитання. **1.** На які риси людини середнього класу звертає увагу мислитель? **2.** Чи можна стверджувати, що поява середнього класу суттєво змінювала суспільство? Обґрунтуйте свою думку.

Середній клас — соціальна група, що має стійкі доходи, достатні для задоволення певних потреб і забезпечення гідної якості життя.

Краєвид із палацу Бельведер у Відні. Художник Бернардо Беллотто. 1758 р.

Жінки, що працюють на лондонській сірниковій фабриці. Художник Герберт Джонсон. 1871 р.

Фабричні робітники в Англії (у тому числі діти). Фотограф Френк Медоу Саткліфф. 1890 р.

люди, які досягли достатнього матеріального забезпечення, але мали потребу працювати. На думку дослідників, саме середній клас дає суспільству стабільність, оскільки не прагне заволодіти чужим майном, як бідняки, і не викликає в інших заздрості, як багатії.

Найбільшою за кількістю новою верствою суспільства стало промислове робітництво, яке в цей час теж зазнало змін. Так, відбувалося його кількісне зростання та розшарування за рівнем доходів і кваліфікації. У найкращому становищі були висококваліфіковані робітники, яких називали робітничою аристократією. Проте основну масу робітництва складали некваліфіковані робітники, які отримували досить невелику платню. Будь-які негаразди (наприклад, хвороба або нещасний випадок) ставали серйозним випробуванням для робітника та його родини. Відсутність системи соціального забезпечення прирікала цих людей на напівжебрацьке існування.

Розвиток промисловості дав змогу залучати до праці на підприємстві жінок. До кінця століття жінки становили 15% робітництва. Проте вони зазнавали значної дискримінації в оплаті праці. Закони, які б захищали їх від негативного впливу виробництва, були відсутні. Чимало жінок працювали хатніми прислугами. З'явилися професії, які асоціювалися лише із жінкою: телефоністки, машиністки, секретарки.

У цей час почали активно використовувати дитячу працю. Лише наприкінці XIX ст. прийняли закони, які обмежували або забороняли її.

Позитивним явищем стало те, що в умовах розвитку індустріального суспільства зросли доходи населення. Так, в останню третину XIX ст. оплата праці робітників у країнах Європи порівняно з початком XIX ст. збільшилася на 30—50%. Люди змогли покращити харчування та навіть витрачали гроші на модний одяг і розваги. Також було скорочено робочий день із 14—16 до 8—12 годин.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Закінчіть речення».** Правила гри. Учитель / учителька пропонує учням та ученицям закінчити речення з характеристиками подій, притаманних певному історичному явищу. Зразок речень: 1) Індустріальна революція розпочалася в другій половині XVIII ст. у... 2) Унаслідок урбанізації в Європі зросла кількість... 3) Індустріальне суспільство — це... 4) Найчисленнішою новою верствою суспільства стало... 5) В умовах розвитку індустріального суспільства доходи населення...
2. Які основні ознаки відрізняють індустріальне суспільство від попередніх етапів розвитку? Поясніть свою думку.
3. Як індустріальна революція вплинула на розвиток міст Європи?
4. Як індустріальна революція вплинула на політичне життя країн Заходу?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу найбільші за кількістю населення міста Європи в XIX ст.
6. Чи можна стверджувати, що індустріальна революція суттєво змінила умови життя більшості робітництва? Поясніть свою думку.
7. **Працюємо разом.** Метод «Акваріум». Порівняйте особливості розвитку соціальної сфери індустріального суспільства з доіндустріальним етапом.
8. Чи можна вважати боротьбу жінок за свої права важливим явищем цього періоду розвитку людства? Поясніть чому.

Оцінюємо і створюємо

9. Підготуйте усне повідомлення або напишіть есе за темою «Які соціальні якості ставали найважливішими для людини індустріального суспільства».
10. За додатковими джерелами складіть добірку творів мистецтва, у яких відображалися нові реалії життя європейських країн в умовах індустріальної революції.
11. **Працюємо разом.** Метод «Дискусійна проблема». Обговоріть тему «Індустріальне суспільство — новий етап у розвитку людства».

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив індустріальної революції на життя людей та соціальну сферу загалом.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113286

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111405

Працюємо із джерелом

Історик Е. Гобсбаум про наслідки індустріальної революції (1975 р.)

У другій половині XVIII ст. світова парова сила у 1850 р. становила близько 4 млн кінських сил, а через 20 років — уже 18,5 млн. Виробництво вугілля, стратегічної сировини для промислового розвитку, у 1800 р. сягнуло 15 млн тонн на рік, у 1860 р. — 132 млн тонн і в 1900 р. — 701 млн тонн. Світове виробництво залізної руди зросло з 1 млн метричних тонн у 1820 р. до 65 млн у 1910 р. Енергія, отримана з вугілля, лігніту, нафти, природного газоліну, природного газу і водяної сили, становила 1,1 млрд мегават-годин у 1860 р., 6,1 млрд — у 1900 р., 21 млрд — у 1950 р. Протяжність залізничних шляхів збільшилася з 332 км у 1831 р. до понад 300 тис. км у 1876 р.; судноплавний тоннаж зріс із 32 тис. тонн у 1831 р. до 3,3 млн тонн у 1876 р. Порти в усьому світі були забиті продукцією з плантацій, готовою для відправлення в Європу й Америку.

► Про що свідчать наведені статистичні дані?

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111406

§ 7. Повсякденне життя. Нові явища в європейській культурі

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які явища були притаманні повсякденному життю європейського населення Ранньомодерної доби?
2. Назвіть мистецькі стилі європейської культури Ранньомодерної доби. Наведіть приклади відомих вам творів цих стилів.
3. Імена яких європейських композиторів кінця XV — XVIII ст. вам відомі? Чим вони славилися?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про зміни, що відбулися в повсякденному житті населення на початковому етапі становлення індустріального суспільства;
- які нові явища з'явилися в європейській культурі.

АЯ Словник

Рококо — стиль мистецтва, що визначається легкими, ніжними й витонченими формами та красою деталей.

Класицизм — стиль мистецтва, що ґрунтується на відтворенні й переосмисленні ідеалів, принципів і форм античності.

Ампір — стиль мистецтва, для якого характерні наслідування античних будівель, наявність масивних парадно-монументальних форм споруд та інтер'єрів.

1. Зміни у вигляді міст і сіл

- **Працюємо в парах.** Метод «Товсті й тонкі запитання».
Складіть серію запитань до тексту.

«Довге XIX століття» інколи називають «буржуазним століттям», оскільки внаслідок руйнування «старого порядку» саме буржуазія стала тією верствою суспільства, чії смаки й уподобання вважали визначальними. Це знайшло відображення і в повсякденному житті населення.

У XIX ст. відбувалися зміни в плануванні міст. Тепер вони склалися із центральної частини та передмістя. У центрі міст мешкало заможне населення, там облаштовували площі, парки та все необхідне для комфортного життя. У передмістях селилася міська біднота, були розташовані підприємства, дешеві трактири, поштові станції тощо.

На вулицях з'явився перший громадський транспорт. Через підвищення цін на землю зростала кількість багатоповерхових будинків. Зокрема, у Парижі звели чимало семиповерхових прибуткових будинків, що склалися з окремих квартир, які здавали в оренду.

В оформленні міських будівель застосовували елементи нових мистецьких архітектурних стилів — **рококо**, **класицизму** та **ампіру**. Міській архітектурі тепер довелося вирішувати нові завдання. Зокрема, необхідні були просторі зали громадських будівель — вокзалів, банків, торговельних і виставкових павільйонів тощо, де стіни не заважали б пересуватися великим потокам людей. Це зумовило появу нових архітектурних рішень і будівельних матеріалів. Так, у будівництві почали широко застосовувати металеві конструкції, бетон і скло. Проте на вигляд будівель у робітничих передмістях більшість цих архітектурних нововведень не поширювалася.

Села й селища зберігали традиційний вигляд. Проте і їх зачіпали перетворення, пов'язані із запровадженням технічних удосконалень, появою нових підприємств тощо. У нових поселеннях з'являлися елементи планової забудови, виділяли центральну частину з будівлями різноманітних установ.

Сомерсет-хаус у Лондоні (Велика Британія), збудований у стилі класицизм. Архітектор Вільям Чемберс. 1776 р.

2. Житло і хатнє начиння

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Коментоване читання». Які зміни в житло і хатнє начиння в Європі принесло «буржуазне» XIX ст.?

Житло та умови життя залежали від рівня заможності господаря, його вподобань та інтересів. Найбагатші особи мали власні великі будинки з десятками кімнат. Люди середнього достатку жили в невеликих будинках на кілька кімнат або винаймали квартири. Найбідніші селилися в хатинках на околицях, у підвалах, на горищах тощо.

Палац Сан-Сусі в Потсдамі (Німеччина), збудований у стилі рококо. Архітектор Георг Венцеслаус фон Кнобельсдорф. 1745—1747 рр.

Церква Сен-Мадлен (Святої Марії Магдалини) у Парижі (Франція), збудована у стилі ампір. Архітектор П'єр-Александр Вільйон. 1807—1842 рр.

Голландська піч у замку Філіппсруе в Гессені (Німеччина).

❑ Цікаві факти

Ставлення до шлюбу в середовищі буржуазії мало певні особливості. Чоловіки й жінки досить часто ставилися до вибору пари як до вигідної угоди. Таке уявлення про шлюб призвело до появи значної кількості шлюбних посередників, для яких допомога в укладанні союзу між чоловіком і жінкою стала професією. Новим явищем суспільного життя стала публікація в пресі шлюбних оголошень про пошук партнера або партнерки з бажаними вимогами. Ця традиція була започаткована у Великій Британії у XVIII ст. та поширилася звідти на всі європейські країни.

Будинки заможних верств у цей час опалювали високими чотирикутними печами — «голландками» (їх назвали так тому, що вони поширилися з Голландії). Буржуазія встановлювала на кухнях «плиту» — невисоку пічку із залізною панеллю, де було декілька отворів над вогнем для приготування їжі. Люди середнього достатку також здебільшого використовували печі з плитами. Незаможні найчастіше готували їжу над вогнищем.

Для освітлення приміщень використовували спочатку винайдені наприкінці XVIII ст. масляні лампи зі скла, а із середини XIX ст. — газові лампи. Прості люди здебільшого освітлювали житло скіпкою. Усі ці способи освітлення часто спричиняли пожежі.

Заможні, а пізніше й люди середнього достатку споживали їжу з порцелянового або фаянсового посуду, який набув поширення та значно подешевшав (у Європі відкрилися численні фабрики з його виробництва). Незаможне населення, як і раніше, користувалося переважно дешевим глиняним посудом. Завдяки фабрикам вироби зі скла стали доступні всім.

Попит буржуазії сприяв розвитку меблевого виробництва. Меблі вкривали червоним або чорним лаком і прикрашали різьбленням, металевим оздобленням.

У період стрімкого розвитку промисловості та міського життя обов'язковим елементом осель стали настінні й столові годинники. Вони мали не лише практичне, але й символічне значення: відображали нову епоху, де панувала ідея «час — це гроші». На початку XX ст. з'явилися наручні годинники.

3. Шлюб і сім'я. Мода

► Працюємо в малих групах. Метод «Кола Венна».

Порівняйте ознаки, притаманні моді в Модерну добу та в попередній період.

У Модерну добу, як і раніше, були поширені великі сім'ї, де дорослі діти жили разом із батьками. У заможних людей це здебільшого було пов'язане зі спільною сімейною справою, а в родинях середнього та невеликого достатку — з піклуванням про старих батьків і фінансовою неспроможністю розпочати самостійне сімейне життя. Кількість дітей у сім'ї також найчастіше визначалася можливістю їх прогодувати.

Французька революція змінила й моду. Віднині всі люди були рівноправними громадянами, що зумовило основну особливість тогочасного буржуазного вбрання — його одноманітність.

Мода набувала загальнонаціонального характеру — однаково одягалися в Європі й Америці. Із цього можна зробити ще один висновок: у країнах, де зберігався свій національний костюм, ще не набуло розвитку фабричне виробництво одягу.

Чоловічий костюм став простішим і практичнішим. Він підкреслював, що головним змістом життя його власника є діяльність. Костюм обмежувався простими головними лініями.

Жіноча мода намагалася підкреслити особисті якості й природну привабливість власниці вбрання. Водночас жінка прагнула виглядати просто та відчувати себе вільно, що й зумовило відмову від поширених раніше корсажів, нижніх спідниць і ватних підкладок, заміну чудернацьких черевиків на підборах зручними сандаліями.

У тогочасній Європі роль центру чоловічої моди відігравав Лондон, жіночої — Париж.

4. Класицизм, ампір, романтизм у європейській культурі

- Метод «Освітній проєкт». Створіть віртуальну виставку митців класицизму, ампіру та романтизму. Підготуйте стислий опис для її презентації.

На початку Модерної доби в мистецькому житті Європи панівне місце посідали класицизм та ампір. Класицизм набув поширення під час Французької революції кінця XVIII ст. й відображав у своїх творах її ідеали. У живописі його використовував французький художник Жак-Луї Давид. Ампіру були притаманні прагнення відобразити пишність Першої імперії у Франції та монархій інших держав, де поширювався цей стиль. Молодше покоління митців здебільшого не сприймало проявів політичної реакції в Європі та реалій життя за часів становлення індустріального суспільства. У 20-х рр. XIX ст. на цьому підґрунті виник **романтизм**.

Із мистецького стилю романтизм у XIX ст. перетворився на суспільний і культурний рух. Він знаходив прояв навіть у суспільних науках (філософія, політична економія) і моді (зачіска, костюми). У поширеному в тогочасній Європі розумінні романтиком вважали того, хто не сприймав дійсність й намагався її змінити. Так,

Листівка з демонстрацією модного одягу для чоловіків і жінок, у тому числі зображення рукавичок і капелюхів. 1844 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113986

АЯ Словник

Романтизм — мистецький напрям європейської та американської культури першої половини XIX ст. Йому були притаманні прагнення зобразити сильних особистостей, уявлення про самоцінність духовно-творчого життя людини, звеличення одухотворених, натхнених ідеалами персонажів.

Україна і світ

Упродовж «довгого XIX століття» українські міста зазнавали змін. У Наддніпрянській Україні, яка перебувала у складі Російської імперії, у кожному губернському й повітовому місті з'явився адміністративний центр із площею, навколо якої розміщувалися будівлі в стилі класицизму. Центральні вулиці та площі великих міст вимощували бруківкою та освітлювали гасовими ліхтарями. Однак більшість вулиць залишалася незабрукованою та майже непрохідною в дощову погоду.

Ференц Ліст. Фантазії за фортепіано.
Художник Йозеф Данхаузер. 1840 р.

британський поет-романтик Джордж Байрон особисто брав участь у національно-визвольній боротьбі грецького народу проти османського панування під час Грецької революції 1821—1829 рр. Духом революційної романтики були насичені твори

поляка Адама Міцкевича, угорця Шандора Петефі, німця Генріха Гейне і французького Віктора Гюґо.

У живописі найвизнанішим явищем романтизму вважають творчість французького художника Ежена Делакруа.

5. Формування національної класичної музики

► **Працюємо разом.** Відобразіть у вигляді інфографіки роль національної музики у формуванні уявлення про «довге XIX століття».

На межі класицизму та романтизму в європейській музиці розпочався важливий період, який називають «ною епохою в музиці». У цей час у європейських країнах виникали школи національної класичної музики. Поступово музика виражала національний дух, історію, мову, характер певного народу. Це було пов'язане з новими уявленнями про роль нації, які набули поширення після Французької революції.

Одним із перших, хто втілював ці нові ідеї у творчості, був німецький композитор Людвіг ван Бетховен. Він захоплювався ідеалами Французької революції, але рішуче засудив режим Наполеона, який відійшов від них. Видатними представниками шкіл національної класичної музики в Європі стали композитори-романтики австрієць Франц Шуберт, угорець Ференц Ліст, німці Роберт Шуман і Ріхард Вагнер, француз Гектор Берліоз, поляк Фредерік Шопен та інші.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив становлення індустріального суспільства на повсякденне життя;
- класицизм, ампір і романтизм як відображення реалій «довгого XIX століття».

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Продовжте розповідь». Правила гри. У грі беруть участь пари учнів та учениць. Вони мають викласти зміст розглянутого матеріалу, відповідаючи по черзі одним реченням — так, щоб вийшла спільна розповідь.

Перемагає учень / учениця, чие речення буде останнім.

2. Які зміни, що відбувалися в житті людей у період становлення індустріального суспільства, ви вважаєте найважливішими й чому?
3. Порівняйте зміни, що відбувалися в Модерну добу в містах Західної і Центральної Європи та на українських землях. Що було спільного й відмінного?
4. Порівняйте житло й хатне начиння європейського населення в XIX ст. та в наш час. Висловіть думку щодо рівня комфорту мешканців приміщень.
5. Визначте спільне й відмінне в тенденціях розвитку моди в XIX ст. та в наш час.

Застосовуємо і аналізуємо

6. Складіть таблицю «Повсякденне життя населення Західної і Центральної Європи в Модерну добу». Зробіть висновок.

Сфера життя	Які зміни відбулися

7. Охарактеризуйте роль і значення нових явищ, що виникли в європейській культурі.
8. Які процеси в розвитку тогочасної Європи знайшли відображення в музичному мистецтві? Наведіть приклади.
9. **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Існує думка, що всіх романтиків об'єднувала ненависть до дійсності й потреба втекти від неї. Чи згодні ви з нею?

Оцінюємо і створюємо

10. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення з презентацією за темою (на вибір): 1) Особливості європейської моди XIX ст. 2) Уявлення про здоров'я та безпеку людини в Європі в умовах формування індустріального суспільства.
11. За додатковими джерелами оцініть творчий доробок названих у параграфі композиторів — представників національних напрямів у класичній музиці. Підготуйте есе про творчість одного з них (на вибір).
12. За допомогою сервісів штучного інтелекту згенеруйте одну-дві ілюстрації до кожного пункту параграфа. Перевірте отримані зображення на відсутність історичних неточностей або помилок.

Марія Валевська в сукні в стилі ампір.
Художник Франсуа Жерар. 1812 р.

© Навчальний фільм

Повсякденне життя.
Нові явища в європейській
культурі
rnk.com.ua/113953

Сторінками подій
rnk.com.ua/113287

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111407

§ 8. Спроби осмислення нової дійсності

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111408

ПРИГАДАЙТЕ

1. Поясніть, як ви розумієте зміст слів «консервативний» і «ліберальний».
2. Якими були основні ідеї, які поширювали просвітителі?
3. Визначте вплив ідей Просвітництва на життя суспільства.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про ключові ознаки консерватизму, лібералізму, соціалізму, націоналізму.

АЯ Словник

Ідеологічна концепція — цілісна система поглядів та уявлень, що пояснює політичні, соціальні, правові, етичні та інші суспільні явища й визначає підходи до їхнього розуміння.

Консерватизм — сукупність ідейно-політичних і культурних течій, що виступають за збереження й дотримання традиційних цінностей та порядків.

Лібералізм — ідейно-політична течія, прибічники якої вважають правовою основою суспільства й економічного розвитку індивідуальні свободи людини.

Цікаві факти

Термін «консерватизм» уперше вжив у 1891 р. французький політик і письменник Франсуа-Рене де Шатобріан. Проте консерватизм як стиль мислення існував задовго до цього.

1. Консерватизм і лібералізм

- **Працюємо в парах.** Метод «Два — чотири — усі разом». Укажіть ознаки для порівняння консерватизму та лібералізму.

Тогочасні мислителі по-різному пояснювали навикишню дійсність і процеси, які в ній відбувалися. Відображенням цих спроб стало формування основних **ідеологічних концепцій**.

Значного поширення в країнах Заходу набули ідеї **консерватизму**. Його прибічники обережно ставилися до реформ, категорично відкидали будь-які радикальні, революційні методи перетворення суспільства й держави. Наявність приватної власності та нерівність між людьми вони сприймали як природні явища.

Одним із засновників консерватизму був британський державний діяч і мислитель Едмунд Берк. Він засуджував Французьку революцію за прояви насильства. Е. Берк критикував революцію як намагання перебудувати суспільство відповідно до вигаданої і нереальної моделі. Ідеї консерватизму обстоював шотландський історик Томас Карлайл, автор «Історії Французької революції». Він вважав «старий порядок» справедливішим, ніж ті відносини, які встановила революція. У Франції ідеї консерватизму пов'язували із Жозефом де Местром, який виступав за відновлення спадкової монархії в країні, беззаперечне визнання Папи Римського у справах церкви. Папу він називав «творцем європейської цивілізації та її історичним рятівником».

Прибічники **лібералізму** були послідовними противниками абсолютизму. Заперечуючи станові привілеї, вони виступали за рівність усіх громадян перед законом. Ліберали прагнули поступово збільшувати кількість виборців і посилювати роль парламенту в державному житті.

Британський мислитель Джеремі Бентам, один із найвідоміших представників лібералізму, вважав, що суспільство — це сукупність людей із їхніми власними інтересами. Досягти його процвітання можна лише за умови забезпечення прав особистості й недоторканності приватної власності. Дж. Бентам

виступав за парламентську реформу на основі розширення виборчого права, відокремлення церкви від держави, рівних прав жінок та чоловіків, права на розлучення, заборони тортур і тілесних покарань, свободи слова, ліквідації рабства.

Представник французького лібералізму Бенжамен Констан вважав справді вільним лише те суспільство, де визнається пріоритет прав окремої особистості. Політичним ідеалом мислителя була конституційна монархія за британським зразком.

Виразником ідей класичного європейського лібералізму став французький державний діяч Алексіс де Токвіль. Діяч відкидав ідею встановлення соціальної рівності, підкреслюючи, що може бути лише «рівність у рабстві». Запропоновану мислителем модель суспільної перебудови визначають як «ліберальну демократію» з рівністю можливостей для всіх членів суспільства.

2. Соціалізм

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Групове обговорення». У чому полягає сутність ідей соціалістичної перебудови суспільства? Чи була вона, на вашу думку, реальною?

У період розгортання індустріальної революції відповіддю на загострення соціальних суперечностей у країнах Європи стало поширення ідей **соціалізму**. Їхні прибічники шлях подолання проблем вбачали в ліквідації приватної власності на засоби виробництва й заміні її на суспільну, створенні суспільства, де всі будуть рівними, а соціальне виробництво задовольнятиме потреби людини.

Громада «Нова гармонія» в США, створена Робертом Оуеном, — спроба побудувати справедливе суспільство.

© Навчальний фільм

Спроби осмислення нової дійсності

rnk.com.ua/113954

|| Україна і світ

На українських землях ліберальні ідеї не мали такого поширення, як у Західній Європі. Дослідники пов'язують це з обмеженнями прав і свобод людини імперською владою. У другій половині XIX ст. поширенню ліберальних ідей сприяв Михайло Драгоманов. Він вважав, що існування демократичної держави можливе лише за наявності конституційно закріплених прав і свобод громадян. На думку М. Драгоманова, у політичній діяльності слід дотримуватися загальнолюдської моралі за принципом «чисте діло потребує чистих засобів». Діяч мав на увазі, що загальнолюдські цінності мають переважати над соціальними або національними.

Комунізм — політична ідеологія, в основі якої були уявлення про безкласове суспільство, відсутність експлуатації людини людиною, спільність майна та рівність усіх людей.

Марксизм — суспільно-політичне вчення, створене німецькими мислителями К. Марксом та Ф. Енгельсом.

Піраміда капіталістичної системи. Листівка, яку соціалісти поширювали на межі XIX—XX ст.

- 1. Як автор листівки уявляє структуру суспільства? Що символізує кожен «поверх» піраміди в контексті капіталістичного ладу? Чому робітники зображені як «основа», що тримає всю піраміду?
2. Які історичні умови спричинили появу таких листівок наприкінці XIX ст.? 3. Які права і свободи порушено в описаній моделі суспільства? Які сучасні механізми діють для захисту прав робітництва?

Ідеї перетворень у суспільстві через відмову від приватної власності й зрівнювальний розподіл виникали впродовж усієї історії людства. Проте вони мали характер соціальної утопії, тобто ідеальної, але нереальної моделі суспільства. Прибічники соціалізму в XIX ст. намагалися створити на їхній основі нові моделі суспільного розвитку.

На початку XIX ст. у Європі з'явилося чимало проектів соціалістичної перебудови суспільства. Їх висували британський соціаліст Роберт Оуен, французькі соціологи Анрі де Сен-Сімон, Шарль Фур'є, П'єр-Жозеф Прудон та інші.

Німецькі мислителі Карл Маркс та Фрідріх Енгельс запропонували модель, у якій соціалізм розглядали як перший етап до побудови **комунізму**, де пануватиме колективна власність на все, що виробляє суспільство. Створена ними теорія дістала назву **марксизм**.

3. Націоналізм

- **Працюємо разом.** Метод «Барометр». Чи можна стверджувати, що виникнення націоналізму було зумовлене розвитком подій у тогочасній Європі? Поясніть свою думку.

Початок поширення націоналізму пов'язують із Французькою революцією кінця XVIII ст., яка проголосила націю об'єднанням вільних громадян і джерелом державної влади. Завдяки наполеонівським війнам ці ідеї набули значного поширення в Європі.

Ідеї націоналізму продовжили розвивати німецькі мислителі. Так, Йоганн Готліб Фіхте після поразки Пруссії у війні з Наполеоном у своїх «Промовах до німецької нації» закликав німецький народ до об'єднання й пробудження національної свідомості. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, підтримуючи ідею створення національних держав

Зверніть увагу

Термін «націоналізм» уперше почали вживати в XIX ст. німецький мислитель Йоганн Готфрід Гердер і французький публіцист Огюстен Баррюель. Немає єдиної думки щодо того, кого слід вважати авторами ідей європейського націоналізму цієї доби. Частина вчених знаходить його витоки в працях Жана-Жака Руссо та Едмунда Берка, інші вважають основоположником націоналізму німецького мислителя Фрідріха Ліста.

у Європі, вважав, що це є найбільш вдалою формою об'єднання громадян заради реалізації ідеалів свободи, безпеки, щастя та втіленням божественної ідеї.

Поступово націоналізм перестав бути лише західноєвропейським явищем і поширився у світі.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Перекладачі».** Правила гри. Учитель / учителька наводить визначення поняття або терміна за вивченою темою та пропонує переказати його своїми словами.
2. Президент США Авраам Лінкольн назвав консерватизм «прихильністю до старого й випробуваного замість прихильності до нового й невідомого». Спираючись на ці слова, поясніть, у чому полягали погляди консерваторів.
3. Український вчений Володимир Вернадський писав, що «соціалізм завжди заснований на підкоренні окремої особи добробуту більшості». Поясніть зміст твердження.
4. Німецький вчений Альберт Ейнштейн сказав: «Націоналізм — дитяча хвороба, кір людства». Чи згодні ви із цим? Поясніть свою думку.

Застосовуємо і аналізуємо

5. Складіть таблицю «Ідейні течії другого періоду Нової історії».

Назва	Погляди на розвиток держави й суспільства

6. **Працюємо в малих групах.** Метод «Т-таблиця». Проаналізуйте, які перспективи отримували країни, де до влади приходили прибічники розглянутих ідейних течій і розпочинали їх реалізацію. Визначте, якими могли бути переваги та недоліки в їхніх перетвореннях.

Оцінюємо і створюємо

7. **Працюємо в малих групах.** Розподіліть ролі та розіграйте уявні діалоги про розвиток держави й суспільства між прибічниками консерватизму, лібералізму, соціалізму та націоналізму.
8. Підготуйте за додатковими джерелами порівняльне мінідослідження за темою «Консерватизм, лібералізм, соціалізм, націоналізм».

Георг Фрідріх Вільгельм Гегель.
Художник Якоб Шлезінгер. 1831 р.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- відмінність шляхів суспільного розвитку, які пропонували представники консерватизму, лібералізму, соціалізму та націоналізму.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113288

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111409

§ 9. Велика Британія і Франція в період становлення індустріального суспільства

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111410

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке індустріальне суспільство й парламентська демократія?
2. Якими були особливості державного правління Великої Британії наприкінці XVIII ст.?
3. Коли у Великій Британії та Франції розпочалася індустріальна революція та якими були її соціальні наслідки?
4. Що таке політична реставрація? Як відбулася реставрація монархії Бурбонів у Франції?
5. Назвіть особливості економічного розвитку Франції в період Консульства і Першої імперії.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про тогочасні зміни у Великій Британії та Франції як приклади змін у розвитку європейських країн в умовах формування індустріального суспільства;
- у чому полягали парламентські реформи у Великій Британії, чартизм, перетворення Великої Британії на «майстерню світу»;
- про політичний курс Липневої монархії у Франції.

А-Я Словник

Майновий ценз — обмеження в політичних правах людей за обсягом їхнього майна або доходу.

1. Політичний і соціальний розвиток Великої Британії

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Інтелект-карта». Визначте особливості політичного й соціального розвитку Великої Британії.

За підсумками наполеонівських війн Велика Британія посіла провідні позиції у світовій політиці. На початку XIX ст. королівство Велика Британія, до якого входили Англія і Шотландія, перетворилося на Сполучене королівство Великої Британії та Ірландії. За формою державного правління це була парламентська монархія.

Вищу владу в країні мав монарх. Однак його повноваження в прийнятті законів обмежувалися згодою парламенту, у питаннях управління — згодою міністрів, яких призначав парламент, у судових питаннях — вироками незалежних судів. Законодавча влада належала двопалатному парламенту. Він складався з Палати лордів, місця в якій успадковувалися, і Палати громад, депутатів до якої обирали. Виконавчу владу разом із монархом поділяв уряд (кабінет міністрів), який формувала партія, що перемогла на виборах до Палати громад. Лідер цієї партії ставав прем'єр-міністром. У країні діяли дві партії — торі та вігі, які вели суперництво між собою. Торі представляли землевласницьку аристократію (лендлордів) та англіканське духовенство, вігі — фінансово-промислові кола і нове дворянство.

Загального виборчого права в країні не було, діяв високий **майновий ценз**. Унаслідок цього в 1830 р. з усього населення Великої Британії, що налічувало близько 14 млн осіб, право голосу мали близько 220 тис. осіб. Існували також так звані «гнилі містечка» (поселення, де проживало лише 10—15 осіб). Вони відправляли своїх депутатів до парламенту. А нові промислові міста (Бірінгем, Манчестер, Лідс тощо) узагалі не мали депутатських місць. З ініціативи торі в 1815 р. прийняли

Цікаві факти

Представників «партії країни» називали вігами (у перекладі з шотландської мови — «злочинець»), а «партії двору» — торі (у перекладі з ірландської мови — «грабіжник»). Такі назви закріпилися за представниками партій під час запеклих парламентських дискусій. Це були лайливі прізвиська, якими обмінювалися учасники суперечок.

Королівська битва між вігами та торі.
Карикатура 1832 р.

- ▶ Які образи використав художник, щоб зобразити представників партій? Висловіть припущення, що він намагався показати.

так звані «хлібні закони», за якими заборонялося ввезення хліба до країни за зниженою ціною. Це захищало інтереси англійських виробників зерна, але призвело до подорожчання хліба, що обурило населення. Дію «хлібних законів» тимчасово припинили в 1817 р. через хвилю масових протестів.

У 1824—1825 рр. торі скасували заборону на створення працівниками **тред-юніонів** («союзів працівників»), або **професійних спілок**.

На парламентських виборах 1830 р. перемогли віги. Одним із їхніх найважливіших заходів стала парламентська реформа 1832 р. За нею «гнилі містечка» позбавляли 143 депутатських мандатів і передавали їх промисловим містам, густонаселеним сільським районам, Шотландії та Ірландії. Кількість виборців збільшувалася до 720 тис. осіб шляхом зниження майнового цензу. Право голосу здобули близько 7 % чоловічого населення.

У 1833 р. віги домоглися прийняття законів про скасування рабства в британських колоніях, установили обмеження тривалості робочого дня для дітей на ткацьких фабриках. За «законом про бідних» 1834 р. було скасовано податок із підприємців на утримання бідних верств населення. Їх позбавили допомоги від церковних громад і створили для них робітні будинки. За реформою 1835 р. право участі у виборах до органів міського самоврядування отримали всі платники податків.

У 1841 р. на парламентських виборах перемогли консерватори (колишні торі). Вони заборонили працю жінок і дітей на шахтах, обмежили тривалість робочого дня для жінок на фабриках 12 годинами. Широкої підтримки в суспільстві набуло остаточне скасування «хлібних законів».

А.Я Словник

Тред-юніони — назва профспілок у Великій Британії та деяких інших англослов'янських країнах.

Професійна спілка (профспілка) — добровільне об'єднання людей, пов'язаних спільною професійною діяльністю, для захисту їхніх прав та інтересів.

Зверніть увагу

Трагічною сторінкою історії Ірландії став «Великий голод», який охопив країну в 1845—1849 рр. Його спричинив неурожай картоплі, що була основним харчовим продуктом більшості населення. Проте насправді головну роль відіграла економічна політика, яку здійснював у країні британський уряд. Вона передбачала невтручання влади в економіку. За оцінками сучасних ірландських дослідників, у цей період від голоду загинуло близько 1 млн осіб і ще стільки ж емігрувало (переважно до США). Населення Ірландії скоротилося на 20—25 %.

Королева Вікторія. Художник Джордж Хейтер. 1838 р.

❗ Зверніть увагу

У 1837—1901 рр. Великою Британією правила королева Вікторія. Цей час увійшов в історію як «Вікторіанська епоха». Давній аристократичний устрій поступово оновлювався відповідно до уявлень про сучасну демократію. Саме тоді завершилося формування парламентської двопартійної системи. Партію торі з 30-х рр. XIX ст. почали називати консервативною, а партію вігів — ліберальною.

Фарбування тканини. Художник Джеймс Річард Барфут. 1840 р.

«ВІКТОРІАНСЬКА ЕПОХА» В ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Особливості

Індустріальна
революція

Розвиток
капіталізму

Консервативні
моральні цінності

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст схеми та поміркуйте, яким було суспільство «Вікторіанської епохи».

2. Економічний розвиток Великої Британії

► **Працюємо в парах.** Метод «Асоціативна квітка». Якими були особливості економічного розвитку Великої Британії в першій половині XIX ст.?

У 1815—1816 рр. Велику Британію охопила економічна криза. Ситуація ускладнювалася через збільшення кількості безробітних у країні після звільнення зі служби майже 300 тис. солдатів і матросів. Пізніше економіка потерпала від спадів, пов'язаних із перевиробництвом товарів (тобто виготовляли більше продукції, ніж люди могли придбати).

У 30—40-х рр. XIX ст. у Великій Британії завершилася індустріальна революція, і країна посіла перше місце у світі за рівнем розвитку промисловості. У цей час у Великій Британії виробляли 45 % усієї світової промислової продукції. Провідною галуззю британської промисловості була текстильна, де працювало майже 200 тис. осіб.

Одночасно із завершенням індустріальної революції в країні розгорнулося будівництво залізниць. Менш ніж за 15 років довжина залізниць збільшилася з 540 км до 9,5 тис. км.

Швидко зростали обсяги зовнішньої торгівлі. У вивезенні товарів переважали текстильні вироби й машини. Обсяг британських товарів, що вивозили на зовнішні ринки, зріс більш ніж у чотири рази.

Стрімкий економічний розвиток країни супроводжувався боротьбою робітництва за покращення умов праці та підвищення заробітної плати, а також боротьбою з безробіттям. Його специфічною формою став уже відомий вам луддизм (рух руйнівників машин). Наприкінці 1811 — на початку 1813 р. він знову набув поширення. Як наслідок влада відновила смертну кару за руйнування машин.

❑ Цікаві факти

«Батьком» залізниць став британський винахідник паровоза Джордж Стефенсон. Ознайомившись з устроєм парової машини Дж. Ватта, він у 1814 р. успішно випробував свій перший паровоз «Блюхер», призначений для перевезення вугілля рейковою колією. Усе своє життя Дж. Стефенсон проектував і будував залізниці в країні, першим заявив про необхідність прокладання тунелів і зведення залізничних насипів на ділянках зі значним нахилом. Завдяки діяльності Дж. Стефенсона та його послідовників мережа залізниць швидко охопила всю Велику Британію.

Залізниця Ліверпуль — Манчестер. Художник Фредерік Калверт. XIX ст.

► Яку роль відіграла залізниця в економічному розвитку Великої Британії? Аргументуйте свою відповідь.

Велика Британія першою в Європі перетворилася з аграрної на індустріальну країну. На середину XIX ст. селянство становило близько 21 % населення. Першість у суспільстві посіли представники фінансово-промислових кіл і робітники фабрик та заводів. У країні сформувалося індустріальне суспільство.

До середини XIX ст. Велика Британія перетворилася на «майстерню світу», посіла панівне становище на світовому ринку та у світовій фінансовій системі. Маючи найбільший флот, вона набула визнання як «володарка морів».

3. Чартистський рух

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Яку роль, на вашу думку, відіграв чартистський рух у розвитку Великої Британії?

За парламентською реформою **1832 р.** багато людей так і не отримали права голосу. Це об'єднало їх у рух за перегляд рішень. Активну участь у ньому брали британські робітники, які прагнули провести своїх представників до парламенту та здійснити реформи для покращення свого становища. Цей рух розпочався в **1836 р.** і дістав назву **чартизм**.

Лідерами чартистів стали громадські діячі Вільям Ловетт, Фергюс Едвард О'Коннор та інші. Вони виступали за подальший розвиток парламентської демократії.

У 1839 р. радикально налаштовані чартисти спробували підняти повстання, але зазнали невдачі й були засуджені до заслання. Помірковані чартисти сподівалися, що якщо парламент прийме

❗ Зверніть увагу

Уряд розумів, що економічні досягнення Великої Британії дадуть змогу випередити інші країни у світовій торгівлі, тому в інтересах держави — не втручатися в розвиток економіки. Це сприяло виникненню руху британських політиків — прибічників **фритредерства**. Ці погляди поширилися у 20-ті рр. XIX ст. серед вігів, а під час їхньої боротьби в парламенті проти «хлібних законів» набули завершеної форми. Фритредерство стало основою економічної програми лібералів.

АЯ Словник

Фритредерство — напрям в економічній теорії та політиці, що пропагує вільну торгівлю та невтручання держави в економічне життя.

Чартизм (у перекладі з англійської мови — «хартія») — політичний і соціальний рух британських працівників у 30—40-х рр. XIX ст., що проходив під гаслом боротьби за реалізацію «Народної хартії».

❗ Зверніть увагу

Чартистський рух показав: для змін у країні важливо, щоб люди об'єднувалися та через мирні дії впливали на владу. Цей рух започаткував розуміння, що можна домагатися реформ не через насильство, а через тиск суспільства.

Сутичка чартистів із військами під час повстання 1839 р. Художник Кеннет Бадд. Фреска 1978 р. (фрагмент).

📖 Працюємо із джерелом

Вимоги чартистів (із «Народної хартії», схваленої на громадському мітингу в лютому 1837 р.)

...Сполучене королівство має бути поділене на 200 виборчих округів із можливо рівною кількістю жителів у кожному...
24 червня кожного року мають призначатися загальні вибори...
(Участь у виборах беруть усі чоловіки, які досягли 21 року. — Авт.) Для кандидатів у Палату громад не має бути жодних майнових цензів...
Кожному члену Палати громад має виплачуватися щорічно з державної скарбниці винагорода в розмірі 400 фунтів стерлінгів.

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та дайте відповіді на запитання. **1.** Якими були вимоги чартистів? **2.** До яких змін у політичній системі Великої Британії могла призвести реалізація вимог чартистів?

📖 Словник

Політична реакція — громадський рух, спрямований проти змін або прогресу, щоб зберегти або зміцнити старі порядки.

їхні пропозиції, то влада більше дбатиме про вирішення соціальних проблем і справедливе ставлення до робітництва. Вони зібрали підписи для петиції на підтримку «Народної хартії». Однак депутати відмовилися розглянути документ.

У травні 1842 р. чартисти подали 3,3 млн підписів у другій петиції про «Народну хартію», але Палата громад знову її відхилила. У червні 1848 р. парламент утретє відхилив вимоги чартистів. Це призвело до занепаду чартизму.

4. Політичний і соціальний розвиток Франції в період реставрації монархії Бурбонів

► **Працюємо разом.** Метод «Дискусійна проблема». Поміркуйте, як існування монархії Бурбонів вплинуло на політичний і соціальний розвиток Франції.

За «Хартією 1814 р.», як називалася нова Конституція Франції, у країні було встановлено конституційну монархію. Проте значну частину французького населення вона не задовольнила. Після затвердження вікового й майнового цензу право голосу в країні дістали лише 90 тис. осіб, а право бути обраними у владу — 15 тис. осіб.

В оточенні короля Луї XVIII переважали прихильники реставрації, повернення до «старого порядку» та необмеженої влади короля. У країні запанувала **політична реакція**.

Ситуація загострилася після 1825 р., коли престол посів Шарль д'Артуа під ім'ям король Шарль X. У країні спалахнув «білий терор» — політичні репресії проти представників попереднього режиму.

У березні 1830 р. Палата депутатів висунула вимогу про відставку уряду. У відповідь на це

король розпустив її та призначив нові вибори. Однак у новообраній Палаті депутатів більшість також становили противники Шарля X. У цій ситуації в липні 1830 р. він підписав чотири укази, якими фактично скасував «Хартію 1814 р.» і здійснив державний переворот.

Такі дії короля викликали обурення серед населення Парижа. Лунали заклики чинити опір свавілля влади.

5. Липнева монархія

► **Працюємо в парах.** Метод «Плакати думок». Визначте і відобразіть графічно особливості політичного життя Франції періоду Липневої монархії.

За кілька днів було створено Тимчасовий уряд, який очолили банкір Ж. Лаффітт і генерал Ж. де Лафает. Повстання в Парижі, що увійшло в історію як **Липнева революція**, або «три славні дні», завершилося перемогою.

Лідери повстанців вирішили зберегти в країні монархію, але змінити короля. Корону запропонували близькому до ліберальної опозиції герцогу Луї-Філіппу Орлеанському, представнику молодшої (Орлеанської) гілки Бурбонів. Його правління дістало назву **Липнева монархія (1830—1848 рр.)**.

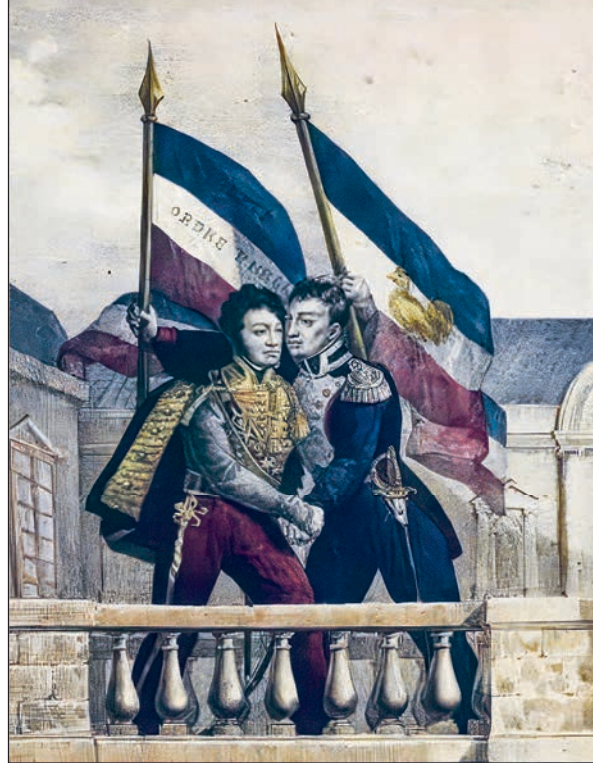
До влади у Франції прийшла фінансова аристократія — банкіри, великі біржові спекулянти, власники шахт, копалень, земель тощо. При цьому у країні залишалося чимало охочих повернутися до республіканської форми правління.

Прихильники монархії поділялися на різні гілки. Орлеаністи підтримували правління Луї-Філіппа Орлеанського. Легітимісти вважали законною (легітимною) лише позбавлену влади династію Бурбонів і виступали за її відновлення. Бонапартисти були прибічниками відродження імперії Наполеона. Усі виступи легітимістів і бонапартистів влада придушила.

6. Економічний розвиток Франції

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Порівняйте зміни, що відбувалися в економічному розвитку Великої Британії та Франції.

У промисловості Франції набирала обертів індустріальна революція, яка розпочалася тут наприкінці XVIII ст. Обсяги промислового виробництва зросли на 60 %. Країна посіла перше місце у світі

Ж. де Лафает обіймає герцога Орлеанського на балконі Паризької ратуші 31 липня 1830 р. Невідомий художник.

АЯ Словник

Липнева революція 1830 р. — повстання у Франції проти режиму династії Бурбонів, установленого в країні після другої реставрації.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113955

Зверніть увагу

Становище французького робітництва в середині XIX ст. було дуже важким. Для збільшення прибутку підприємці встановлювали робочий день тривалістю 13—16 годин. Оплата праці була вкрай низькою, і її не вистачало на життя. Тому на підприємствах вимушено працювали всі члени сімей робітників, навіть діти. Будь-який соціальний захист був відсутній. Професійні спілки з 1789 р. перебували під заборобою.

Повстання ліонських ткачів 1831 р. Невідомий художник. Гравюра XIX ст.

❑ Цікаві факти

У 1831 р. робітники ткацьких фабрик у Ліоні підняли повстання, вимагаючи покращення умов праці. Їхнім гаслом став вислів «Жити в праці або вмерти в бою». Рішучі дії робітництва примусили військові підрозділи й загони Національної гвардії відступити. Проте, здобувши перемогу, повстанці не уявляли, що робити далі. Обидві сторони конфлікту застосовували насильство й жорстокість. Зрештою влада придушила протести. Однак невирішеність проблем спричинила новий виступ ліонських ткачів через три роки.

за випуском шовкових тканин, інтенсивно розвивалися вовняна й бавовняна галузі.

На 1848 р. індустріальна революція у Франції увійшла в завершальну фазу, що тривала до кінця 60-х рр. XIX ст. У цей час за обсягами промислового виробництва країна посіла друге місце у світі після Великої Британії. Одночасно з розвитком промисловості зростала кількість робітників. Умови їхнього життя та праці були важкими, що стало однією із соціальних проблем країни.

Сільське господарство зберігало вагомe місце в економіці Франції. Загальний обсяг сільськогосподарської продукції в 1815—1848 рр. збільшився на 50 %. Переважали дрібні господарства, які мали тенденцію до подрібнення через зростання кількості сільського населення.

Незважаючи на успіхи індустріальної революції, Франція в цей період ще перебувала в стані переходу до індустріального суспільства. Близько 75 % її населення проживало в селах.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- спільне й відмінне в процесах, що відбувалися у Великій Британії та Франції в умовах становлення індустріального суспільства.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Три речення».** Правила гри. Учні та учениці мають передати зміст визначеного пункту параграфа трьома простими реченнями. Перемагають ті, чия розповідь буде коротшою, але при цьому правильно передаватиме зміст матеріалу. Для зручнішого виявлення переможців гру доцільно провести в письмовій формі.
2. Які зміни, що відбулися в політичному і соціальному житті Великої Британії, ви вважаєте найважливішими? Чому?
3. Коли у Великій Британії завершилася індустріальна революція? Назвіть її основні результати.

🎬 Навчальний фільм

Велика Британія і Франція в період становлення індустріального суспільства
rnk.com.ua/113956

4. За яких умов, на вашу думку, Велика Британія могла уникнути появи чартистського руху? Поясніть свою думку.
5. Чим політичний і соціальний розвиток Франції в цей період відрізнявся від цих самих процесів у Великій Британії?
6. Яким є ваше ставлення до визначення Липневої монархії у Франції як «державної тиранії»?

Застосовуємо і аналізуємо

7. Покажіть на карті атласу території Великої Британії та Франції XIX ст., їхні столиці й колоніальні володіння.
8. **Працюємо в парах.** Виконайте завдання з хронології. 1) Через скільки років після Липневої революції у Франції було засновано університет Святого Володимира в Києві? 2) Скільки років відділяє першу парламентську реформу у Великій Британії та створення у Львові гуртка «Руська трійця»?
9. **Працюємо разом.** Метод «Оберіть позицію». Обговоріть британську і французьку моделі розвитку: яка вам більше до вподоби й чому.
10. **Працюємо в парах.** Складіть таблицю «Велика Британія і Франція в період становлення індустріального суспільства». Зробіть висновок.

Сфера розвитку	Основні зміни	
	Велика Британія	Франція

Оцінюємо і створюємо

11. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення за темою «Відображення особливостей соціального розвитку Великої Британії в 1815—1870 рр. у біографії і творчості письменника Чарльза Дікенса».
12. За додатковими джерелами ознайомтеся з творами французького мистецтва цієї доби. Підготуйте повідомлення про особливості тогочасного мистецтва Франції.
13. **Працюємо разом.** Підготуйте проект екскурсійного (туристичного) маршруту «Велика Британія — «майстерня світу»». Проведіть у класі конкурс робіт.
14. За додатковими джерелами підготуйте повідомлення за темою «Чартистський рух».

§ 9. Велика Британія і Франція в період становлення індустріального суспільства

Працюємо з хронологією

1830 р.	●	Липнева революція у Франції.
1830—1848 рр.	●	період існування Липневої монархії.
1832 р.	●	перша парламентська реформа у Великій Британії.
1836—1848 рр.	●	чартистський рух.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113289

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111411

Липневий хрест — почесна відзнака, якою нагороджували учасників Липневої революції.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що ви знаєте про реформи Марії-Терезії та Йосифа II в імперії Габсбургів?
2. Назвіть українські землі, що входили до складу імперії Габсбургів наприкінці XVIII ст.
3. Яким був державний устрій Російської імперії наприкінці XVIII ст.?
4. Порівняйте роль Австрії та Росії в міжнародних відносинах у Європі в 1789—1815 рр.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості політичного й соціально-економічного розвитку Австрійської та Російської імперій;
- якими були тогочасні національні рухи слов'янських народів Австрійської імперії;
- яку зовнішню політику проводила Російська імперія в цей період.

Клеменс фон Меттерніх. Художник Томас Лоуренс. Близько 1820—1825 рр.

1. Особливості розвитку Австрійської імперії

- **Працюємо в парах.** Створіть денотатний граф, що характеризує особливості розвитку Австрійської імперії в першій половині XIX ст.

За державним устроєм Австрійська імперія залишалася абсолютною монархією. Нею правила династія Габсбургів. Імператор призначав склад уряду й канцлера, що був його керівником. За правління **Франца I та Фердинанда I** визначальну роль в імперії відігравав спочатку міністр закордонних справ, а пізніше — глава уряду Клеменс фон Меттерніх.

Австрійську імперію називали «кляпковою монархією», оскільки вона складалася з територій із багатонаціональним населенням. Суперечності між народами, які перебували у складі імперії, влада використовувала для контролю над ними.

Австрійська частина імперії в цей період була аграрною. Австрійське селянство могло вільно продавати й закладати свої землі. Панщину часто замінювали грошовою виплатою.

Індустріальна революція в Австрійській імперії розпочалася в **30—40-х рр. XIX ст.** в її найрозвиненіших провінціях — Нижній Австрії та Чехії. На початку 30-х рр. в Австрії працювало 11 парових машин, а в середині XIX ст. — уже 900. Будівництво залізниць в імперії розпочалося в 1828 р., і невдовзі їхня протяжність сягнула 1357 км.

2. Передберезневий період. Початок національних рухів слов'янських народів Австрійської імперії

- **Працюємо разом.** Метод «Телеграма тексту». Визначте основний зміст передберезневого періоду.

Липнева революція у Франції активізувала суспільне життя в Австрійській імперії. Час від 1830 р. до революції **1848—1849 рр.** дослідники називають передберезневим періодом (революція розпочалася в країні в березні).

Представники різних верств населення, за винятком владної верхівки, дедалі частіше висловлювали думки про доцільність здійснення в державі перетворень і реформування її устрою. Вони виступали за встановлення обмеженої монархії, скликання представницького органу влади із законодавчими функціями для прийняття Конституції, запровадження основних громадянських і політичних свобод.

Кінець XVIII ст. став часом зародження в Австрійській імперії різноманітних національних рухів. Велику роль у цьому процесі відігравали слов'янські просвітителі, яких називали «будителями». Свою назву «будителі» дістали за заклики «прокинутися від багаторічного сну» і згадати про своє давнє коріння. Першими на цей шлях стали представники чеського відродження.

Чеський вчений Йозеф Добровський створив перші праці з історії мови та культури чехів, Йозеф Юнгман — підручник чеської літератури та чесько-німецький словник. Видатними діячами словацького відродження стали Ян Коллар, автор збірок словацьких народних пісень, і Людовіт Штур, який започаткував формування словацької літературної мови. Вагомими були здобутки «будителів» західних українців, що перебували під владою Габсбургів.

3. Особливості політичного й соціально-економічного життя Російської імперії

- **Працюємо в парах.** Метод «Асоціативна квітка». Доберіть слова-асоціації до особливостей політичного й соціально-економічного розвитку Російської імперії.

У цей період Російська імперія стала найбільшою за площею державою світу, що простягалася на величезних просторах Східної Європи, Північної Азії та частини Північної Америки (Аляска). Кількість населення імперії збільшилася переважно завдяки приєднанню нових територій — Фінляндії, Польщі, Бессарабії, Північного Казахстану.

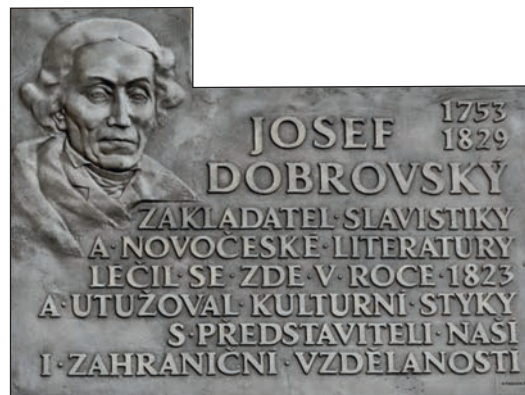
За складом населення Російська імперія була багатонаціональною державою, її народи сповідували всі світові релігії. Однак статус державної релігії мало лише православне християнство.

Російське суспільство поділялося на привілейовані (дворянство, духовенство, купецтво, козацтво) і непривілейовані стани (селянство і міщанство). Найчисленнішим було селянство, що налічувало понад 30 млн осіб. Із них близько 20 млн становило кріпосне селянство.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ станом на 1848 р.

Народи	Кількість, млн осіб
Слов'янські народи	18
Австрійські німці	7
Італійці	5
Угорці	5
Румуни	2
Разом	37

- За даними таблиці побудуйте кругову діаграму та опишіть її.

Меморіальна дошка на честь Йозефа Добровського в місті Маріанські Лазні (Чехія).

АЯ Словник

«Будителі» — узагальнена назва представників національного, культурного й мовного відродження в середовищі слов'янських народів кінця XVIII — початку XIX ст., рух національно свідомої інтелігенції на чеських, словацьких, хорватських, словенських, болгарських, українських землях.

АЯ Словник

Самодержавство — назва та зміст державного ладу, форми абсолютної монархії Московської держави (Російської імперії) від другої половини XV ст. і до лютого 1917 р.

Працюємо із джерелом

Із доповідної записки
«Накреслення головних
початків» С. Уварова для
російського імператора
Миколи I (1833 р.)
rnk.com.ua/114611

Зверніть увагу

Досліджуючи явище російського самодержавства як форми державного правління, український вчений ХХ ст. Микола Палієнко зазначав, що воно «означає не абсолютизм, необмежену владу, а ідею верховенства й повноту прав непохідної від когось влади монарха». На його думку, імператор був уособленням «усіх верховних повноважень державної влади, а владні повноваження інших її представників виступали як прояв його волі».

АЯ Словник

Декабристи — учасники таємних антиурядових товариств у Російській імперії, що готували державний переворот, спрямований проти самодержавства та кріпосного права. Повстання відбулося в грудні (російською мовою — «декабрь») 1825 р.

Політичний устрій Російської імперії ґрунтувався на **самодержавстві**. Більшість дослідників вважають його формою абсолютної монархії. Російський імператор мав необмежену владу. Конституції та парламентських установ у країні не було. Імперією в цей період правили Олександр I та Микола I. Олександр I спочатку підтримував ідеї перетворення Росії на конституційну монархію. Однак після розгрому Наполеона він вирішив, що самодержавство об'єднало народ для боротьби із Францією, і тому бажав його зберегти.

Правління Миколи I розпочалося жорстоким придушенням виступу російських дворян та офіцерів, налаштованих проти самодержавства. Микола I не підтримував ідей будь-яких змін в управлінні імперією та намагався посилити владу чиновників і поліційних органів.

Однією з головних проблем в імперії в цей час стало кріпосне право. Влада не наважувалася на рішучі зміни, оскільки спиралася на дворян — основних власників кріпосних. Національна політика імперії була спрямована на національно-культурну асиміляцію неросійських народів і їхнє зросійщення.

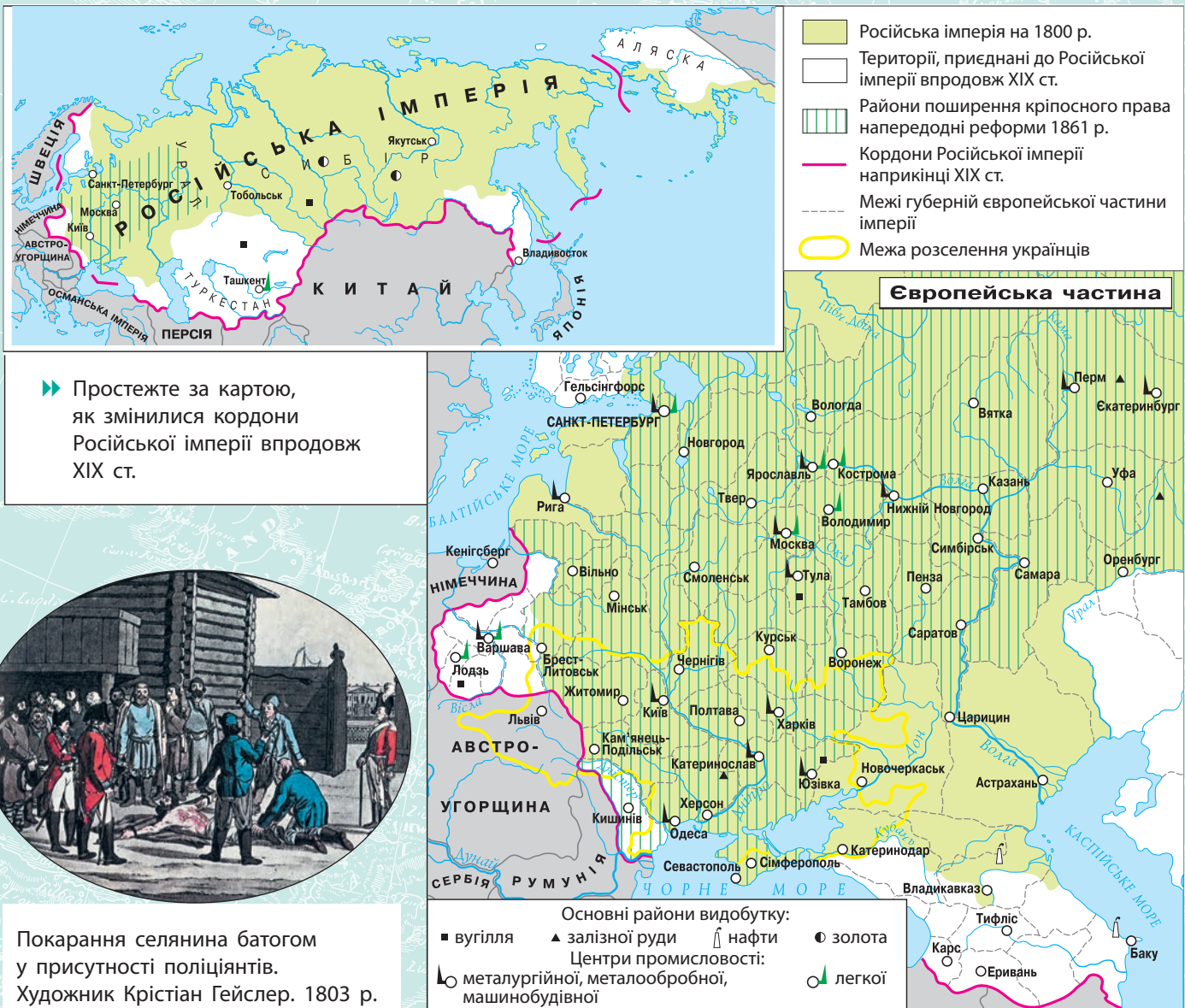
Індустріальна революція розпочалася в Російській імперії на межі 30—40-х рр. ХІХ ст. і розгорталася дуже повільно. Їй заважала відсутність ринків вільнонайманої робочої сили та збуту продукції в умовах кріпацтва. Перші фабрично-заводські підприємства виникли в текстильній і гірничодобувній галузях промисловості. Російська імперія залишалася аграрною країною. Її зовнішня торгівля була спрямована на вивезення сировини (зерно, льон, деревина, залізо) до Західної Європи та завезення промислового обладнання, предметів розкоші й товарів із колоній (чай, кава, прянощі).

4. Суспільні рухи в Російській імперії у 20—40-х рр. ХІХ ст.

► Працюємо в малих групах. Метод «Два кола».

Порівняйте, чого і якими засобами прагнули досягти представники різних напрямів суспільного руху тогочасної Російської імперії.

Відмова Олександра I реформувати Російську імперію розчарувала прибічників цього шляху. Відтоді в Росії виникло протистояння між владою та людьми, які прагнули оновлення суспільно-політичного життя країни. Пізніше їх почали називати **декабристами**.

► Простежте за картою, як змінилися кордони Російської імперії впродовж XIX ст.

Покарання селянина батогом у присутності поліціантів.
Художник Крістіан Гейслер. 1803 р.

Товариства декабристів вдалися до змови й підготували військовий переворот з метою зміни влади. 14 грудня 1825 р., після смерті Олександра I, вони вивели кілька гвардійських полків на Сенатську площу в Санкт-Петербурзі, щоб зрвати присягу новому імператору Миколі I, але зазнали невдачі. 29 грудня 1825 р. декабристи підняли на українських землях повстання Чернігівського полку. Цей виступ влада теж придушила.

У 30—40-х рр. XIX ст. в Російській імперії виникли декілька напрямів суспільного руху, що пропонували відмінні шляхи її розвитку.

Урядовий табір представляли консерватори. Оскільки вони виступали за збереження самодержавного устрою Російської імперії в незмінному вигляді, їх називали «охоронцями». Ідеологічною базою прибічників урядового табору стала «теорія офіційної народності».

Слов'янофіли — представники напряму російської суспільної думки 30—60-х рр. XIX ст., об'єднані навколо ідеї самобутності слов'янства й передусім російського народу.

Західники — представники напряму російської суспільної думки 40—50-х рр. XIX ст., об'єднані навколо ідеї розвитку Росії шляхом європейської цивілізації.

Польські повстанці 1831 р. Художник Леон Зенкович. Літографія 1841 р.

В опозиції до урядового табору перебували ліберали, які виступали за реформування російської дійсності мирним шляхом. Вони поділялися на **слов'янофілів** (слов'янолюбів) і **західників**. Слов'янофіли вбачали можливість уникнути західного шляху в селянській громаді, православ'ї та морально-релігійних якостях російського народу. Їхнім політичним ідеалом було самодержавство допетровських часів. Вони виступали за негайну ліквідацію кріпосного права шляхом реформ.

Головною метою Росії, на думку західників, було приєднання до європейського Заходу. При цьому вирішальне значення вони надавали не вірі, а розуму й на противагу селянській громаді висували вільну особистість. Політичним ідеалом західників була конституційна монархія західно-європейського зразка. Як і слов'янофіли, вони виступали за ліквідацію кріпосного права.

До російської опозиції належали також радикали-соціалісти. Не поділяючи надій на реформування Росії владою, вони вважали, що лише завдяки революції будуть ліквідовані самодержавство та кріпосне право. Після цього вони прагнули створити нове соціалістичне суспільство.

Наслідком політики асиміляції та зросійщення стала поява в Російській імперії національно-визвольних рухів серед пригноблених народів. Їх об'єднувала боротьба за національне звільнення від імперської влади.

Одним із проявів національно-визвольної боротьби підвладних Російській імперії народів стало Польське (Листопадове) повстання **1830—1831 рр.** Метою повстанців стало відновлення польської державності. Проте повстання зазнало поразки.

5. Зовнішня політика Російської імперії

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Найкращий варіант». Якими термінами, на вашу думку, доцільно визначити зовнішню політику Російської імперії цього періоду? Чому?

Основними цілями зовнішньої політики Російської імперії були територіальне розширення, зміцнення та визнання кордонів, а також посилення впливу у світі.

Для реалізації своїх інтересів на південному напрямку Російська імперія провела декілька успішних війн. За підсумками російсько-перської війни (1826—1828 рр.) вона захопила Єріванський і Нахічеван-

ський ханати, підтвердила своє право мати військовий флот у Каспійському морі та отримала значну контрибуцію. Унаслідок російсько-турецької війни (1828—1829 рр.) Росія загарбала території в гирлі Дунаю та на східному березі Чорного моря, домоглася відкриття для російських суден чорноморських проток, визнання автономії Греції, Сербії, Молдавського князівства та

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/114617

Штурм укріплень Гунібу (Дагестан)
у 1859 р. Художник Теодор Горшельт.
1867 р.

- Що зумовило тривалість
Кавказької війни, яку вела
Російська імперія?

Волощини турецьким урядом та отримала контрибуцію.

У 1817—1864 рр. Росія вела Кавказьку війну — воєнні дії проти гірських народів Північного Кавказу та Північно-Кавказького імамату. За результатами війни Росія приєднала території Північно-Західного Кавказу, гірського Дагестану й Чечні.

Події Липневої революції 1830 р. у Франції та революції в Бельгії Російська імперія не схвалювала. Імператор Микола I засуджував революційні події 1848—1849 рр. у Європі, російські війська навіть узяли участь у придушенні революції в Угорщині. Це негативно вплинуло на міжнародний авторитет Росії. Європейська громадськість називала її «жандармом Європи», вкладаючи в це словосполучення негативне ставлення до дій держави. Відносини Росії з європейськими державами стали напруженими.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Словесний теніс».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в пари. Один із них ставить запитання за темою параграфа, яке передбачає коротку відповідь, інший відповідає словом, словосполученням або коротким реченням, після чого може поставити своє запитання. На початку гри слід домовитися, скільки запитань без правильної відповіді означатиме поразку.

А-Я Словник

«**Жандарм Європи**» — термін, який застосовували в Європі у XIX ст. щодо Російської імперії за правління Миколи I.

Навчальний фільм

Австрійська та Російська
імперії

rnk.com.ua/113957

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- спільне й відмінне в політичному та соціально-економічному розвитку Австрійської і Російської імперій;
- здобутки національних рухів слов'янських народів Австрії;
- відмінності в баченні майбутнього Росії основними ідейними напрямками суспільного життя 30—40-х рр. XIX ст.;
- характер зовнішньої політики Російської імперії.

Працюємо з хронологією

- 1825 р. • виступ декабристів у Російській імперії.
- 1830—
1831 рр. • Польське (Листопадове) національно-визвольне повстання.
- 1830—
1849 рр. • передберезневий період в Австрійській імперії.
- 30-ті —
40-ві рр. XIX ст. • початок індустріальної революції в Австрійській і Російській імперіях.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113290

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111413

2. Чим політичне й соціально-економічне життя Австрійської імперії відрізнялося від розвитку інших європейських країн цього періоду?
3. Що таке передберезневий період? Яке місце він посідає в історії Австрії?
4. Про які зміни в розвитку слов'янських народів Австрійської імперії свідчили процеси національного відродження?
5. Які особливості політичного й соціально-економічного розвитку Російської імперії, на вашу думку, є найважливішими й чому?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Покажіть на карті атласу території Австрійської та Російської імперій у XIX ст. і їхні столиці.
 7. Виконайте завдання з хронології. 1) Скільки років від початку передберезневого періоду в Австрійській імперії минуло на поточний рік? 2) Через скільки років від початку Польського (Листопадового) національно-визвольного повстання утворилося Кирило-Мефодіївське братство на українських землях?
 8. **Працюємо в парах.** Складіть порівняльну таблицю «Розвиток Австрійської та Російської імперій». Питання для порівняння визначте самостійно.
 9. **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». За твердженнями сучасників, коли К. фон Меттерніху передали французьку газету, де писали про бажаність запровадження Конституції в Австрійській імперії, як у Франції, він сказав: «Жалюгідні поради! Той, хто бажає дати Австрії Конституцію, має спочатку створити австрійський народ». Висловіть припущення, що мав на увазі діяч.
- Оцінюємо і створюємо**
10. За додатковими джерелами ознайомтеся з перебігом Польського (Листопадового) національно-визвольного повстання або виступом декабристів у Російській імперії. Напишіть лист від особи його учасника до друга або подруги в іншій країні про те, свідками чого ви стали в період цих подій.
 11. **Працюємо в малих групах.** Метод «Шість капелюхів». Проаналізуйте та оцініть розвиток Австрійської або Російської імперії в XIX ст.
 12. За додатковими джерелами виконайте завдання (на вибір). 1) Підготуйте повідомлення за темою «Російська експансія на Кавказ». 2) Складіть історичний портрет Олександра I, Миколи I або Клеменса фон Меттерніха.

Золота монета
Австрійської імперії.
1848 р.

§ 11. Османська імперія та Персія: спроби подолання воєнної відсталості

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111414

1. Спроби реформування в Османській імперії першої половини XIX ст.

► **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». Які особливості мав процес оновлення в Османській імперії в цей час?

Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. османська влада намагалася продовжувати політику, спрямовану на відновлення величчя імперії. Так, султан Селім III, якого за енергійність, освіченість і розум порівнювали із Сулейманом Пишним, головну увагу приділяв реформуванню армії. Він виступав за те, щоб ліквідувати військо яничарів і замінити його сучаснішими організованими підрозділами. На перший план вийшло реформування османської артилерії. На посади викладачів в артилерійському і морському училищах запросили французьких офіцерів. Чимало вдосконалень відбулося у відливанні гармат. В османському флоті з'явилися військові судна нового зразка, виготовлені у Франції.

Військо яничарів Селім III ліквідувати не наважився, оскільки боявся бунту. Однак в армії посилили дисципліну й відповідальність за виконання наказів командирів. Обурені змінами яничари підняли повстання в Белграді, і тоді реформи вимушено призупинили. Проте повністю приборкати невдоволення не вдалося. Згодом унаслідок перевороту яничарів у Стамбулі Селіма III було вбито.

Новий султан Махмуд II зосередився на змінах у війську яничарів. Його кількість обмежили. Служба в ньому стала спадковою. Щороку військо поповнювали набором 1 тис. дітей-християн. Хоча поглибити реформи султан не зміг. Командування яничарів отримувало додатковий прибуток через розкрадання грошей на утримання війська, тому зміни його не влаштовували. Знову спалахнуло повстання. Проте Махмуд II оголосив яничарам релігійну війну та розгромив їх іншими підрозділами османської армії.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли і як утворилася Османська імперія?
2. Простежте за картою атласу, як змінилася територія Османської імперії впродовж Ранньомодерної доби.
3. Що таке модернізація? Які існують різновиди суспільно-політичної модернізації?
4. Як відбувався розвиток Персії в Ранньомодерну добу?
5. Покажіть на карті атласу Персію наприкінці XVIII ст.
6. Якими були відносини Османської імперії та Персії в Ранньомодерну добу?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- які труднощі в розвитку Османської імперії та Персії виникли на початку Модерної доби та як їх долала влада цих держав.

© Навчальний фільм

Османська імперія та Персія: спроби подолання воєнної відсталості
rnk.com.ua/113958

Палац Долмабахче, перший палац у європейському стилі в Стамбулі (Туреччина). Він був збудований султаном Абдул-Меджидом I між 1843 і 1856 рр. Сучасний вигляд.

Махмуд II після реформи одягу в 1826 р. Художник Генрі Гійом Шлезінгер. 1839 р.

АЯ Словник

Танзимат (у перекладі з арабської мови — «порядок») — період 1839—1876 рр. у розвитку Османської імперії, позначений заходами влади з осучаснення державного устрою та економіки.

Крім військової сфери, Махмуд II узявся модернізувати інші напрями життя країни. У Стамбулі почала виходити перша офіційна османська газета турецькою мовою, де публікували розпорядження султана. Махмуд II намагався європеїзувати життя своїх підданих завдяки запровадженню відповідних змін в одязі й звичках. Сам султан носив європейський одяг, вимагав цього від урядовців і забороняв одягати тюрбан.

Наступний султан Абдул-Меджид I продовжив політику з реформування держави. Ці перетворення увійшли в історію як **Танзимат**.

Основні заходи політики Танзимату:

- продовження оновлення армії;
- запровадження нового адміністративного поділу держави на вілаєти;
- створення Державної ради і провінційних рад (меджлісів);
- передання закладів народної освіти від духовенства до світської влади;
- модернізація судочинства;
- грошові реформи;
- заохочувальні заходи для залучення в економіку іноземних капіталів;
- проголошення всіх жителів імперії рівними перед законом незалежно від національності й віросповідання;
- будівництво залізниць і телеграфних ліній.

2. Перська держава

- **Працюємо разом.** Метод «Кола Венна». Чим у цей період різнився розвиток Перської держави та Османської імперії?

Персія — застаріла назва сучасної держави Іран, розташованої в Західній Азії. Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. вона перебувала у складній ситуації. Ослаблена Персія поступово втрачала свої землі під тиском сусідніх держав. Зростала її залежність від Великої Британії та Російської імперії. Тоді Персією правив Фатх-Алі Шах із Каджарської династії. Він проводив обмежену завойовницьку політику, спрямовану на утримання та розширення територій країни. Водночас правитель чимало уваги приділяв зміцненню свого авторитету. Фатх-Алі Шах наказав виготовити символи його влади, які мали вражати всіх: це Трон Сонця, Трон Надері та корона Кіани, створені із золота й срібла та оздоблені коштовним камінням.

Фатх-Алі Шах був втягнутий у тривалу боротьбу з Російською імперією за володіння Азербайджаном, Грузією, Вірменією і Дагестаном. Перська армія суттєво поступалася російській, тому війна завершилася для Персії невдало, і Росія захопила значні території.

Для подолання відсталості й отримання допомоги Фатх-Алі Шах уклав у 1807 р. союз із Наполеоном проти Російської імперії.

До Персії прибули французькі представники, які мали на меті реорганізувати армію шаха за

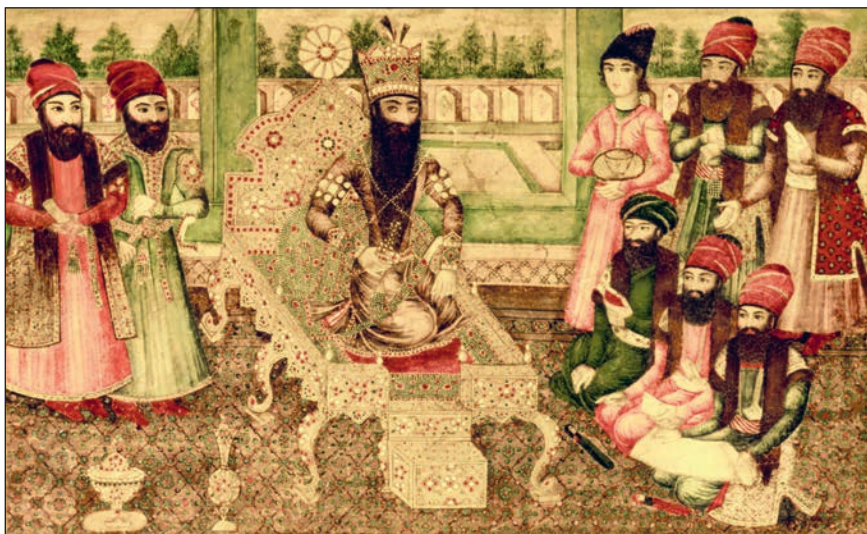
Фатх-Алі Шах під час облоги міста Ерівань (Вірменія) у 1804 р. Мініатюра із книги «Шахіншах-наме». 1816 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/113959

Корона Кіани.

Фатх-Алі Шах на Троні Сонця. Художник Саїд Мірза. Близько 1835 р.

Голестанський палац у Тегерані — резиденція каджарських шахів, значно перебудована в XIX ст. під час правління Насера ед-Діна Шаха. Сучасний вигляд.

Насер ед-Дін Шах. Художник Бахрам Кірманшахі. 1857 р.

європейським зразком. Зокрема, було розпочато створення регулярних артилерійських і піхотних підрозділів. Проте після укладення Тільзитського миру між Францією та Росією французька місія припинила свою діяльність і залишила країну.

Після нових поразок у війні з Російською імперією шах пішов на відновлення союзу з Великою Британією. До країни почали надходити британська грошова допомога та озброєння. Однак коли перська армія, навчена британськими інструкторами, спробувала відвоювати Карабах, російські війська знову її розбили. Фатх-Алі Шах був змушений укласти мир з Російською імперією. За ним Персія втратила права на Дагестан, Східну Грузію та майже весь Азербайджан.

У той самий час перська армія спробувала відвоювати в афганців провінцію Герат, яка раніше належала Персії. Через опір місцевого населення ця кампанія зазнала невдачі. Після воєнних поразок шах втратив бажання витрачати гроші на реформування армії. Перська армія на цей час стала загалом бездатнішою, але все одно потребувала багатьох змін.

Влада султанів ослабла. Після смерті Фатх-Алі Шаха новим правителем Персії став його онук Мохаммед Шах. Більшу частину свого правління він одночасно підтримував союзницькі відносини з Великою Британією та Російською імперією. Поступово в колах влади Перської держави, як і Османської імперії, почали розуміти, що подолання воєнної відсталості можливе лише за умови розвитку інших сфер життя.

У 1848 р. Персію очолив Насер ед-Дін Шах. Його заходи з модернізації країни визначили її розвиток у другій половині XIX ст.

Золота монета Мохаммеда Шаха. Перша половина XIX ст.

Мечеть Насір оль-Мольк в іранському місті Шираз, побудована за часів правління Насера ед-Діна Шаха. 1876—1888 рр. Сучасний вигляд.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Аукціон».** Правила гри. На аукціоні можна «придбати» бали за свої знання за темою. Для цього учні та учениці мають навести правильні характеристики вивчених подій і явищ (три-чотири речення). Одна правильна характеристика дає 1 бал. Повтори не допускаються.
2. Як влада Османської імперії намагалася впоратися з проблемами розвитку?
3. Чому можна стверджувати, що Перська держава в першій половині XIX ст. успішно подолала військову відсталість?

Застосовуємо і аналізуємо

4. Простежте за картою атласу територіальні зміни Османської імперії та Перської держави наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
5. Виконайте завдання з хронології. За додатковими джерелами з'ясуйте роки правління султанів Османської імперії та Перської держави, згаданих у параграфі. Визначте, хто з них правив найбільше, а хто найменше. Укажіть, які правителі Європи були їхніми сучасниками.

Оцінюємо і створюємо

6. Оцініть рівень наполегливості й послідовності зусиль владних кіл Османської імперії та Персії в подоланні військової відсталості.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- вплив зовнішніх чинників на розвиток Османської імперії та Перської держави в XIX ст.

Працюємо з хронологією

- 1839 р.** — початок періоду Танзімату в Османській імперії.
- 1848 р.** — початок здійснення Насером ед-Діном Шахом заходів з оновлення й модернізації Персії.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113291

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111415

§ 12. Розвиток колоніальної системи. Територіальні придбання держав

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111416

ПРИГАДАЙТЕ

1. Покажіть на карті атласу найбільші держави-метрополії та їхні колоніальні володіння наприкінці Ранньомодерної доби.
2. Які відкриття здійснили європейці в епоху Великих географічних відкриттів?
3. Що таке колонія, метрополія, колоніальні війни?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як формувалася колоніальна система наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.;
- про визначні географічні відкриття цього періоду;
- чим завершилися колоніальні війни;
- про згортання трансатлантичної работоргівлі, розширення колоніальних володінь і територіальне зростання держав-метрополій.

АЯ Словник

Колоніалізм — політика завоювання та підкорення одних країн або територій іншими державами з метою їхньої економічної експлуатації та політичного панування.

Колоніальна система — сукупність залежних територій (колоній) і держав-метрополій, між якими склалися відносини підпорядкування внаслідок колоніалізму.

1. Розвиток колоніальної системи

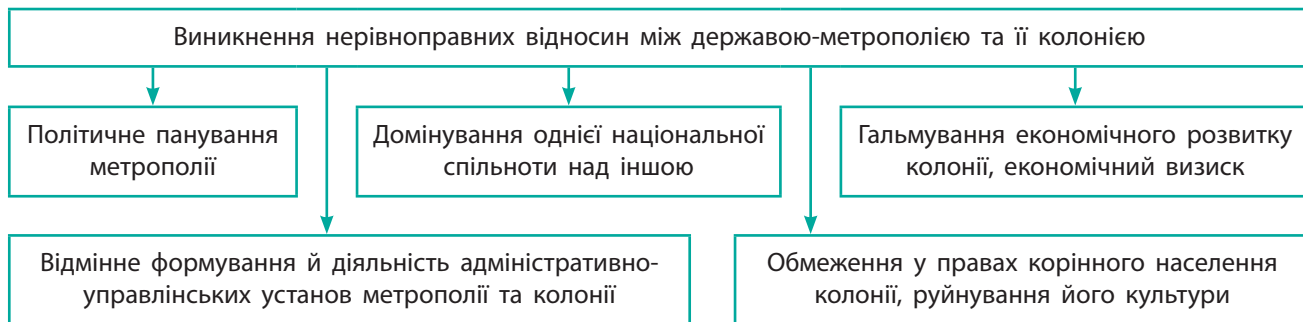
- **Працюємо в парах.** Метод «Обмін партнерами». Чим розглянутий етап розвитку колоніальної системи відрізнявся від попереднього?

У результаті поширення **колоніалізму** виникла **колоніальна система**. У її розвитку виділяють два основні етапи. На першому етапі — у XV—XVI ст. — європейські держави захоплювали великі території в Африці й Америці або, здійснюючи торговельну експансію, встановлювали нерівноправні торговельні відносини з країнами Сходу. На другому етапі — у XVII — на початку XX ст. — невелика кількість держав-метрополій поділила більшу частину світу на колоніальні володіння. Одночасно тривала експансія до ще не підпорядкованих регіонів, спалахували війни за колонії. Для держав-метрополій колонії були джерелом ресурсів і гарантованим ринком збуту товарів, що сприяло їхньому економічному зростанню.

Посилення колоніальної експансії європейських держав наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. мало певні особливості. На Близькому і Середньому Сході спочатку відбувалося протистояння Великої Британії та Франції, а пізніше — Великої Британії та Росії. У Західній півкулі США також здійснювали територіальні загарбання. У той самий час вони заявляли про свої інтереси в Середземному морі та на Далекому Сході. До середини XIX ст. США, підпорядкувавши значні території, досягли узбережжя Тихого океану. Крім того, держави намагалися послабити вплив Великої Британії в Америці.

Влада Голландії здійснювала в цей період загарбання Індонезії. Іспанія та Португалія до Війни за незалежність у Латинській Америці утримували величезні колоніальні володіння в регіоні. Франція в 30-х рр. XIX ст. розгорнула війну за перетворення Алжиру на свою колонію. Одночасно із цим вона продовжувала колоніальні захоплення в Південно-Східній Азії.

НАСЛІДКИ ВСТАНОВЛЕННЯ КОЛОНІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

► **Працюємо в парах.** Що, на вашу думку, ставало найбільш негативним чинником для розвитку спільнот, землі яких перетворювали на колонії?

Велика Британія передусім прагнула завершити завоювання Індії. Після цього вона змогла зосередитися на колоніальному контролі над Китаєм.

Головним засобом приєднання нових володінь стало відкрите насильство. Дипломатія відігравала допоміжну роль, пов'язану з укладенням нерівноправних договорів.

На середину XIX ст. держави-колонізатори не встигли поділити весь світ. Неподіленими залишилися більша частина території Африки й чимало островів Тихого океану.

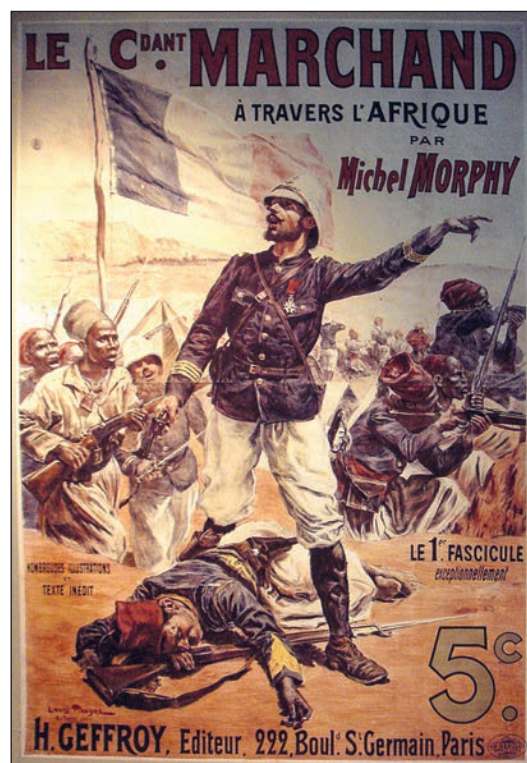
2. Географічні відкриття

► **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». Оцініть значення географічних відкриттів цієї доби. Яку роль вони відігравали для колоніальної експансії європейських держав?

Посилення колоніальної експансії сприяло розвитку географічних досліджень. Чимало наукових експедицій відбувалося за підтримки осіб, які мали корисливі цілі. Вони або прагнули наживи, або хотіли здобути колонії для своїх держав. Однак у будь-якому разі зібрані відомості розширили знання людства про Землю. Завдяки вивченню районів материків скорочувалася кількість «білих плям» на карті світу.

У Північній Америці в перші десятиліття XIX ст. господарському освоєнню територій між річкою Міссісіпі та Скелястими горами й широкої смуги тихоокеанського узбережжя передувало їхнє докладне вивчення.

У цей час європейські мандрівники вивчали також Південну Америку, внутрішні райони Африки, відкрили й досліджували Антарктиду.

Французький пропагандистський плакат, що прославляє похід через Африку в 1898 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/115222

Завоювання Алжиру в 1840 р. Художник Фелікс Еммануель Анрі Філіппото. 1841 р.

3. Війни за розширення колоніальних володінь. Зростання територій держав

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Найкращий варіант». Оцініть місце і роль війн за розширення колоніальних володінь у формуванні колоніальної системи.

У першій половині XIX ст. в різних регіонах активно розгорталася колоніальна експансія.

Франція під час Липневої монархії в **1830—1847 рр.** здійснила успішну військову кампанію проти Османської імперії. За її результатами вона захопила османські володіння в Західному Середземномор'ї та Алжир, які перетворилися на нові колонії.

Для Великої Британії цей період став завершенням колонізації Індії. Після війни із сикхами та афганцями в **1838—1849 рр.** на всій території Індії було остаточно встановлене британське панування. Велика Британія закріпила владу над Канадою, здійснила колонізацію Австралії та Нової Зеландії, спробувала встановити контроль над Афганістаном, Китаєм та Японією, розгорнула боротьбу за землі Африки.

У **1839—1842 рр.** відбулася Перша «опіумна» війна між Великою Британією та Китаєм. Її причиною стало вилучення китайською владою опіуму, який британські купці нелегально завозили до Китаю. Здобувши перемогу у війні, Велика Британія примусила Китай підписати перший нерівноправний договір і відкрити для торгівлі з іншими країнами кілька китайських портів. За результатами цієї війни Велика Британія отримала острів Сянган (Гонконг), який згодом перетворився на опорну базу для просування до Китаю, та здобула інші торговельні привілеї. На середину XIX ст. Велика Британія стала найбільшою колоніальною імперією світу.

Російська імперія також доклала зусиль для збільшення своєї території. На півночі за результатами російсько-шведської війни

Британський корабель «Немесіс» атакує китайські вітрильні судна.
Художник Едвард Дункан. 1843 р.

1808—1809 рр. до її складу було включено Фінляндію як Велике князівство Фінляндське. Унаслідок російсько-турецької війни 1807—1812 рр. Російська імперія захопила Бессарабію в Північному Причорномор'ї. За рішенням Віденського конгресу 1815 р. Росія отримала більшу частину етнічної Польщі, де утворила Царство Польське. Для того щоб мати доступ до захоплення територій Закавказзя, у 1817—1864 рр. Російська імперія вела Кавказьку війну з народами Північного Кавказу.

4. Скасування трансатлантичної работоргівлі

► **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». Визначте основні причини і значення скасування трансатлантичної работоргівлі.

Суспільно-політичні діячі колоніальних держав формували в суспільстві позитивні уявлення про колоніалізм. Так, у Великій Британії панували погляди, що завоювання Індії матиме позитивні наслідки як для неї, так і для світової цивілізації. Британці начебто брали на себе «тягар білої людини», щоб навчити індійців багатьох невідомих їм речей.

Країни Заходу вважали, що поширюють у колоніях прогресивні ідеї, як-от ідеї природних прав і свобод людини. Одним із яскравих відображень цього стала боротьба з **трансатлантичною работоргівлею** XVIII—XIX ст.

© Навчальний фільм

Розвиток колоніальної системи. Територіальні придбання держав
rnk.com.ua/113960

АЯ Словник

Колоніальна імперія — велика держава (метрополія) із залежними територіями (колоніями), які зазнають експлуатації.

Трансатлантична работоргівля — процес примусового вивезення жителів Африки та перетворення їх на рабів для праці на плантаціях Північної і Південної Америки.

|| Україна і світ

У XIX ст. українські землі були позбавлені ознак державності. Вони майже повністю перетворилися на колонії Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- тенденції та явища, притаманні формуванню колоніальної системи наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Працюємо з хронологією

- 1807 р. прийняття Великою Британією «Акта про скасування работоргівлі».
- 1819—1820 рр. відкриття Антарктиди.
- 1830—1847 рр. війна між Францією та Османською імперією. Завоювання Францією Алжиру.
- 1833 р. прийняття Великою Британією «Акта про скасування рабства».
- 1849 р. установлення британського панування над Індією.
- 1839—1842 рр. Перша «опіумна» війна.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113292

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111417

У 1807 р. президент США Т. Джефферсон оголосив про ліквідацію рабства. Того самого року парламент Великої Британії прийняв «Акт про скасування работоргівлі». Упродовж кількох наступних років заборонили рабство й відмовилися від работоргівлі й інші європейські країни. У 1833 р. було затверджено «Акт про скасування рабства» у Великій Британії та її володіннях.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Хто більше?». Правила гри. Окремі учні та учениці (пари або малі групи) отримують завдання за встановлений час навести якомога більше дат, визначень термінів і понять, персоналій, характеристик, які пов'язані з розглянутим матеріалом. Перемагають ті, чий перелік буде найдовшим.
2. Охарактеризуйте розвиток колоніальної системи наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
3. Назвіть основні досягнення в розвитку географічних знань цієї доби.
4. Чи можна стверджувати, що війна стала основним способом збільшення територій колоніальних імперій? Чому?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу територіальні придбання, здійснені колоніальними імперіями наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.
6. **Працюємо в парах.** Виконайте хронологічно-пізнавальні завдання. 1) Складіть перелік колоніальних війн цього періоду в хронологічній послідовності. 2) За рішенням Генеральної Асамблеї ООН у світі відзначають День скасування трансатлантичної работоргівлі. За додатковими джерелами з'ясуйте, на відзначення якої події його запровадили.
7. **Працюємо в парах.** Метод «Інтелект-карта». Охарактеризуйте становище корінного населення колоній.

Оцінюємо і створюємо

8. Складіть структурно-логічну схему, що показує зв'язок колоніальної системи з розвитком тогочасних країн і регіонів.
9. Підготуйте повідомлення за темою (на вибір): 1) Географічна експедиція XVIII — першої половини XIX ст. 2) Перша «опіумна» війна.

§ 13–14. Революції 1848–1849 рр. у Західній і Центральній Європі. Франція в 40–60-х рр. XIX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111418

1. «Весна народів». Революційні події у Франції

► **Працюємо в парах.** Метод «Скрайбінг». Визначте особливості революційних подій 1848 р. у Франції.

У 1848—1849 рр. Європу охопила хвиля революційних рухів, що увійшли в історію як **«Весна народів»**. Передумовою цих подій стало небажання влади в державах і регіонах, де вони відбувалися, вирішувати соціальні й політичні проблеми. Учасники цих рухів із різних соціальних верств прагнули реформ.

У 40-х рр. XIX ст. у Франції ускладнилася соціально-економічна ситуація. Через неврожайні роки зросли ціни на хліб. Як наслідок Францію, як й інші країни Європи, охопила економічна криза. Значно збільшилася кількість безробітних. Загальне обурення викликало поширення хабарництва серед чиновників. Позбавлена права голосу середня та дрібна буржуазія вимагала виборчої реформи. Проте уряд відкидав такі вимоги.

У відповідь на це прибічники виборчої реформи із заможних верств почали влаштовувати в Парижі спеціальні «реформістські бенкети», де обговорювали проекти змін виборчої системи. Після заборони владою такого «бенкету» в Парижі спалахнули протести.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які соціальні верстви населення прийшли до влади у Франції в результаті Липневої революції 1830 р.?
2. Назвіть особливості становища Німеччини та Італії за рішенням Віденського конгресу.
3. Як розгортався революційний рух в Італії у 20—30-ті рр. XIX ст.?

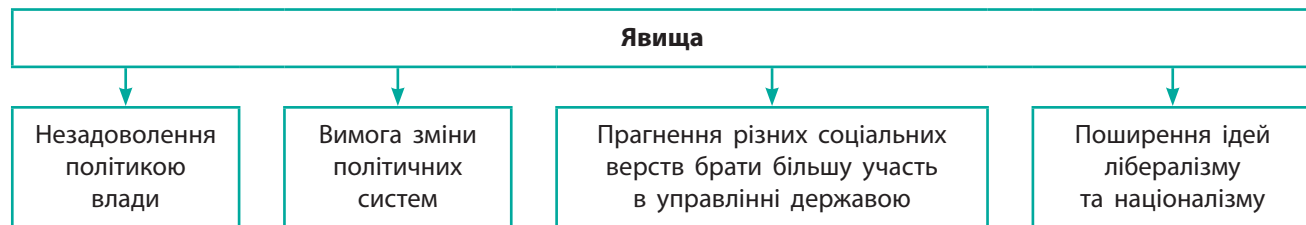
ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- що таке «Весна народів», якими були її передумови та наслідки;
- про особливості подій «Весни народів» у різних державах та регіонах Європи.

АЯ Словник

«Весна народів» — спільна назва революційних рухів у Західній і Центральній Європі в 1848—1849 рр.

СПІЛЬНІ ЯВИЩА, ЩО СПРИЧИНЯЛИ РЕВОЛЮЦІЙНІ РУХИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ у 1848—1849 рр.

► **Працюємо в парах.** Наведіть приклади цих явищ у революційних рухах «Весни народів» у Європі.

Революції 1848—1849 рр.
у Західній і Центральній
Європі. Франція
в 40—60-х рр. XIX ст.
rnk.com.ua/113961

Підйом національного французького прапора 1848 р. Художник Фелікс Еммануель Анрі Філіппото. XIX ст.

- Чому під час революцій 1848—1849 рр. особливо важливими стали національні прапори?

Повстанці змусили короля відмовитися від влади, і Луї Філіпп I залишив країну. Новостворений Тимчасовий уряд проголосив Другу республіку у Франції. Отже, із поваленням Липневої монархії революція 1848 р. у Франції завершилася перемогою.

2. Революційні події 1848—1849 рр. у німецьких державах

- **Працюємо в парах.** Метод «Кола Венна». Порівняйте події «Весни народів» у Франції та Німеччині.

На початку березня 1848 р. в Бадені, Вюртемберзі, Баварії та інших німецьких державах під впливом повідомлень про події в Парижі відбулися маніфестації. Опозиція домоглася відставки урядів, а до складу нових увійшли ліберали. Протестувальники вимагали об'єднання Німеччини, свободи зборів і друку. Бурхливо відбувалися події в столиці Пруссії Берліні. Король Фрідріх Вільгельм IV, прагнучи припинити протистояння, наказав урядовим військам залишити місто. Одночасно він заявив про намір прийняти Конституцію, запровадити свободу друку та скликати Установчі збори.

Наприкінці березня 1848 р. спалахнуло повстання німецького населення в герцогствах Гольштейн і Шлезвіг проти перебування у складі Данського королівства.

Повстання перемогло. Проте через декілька місяців визволені герцогства за напоянням Російської імперії, Швеції та Великої Британії повернули Данії.

У травні 1848 р. у Франкфурті-на-Майні перший загальнонімецький парламент розпочав роботу над Конституцією об'єднаної Німеччини. У травні 1849 р. він прийняв Конституцію, за якою Німеччина ставала федерацією держав у формі імперії. Парламент хотів бачити на імператорському троні пруського короля Фрідріха Вільгельма IV, однак той відмовився.

Об'єднання Німеччини парламентським шляхом у 1848—1849 рр. зазнало невдачі. Німецькі патріотично налаштовані кола почали покладати надії на Пруссію, яка могла стати центром цього об'єднання.

Березнева революція 1848 р. в Берліні. Невідомий художник. 1848—1850 рр.

Барикада у Відні 26 травня 1848 р. Художник Фрідріх Вернер. Літографія 1848 р.

3. «Весна народів» в Австрійській імперії: події в Австрії та Угорщині

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Порівняйте результати революційних подій 1848—1849 рр. в Австрії та Угорщині.

У середині березня 1848 р. в австрійській столиці Відні також відбулися маніфестації під гаслами «Конституція!», «Свобода!», «Геть Меттерніха!». Імператор Фердинанд I під впливом вимог відправив канцлера К. фон Меттерніха у відставку та проголосив скликання конституційних зборів для прийняття Конституції. Її проект, який оприлюднили пізніше, проголошував Австрію (без Угорщини й володінь в Італії) конституційною монархією. Визнавалися рівність громадян, їхні права на свободу совісті, слова, друку, зборів, виборче право для власників нерухомості та відповідальність уряду перед двопалатним парламентом.

Законодавча влада закріплювалася за імператором і парламентом. Однак значну частину австрійських патріотів це не влаштовувало, і виступи не припинилися. Імператор погодився на створення однопалатного парламенту та надання виборчого права більшості населення. У липні 1848 р. парламент розпочав роботу. Одним із його перших важливих рішень стало скасування панщини за сплату компенсації землевласникам.

У жовтні 1848 р. Відень охопили нові виступи проти відправлення військ на придушення «Весни

■ Україна і світ

Події «Весни народів» активно розгорталися на західноукраїнських землях — у Галичині, на Буковині й Закарпатті. У квітні 1848 р. у Львові виникли польська Центральна рада народова та українська Головна руська рада. Центральна рада народова вважала, що у Східній Галичині необхідно створити національно-територіальну автономію, із якої розпочнеться відродження польської державності. Головна руська рада виступала за створення тут української автономії. На Закарпатті, яке перебувало в адміністративному підпорядкуванні Угорського королівства, українські діячі прагнули об'єднання краю з Галичиною.

❗ Зверніть увагу

В Австрійській імперії події «Весни народів» охопили Австрію, Угорщину, Чехію, Словаччину, Хорватію, Воєводину, Трансильванію, Галичину, Словенію, Далмацію та Істрію, Ломбардію і Венецію. У всіх цих частинах імперії вони мали свої особливості й певним чином були пов'язані між собою.

Шандор Петефі виступає перед натовпом 15 березня 1848 р. Художник Міхай Зічі.

Іштван Сечені. Художник Йозеф Шеффт (копія з картини Агостона Шеффта). 1836 р.

Постать в історії

Лідером ліберального угорського дворянства, яке виступало за перетворення в країні шляхом реформ «згори» та критикувало націоналізм угорських радикалів, був граф **Іштван Сечені**. Він заявляв, що в Угорському королівстві живуть різні народи, а націоналізм лідерів радикалів може зруйнувати його єдність.

Зверність увагу

Здійснюючи перетворення, угорський уряд відмовився розглядати питання про національні права неугорських народів, які у складі Австрійської імперії адміністративно підпорядковувалися Угорщині: словаків, румунів, закарпатських русинів, сербів, хорватів. Тому вони переважно залишалися прихильними австрійській владі. Так, у сербському краї Воєводина, який перебував під угорською владою, оголосили про створення автономії та союз з австрійським імператором і розпочали антиугорське повстання. У Хорватії також заявили про вихід з Угорського королівства, приєднання до Австрії та оголосили війну Угорщині. Австрійський імператор це підтримав і використав для придушення угорського революційного руху.

народів» в Угорщині. Вони тривали близько місяця та врешті зазнали невдачі.

Наприкінці листопада 1848 р. Фердинанд I зрікся престолу. Імператором став його племінник Франц Йосиф I. Він затвердив нову Конституцію, яка відновлювала більшість повноважень імператора та Державної ради, ліквідувала автономію провінцій. «Весна народів» в Австрії завершилася поразкою.

В Угорщині «Весна народів» розпочалася в середині березня 1848 р. виступами радикальної молоді, очолюваної поетом Шандором Петефі. Вона вимагала надання угорському народу громадянських прав і свобод та створення власного уряду, не залежного від Австрійської імперії. Повстання швидко охопило всю країну. Було сформовано перший національний угорський уряд.

У квітні 1848 р. імператор Фердинанд I оголосив себе главою Угорського королівства й наказав розпустити новостворений угорський уряд.

У вересні 1848 р. хорватська армія на чолі з Йосипом Єлачичем розгорнула військові дії проти Угорщини. Імператор Франц Йосиф I вирішив перетворити Угорське королівство на провінцію імперії. У відповідь угорський сейм проголосив незалежність країни та позбавив династію Габсбургів права управляти нею. Правителем-президентом країни обрали одного з лідерів угорських радикалів Лайоша Кошута.

Франц Йосиф I звернувся по допомогу в приборканні Угорщини до російського імператора. У результаті російської інтервенції угорська армія в серпні 1849 р. припинила боротьбу. Угорщину знову підпорядковували Відню. Угорська «Весна народів» теж не досягла успіху.

4. «Весна народів» у різних регіонах Австрійської імперії

► **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». Яким був перебіг подій «Весни народів» у різних регіонах Австрійської імперії?

У березні 1848 р. після повідомлень про події у Відні чеські громадські діячі прийняли на мітингу в Празі петицію до імператора Фердинанда I з проханням про створення в Чехії законодавчого сейму, запровадження демократичних свобод (слова, преси, зборів тощо) і рівноправність чеської та німецької мов у всіх сферах життя.

Влітку спалахнуло повстання, яке жорстоко придушили урядові війська. «Весна народів» у Чехії завершилася невдачею.

У Словаччині місцеві патріоти заявили про необхідність надання країні територіальної автономії у складі Угорського королівства, до якого вона входила. Угорські діячі відмовилися, вважаючи словацький національний рух «австрійською інтригою», спрямованою проти них.

У вересні 1848 р. Словаччину охопило повстання. Того ж місяця перші в історії Національні збори словаків проголосили незалежність словацької нації від Угорщини. Проте незабаром австрійські війська завдали поразки повстанцям. Остаточну боротьбу словаків за свої права австрійська влада приборкала, придушивши «Весну народів» в Угорщині.

У Словенії під час «Весни народів» утворився сильний національний словенський рух під гаслами австрославізму. Його прибічники виступали за об'єднання всіх земель, заселених словенським населенням у складі Австрійської імперії, в одну автономну провінцію. Це спричинило конфлікт із місцевим німецьким населенням, яке опиралося такому розвитку подій. Суперечності між словенцями й німцями в краї допомогли австрійській владі відновити панівні позиції та придушити протести.

У Далмації, на заході Балканського півострова, у цей період також загострилися суперечності між слов'янським та італійським населенням. Італійська спільнота виступала проти прагнень словенів об'єднати Далмацію з Хорватією. Це дало змогу австрійській владі подолати виступи в центральних провінціях і поновити панування в краї, відігравши роль примирювача двох національних спільнот.

У березні 1848 р. румунська інтелігенція Трансильванії запропонувала укласти унію з Угорщиною,

На барикаді в Празі 13 червня 1848 р.
Художник Франтішек Рошер.

Словацькі добровольці. Малюнок XIX ст.

Жителі Бухареста з триколірним прапором під час подій 1848 р.
Художник Костаче Петреску.

Проголошення Римської республіки
1849 р. Художник Данте Габріель
Россетті. 1861 р.

Цікаві факти

Звістки про успіхи повстання на Сицилії сприяли патріотичному піднесенню і в інших регіонах Італії. Під його впливом у лютому-березні 1848 р. в Папській області, Тоскані й Сардинському королівстві прийняли Конституції, обрали парламенти й сформували нові уряди з поміркованих лібералів.

Працюємо із джерелом

Зі звернення про оборону Римської республіки (3 липня 1849 р.)

Римляни! До ганьби нападу республіканських військ на дружню республіку генерал Удіно додав нікчемність зради. Він порушив письмову домовленість не починати атаку раніше понеділка, якої ми досягли з ним.

Повстаньте, римляни! На стіни, до брами, на барикади! Доведемо противнику, що навіть за допомогою зради не можна перемогти Рим. Нехай кожна людина візьме до рук зброю та йде в бій, нехай кожен вірить у перемогу. Право переможе, і вічний сором нехай вкриє союзників Австрії. Хай живе республіка!

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та дайте відповіді на запитання. **1.** У чому полягала складність ситуації в обложеному місті? **2.** До чого керівники республіки закликали населення Рима?

але через негативну позицію угорського уряду відмовилася від цієї ідеї та підтримала імперську владу. Австрійський уряд пообіцяв надати румунам автономію. Проте після придушення «Весни народів» вони не отримали ширших прав.

5. «Весна народів» в італійських державах та австрійських володіннях в Італії

► **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». Які факти свідчать про активні дії італійських патріотів під час «Весни народів»?

В Італії події «Весни народів» розпочалися повстанням у січні 1848 р. в місті Палермо на острові Сицилія. У результаті Сицилія проголосила себе незалежним королівством. Ця держава проіснувала до травня 1849 р., коли армія неаполітанського короля розбила повстанців.

У березні 1848 р. повстання спалахнуло в Ломбардії, у місті Мілан. Воно завершилося перемогою повстанців. Антиавстрійське повстання перемогло також у Венеції, де після цього встановили республіку.

Визвольний рух в Італії спонукав сардинського короля Карла Альберта в березні 1848 р. оголосити війну Австрійській імперії. Однак наприкінці липня австрійські війська завдали поразки сардинській армії та відновили свою владу над Північною Італією.

У листопаді 1848 р. спалахнуло повстання в Папській області в Римі. Папа Римський погодився на скликання Установчих зборів, які на початку лютого 1849 р. позбавили його світської влади та проголосили Римську республіку. У березні 1849 р. воєнні дії проти Австрії відновив сардинський король. Проте після цієї поразки Карл Альберт зрікся влади на користь свого сина. Новий король Сардинії Віктор Еммануїл II відмовився від претензій на Ломбардію та Венецію. Після цього австрійський уряд силою придушив протести у Флоренції, узяв в облогу Венецію та рушив до Рима. Облога міста об'єднаними австрійськими, французькими та неаполітанськими військами тривала два місяці.

У липні 1849 р. Установчі збори в Римі затвердили Конституцію Римської республіки. Того самого дня французькі війська захопили місто. Наприкінці серпня 1849 р. капітулювала Венеція.

Цією подією боротьба в Італії завершилася, і країну охопила хвиля терору. Основна мета учасників італійської «Весни народів» — визволення та об'єднання країни — не була досягнута.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Історична абетка». Правила гри. Учитель / учителька називає літеру алфавіту. Окремі учні та учениці (пари або малі групи) за визначений час мають скласти перелік слів, які починаються на цю літеру та пов'язані зі змістом теми уроку. Перемагають ті, чий список буде найдовшим.
2. Чи дійсно революція 1848 р. у Франції завершилася перемогою? Чому?
3. Назвіть здобутки й невдачі під час «Весни народів» у німецьких державах.
4. Яких змін зазнала Австрійська імперія в період «Весни народів»?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу події, пов'язані з перебігом революцій 1848—1849 рр. у Європі.
6. Виконайте завдання з хронології. 1) Через скільки років після створення у Львові гуртка «Руська трійця» на західноукраїнських землях утворилася Головна руська рада? 2) Яку річницю початку в Європі «Весни народів» відзначатимуть цього року?
7. **Працюємо в парах.** Метод «Оптиміст і песиміст». Як революції 1848—1849 рр. вплинули на ситуацію в тогочасній Європі?

Оцінюємо і створюємо

8. **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Висловіть аргументоване ставлення до наведеної думки: «Революції 1848—1849 рр. за своїм змістом були демократичними, спрямованими на зміну старих форм правління та створення більших можливостей для врахування інтересів національних спільнот».
9. Лідер «Молодої Італії» Дж. Мадзіні, який у період «Весни народів» став одним із лідерів італійського радикального руху, сказав: «Війна королів закінчилася, війна народу починається». Як ви розумієте ці слова? Наведіть аргументи.
10. За допомогою сервісів штучного інтелекту створіть зображення, що ілюструють роль Шандора Петефі або Іштвана Сечені в подіях «Весни народів» у своїх країнах. Перевірте їх на наявність історичних помилок.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- зміст, передумови й наслідки «Весни народів» 1848—1849 рр.;
- особливості подій «Весни народів» у різних державах і регіонах Західної і Центральної Європи;
- розвиток Франції в період Другої республіки та Другої імперії.

Працюємо з хронологією

1848—1849 рр. «Весна народів» у Західній і Центральній Європі.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113293

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111419

Практичне заняття
за розділом I
rnk.com.ua/113962

Узагальнення
за розділом I
rnk.com.ua/113963

Тестові завдання
за розділом I
rnk.com.ua/113964

РОЗДІЛ І. ЄВРОПА, АМЕРИКА І СВІТ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Французька революція кінця XVIII ст.

Велика Британія —
«володарка морів»

Заборона
трансатлантичної
работорівлі
1807 р.

Наполеонівські війни

Колоніальна експансія

Колоніальні
загарбання Франції

Утворення незалежних
держав
у Латинській
Америці

Віденський конгрес

Росія — «жандарм
Європи»

«Опіумні» війни

Територіальне
зростання США

Європейські революції,
повстання 1820—1830-х рр.
Проголошення
незалежності
Греції і Бельгії

Чартистський рух
у Великій Британії

«Великий голод»
в Ірландії
(1845—1849)

«Доктрина Монро»

«Весна народів» 1848—1849 рр.

Османська імперія
і Перська держава
рухаються від подолання
воєнної відсталості
до модернізації

Розділ II. ЄВРОПА, АМЕРИКА І СВІТ у 50—70-ті рр. XIX ст.

§ 15. Велика Британія та Франція

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111420

1. Внутрішньополітичне життя Великої Британії

► **Працюємо в малих групах.** Як питання розвитку Великої Британії вирішували за умов панування системи парламентської демократії?

У «Вікторіанську епоху» відбувся розквіт у політичному житті Великої Британії. У державі зберігалася парламентська монархія з двопартійною системою.

На парламентських виборах боротьбу вели дві головні партії — Консервативна та Ліберальна. Консерватори виражали інтереси великої земельної аристократії та частини великої буржуазії (фінансистів). Лідером консерваторів був письменник і політик Бенджамін Дізраелі. Лібералів підтримували більшість великої та середньої буржуазії, а також значна частина кваліфікованих робітників. Керівником Ліберальної партії став син багатого підприємця Вільям Гладстон. Ліберали обстоювали принцип вільної торгівлі та виступали проти політики протекціонізму на противагу консерваторам, які прагнули захистити британську промисловість від конкуренції. Обидві партії вважали за необхідне провести реформи виборчої системи й соціального законодавства.

У **1867 р.** консервативний уряд Б. Дізраелі здійснив нову парламентську реформу. Завдяки їй кількість виборців у країні збільшилася до 2 млн осіб. У **1871 р.** його змінив ліберальний уряд В. Гладстона, що офіційно визнав законною діяльність тред-юніонів (профспілок), у тому числі страйки. Наступного року на виборах до парламенту було введено таємне голосування.

У відповідь консерватори остаточно скасували заборону на страйки та легалізували діяльність

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть події, які, на вашу думку, мали вирішальне значення для розвитку Великої Британії в першій половині XIX ст.
2. Як відбувалася британська колоніальна експансія в першій половині XIX ст.?
3. Що було притаманне розвитку Франції в першій половині XIX ст.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Великої Британії та Франції у 50—70-х рр. XIX ст.;
- які події мали важливе значення для розвитку цих країн і чому.

Україна і світ

У другій половині XIX ст. схід України, що тоді перебував під владою Російської імперії, почав приваблювати Велику Британію. У 1869—1872 рр. британський інженер Джон Юз домовився з російським урядом про будівництво металургійного заводу та видобуток вугілля на цих землях. Він заснував металургійний завод, навколо якого згодом виникло ціле місто — Юзівка (зараз Донецьк).

Локомотив ширококолісного класу GWR Metropolitan, що використовували в Лондонському метрополітені в 1863—1869 рр.

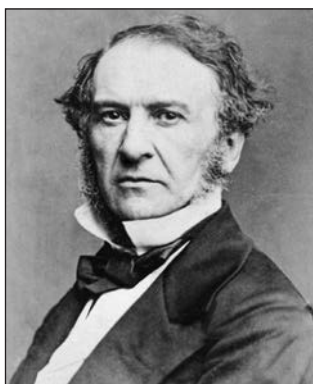
❑ Цікаві факти

У 1863 р. у Лондоні з'явився перший у світі метрополітен — підземна пасажирська залізниця.

У 1858 р. був установлений трансатлантичний телеграфний зв'язок між Європою та Північною Америкою, а в 1870 р. — прямий телеграфний зв'язок між Лондоном та індійським містом Бомбей через Єгипет і Мальту.

Бенджамін Дізраелі. 1873 р.

Вільям Гладстон. 1861 р.

споживчих кооперативів. У 1875 р. консерватори ухвалили закони про обмеження робочого дня 54 годинами на тиждень та охорону дитячої праці. Прийняття на роботу дітей, яким ще не виповнилося десяти років, заборонялося.

Цей період став часом піднесення економіки Великої Британії. Їй вдалося подолати революційну кризу 1848 р., пов'язану з чартистським рухом, який активізувався під впливом «Весни народів». Країна увійшла в стадію економічного піднесення. Результатом цього стало завершення у 50-х рр. XIX ст. індустріальної революції. Британські фабричні вироби були якіснішими й дешевшими, ніж у конкурентів. Завдяки цьому вони мали значний попит у різних регіонах світу. Велика Британія посіла лідерські позиції у світовій торгівлі. Понад половину міжнародних торговельних угод укладали в національній валюті Великої Британії — фунті стерлінгів.

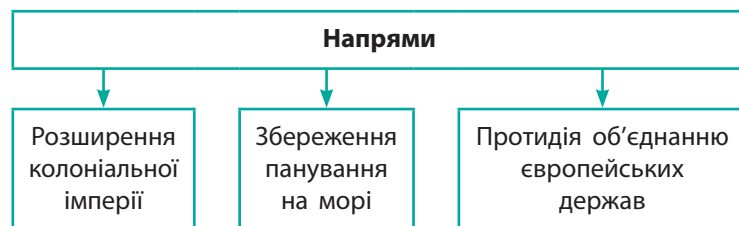
Завдяки промисловому піднесенню та прибуткам від визиску колоній зростав життєвий рівень більшості британського населення. Промислове робітництво почало створювати споживчі кооперативи та освітні клуби.

2. Зовнішня політика Великої Британії

► **Працюємо разом.** Метод «Дискусійна проблема». Чому, на вашу думку, Велика Британія дотримувалася принципу «європейської рівноваги» та «блискучої ізоляції» в зовнішньополітичній діяльності?

У зовнішній політиці Велика Британія дотримувалася принципу «європейської рівноваги», згідно з яким жодна держава не мала домінувати в континентальній Європі. Ще одним принципом британської зовнішньої політики була «блискуча ізоляція». Це означало, що Велика Британія утримувалася від укладення тривалих союзів з іншими державами, вважаючи, що в неї «немає постійних

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ у 50—70-х рр. XIX ст.

❗ Зверніть увагу

У **1857—1859 (1860) рр.** в Індії відбувалося Сипайське повстання проти британської колоніальної політики. На деякий час повстанці змогли захопити місто Делі. Після майже тримісячної облоги війська британської Ост-Індської компанії захопили місто й пограбували його. Придушивши повстання, британська влада переглянула свою політику в Індії. Ост-Індську компанію ліквідували. Управління країною перейшло до Великої Британії, а всі її жителі стали підданими британської королеви. Щоб заспокоїти індійське селянство, запровадили закони про оренду й право власності на землю.

Повстання сипаїв. Літографія 1857 р.
(за малюнком Жана-П'єра Гранжера).

- ▶ Що дало змогу Великій Британії придушити виступи попри кількісну перевагу та добре озброєння повстанців?

АЯ Словник

Сипаї — назва військовослужбовців британської колоніальної армії в Індії у XVIII — першій половині XX ст.

ворогів і постійних друзів, а є лише постійні інтереси». Майже до кінця XIX ст. держава своїм головним противником вважала Францію, яка конкурувала з Великою Британією в колоніальних загарбаннях. На початку XX ст. на перший план вийшли суперечності з Німеччиною.

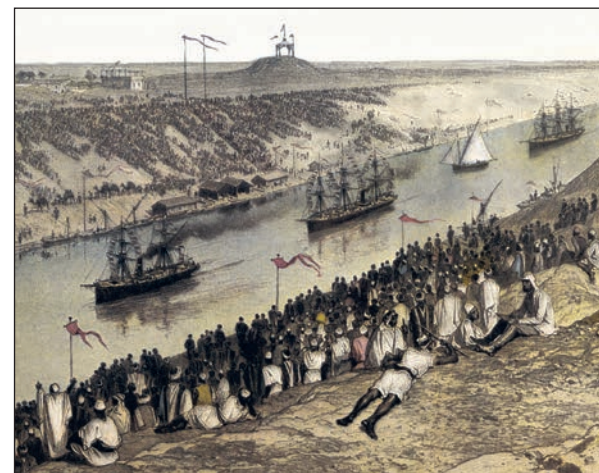
Одним із головних напрямів британської зовнішньої політики другої половини XIX ст. було розширення колоніальної імперії. У **1875 р.** уряд Б. Дізраелі купив у Єгипту більшу частину акцій побудованого Францією Суецького каналу. Це забезпечило Великій Британії контроль над важливим транспортним шляхом, що відкрив для її флоту найкоротший шлях до Індії та інших колоній. Колоніальні володіння держави почали офіційно називати Британською імперією. Площа Великої Британії становила до 1% від площі її колоніальних володінь, а кількість населення — менш ніж 12%.

3. Франція в період Другої республіки та Другої імперії

- ▶ **Працюємо в парах.** Метод «Вимушені дебати». Поясніть свою думку, чи існує зв'язок між подіями у Франції в період Другої республіки та встановленням Другої імперії.

Після встановлення у Франції Другої республіки (**1848—1852 рр.**) тимчасовий уряд скасував дворянські титули, запровадив свободу друку та політичних зборів. Було призначено вибори до Установчих зборів, які мали розробити нову Конституцію.

Для працевлаштування безробітних створили так звані «національні майстерні», де людей забезпечували роботою. Однак із часом утримання цих закладів стало надто витратним, і уряд вирішив їх закрити. Відповіддю на це стало Червневе повстання

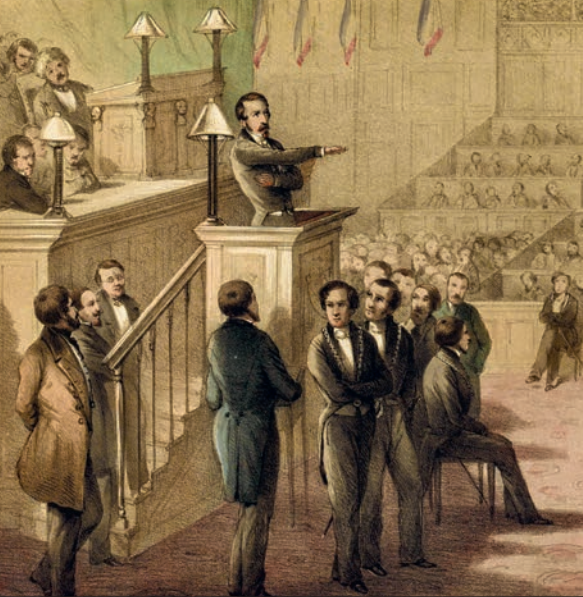
Урочисте відкриття Суецького каналу.
1869 р.

© Навчальний фільм

Велика Британія та Франція

rnk.com.ua/113966

Обраний президент Франції Луї Наполеон Бонапарт складає присягу на Конституції перед Установчими зборами 20 грудня 1848 р.

► **Працюємо разом.** Обговоріть, які чинники сприяли приходу до влади Луї Наполеона Бонапарта.

Союзники (зліва направо): султан Абдул-Меджид I, королева Вікторія та імператор Наполеон III. Невідомий художник. XIX ст.

1848 р. в Парижі. Урядові війська приборкали повстанців.

У листопаді 1848 р. Установчі збори прийняли Конституцію Другої республіки та запровадили посаду президента. Законодавчу владу надали Національним зборам, а виконавчу — президенту, який керував діяльністю уряду. Конституція закріплювала загальне виборче право для чоловіків від 21 року. На перших виборах президента перемогу здобув принц Луї Наполеон Бонапарт, племінник Наполеона I.

У 1851 р., не маючи можливості бути переобраним за Конституцією 1848 р., Луї Наполеон здійснив державний переворот. Він проголосив себе довічним президентом, а через рік за результатами всенародного голосування став імператором французів під ім'ям Наполеон III. У Франції запанував режим Другої імперії (1852—1870 рр.).

Часи Другої імперії стали періодом розвитку промисловості та економічного зростання. У 60-х рр. XIX ст. в країні завершилася індустріальна революція. Наполеон III був прибічником вільної торгівлі й дотримувався принципу невтручання держави в розвиток підприємництва.

Становище більшості французького робітництва залишалося важким. Розмір заробітної платні відставав від зростання цін. Тривалість робочого дня становила 12 годин. Проте за законом 1864 р. за робітництвом визнали право на страйки.

Зовнішня політика Франції періоду Другої імперії була активною, але часто нерозважливою. Усвідомлюючи відставання Франції від Великої Британії в темпах колонізації, Наполеон III намагався відтіснити англійців від управління Індією.

Під час Східної (Кримської) війни Наполеон III приєднався до Великої Британії і Османської імперії в боротьбі з Російською імперією. Після цього він заявив про свій намір звільнити Італію, розпочав у 1859 р. війну з Австрійською імперією, але програв її.

Наполеон III також намагався послабити вплив США в Мексиці військовим втручанням у її справи. Проте ця кампанія зазнала провалу. Під час Громадянської війни в США (про неї ви дізнаєтеся пізніше) він спочатку надав підтримку конфедератам, але через деякий час відмовився від неї.

Тим часом у Франції політика Наполеона III дедалі частіше викликала невдоволення.

Паніка французької армії в битві під Седаном у 1870 р. Невідомий художник.

4. Франко-пруська війна. Повалення Другої імперії та встановлення Третьої республіки

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Акваріум». Охарактеризуйте причини, привід, результати і наслідки франко-пруської війни.

Причиною франко-пруської війни стало суперництво між Францією та Прусією за впливовість і провідне становище в Центральній Європі. При цьому Франція намагалася перешкодити об'єднанню німецьких земель під зверхністю Пруссії. Обидві країни готувалися до війни.

Поштовхом до війни стали династичні претензії Франції та Пруссії на іспанський престол. Пруський король Вільгельм I надіслав французькому послу урядову телеграму, підкориговану канцлером Отто фон Бісмарком (так звана «Емська депеша»). У ній, зокрема, йшлося, що «король відмовляється прийняти французького посла». Франція сприйняла це як приниження. У липні 1870 р. вона оголосила війну Пруссії.

Перебіг війни був невдалим для Франції. Після розгрому під Седаном («Седан-

ська катастрофа») у вересні 1870 р. вона визнала поразку. Повідомлення про це спричинило революцію в Парижі. Режим Другої імперії ліквідували.

У вересні 1870 р. Францію знову проголосили республікою (Третя республіка у Франції). Влада перейшла до Тимчасового уряду національної оборони, який заявив про намір продовжувати війну. Сторони намагалися домовитися про мир, але так і не досягли згоди. Незабаром пруські війська дійшли до Парижа та взяли його в облогу.

Наприкінці грудня 1870 р. місто почали обстрілювати з артилерії. Загинуло кілька сотень мирних громадян, з'явилася загроза голоду й холоду. Французькі армії на фронті зазнавали поразок. Ставало зрозумілим, що не можна зволікати з укладенням миру.

Наприкінці січня 1871 р. Франція та Пруссія підписали перемир'я. За його

Чорна пляма. Художник Альбер Беттаньє. 1887 р.

Французький учитель показує учням карту Франції, на якій Ельзас і Лотарингія зафарбовані чорним кольором.

- Поясніть, чому Ельзас і Лотарингія були так зображені на карті.

Цікаві факти

Після затвердження Франкфуртського миру Національними зборами Франції депутати від Ельзасу і Лотарингії, залишаючи залу засідань, заявили: «Ми проголошуємо, що ельзасці та лотарингці належать і належатимуть французькій нації. Ми присягаємося самі, від імені наших виборців, від імені наших дітей і дітей їхніх дітей, що будемо французами, будь-якими засобами домагатимемося цього».

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ

Напрями

Колоніальний

Подальше формування французької колоніальної імперії

Континентальний

Посилення впливу в Європі

умовами зовнішні укріплення Парижа та армійські запаси зброї передавали Німеччині, а французький гарнізон переходив у становище військовополонених. Після цього німецькі війська урочисто вступили в місто, але за три дні залишили його.

За п'ять днів до укладення перемир'я в палаці французьких королів у Версалі проголосили створення Німецької імперії. Її очолив прусський король Вільгельм.

На виборах до Національних зборів Франції перемогли сили, що виступали за негайне укладення миру. Головою виконавчої влади уряду збори призначили Адольфа Тьера. Він і запропонував попередні умови миру, які передбачали передання Німеччині Ельзасу та частини Лотарингії, а також виплату 5 млрд франків контрибуції. Національні збори після бурхливого обговорення схвалили ці умови. Остаточний мир підписали у Франкфурті у травні 1871 р. У період облоги Парижа та після неї радикальні республіканці організували три повстання під гаслом «Хай живе комуна» (комуна — міське управління). Вони намагалися усунути спочатку уряд Національної оборони, а потім кабінет міністрів А. Тьера. Останній виступ дістав назву «Паризька комуна». Усі постанови були приборкані урядовими військами.

5. Зовнішня політика Франції

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Порівняйте зовнішню політику Франції та Великої Британії в другій половині XIX ст.

У зовнішній політиці тогочасної Франції визначають два основні напрями — континентальний та колоніальний.

У Європі Франція намагалася посилити свій вплив і посісти провідне становище в міжнародних відносинах. Проте при цьому вона наражалася на відверту й приховану протидію своїм намірам з боку інших держав — Великої Британії, Пруссії, Австрії (Австро-Угорщини) та Росії.

Колоніальний напрям був спрямований на подальше формування та збільшення Французької колоніальної імперії. У цей період Франція розпочала боротьбу за нові колоніальні володіння в Південно-Східній Азії. У 1862 р. вона захопила Кохінхіну (Південний В'єтнам), а через рік — Камбоджу. Із цих та підкорених пізніше територій поступово виник Французький Індокитай.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Історичний ланцюг».** Правила гри. Перший гравець називає дату, термін, ім'я, історичний факт тощо, пов'язані з вивченою темою. Другий гравець має спочатку повторити те, що сказав його попередник, а потім додати своє слово. Наступний гравець робить так само. За помилку або довгу паузу гравець вибуває з гри. Перемагає той, хто залишиться останнім.
2. Які особливості були притаманні зовнішній політиці Великої Британії в другій половині XIX ст.?
3. Коли і з якою метою уряд Великої Британії придбав акції побудованого Францією Суецького каналу? Як географічне розташування Суецького каналу впливало на інтереси Великої Британії в Єгипті?
4. Який вплив мали події франко-прусської війни на розвиток Франції?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу події, пов'язані з розвитком Великої Британії і Франції у 50—70-х рр. XIX ст.
6. Виконайте завдання з хронології. 1) Визначте, скільки років минуло між першою та другою парламентськими реформами у Великій Британії. 2) Установіть тривалість панування у Франції режимів Першої і Другої імперій.
7. **Працюємо разом.** Метод «Барометр». За додатковими джерелами висловіть власну думку щодо питання: поразка Франції у франко-прусській війні була закономірним явищем чи результатом випадкового збігу несприятливих обставин?

Оцінюємо і створюємо

8. Висловіть обґрунтоване ставлення до висловів історичних осіб. 1) «Кажуть, що імперія приведе із собою війну. Ні! Імперія — це мир!» (Наполеон III). 2) «Наполеон III — невизнана, але велика бездарність» (Отто фон Бісмарк).
9. За додатковими джерелами складіть історичний портрет королеви Вікторії, Вільяма Гладстона, Бенджаміна Дізраелі, Луї Наполеона (Наполеон III) або Адольфа Тьєра (на вибір).

СФОРМУЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- процеси демократизації у Великій Британії в 50—70-х рр. XIX ст.;
- відмінності французької моделі розвитку від британської в цей період;
- вплив франко-прусської війни на тогочасну Францію;
- подальше формування Британської та Французької колоніальних імперій.

Працюємо з хронологією

1848—1852 рр.	•	період Другої республіки у Франції.
1852—1870 рр.	•	період Другої імперії у Франції.
1857—1859 (1860) рр.	•	Сипайське повстання в Індії.
1867 р.	•	парламентська реформа у Великій Британії.
1870—1871 рр.	•	франко-прусська війна.
Вересень 1870 р.	•	установлення режиму Третьої республіки у Франції.
1871 р.	•	визнання законною діяльності тред-юніонів у Великій Британії.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113294

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111421

§ 16. Об'єднання Німеччини та Італії

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111422

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яким було становище Німеччини та Італії, закріплене рішенням Віденського конгресу?
2. Які події відбувалися в Німеччині під час революції 1848—1849 рр.?
3. Як проходила боротьба за об'єднання Італії в 1848—1849 рр.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- у чому полягали передумови об'єднання німецьких держав і як воно відбувалося;
- про передумови й головні події процесу об'єднання Італії.

Працюємо із джерелом

Із першої промови О. фон Бісмарка перед депутатами парламенту (30 вересня 1862 р.)

Німеччина дивиться не на лібералізм Пруссії, а на її могутність; нехай Баварія, Вюртемберг, Баден ідуть на поступки лібералізму, ніхто не надасть їм ролі, яку відіграє Пруссія. Кордони Пруссії за Віденськими договорами-домовленостями не сприяють здоровому державному життю. Не промовами й постановами більшості розв'язуються великі питання сучасності (це було головною помилкою 1848—1849 рр.), а залізом і кров'ю...

▶ Працюємо в малих групах.

Метод «Групове обговорення».
Які події, пов'язані з об'єднанням Німеччини, ви вважаєте найважливішими? Чому?

1. Передумови об'єднання німецьких держав

- ▶ **Працюємо в парах.** Метод «Два — чотири — усі разом». У чому полягали основні передумови об'єднання німецьких держав?

У 50—60-х рр. XIX ст. німецькі держави увійшли в період економічного піднесення. Після завершення індустріальної революції вони посіли третє місце за часткою у світовому промисловому виробництві після Великої Британії та США.

У німецьких державах розуміли необхідність об'єднання, але його шляхи бачили по-різному. Німецькі радикали, особливо соціалісти, виступали за революцію «знизу», що усуне князівські династії та їхніх союзників. Іншим варіантом, за яким і відбулося об'єднання, були перетворення «згори» — підпорядкування всіх німецьких держав владі однієї найсильнішої. Послідовники цього напрямку поділялися на прибічників великонімецького шляху об'єднання (утворення Великої Німеччини, до якої мала увійти Австрійська імперія) і малонімецького шляху (об'єднання німецьких держав навколо Пруссії, за винятком Австрії). У 1849 р. влада Пруссії, реалізуючи малонімецький шлях об'єднання, утворила Пруський союз із Саксонією та Ганновером, який після приєднання до нього 29 німецьких держав перетворився на Ерфуртський союз.

2. Об'єднання Німеччини

- ▶ **Працюємо в парах.** Метод «Товсті й тонкі запитання». Складіть серію запитань до тексту.

Об'єднання німецьких держав було пов'язане з діяльністю прусського політика Отто фон Бісмарка. У вересні 1862 р. прусський король Вільгельм I призначив його міністром-президентом (главою уряду). Своєю основною метою новий керівник виконавчої влади вважав об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю», тобто силовим шляхом.

Навчальний фільм

Об'єднання Німеччини
та Італії

rnk.com.ua/113967

Проголошення Німецької імперії.
Художник Антон фон Вернер. 1885 р.

► Що змінила в історії Європи ця подія?

Невдовзі О. фон Бісмарк перейшов до активних дій. Після нетривалої війни з Данією Пруссія отримала Шлезвіг, а Австрія — Гольштейн. Наступного удару О. фон Бісмарк завдав Австрії. Після перемоги в цій війні в **1866 р.** було укладено мирний договір, за яким Пруссія перетворилася на найбільшу німецьку державу із суцільною територією від Рейну до Німану. Постав Північнонімецький союз, до складу якого увійшли 17 німецьких держав, а через деякий час ще чотири. Головою союзу став прусський король. Уряд очолював канцлер, призначений прусським королем за згодою парламенту. Посаду першого канцлера обійняв О. фон Бісмарк.

Перемога Пруссії мала важливе значення для Європи. У її центрі виникла національна німецька держава — Північнонімецький союз, який відкрив шлях до завершення об'єднання Італії. Зміна ситуації створила також загрозу для панівної ролі Франції в континентальній Європі. Це робило можливим майбутнє зіткнення Пруссії та Франції.

Завершальною подією об'єднання Німеччини стало створення Німецької імперії в **1871 р.**

Постать в історії

Отто фон Бісмарк походив із заможного дворянського роду з Бранденбургу. За поглядами він був консерватором, прибічником абсолютної влади прусських королів і лідерства Пруссії в Німеччині. Про О. фон Бісмарка говорили, що він більший монархіст, ніж навіть король, а сам він часто повторював, що є «перш за все пруссом і лише потім — німцем». Як політику О. фон Бісмарку були притаманні безкомпромісність і жорстокість. О. фон Бісмарка називали «залізним канцлером». Покладаючись на політику сили, він об'єднав Німеччину та перетворив її на одну з наймогутніших держав Європи.

Отто фон Бісмарк.
Невідомий художник.
1858 р.

ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ ТА ІТАЛІЇ

► Поясніть за картою, як на ній відображено процеси об'єднання Німеччини та Італії. Які держави були противниками об'єднання і створення національних держав Німеччини та Італії?

3. Передумови та початок об'єднання Італії

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Найкращий варіант». Порівняйте умови і шляхи об'єднання Німеччини та Італії.

У середині XIX ст. боротьба за об'єднання Італії відбувалася за двома напрямками — радикально-демократичним і помірковано-ліберальним. Радикальні демократи виступали за об'єднання Італії «знизу» шляхом повстання, здійсненого народом, і запровадження республіканської форми правління. Поміrkовані ліберали відстоювали ідею національного об'єднання «згори» завдяки руху, яким керуватиме Сардинське королівство, і бачили об'єднану Італію монархією.

Із 1852 р. прем'єр-міністром П'ємонту став представник поміrkованих лібералів граф Камілло Кавур. Діяльність його уряду сприяла економічному піднесенню Сардинського королівства. В Італії його сприймали як захисника національних інтересів. Усе це створило передумови об'єднання країни.

У липні 1858 р. на таємній зустрічі К. Кавур домовився з Наполеоном III про допомогу у звільненні від австрійської влади Ломбардії та Венеції. За це П'ємонт повертав Франції території Савої та Ніцци, отримані ним за рішеннями Віденського конгресу.

У 1859 р. Австрія, дізнавшись про цю угоду, першою оголосила війну П'ємонті. У битвах під Палестро, Мадженто й Сольферіно об'єднана французько-п'ємонтська армія розгромила австрійські війська та звільнила Ломбардію.

У Тоскані, Пармі й Модені внаслідок повстань позбавили влади герцогів із Габсбурзької династії. Новосформовані уряди на початку 1860 р. за результатами всенародного голосування оголосили про приєднання до Сардинського королівства.

Невдовзі розпочалися виступи на острові Сицилія. Місцеві радикали, очолювані Джузеппе Мадзіні, звернулися по допомогу до Джузеппе Гарібальді. Той погодився приєднатися до боротьби під гаслом об'єднання Італії під зверхністю сардинського короля. Вирішальна битва, що відбулася під Калатафімі, завершилася перемогою Дж. Гарібальді. У вересні 1860 р. його армія тріумфально увійшла до Неаполя. Король утік, а урядові війська склали зброю. Дж. Гарібальді проголосили тимчасовим диктатором обох Сицилій від імені сардинського короля.

Камілло Кавур. Художник Мікеле Гордіджані. 50—60-ті рр. XIX ст.

Постать в історії

Камілло Кавур — п'ємонтський аристократ. Із 1847 р. він видавав газету «Рісорджименто», де закликав усіх італійських монархів об'єднатися, а італійців — боротися проти іноземного панування. Саме від цієї газети дістав назву італійський національно-визвольний рух і період, у який він відбувався. К. Кавур не брав участі у «Весні народів» 1848—1849 рр. в Італії, але уважно спостерігав за її подіями. Він дійшов висновку, що лише найсильніша держава Італії П'ємонт здатна очолити об'єднання країни. У 1852 р. К. Кавур став прем'єр-міністром П'ємонті та за підтримки короля Віктора Еммануїла II розпочав реалізацію своїх планів.

А. Дюнан у Сольферіно. Невідомий художник. 60-ті рр. XIX ст.

❗ Зверніть увагу

Битва під Сольферіно в червні 1859 р. між австрійською, французькою та п'ємонтською арміями стала однією з найбільш кровопролитних в історії. У ній загинули, опинилися в полоні та зникли безвісти майже 40 тис. осіб. Солдати австрійської армії мали нарізні рушниці, які стріляли на більшу відстань, ніж гладкоствольні, а французька армія — нарізні гармати, які стріляли шрапнеллю (заряди із 60 кульок) на відстань 3 км. На полі бою після завершення битви залишилося близько 9 тис. поранених, приречених на смерть. Свідком цієї жахливої картини був швейцарський громадський діяч Анрі Дюнан. Під впливом побаченого він доклав зусиль для створення в 1863 р. Міжнародного комітету Червоного Хреста й прийняття Першої Женевської конвенції про покращення становища поранених на війні.

Дії Дж. Гарібальді підтримала сардинська армія. К. Кавур наказав їй рухатися через Папську область назустріч Дж. Гарібальді. Упродовж місяця вона розгромила війська Папи Римського й зайняла більшість його володінь. Незабаром сардинські війська увійшли до Неаполя. Відбулося всенародне голосування, на якому жителі міста й частина захопленої сардинськими військами Папської області висловилися за приєднання до П'ємонту. Радикали на чолі з Дж. Мадзіні вимагали проголосити республіку, однак К. Кавур переконав Дж. Гарібальді розпустити свою армію та передати владу Віктору Еммануїлу II. Унаслідок цього до кінця 1860 р. майже вся Італія, крім Венеції та невеликої частини Папської області з Римом, увійшла до складу Сардинського королівства.

4. Утворення Італійського королівства. Завершення об'єднання Італії

► **Працюємо разом.** Метод «Уявний мікрофон». У чому, на вашу думку, полягало значення утворення Італійського королівства для населення країни та для тогочасної Європи загалом?

Навесні **1861 р.** в Турині зібрався перший загальноіталійський парламент. Було проголошено створення Італійського королівства на чолі з королем Віктором Еммануїлом II. Його першим прем'єр-міністром став К. Кавур. За державним устроєм нова держава була конституційною монархією із

двопалатним парламентом. Він складався з Палати депутатів, яких обирали виборці, і Сенату, членів якого призначав король. Однак унаслідок значного майнового цензу виборче право отримали лише 2,5 % населення країни.

Наполеон III до появи Італійського королівства як можливого майбутнього суперника Франції в Європі поставився прохолодно. У Римі він продовжував тримати французький гарнізон, що заважало завершенню об'єднання Італії.

У 1862 р. Дж. Гарібальді із загоном добровольців спробував звільнити Рим. Однак їх зупинили італійські війська, які не бажали загострення відносин із Францією.

Проте Франція не змогла перешкодити приєднанню до Італії Венеції, яке відбулося за допомогою Пруссії. У червні 1866 р., коли розпочалася австро-пруська війна, італійські війська увійшли до Венеції. За підписаним пізніше договором Австрія визнала входження Венеції до складу Італійського королівства. Тепер поза об'єднаною Італією залишався лише Рим із частиною Папської області.

Восени 1867 р. Дж. Гарібальді з кількома тисячами добровольців здійснив другу невдалу спробу звільнити Рим. Після неї італійський уряд затримав його й відправив у заслання.

Об'єднання Італії завершилося після поразки Франції у франко-пруській війні та краху Другої імперії, коли французький гарнізон залишив Рим. У вересні **1870 р.** італійські війська увійшли до міста. Рим став столицею Італійського королівства. Папські володіння відтоді обмежувалися Ватиканським палацом.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Ланцюжок».** Правила гри. Учитель / учителька об'єднує учнів та учениць у три команди. Вони мають розкрити зміст визначеного питання, відповідаючи по черзі одним реченням. За зупинку понад 30 секунд і помилкове твердження нараховуються штрафні бали.
2. Унаслідок яких подій виникли Німецька імперія та Італійське королівство?
3. Назвіть події періоду боротьби за об'єднання Італії, які ви вважаєте найважливішими. Поясніть свою думку.

Пам'ятник Джузеппе Гарібальді в Римі (Італія).

- Чому Дж. Гарібальді вважають національним героєм Італії?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- передумови об'єднання німецьких та італійських держав;
- перебіг і результати об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю» та Італії в другій половині XIX ст.

Працюємо з хронологією

1861 р.	• створення Італійського королівства.
1866 р.	• створення Північнонімецького союзу.
1870 р.	• завершення об'єднання Італії.
1871 р.	• утворення Німецької імперії.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113295

Перевірте здобуті
знання
rnk.com.ua/111423

Висадка Дж. Гарібальді на Сицилії.
Невідомий художник. 60-ті рр.
XIX ст.

Застосовуємо і аналізуємо

4. Покажіть на карті атласу території Німецької імперії та Італійського королівства.
5. Виконайте завдання з хронології. 1) Обчисліть, скільки років минуло від подій «Весни народів» до утворення Німецької імперії та Італійського королівства. 2) Обчисліть, у які роки відзначали 150-річчя утворення Німецької імперії та Італійського королівства.
6. У 1856 р. О. фон Бісмарк сказав: «Німеччина надто мала для Австрії і Пруссії. Тому в близькому майбутньому нам доведеться відстоювати проти Австрії наше право на існування, і не від нас залежить можливість уникнути конфлікту. Перебіг подій у Німеччині не передбачає іншої розв'язки». Порівняйте припущення політика з тим, як розгорталися події в 60-х рр. XIX ст.
7. **Працюємо в малих групах.** Складіть порівняльну таблицю об'єднання Німеччини та Італії за планом: 1) передумови; 2) шляхи об'єднання; 3) основні події; 4) результати; 5) значення.

Вежа Бісмарка — пам'ятник, збудований на честь «залізного канцлера» в Бохумі (Німеччина).

Оцінюємо і створюємо

8. Уявіть, що діяч українського національного руху опинився в Італії 50—60-х рр. XIX ст. Напишіть від його особи лист із міркуваннями про те, які дії італійських патріотів він вважає доцільним використати для боротьби після повернення до України.
9. За додатковими джерелами підготуйте історичний портрет Отто фон Бісмарка, Камілло Кавура або Джузеппе Гарібальді (на вибір).
10. **Працюємо разом.** Метод «Дискусійна проблема». Як змінилося співвідношення сил у Європі після утворення Німецької імперії?

§ 17. Російська та Австро-Угорська імперії

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/111424

1. Східна (Кримська) війна. Реформи 60—70-х рр. XIX ст. у Російській імперії

- Які наслідки для Російської імперії мала поразка у Східній (Кримській) війні?

У 1853—1856 рр. тривала Східна (Кримська) війна, розпочата Росією проти Османської імперії. Після вступу у війну коаліції європейських держав у складі Великої Британії, Франції і Сардинського королівства на боці Османської імперії Росія зазнала поразки. Це продемонструвало нагальну потребу в модернізації Російської імперії, яка помітно відставала в розвитку порівняно з країнами-переможцями. Паризький мир 1856 р. закріпив результати поразки Росії. Крім територіальних втрат, вона позбавлялася права утримувати військово-морський флот у Чорному морі.

У наступні роки Росія вела боротьбу за скасування обмежень Паризького миру та шукала нових союзників. У 1870 р., спираючись на підтримку Пруссії, вона оголосила про відмову дотримуватися умов договору.

На середину XIX ст. Росія залишалася єдиною європейською країною, де зберігалось кріпосне право. Воно гальмувало розвиток держави.

У лютому 1861 р. імператор Олександр II підписав Маніфест про скасування кріпосного права. Селяни здобули особисту свободу і громадянські права, але залишалися найнижчим станом суспільства. Маніфест започаткував селянську реформу, яка передбачала викуп селянами своїх ділянок землі. За умовами викупу землі у власність 75—80% вартості селянського наділу поміщику виплачувала держава, а решту — сам селянин. Виплачена поміщику державою сума стягувалася із селянина протягом 49 років з урахуванням річних відсотків. У результаті селяни заплатили за ділянки втричі більше, ніж ця земля коштувала. Незважаючи на це, реформа сприяла швидкому економічному розвитку окремих регіонів. Фабрики й заводи отримали дешеву робочу силу. Збільшилася торгівля всередині країни.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть особливості економічного, політичного й суспільного життя Російської імперії в першій половині XIX ст.
2. Які війни вела Росія в першій половині XIX ст.? Чому її називали «жандармом Європи»?
3. Який вплив мала «Весна народів» на Австрійську імперію?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості розвитку Російської та Австро-Угорської імперій у 50—70-х рр. XIX ст.

© Навчальний фільм

Російська та Австро-Угорська імперії

rnk.com.ua/113968

Селяни в Російській імперії. XIX ст.

Жіноча гімназія в Російській імперії.
XIX ст.

❑ Цікаві факти

Розвиток капіталістичних відносин у Російській імперії спричинив суперечності в суспільстві між новими економічними відносинами й старою політичною системою. Усі ці проблеми накладалися на старі: протистояння між поміщиками та селянами, національна боротьба підкорених народів. Така ситуація зумовлювала високу соціальну напруженість протягом 1861—1917 рр.

❗ Зверніть увагу

Після проведення реформ у Російській імперії в найгіршому становищі опинилися наймані працівники, яких налічувалося 14 млн осіб. Незважаючи на встановлену тривалість робочого дня в 11,5 години, ще довго зберігався 13—14-годинний робочий день. Нерідко половину заробітку забирали штрафи. Заборонялося створювати профспілки. Поширеним явищем залишалася праця дітей (із 8—10 років) і жінок, яким платили вдвічі менше, ніж чоловікам.

Реформи 60—70-х рр. XIX ст. в Російській імперії мали характер запізненої модернізації, здійсненої владою під тиском історичних обставин.

За фінансовою реформою створили Державний банк, а Міністерство фінансів стало єдиним розпорядником усіх прибутків і видатків.

За військовою реформою було запроваджено загальну військову повинність. Розпочалося переозброєння російської армії, яка набувала ознак сучасної європейської армії.

Земська реформа започаткувала систему місцевого самоврядування, хоча і з досить обмеженими функціями: утримання доріг, лікарень, шкіл тощо. Пізніше схожа реформа відбулась і в містах.

За судовою реформою проголошувалася незалежність суду від держави. Було запроваджено єдиний для всіх станів гласний суд. Вводили змагальний процес: обвинувачення підтримував прокурор, а захист — адвокат. Кримінальні справи розглядали за участі присяжних засідателів.

За освітньою реформою постала єдина система безплатної початкової освіти. Право здобувати середню освіту в гімназіях надали представникам усіх станів. Однак навчання в середніх і вищих навчальних закладах залишалося платним. Було започатковано вищу освіту для жінок, для них створювали приватні вищі жіночі курси.

Цензурна реформа скасувала перевірку оригінальних і перекладних творів невеликого обсягу, центральних періодичних видань, урядових і наукових видань.

2. Особливості розвитку Росії після реформ

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Як реформи 60—70-х рр. XIX ст. вплинули на розвиток Російської імперії?

Реформи відкрили шлях до здійснення індустріальної революції в Росії. Джерелом фінансових ресурсів стали викупні платежі селян, іноземні інвестиції, позики в іноземних банках, продаж природних багатств. Проте для стрімкого розвитку цих ресурсів було мало. Особливо не вистачало кваліфікованих робітників та новітніх технологій.

До початку XX ст. Росія залишалася переважно аграрною країною. У промисловості значною була частка іноземного капіталу. До того ж кількість населення Росії збільшилася вдвічі порівняно

з першою половиною XIX ст. Молода промисловість не могла забезпечити роботою стільки некваліфікованої робочої сили. У містах поширювалося безробіття, заробітна платня була низькою, у селах відбувалося дроблення земельних ділянок, селянам не вистачало землі. Проте Росія завдяки розвитку українських земель упевнено нарощувала виробництво сільськогосподарської продукції та збільшувала її експорт.

Індустріальна революція супроводжувалася порушеннями нормального розвитку промисловості. На 5 % підприємств працювала понад половина робітництва Російської імперії. Спочатку в ці процеси активно втручалася держава. Вона фінансувала залізничне будівництво й важку промисловість, особливо металургію та машинобудування. Довжина залізничної мережі зросла з 1,5 тис. км у 1861 р. до 52 тис. км наприкінці XIX ст.

За цих умов почала формуватися нова соціальна структура російського суспільства індустріальної доби, із якої виокремилися промисловці й підприємці. Проте формально суспільство залишалося становим (дворяни, духовенство, міщани, селянство). Селяни були основною частиною населення імперії.

3. Суспільні рухи в Росії

- **Працюємо в парах.** Метод «Два — чотири — усі разом». Порівняйте суспільні рухи в Російській імперії та країнах Заходу в другій половині XIX ст.

Реформи російське суспільство здебільшого сприйняло прихильно. Проте через нерозв'язаність земельного питання, відсутність конституційно закріплених політичних прав і свобод, самодержавство наростало невдоволення населення. На чолі опозиції стали інтелігенція та студентство, які сповідували радикально-демократичні ідеї. За ними закріпилася назва **народники**. Їхня діяльність припала на 60—80-ті рр. XIX ст. Промисловці й робітники, які були рушійною силою багатьох революційних змін у Європі, у виступах другої половини XIX ст. майже не брали участі. Народники пропонували розв'язати загальні проблеми суспільно-політичного життя шляхом народного повстання. Проте підбурити селянство на повстання їм не вдалося.

Втративши віру в те, що селянство здатне піднятися проти самодержавства, народники вдалися до терору. Постріл із револьвера Віри Засулич у генерал-губернатора Федора Трепова в січні

Робітники в Російській імперії. XIX ст.

- **Працюємо разом.** Поясніть, чому платня робітників у Російській імперії становила лише близько 20 % від рівня оплати праці в Європі.

АЯ Словник

Народники — представники опозиційного суспільного руху народництва в Російській імперії. Вони намагалися поєднати ідеали соціалізму з етичними, соціальними й політичними уявленнями селянства та мали на меті оновлення життя народу.

Січневе повстання. Художник Тадеуш Айдукевич. 1876 р.

- Чому повстання зазнало поразки? Чи допомагає картина відповісти на це запитання?

❑ Цікаві факти

Одним зі значних національно-визвольних виступів XIX ст. стало Польське (Січневе) повстання 1863—1864 рр. Воно спалахнуло в січні та поширилося не лише на польські землі, а й на території Правобережної України, Білорусі та Литви. Проте масової підтримки українців, білорусів, литовців повстання не мало. На відміну від попереднього повстання, зараз переважали партизанські засоби боротьби. Застосовуючи жорсткі репресивні заходи й заручившись підтримкою Австрійської імперії та Пруссії, царська влада придушила виступи. У результаті посилився терор не лише проти польського руху, а й проти українського, який царська влада розглядала як «польську інтригу».

1878 р. започаткував хвилю замахів на вищих чиновників і навіть на самого царя. Проте не всі народники підтримували такі засоби боротьби. У 1879 р. організація народників «Земля і Воля» розпалася на дві окремі. Так, «Народна воля» зосередилася на політичному терорі, а «Чорний переділ» обмежувався пропагандистською діяльністю.

У цей час поширилися соціальні протести промислового робітництва. Їх спричиняло безправ'я й незахищеність цієї верстви в умовах індустріальної революції. Проте робітничий рух був неорганізованим і тому не досяг помітного успіху.

4. Зовнішня політика в Російській імперії

- **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм».

Запропонуйте коротке оцінне судження щодо російської зовнішньої політики цього періоду.

Головним завданням зовнішньої політики Російської імперії в 60-х рр. XIX ст. було скасування Паризького договору 1856 р., підписаного нею внаслідок поразки у Східній (Кримській) війні. Росія змогла скористатися суперечностями між європейськими країнами та вийти з дипломатичної ізоляції. Военні невдачі на деякий час зупинили експансію імперії на Балканах і Закарпатті, але вона зосередилася на завоюванні Середньої Азії та Далекого Сходу.

Експансія на Далекому Сході призвела до зіткнення Росії з Китаєм. У 1858 і 1860 рр. країни підписали договори, за якими Росія отримала великі території вздовж річки Амур та узбережжя Тихого океану.

У 1875 р. Японія визнала право Росії на острів Сахалін, натомість Росія залишила за Японією Курильські острови.

У 1864—1884 рр. Росія також вела війни за загарбання територій Кокандського та Хівинського ханатів, Бухарського емірату й земель Казахстану. Однак російські завоювання в Середній Азії зіткнулися з інтересами Великої Британії. У другій половині XIX ст. Росія захопила значні території Середньої Азії — від Каспійського моря до гір Тянь-Шань і від Аральського моря до кордону з Афганістаном. Крім того, вона вела боротьбу з Північним Іраном, змагаючись при цьому з Великою Британією за сферу впливу.

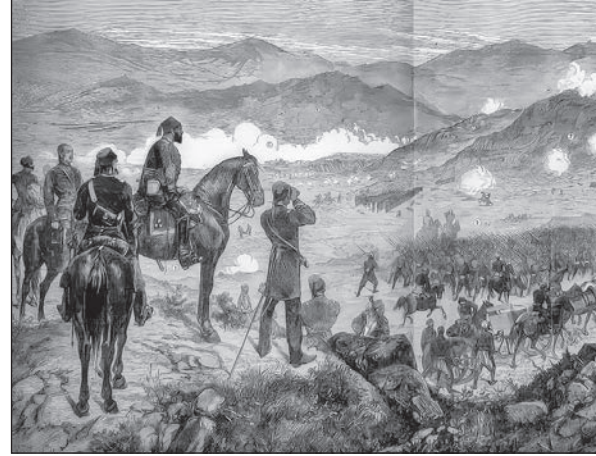
У 1877—1878 рр. спалахнула російсько-турецька війна за контроль над країнами Дунайського регіону на Балканському півострові. Росія та її союзники здобули перемогу. Проте спільні зусилля Австро-Угорщини і Великої Британії змогли перешкодити посиленню Росії. За договором, підписаним у 1878 р. на Берлінському конгресі, Болгарія залишалася автономним князівством у складі Османської імперії, але з меншою територією. Незалежність інших нових Балканських держав — Чорногорії та Сербії, а також об'єднаного князівства Волощини та Молдавії визнали, але їхні території дещо змінили. Так, Чорногорію позбавили виходу до моря, який отримала Австро-Угорщина. Завойовані землі Закавказзя залишилися за Росією. Терміни перебування російських військ у Болгарії суттєво скоротили.

5. Австро-Угорщина — дуалістична монархія

► **Працюємо в малих групах.** Складіть сенкан до поняття «дуалістична монархія».

Із 50—60-х рр. XIX ст. Австрійська імперія поступово втрачала позиції впливової європейської держави. Важким ударом для країни стала поразка у війні із Францією та П'ємонтою у 1859 р., унаслідок якої вона втратила одну зі своїх найбагатших провінцій — Ломбардію.

Напруженою залишалася ситуація в Угорщині, де готувалося нове повстання. Влітку 1861 р. в Пешті за дозволом Франца Йосифа I розпочалися засідання Державних зборів — місцевого законодавчого органу. Їхні депутати вимагали відновлення незалежності Угорщини. Імператор був змушений домовлятися з угорською опозицією. Влітку 1866 р.

Битва за Кизил-Тепе під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр.

Ілюстрація для газети «Ілюстровані лондонські новини». 1877 р.

► Уявіть себе журналістом / журналісткою газети «Ілюстровані лондонські новини». Зробіть підпис до ілюстрації, у якому стисло опишіть подію та поясніть, чому вона була важлива для Європи.

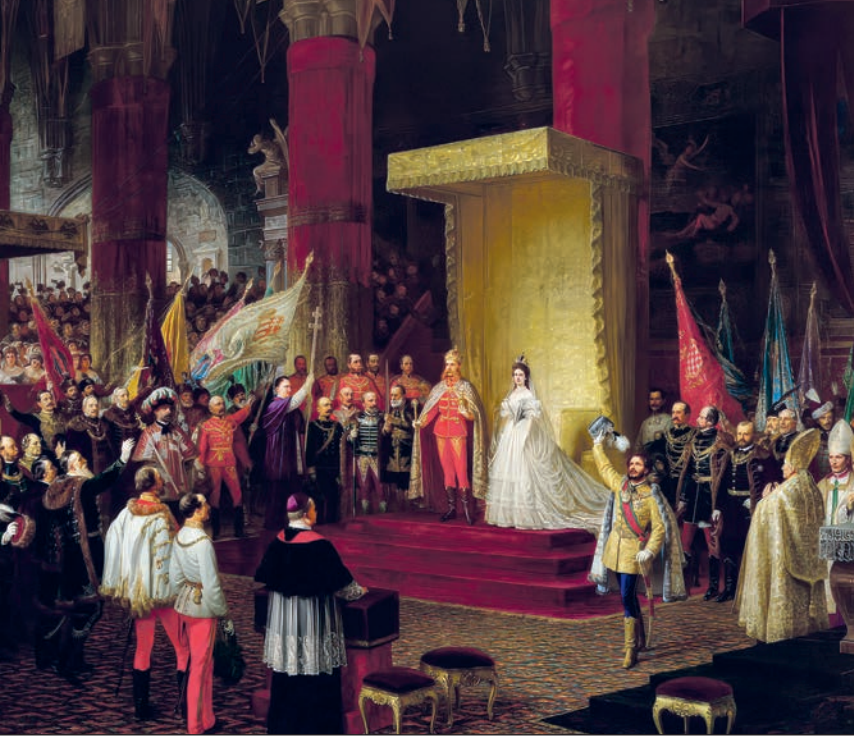
✓ Цікаві факти

Австро-Угорщина складалася із двох частин. Цислейтанія (Австрійська імперія) об'єднувала Австрію, Чехію, Моравію, Сілезію, Гарц, Істрію, Трієст, Далмацію, Буковину, Галичину та Крайну. Транслейтанія (Угорське королівство) включала Угорщину, Трансильванію, Фіуме й Хорвато-Славонію.

Герб Австро-Угорщини.

► Девіз герба стверджує, що імперія є «єдиною і неподільною». Чи дійсно це так?

АЯ Словник

Дуалістична монархія — форма державного правління, за якої вища влада поділена між монархом і парламентом.

Постать в історії

Єлизавета-Амалія-Євгенія
rnk.com.ua/114612

Коронація імператора Франца Йосифа I та імператриці Австрії Єлизавети як короля й королеви Угорщини в 1867 р. в столиці держави місті Буда.
Художник Одон (Едмунд) Талль (копія картини Едуарда Енгерта). XIX ст.

спалахнула австро-пруська війна, і переговори призупинили. У результаті поразки у війні Австрія відмовилася від претензій на домінування в Німеччині та віддала Італії Венецію. Це змусило віденський уряд піти на поступки Угорщині.

У лютому 1867 р. було підписано австро-угорську угоду, яка перетворила Австрійську імперію на **дуалістичну** (двоїсту) Австро-Угорську **монархію**. У такому стані вона проіснувала до 1918 р. Імператор Австрії одночасно був і королем Угорщини, і правителем єдиних королівсько-імператорських інститутів — військового відомства, іноземних справ і фінансів. Австрія, Угорщина та інші королівства мали свої парламенти й уряди, склад яких затверджував імператор. Право голосу мали лише чоловіки — власники майна.

Австро-Угорщину населяли різні народи, але жоден не переважав. Тут були поширені не тільки національні, але й релігійні суперечності. Країну цілеспрямовано поділили в такий спосіб, щоб у кожній її частині жили два народи, які конкурували між собою. Один із них мав більше політичних прав. Наприклад, це німці й чехи, українці й поляки, угорці й хорвати.

Австро-Угорщина була середньорозвинутою аграрно-індустріальною країною.

Населення переважно займалося сільським і лісовим господарством. В Угорщині, Хорватії, Галичині, Трансильванії майже третина оброблюваної землі належала великим поміщикам.

В Австро-Угорщині відбувалися ті самі економічні процеси, що й в інших розвинутих державах: концентрація виробництва й капіталу, збільшення інвестицій. За окремими валовими показниками (виплавка сталі) імперія в другій половині XIX ст. випередила Велику Британію та Францію. Промислово розвиненими були Австрія і чеські землі. Шість найбільших монополій контролювали видобуток майже всієї залізної руди й понад 90 % виробництва сталі. Однак загалом в Австро-Угорщині переважала дрібна й середня промисловість.

Промисловість і сільське господарство працювали на власні потреби. Імпорт та експорт товарів були незначними. Загальний рівень життя в імперії залишався низьким, хоча він дуже відрізнявся від життя в столиці.

У зовнішній політиці влада Австро-Угорщини орієнтувалася на союз із Німеччиною. Загарбницькі наміри імперії були спрямовані на Балкани, де вони стикалися з інтересами Росії.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Працюємо разом.** Метод «М'яч зі словами». Перевірте, як ви засвоїли хронологію, термінологію та назви за темою.
2. Як пов'язані між собою події Східної (Кримської) війни та початок реформ 60—70-х рр. XIX ст. в Російській імперії?
3. Назвіть особливості розвитку Росії після реформ.
4. Які опозиційні протестні рухи були поширені в тогочасній Російській імперії?
5. Що було притаманне розвитку Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.?

Застосовуємо і аналізуємо

6. Покажіть на карті атласу події, пов'язані з розвитком Росії та Австрії (Австро-Угорщини) у 50—70-ті рр. XIX ст.
7. Виконайте завдання з хронології. 1) Визначте, скільки років розділяє скасування австрійською владою панщини в Галичині й на Буковині та скасування кріпосного права на українських землях у складі Російської імперії. 2) Визначте, за скільки років до проголошення дуалістичної Австро-Угорської монархії «Руська трійця» видала альманах «Русалка Дністровая».
8. Чи згодні ви із судженням, що реформи 60—70-х рр. XIX ст. в Російській імперії були спрямовані на модернізацію? Чому?
9. Проаналізуйте процес здійснення індустріальної революції в Росії після проведення реформ.

Оцінюємо і створюємо

10. **Працюємо в малих групах.** Підготуйте порівняльне мінідослідження за темою «Кріпацтво в Російській імперії та рабство в США».
11. **Працюємо в парах.** За додатковими джерелами складіть добірку експонатів до експозиції віртуального музею за темою «Східна (Кримська) війна». Проведіть у класі конкурс робіт.
12. **Працюємо разом.** «Метод «Дискусійна проблема». Яку роль відіграла Східна (Кримська) війна для Російської імперії та країн Заходу?
13. Складіть історичний портрет Олександра II або Франца Йосифа I (на вибір).

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- спільне й відмінне у процесах, що відбувалися в розвитку Російської та Австро-Угорської імперій у другій половині XIX ст.

Працюємо з хронологією

1853—
1856 рр.	● Східна (Кримська) війна.
	● початок селянської реформи в Російській імперії.
1861 р.	● реформи в Російській імперії.
	● перетворення Австрійської імперії на Австро-Угорську.
1867 р.	● імперії на Австро-Угорську.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113296

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/111425

Монета Австро-Угорської імперії. 1908 р.

§ 18. Громадянська війна в США і Реконструкція Півдня

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112879

ПРИГАДАЙТЕ

1. Як і коли утворилися США?
2. Яким був державний устрій США?
3. Визначте особливості соціально-економічного та політичного розвитку США в першій половині XIX ст.
4. Як відбувалося територіальне розширення США? Які землі були приєднані?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про причини, перебіг та особливості Громадянської війни в США й Реконструкцію Півдня.

© Навчальний фільм

Громадянська війна в США і Реконструкція Півдня

rnk.com.ua/113297

Форт Самтер у штаті Південна Кароліна (США). Сучасний вигляд.

1. Передумови та причини Громадянської війни в США

- **Працюємо в малих групах.** Сформулюйте, у чому полягали суперечності між Північчю та Півднем, що призвели до Громадянської війни.

Складною проблемою для тогочасного американського суспільства залишалося рабовласництво. У межах держави співіснували дві економічні системи: одна ґрунтувалася на праці рабів, а друга — на використанні вільнонайманої робочої сили.

У 50-х рр. XIX ст. відносини між Північчю та Півднем загострилися. Північні штати підтримували ідею посилення центральної влади. Південні штати відстоювали ідею, що США мають стати об'єднанням незалежних держав, тобто конфедерацією.

Поки при владі була Демократична партія, яку підтримував переважно Південь, вдавалося знаходити компроміси. Проте зі зростанням кількості виборців на Півночі Південь почав втрачати вплив у конгресі.

У 1861 р. президентом США став лідер Республіканської партії **Авраам Лінкольн**. Хоча його підтримували далеко не всі штати. У десяти штатах Півдня він не отримав жодного голосу. Плантатори Півдня сприйняли появу президента-республіканця як загрозу своєму існуванню та вирішили відокремитися від США й створити власну державу.

Прапор форту Самтер, піднятий під час бою.

У лютому 1861 р. утворилася Конфедерація Штатів Америки з 11 рабовласницьких штатів Півдня, що оголосили про вихід зі складу США. Своїм президентом вони обрали **Джефферсона Девіса**, а столицею проголосили місто Річмонд у штаті Вірджинія. Проте не всі рабовласницькі штати поділяли ідею Конфедерації. Три рабовласницькі штати — Делавер, Кентуккі та Міссурі — залишилися у складі США.

2. Громадянська війна в США

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Групове обговорення». Визначте привід та основні події Громадянської війни 1861—1865 рр. у США. Яку подію можна назвати ключовою? Чому?

У квітні 1861 р. конфедерати захопили форт Самтер (поблизу міста Чарлстон), гарнізон якого зберігав відданість федеральній владі. У відповідь на це А. Лінкольн оголосив про призов до армії США 75 тис. добровольців і морську блокаду Півдня. Ці події започаткували **Громадянську війну 1861—1865 рр. у США**.

На першому етапі війни в 1861—1862 рр. ініціативу утримував Південь. Федерати, що вели боротьбу за відновлення єдності країни, уникали дій, які потім могли ускладнити їхні відносини з Півднем. Це дало змогу конфедератам досягти суттєвих успіхів і навіть створити загрозу столиці федератів — Вашингтону. Натомість федерати здобули одне з найбільших портових міст Півдня — Новий Орлеан.

Велика Британія не бажала втрачати постачальників бавовни й ринки збуту товарів на Півдні.

СПІВВІДНОШЕННЯ СИЛ У ГРОМАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ 1861—1865 рр. у США

Сторони	Кількість населення на початку війни, осіб	Узяли участь у бойових діях, осіб
Федерати	22 339 968	2 803 300
Конфедерати	9 103 332	1 064 200
Загалом	31 443 300	3 867 500

- Порівняйте потенціал сторін і співвідношення їхніх сил у війні. Спрогнозуйте її результат. Поясніть свою думку.

Схема
Громадянська війна в США
rnk.com.ua/112880

Солдат Конфедерації. 60-ті рр. XIX ст.

А-Я Словник

Громадянська війна 1861—1865 рр. у США — війна між 11 рабовласницькими штатами Півдня, які вийшли зі складу федерації (конфедератами), і федеральним урядом Сполучених Штатів (федератами).

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112881

1. Які рабовласницькі штати не приєдналися до Конфедерації?
2. Якими штатами відбувався рейд генерала В. Шермана?

Цікаві факти

Після бою за форт Самтер президент США А. Лінкольн оголосив про блокаду узбережжя Півдня. Для прориву блокади на Півдні спробували створити броньовані кораблі. Першим таким кораблем став перероблений пароплав «Меррімак», який назвали «Вірджинія». У травні 1862 р. він пішов на прорив блокади. «Вірджинія» потопила два великі дерев'яні кораблі Півночі, а ще один — «Міннесота» — викинувся на міліну. Проте вранці «Вірджинія» зустрілася з броненосцем Півночі «Монитор». Відбулася битва на рейді Гемптон-Роудс — перше морське протистояння броньованих кораблів. Під час запеклого тригодинного бою обидва броненосці не змогли

завдати один одному значних пошкоджень. «Вірджинія» відійшла на базу для ремонту, а «Монитор» залишився тримати блокаду. Ця битва привернула увагу всього світу. Найбільші морські держави — Велика Британія і Франція — припинили будівництво традиційних дерев'яних військових кораблів. А «Монитор» дав назву цілому новому класу броньованих кораблів, призначених для бойових дій поблизу узбережжя.

- Поясніть, чому Велика Британія і Франція припинили будівництво традиційних дерев'яних військових кораблів після цих подій.

Бій броньованих кораблів «Монітор» і «Вірджинія». Літографія 1885 р.

- Метод «Сторітелінг». Створіть розповідь про битву на рейді Гемптон-Роудс від імені матроса корабля «Вірджинія» або «Монітор»: як і чому він опинився на кораблі, що бачив і чув, що відчував і як сприймав ці події.

У Канаді зосереджувалися британські війська, очікуючи на слушний момент, щоб втрутитися у війну на боці Конфедерації.

А. Лінкольн почав діяти рішучіше. У травні 1862 р. конгрес США прийняв закон про гомстеди (сімейні ферми). За його умовами будь-який американець, який не воював проти Півночі, міг отримати землю від держави, якщо оброблятиме її протягом п'яти років. Цей закон забезпечив підтримку федерального уряду в аграрних штатах Заходу.

А. Лінкольн оголосив, що з **1863 р.** рабство на Півдні скасовується, а колишні раби як вільні громадяни можуть вступати до федеральної армії. Так наприкінці війни до федеральної армії приєдналося близько 200 тис. темношкірих солдатів. Ці заходи дали змогу федератам у 1863—1865 рр. досягти перелому в ході війни та взяти до своїх рук воєнну ініціативу.

Армія конфедератів на чолі з генералом **Робертом Лі** відчувала нестачу людей, спорядження та боеприпасів через обмежений економічний потенціал Півдня. Навесні 1863 р. армія Півдня здобула свою останню велику перемогу під Чанселорсвіллем.

На початку липня **1863 р.** у битві під **Геттісбергом** у Пенсільванії федеральна армія генерала **Улісса Гранта** завдала вирішальної поразки конфедератам і змусила їх відступити. Ця битва стала поворотною подією війни.

Працюємо із джерелом

Із Прокламації про звільнення рабів президента А. Лінкольна (вересень 1862 р.)

Я, Авраам Лінкольн, президент Сполучених Штатів, владою головнокомандувача армії і флоту... наказую й оголошую, що всі особи, які вважалися рабами... від цього часу і надалі вільні, і що виконавча влада Сполучених Штатів, із військовою та морською владою включно, визнаватиме й охоронятиме свободу названих осіб... Оголошую і доводжу всім до відома, що такі особи, відповідні умовам, будуть зараховані на військову службу Сполучених Штатів...

Підсумовуючи, я висловлюю щире переконання, що цей акт справедливості виправданий перед Конституцією воєнною необхідністю. Я звертаюся до гідної поваги думки людства та милості всемогутнього Бога.

- 1. Як президент використав свою владу головнокомандувача для звільнення рабів? 2. Чому, на вашу думку, воєнна необхідність потребувала звільнення рабів?

Битва під Геттісбергом. Художник Адам Куерден. 1887 р.

- За допомогою додаткових джерел підготуйте презентацію про битву під Геттісбергом.

Р. Лі (праворуч) здається У. Гранту (ліворуч). Художник Томас Наст. 1865 р.

А:Я Словник

Реконструкція Півдня — перетворення в південних штатах, що здійснював федеральний уряд США з метою ліквідації органів влади, установ, законів і традицій, сформованих за часів панування плантаторів.

У 1864—1865 рр. У. Грант розгромив конфедератів у чотирьох одночасних операціях. Так федерати відрізали Конфедерацію від Заходу США вздовж річки Міссісіпі. Війська під командуванням генерала **Вільяма Шермана** здійснили глибокий рейд у центр Конфедерації. Вони захопили промисловий центр місто Атланта (штат Джорджія) і почали «марш до моря». У квітні війська Півночі взяли столицю Конфедерації місто Річмонд. Генерал Р. Лі у **квітні 1865 р.** був змушений підписати з У. Грантом акт про капітуляцію головної армії конфедератів. Через деякий час склали зброю й інші армії Півдня.

Громадянська війна стала найкровопролитнішим протистоянням в історії США. Конфедерати втратили в ній майже 258 тис. осіб, а федерати — майже 360 тис. осіб. Війна закріпила провідну роль Півночі в економічному та політичному житті країни й зберегла єдність США як держави.

3. Реконструкція Півдня

- **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». Чи допомогли заходи, реалізовані під час Реконструкції Півдня, розв'язати головні проблеми США?

Після завершення Громадянської війни в південних штатах розпочали так звану **Реконструкцію Півдня**. Із 1865 р. після дворічної «м'якої реконструкції» розпочалася «радикальна реконструкція». За Законом про воєнну реконструкцію 1867 р. територію штатів Півдня поділили на п'ять військових

округів, очолюваних генералами федеральної армії. Під наглядом командувачів округів у кожному штаті проводили вибори на основі загального виборчого права. Право голосу дістали й **афроамериканці**, як тепер називали колишніх темношкірих рабів. Новообрані місцеві збори розробляли нові демократичні конституції. Вони мали затвердити прийняті конгресом США в червні 1866 р. 13-ту поправку до Конституції про скасування рабства та 14-ту поправку, за якою право голосу надавали всім чоловікам — жителям США віком від 21 року (за винятком індіанців). Після цього штати Півдня знову приймали до США, а військову адміністрацію розпускали.

Після виконання умов Закону про воєнну реконструкцію конгрес відновив у складі США Арканзас, Південну Кароліну, Північну Кароліну, Луїзіану, Джорджію, Алабаму та Флориду, трохи згодом — Міссісіпі, Техас і Вірджинію.

У 1866 р. на Півдні з'явився **Ку-клукс-клан** — таємна організація, що виступала проти Реконструкції та всіляко залякувала афроамериканців. Через численні акти насильства влада заборонила діяльність цієї організації.

Після виконання основних завдань Реконструкції Півдня федеральна влада вирішила піти на примирення зі своїми противниками. У 1872 р. конгрес прийняв Закон про загальну амністію, який відновлював у політичних правах усіх колишніх прибічників Конфедерації (за винятком 500 осіб).

На президентських виборах 1876 р. кандидати від демократів і республіканців набрали однакову кількість голосів. За домовленістю між партіями президентом США став республіканець Резерфорд Гейз. За підтримки демократів він вивів із Півдня залишки федеральної армії. Цим компромісом у 1877 р. було завершено Реконструкцію Півдня.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Я запитую — ви відповідаєте». Правила гри. Учні та учениці на аркушах складають три запитання з теми, що передбачають коротку відповідь. Учитель / учителька збирає аркуші, перемішує та роздає в довільному порядку. Учні та учениці мають дати відповіді на зазначені запитання.
2. Як економічні відмінності між Північчю і Півднем вплинули на початок Громадянської війни?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112882

А:Я Словник

Афроамериканці — назва, яку вживали щодо громадян США африканського походження.

Ку-клукс-клан — ультраправа расистська організація в США, створена на ідеях переваги білого населення.

Зверніть увагу

Під час здійснення Реконструкції Півдня землі плантаторів, які брали участь у війні, примусово продали. У результаті на Півдні значно зросла кількість фермерських господарств. Одночасно із цим чимало колишніх рабів, не маючи освіти, професії, землі й засобів до існування, були приречені на злидні та економічну залежність від білого населення. Тому вони ставали джерелом соціальної напруженості в регіоні.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- основні передумови, особливості та результати Громадянської війни в США;
- вплив Реконструкції Півдня на розвиток США.

Працюємо з хронологією

1861—1865 рр.	Громадянська війна в США.
1865—1877 рр.	Реконструкція Півдня.

Убивство А. Лінкольна. Малюнок 1900 р.

❗ Зверніть увагу

Трагічною сторінкою завершального періоду Громадянської війни в США став день 14 квітня 1865 р. У театрі Вашингтона було вбито президента А. Лінкольна. Проте це все одно не змінило результатів війни.

☑ Цікаві факти

Предметом сучасних історичних досліджень є участь жінок у Громадянській війні в США. Офіційно в арміях федератів і конфедератів служба жінок заборонялася. Проте вчені знайшли чимало прикладів того, як жінки, перевдягаючись у чоловічий одяг, вступали до лав армій. Тобто вони воювали суто за власним бажанням, розуміючи всі ризики. Присутність жінок на військовій службі стала викликом для панівних у XIX ст. уявлень про становище жінки. Зараз жінок допущено до військової служби.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113122

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112883

3. Чим Північ і Південь різнилися в баченні майбутнього США?
4. Поясніть взаємозв'язок між рабством, економікою Півдня та політикою Конфедерації.
5. Як морська блокада вплинула на результати війни?
6. Чому скасування рабства не означало негайного встановлення рівності?

Застосовуємо і аналізуємо

7. Покажіть на карті атласу штати Півночі й Півдня, зони бойових дій під час Громадянської війни в США. Визначте, як річки, залізниці та географічні умови впливали на перебіг подій.
8. Назвіть ключові події Громадянської війни в США. Створіть діаграму Ганта, на якій покажіть перебіг воєнних дій та одночасні події в Європі.
9. **Працюємо в парах.** Метод «Фішбоун». Складіть причинно-наслідкову схему «Громадянська війна в США». Як зазначають американські історики, «кожна зі сторін вступала у війну з надією на блискавичну перемогу». Поміркуйте, чому ці сподівання не справдилися та чому врешті-решт перемогла Північ.
10. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Порівняйте та з'ясуйте спільне й відмінне у скасуванні кріпацтва в Російській імперії та рабства в США.
11. **Працюємо в малих групах.** Метод «Т-таблиця». Складіть таблицю «Здобутки та втрати Реконструкції Півдня». Висловіть і поясніть спільну думку, якими були головні цілі Реконструкції — справедливість чи політичний контроль.

Оцінюємо і створюємо

12. Метод «Освітній проект». Створіть історичний щоденник солдата армії Півночі або Півдня, базуючись на реальних датах і подіях. Поміркуйте, про що він міг написати, якими почуттями поділитися.
13. **Працюємо в парах.** Симуляційна гра. Розподіліть ролі та розіграйте уявний діалог між плантатором із Півдня та підприємцем із Півночі про переваги й труднощі в їхній господарській діяльності.

§ 19. «Доба Мейджі» в Японській імперії

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112884

1. Крах політики самоізоляції. Революція (переворот) Мейджі

► **Працюємо разом.** 1. Обговоріть, чому влада Японії була змушена «відкрити» країну. 2. Укажіть взаємозв'язок між крахом політики самоізоляції та поверненням імператорові права політичного верховенства в Японії.

Від XVII ст. Японія здійснювала політику самоізоляції. Проте в середині XIX ст. країна привернула увагу США, європейських держав і Росії. Американський уряд розглядав Японію як проміжний пункт для його суден і плацдарм для посилення впливу на Далекому Сході, особливо в Китаї, де тоді домінували британці. У 1854 р. під тиском США японський уряд був змушений «відкрити» свою країну.

«Відкриття» Японії підірвало авторитет традиційної влади сьогуна. Це призвело до громадянської війни. У жовтні 1867 р. останній сьогун Токугава Йосінобу офіційно повернув новому імператору Муцухіто право політичного верховенства в країні. Уже в січні 1868 р. імператор позбавив сьогуну влади й очолив новий уряд Японії. Токугава Йосінобу розцінив такий крок як зраду та розпочав війну.

У країні знову спалахнула боротьба. 15-річного імператора Мейджі (Муцухіто) підтримували самураї півдня Японії, містяни, селяни. Він став першим за 300 років імператором, який міг реально управляти державою. Клану Токугава довелося скласти повноваження. Імператорський уряд негайно розпочав реформи, щоб змінити країну за західним зразком. Проте це призвело до чергової громадянської війни, відомої як **війна Босін («війна року земляного дракона») 1868—1869 рр.**

У січні 1868 р. війська імператора, що мали європейську зброю, розгромили армію сьогуну, що користувалася традиційною японською зброєю, а в травні вступили до його столиці Едо (Токіо). Так імператор остаточно об'єднав світську й духовну

ПРИГАДАЙТЕ

1. Яка європейська країна першою дісталася берегів Японії?
2. Що таке колоніалізм?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як розвивалася Японія в другій половині XIX ст.;
- про «добу Мейджі» та реформи 70—80-х рр. XIX ст.;
- про причини та напрямки експансії Японії.

✓ Цікаві факти

У 1853 р. на японський острів Хонсю прибули американські військові кораблі на чолі з комодором Меттью Перрі. Він передав представникам японської влади лист від президента США про намір установити з Японією дипломатичні відносини. Японія попросила час на роздуми. Наступного року М. Перрі з десятком бойових кораблів знову з'явився біля Японських островів. Комодор примусив сьогуну підписати договір про відкриття для торгівлі зі США двох портів, а також американського консульства в одному з них. Незабаром такі угоди з Японією підписали Росія, Велика Британія, Франція, Нідерланди. Їхні громадяни дістали право недоторканості на території Японії. Своєю чергою, Японія зобов'язувалася надати пільги в торгівлі цим країнам. Японія опинилася перед загрозою колонізації.

- Яку роль відіграв М. Перрі у зміні зовнішньої політики Японії? Чому саме демонстрація сили виявилася ефективною?

Імператор Муцухіто (Мейджі)
в офіційному вбранні. Фотограф Учїда
Куїчі. 1872 р.

Постать в історії

Муцухіто (Мейджі)
rnk.com.ua/112885

владу. Роки його правління (до 1912 р.) дістали назву «доба Мейджі» («освічене правління»).

Революція (переворот) Мейджі започаткувала докорінні соціальні, політичні та економічні зміни в японському суспільстві. Відбулася швидка модернізація країни на основі іноземного досвіду з урахуванням національних традицій. Був створений міцний промисловий потенціал із нововведеннями в політиці, правових нормах тощо. Для того щоб закріпити принципи правління та примирити суспільство, була написана **П'ятистатейна присяга**. Вона стала політичною програмою «доби Мейджі».

2. Реформи 70–80-х рр. XIX ст. Особливості економічного розвитку

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок».
Розвиток якої європейської держави найбільше нагадує Японія? Чому?

Молодий імператор почав рішуче запозичувати досвід Європи. Реставрація влади супроводжувалася усуненням від управління державою тих князівських кланів, які чинили опір реформам. Важливу роль у послабленні впливу князівських кланів відіграла аграрна реформа 1872—1873 рр. За реформою селяни отримали у власність земельні ділянки, які обробляли. Замість натурального податку було введено єдиний поземельний податок у розмірі 3% від вартості землі. Однак навіть така незначна сума виявилася непосильною для селян через надвисоку

Навчальний фільм

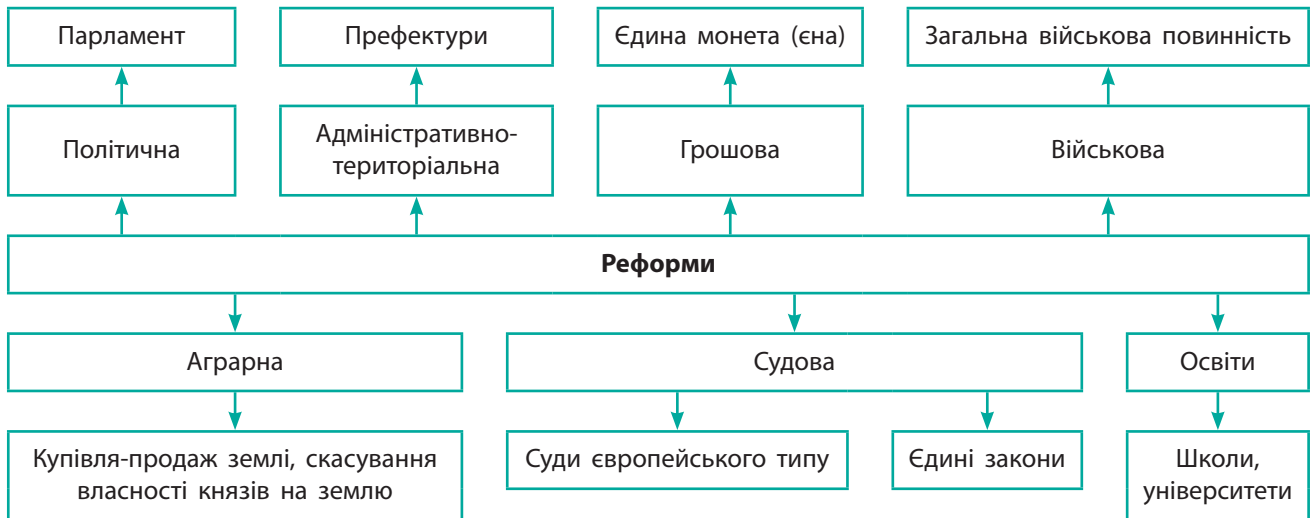

«Доба Мейджі»
в Японській імперії

rnk.com.ua/113298

Прибуття імператора Мейджі
в Едо (Токіо). Художник Йосітосі
Цукіока. 1868 р.

РЕВОЛЮЦІЯ (ПЕРЕВОРОТ) МЕЙДЖІ

вартість землі в Японії. Зрештою до 1890 р. 67 % селян були змушені продати свої ділянки. Натомість реформа дала простір для розвитку товарного виробництва в селах. Промисловість отримала дешеву робочу силу.

Ще в 1868 р. відбулася фінансова реформа, яка замінила старі монети єдиною — єною.

Також було проведено військову реформу. Армія, озброєна й навчена за європейським зразком, формувалася за загальною військовою повинністю. Відкрили військові академії та інші навчальні заклади. Взірцем стали пруські порядки. Водночас в армії насаджували дух самурайства. Японія готувалася до експансії на материку та в Тихому океані.

За адміністративною реформою 1870—1872 рр. було знищено князівства, введено префектури (адміністративні одиниці), що дало змогу подолати роздробленість країни та об'єднати внутрішній ринок.

У 1872 р. була започаткована реформа освіти. У Японії заснували 5,5 тис. початкових шкіл і вісім університетів на основі європейського досвіду. Освіта стала доступною для жінок. У 1879 р. оголосили про обов'язкову початкову освіту.

У 1890 р. вийшов указ про необхідність особистої відданості імператору. Цей документ вважали свящиною, він був покладений в основу виховання молоді.

Реформи завершили міжнародну ізоляцію Японії, долучили її до світового господарства, сприяли

Працюємо із джерелом

П'ятистатейна присяга (1868 р.)

1. Повсюдно скликатимуться дорадчі збори, усі питання вирішуватимуться через широку дискусію.
2. Усі класи, вищі й нижчі, мають бути однастайними в реалізації державних справ.
3. Простим людям так само, як чиновникам, дозволено йти за своїм покликанням, аби не було невдоволення.
4. Потрібно знищити лихі звичаї минулого та спиратися лише на справедливі закони природи.
5. Необхідно шукати знання в усьому світі, щоб зміцнити основу імперського правління.

- 1. Які положення П'ятистатейної присяги свідчили про прагнення імператора здійснити докорінні зміни в суспільстві? 2. Чому імператору було важливо звернутися до всього суспільства, а не лише до еліти?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112886

ШВИДКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЯПОНІЇ

Причини та особливості

Японія традиційно запозичувала іноземний передовий досвід, пристосовуючи його до місцевих умов

Острівне становище країни, особлива роль мореплавства й торгівлі, які сприяли розвитку приватної власності й підприємництва

Тривалий час влада в країні перебувала в руках військових. Після відновлення влади імператора відбулося відмежування від старих державних механізмів, а нові формувалися за європейським зразком

Відсутність значних природних ресурсів робила Японію малопривабливою для європейських колонізаторів. Водночас це заохочувало владу здобути ресурси внаслідок колоніальних загарбань

Агресивна зовнішня політика потребувала прискореної модернізації економіки й суспільства. Значне державне втручання в промисловий розвиток та створення великих фірм — джайбацу

- 1. Чому для Японії було важливо пристосовувати чужий досвід до власних умов? 2. Чи могла держава розвиватися так само швидко без модернізації за західним зразком? Чому?

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ ЯПОНІЇ в другій половині XIX ст.

Період	Кількість підприємств
1868—1877 рр.	489
1878—1885 рр.	800
1894—1898 рр.	2300

- За даними таблиці створіть кругову діаграму, яка демонструє частки підприємств, відкритих у зазначені періоди. Поясніть, чим був зумовлений стрімкий розвиток промисловості.

формуванню індустріального суспільства. Слабкість підприємницького капіталу зумовила провідну роль держави у створенні великих підприємств. Японія заохочувала розвиток промисловості, віддаючи перевагу підприємствам, які працювали на потреби армії та флоту.

У 80—90-х рр. XIX ст. чимало державних фабрик і заводів передали в оренду або продали приватним особам на пільгових умовах. Підприємства часто потрапляли до рук дворян, вищих службовців. Так було започатковано тісні відносини імператорського двору, поміщиків, національної буржуазії.

Держава створила систему транспорту та зв'язку. Значне державне втручання призвело до створення великих фірм — джайбацу («Міцуї», «Міцубісі», «Ясуда» та інших). Утім, у промисловості переважали дрібні підприємства. За рівнем технічного розвитку Японія значно поступалася європейським державам.

Розвитку Японії сприяла перемога в японсько-китайській війні **1894—1895 рр.** Японія здобула першу колонію — острів Тайвань. Китай виплатив контрибуцію, яку було спрямовано на фінансування важкої промисловості, що мала забезпечити Японію новою зброєю. Флот планували збільшити в чотири рази, армію — у два рази. У результаті

Схема

Становище в сільському господарстві
rnk.com.ua/112887

наприкінці XIX — на початку XX ст. Японія увійшла до групи великих держав і за рівнем розвитку стала аграрно-індустріальною країною.

Реформи змінили соціальну структуру японського суспільства. Формувався клас підприємців. Дедалі більше населення долучалося до системи найманої праці.

3. Політичний устрій

- **Працюємо разом.** Метод «Уявний мікрофон». Що в політичному житті Японія запозичила в європейських держав?

Підсумком реформ стало прийняття в 1889 р. Конституції за зразком німецької. Японія стала конституційною монархією із широкими правами та законодавчою ініціативою імператора, особа якого проголошувалася священною і недоторканою. Імператор мав право оголошувати війну, укладати мир, скликати й розпускати парламент, призначати та звільняти вищих посадових осіб тощо.

За Конституцією парламент складався з двох палат — Палати радників (верхньої) і Палати представників (нижньої). До верхньої палати входили аристократія, члени імператорського двору, яких призначали на сім років. До нижньої палати представників обирали на чотири роки. Виборче право здобули лише чоловіки, що досягли 25 років і сплачували податок від 15 ен. Таких виявилось тільки 1% населення. Парламент затверджував бюджет, але його права в цьому питанні обмежувалися. Уряд був відповідальним не перед парламентом, а перед імператором. При імператорі діяла Таємна рада — найвищий консультативний орган. Конституція 1889 р. проголосила демократичні свободи й громадянські права, рівність усіх громадян країни.

У 80-х рр. XIX ст. виникли політичні партії — Конституційна ліберальна партія (Ріккен Дзіюто) і Партія реформ (Кайсінто). Проте вони були нечисленними, не мали чіткої організаційної структури.

Наприкінці XIX ст. в Японії виникли профспілки. У 1896 р. відбувся перший робітничий страйк. Однак формування профспілкового й робітничого руху ускладнювалося відносинами між робітниками й підприємцями, оскільки панували традиційні норми поведінки: шанування старших, відданість

Японські пари, вбрані за європейською модою. Друга половина XIX ст.

- Поясніть, чому японська еліта запозичувала з Європи навіть моду.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112888

► Працюємо із джерелом

Із Конституції Японії (1889 р.)

Стаття 1. Японською імперією управляє безперервно на вічні часи імператорська династія...

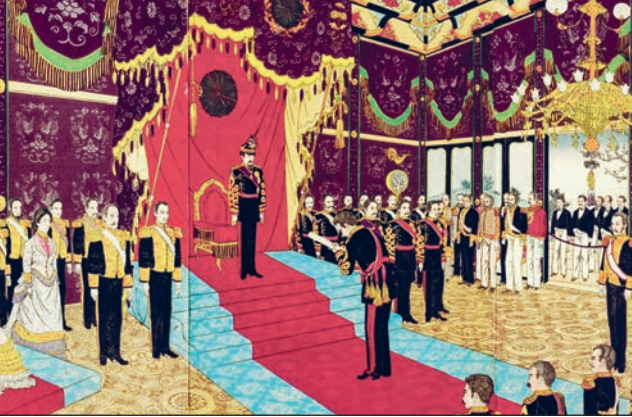
Стаття 4. Імператор — глава держави, він має верховну владу...

Стаття 10. Імператор установлює організацію різних галузей державного управління, призначає та звільняє всіх цивільних і військових урядовців та визначає їхні оклади...

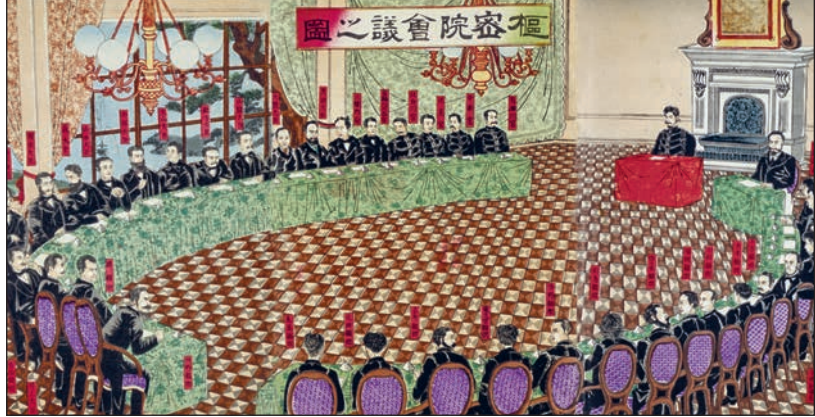
Стаття 11. Імператор є верховним головнокомандувачем армії та флоту...

Стаття 13. Імператор оголошує війну, встановлює мир та укладає договори...

- Які повноваження японського імператора було визначено Конституцією?

Оприлюднення Конституції Японії.
Художник Адаті Гінко. 1889 р.

Засідання Таємної ради. Художник Тойохара Тіканобу.
1888 р.

Схема

Реформи Мейджі
rnk.com.ua/112889

Японія захоплює Корею.
Карикатура 1910 р.

- 1. Що зображено на карикатурі? Які персонажі, символи або країни ви впізнаєте? 2. Яку позицію щодо дій Японії посідає автор карикатури (підтримує чи ні)?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості реформ Мейджі;
- політичну систему Японської імперії, що склалася на початку ХХ ст.

господарю, довічний найм на роботу, колективна власність.

За Мейджі країна досягла прогресу у внутрішній і зовнішній політиці. Зміни дали змогу Японії здобути перемоги у війнах із Китаєм, Російською імперією. У 1910 р. країна приєднала до свого складу Корею. Найбільшим досягненням імператора стало згуртування японської нації. На початку ХХ ст. Японія стала найсильнішою державою Азії.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Ланцюжок». Правила гри. Учитель / учителька роздає картки, де вказані події, що відбулися в 1868—1910 рр. Треба якнайшвидше скласти їх у хронологічній послідовності.
2. Назвіть ключові реформи, які були проведені за «добу Мейджі».
3. Чи всі верстви населення виграли від реформ «добу Мейджі»? Хто міг бути невдоволеним? Чому?
4. Поясніть взаємозв'язок між реформами «добу Мейджі», розвитком промисловості та колоніальною політикою Японії.
5. Поясніть, чи могла Японія модернізуватися без руйнування самурайського устрою.

Застосовуємо і аналізуємо

6. Визначте ключові події «добу Мейджі». Створіть лінію часу з короткими коментарями щодо впливу цих подій на подальший розвиток Японії.

7. **Працюємо в парах.** Простежте за картою атласу напрямки японської експансії. Обговоріть і поясніть, де стикалися інтереси Японії та інших держав. Які територіальні придбання здійснила Японія в 1895—1910 рр.?
8. **Працюємо в малих групах.** Складіть аргументи «за» і «проти» модернізації в «добу Мейджі».
9. Метод «Кола Венна». Порівняйте реформи 60—70-х рр. XIX ст. в Російській імперії та реформи «доби Мейджі» в Японії. Визначте спільне й відмінне.
10. Створіть ментальну карту «Реформи “доби Мейджі”: напрями, цілі, наслідки». Проаналізуйте результат роботи та висловіть аргументовану думку, чому ці реформи характеризують як революцію.

Оцінюємо і створюємо

11. Визначте ключові слова до поняття «доба Мейджі». Складіть промпт (запит) і за допомогою сервісів штучного інтелекту створіть малюнок. Проаналізуйте результат на наявність історичних неточностей і помилок.
12. **Працюємо в малих групах.** Дослідіть життя та політичну діяльність імператора Мейджі. Висловіть думку щодо питання «Імператор Мейджі: реальний лідер чи символ реформ?» Наведіть три аргументи на її підтвердження.
13. **Працюємо разом.** Поміркуйте, чи можливий баланс між модернізацією та збереженням традицій і за яких умов. Які реформи були найважливішими для перетворення Японії на світову державу — економічні, політичні, військові, освітні? Поясніть свою відповідь.
14. Напишіть коротке звернення до імператора від особи самурая або селянина, який почув П'ятистатейну присягу. Якою буде його реакція?

Останні самураї «доби Мейджі». Друга половина XIX ст.

- Які елементи одягу та зброї вказують на належність осіб до самурайського стану? Чи помітні в образі самураїв ознаки впливу Заходу або модернізації? Що може сказати про епоху сам факт фотографії та позування на ній? Чому самураї опинилися в кризовому становищі в «добу Мейджі»?

Працюємо з хронологією

- 1868 р. • революція (переворот) Мейджі.
- 1889 р. • прийняття Конституції Японії.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113123

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112890

Практичне заняття
за розділом II
rnk.com.ua/113969

Узагальнення
за розділом II
rnk.com.ua/113970

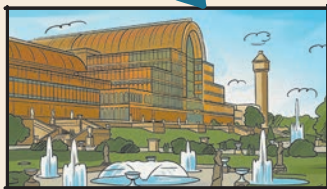
Тестові завдання
за розділом II
rnk.com.ua/113971

РОЗДІЛ II. ЄВРОПА, АМЕРИКА І СВІТ У 50–70-ТІ РР. ХІХ СТ.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

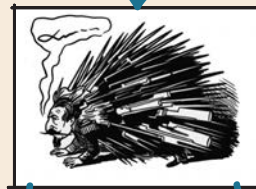

Розвиток
парламентаризму

«Майстерня світу»

ФРАНЦІЯ

Друга Імперія
у Франції
1852–1870 рр.

США

Громадянська війна
у США 1861–1865 рр.

Колоніальна
експансія

Повстання сипаїв

Розбудова та
модернізація Парижа

«Мексиканська
авантюра»
1861–1867 рр.

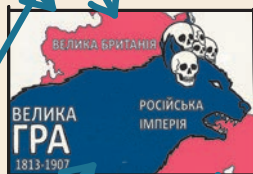

Реконструкція
Півдня

ІМПЕРСЬКІ РЕФОРМИ

Східна (Кримська)
війна 1853–1856 рр.

ВЕЛИКА ГРА
1813–1907

Перетворення
Австрійської імперії на
Австро-Угорську монархію

Револуція Мейджі в Японії

«Великі реформи»
в Російській імперії

УТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

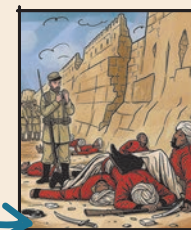
Проголошення
Німецької імперії

Франко-прусська війна
1870–1871 рр.

«Рісорджименто»:
народження Італії

Колонізація Середньої Азії
Російською імперією

Проголошення
незалежності
Балканських держав

Розділ III. Європа, Америка і світ наприкінці XIX — на початку XX ст.

§ 20. Основні тенденції розвитку провідних країн Західної Європи та Америки

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112891

1. Розвиток промисловості

- **Працюємо в малих групах.** Визначте ключові слова та створіть «хмаринку слів», що характеризує розвиток промисловості в другій половині XIX — на початку XX ст.

У другій половині XIX — на початку XX ст. відбувався подальший розвиток індустріального суспільства в провідних країнах світу. Набирала оборти **індустріалізація** (іноді її називають другою індустріальною революцією). Це потребувало нових форм організації виробництва та значних фінансових інвестицій (вкладень із метою отримання прибутку). Набуло поширення **акціонування**.

Значні фінансові ресурси зосередилися в руках вузького кола банкірів і промисловців, що посилило їхню роль у політичному житті суспільства. Ця вузька верства дістала назву **фінансової олігархії**.

Створення великої машинної індустрії призвело до концентрації виробництва. **Наприкінці XIX ст.** виникли нові форми виробничих об'єднань — монополії. Монополії намагалися встановити панування на ринку в провідних галузях промисловості.

Монополізація промисловості стала серйозним випробуванням для принципу вільної конкуренції, характерного для ринкової економіки. Проте конкуренція не зникла, а лише перейшла в іншу площину: боротьба між монополістичними об'єднаннями розгорталася вже на світовому ринку.

Стрімкий розвиток промисловості зумовив розширення внутрішніх ринків і водночас сприяв зростанню зовнішньої торгівлі. Товарів виробляли більше, ніж їх могли купити. Національним виробникам стало тісно на внутрішньому ринку, і вони прагнули опанувати нові ринки збуту. Набув поширення **демпінг**.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке індустріальна революція? Коли й де вона розпочалася?
2. Якими були результати та наслідки індустріальної революції?
3. Покажіть на карті атласу провідні країни світу в першій половині XIX ст.
4. Назвіть панівні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку в першій половині XIX ст.

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- яким був соціально-економічний розвиток провідних країн світу в другій половині XIX — на початку XX ст.;
- як формувався колоніалізм і які наслідки для народів світу це мало;
- про особливості політичного розвитку та робітничого руху.

А-Я Словник

Акціонування — об'єднання капіталу кількох власників із подальшим отриманням прибутку та його розподілом залежно від внесеної частки.

Демпінг — імпорт товарів за заниженими цінами з метою знищити конкурентів і захопити ринок.

МОНОПОЛІЇ

Типи монополістичних об'єднань

Картель — об'єднання кількох підприємств однієї галузі, учасники якого укладають угоду про розподіл ринків збуту та ціни, зберігають власність на засоби виробництва й продукцію, мають комерційну самостійність

Синдикат — об'єднання підприємств, які виробляють однорідну продукцію, що реалізується як власність синдикату через спеціальну контору

Трест — об'єднання підприємств, позбавлених виробничої та комерційної самостійності (їхні власники передають тресту засоби виробництва й отримують акції відповідно до свого внеску)

Концерн — об'єднання підприємств різних галузей господарства (торговельних фірм, банків, транспортних компаній) під спільним фінансовим керівництвом

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112892

АЯ Словник

Протекціонізм — політика держави, спрямована на захист власної економіки від іноземної конкуренції.

Держава прагнула захистити національне виробництво та почала обмежувати доступ іноземних товарів. Так вільну торгівлю (фритредерство) змінила державна політика, що дістала назву **протекціонізм**. Проте Велика Британія, яка мала величезні колоніальні володіння та була «володаркою морів», могла собі дозволити продовжувати політику фритредерства до Першої світової війни.

Заходи з обмеження торгівлі, зростання вартості робочої сили, а відтак і собівартості виробництва товарів зумовили появу нового явища: вивезення капіталів, а не товарів. Лідерами у вивезенні капіталу до країн, де можна було отримати значно вищий прибуток, стали Велика Британія, Франція, Бельгія, США.

Монополії: мільйонери ділять країну.
Художник Фредерік Берр Оппер.
Карикатура 1882 р.

- Яку думку намагався донести автор карикатури? Поясніть, чому через злиття монополій потерпав дрібний бізнес.

ЕКОНОМІКА ПРОВІДНИХ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ

Розвиток ринкових відносин

Створення великих підприємств, на яких використовували нову техніку

Конкуренція

Розорення дрібних підприємств

Концентрація виробництва

Прагнення підприємств отримати максимальні прибутки

Утворення монополій

Телефонна станція. Початок XX ст.

- Чому саме жінки працювали на телефонних станціях на початку XX ст.?

В економічних процесах зростає роль держави. Державні субсидії (виплати), замовлення, регулювання ставали вагомими чинниками розвитку, особливо в країнах, де індустріалізація розпочалася пізніше, — Німеччині, Росії, Італії, Австро-Угорщині, Японії.

Відбулися значні соціальні зміни. Сформувалися основні групи індустріального суспільства — підприємці та наймані працівники.

2. Розвиток сільського господарства

- **Працюємо в парах.** Метод «Барометр». Чи можна стверджувати, що зміни в сільському господарстві в другій половині XIX — на початку XX ст. були революційними?

У розвитку сільського господарства чітко визначилися два напрями господарювання, що мали на меті збільшити товарне виробництво. **Фермерський шлях** був поширений у США й Канаді та передбачав здійснення цього процесу негайно. **Пруський шлях** пропонував поступове пристосування поміщицького господарства до потреб ринкової економіки. Для Європи було характерним поєднання цих напрямів. Це пояснюється тим, що земельна аристократія, яка відігравала провідну роль у країнах Центральної та Східної Європи, чинила опір змінам. Незалежно від того, у який спосіб розвивалося сільське господарство, обсяги виробництва його продукції помітно збільшилися, але воно не встигало за розвитком промисловості та зростанням міст.

Сільське господарство європейських країн, що базувалося на дрібному селянському господарстві,

Американська карикатура, що зображує монополії як «убивць США». 1899 р.

- Які символи використав художник для позначення монополій та США? Якими візуальними засобами підкреслено загрозу від монополій? Поміркуйте, із якою метою було створено цю карикатуру. Які соціальні наслідки мала економічна влада великих компаній?

Дитяча праця. Друга половина XIX ст.

- Чому діти в другій половині XIX ст. змушені були працювати? Які права дитини порушувалися в таких умовах? Як впливала така праця на фізичний розвиток дітей? Висловіть та аргументуйте думку, чи можна виправдати використання дитячої праці з економічного погляду.

Трактор. Початок XX ст.

► Що зумовило появу тракторів?

А-Я Словник

Гуано — залишки посліду птахів і кажанів, що накопичуються в місцях їхнього гніздування.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112893

III Україна і світ

На 1900 р. на українських землях вирощували 43% світового врожаю ячменю, 20% пшениці й 10% кукурудзи. На 1913 р. промислове виробництво на українських землях сягало 48% від загальних показників Російської імперії. Також нафтові родовища Галичини давали 4% світового видобутку нафти.

► Як співвідносяться ці показники з колоніальною моделлю економіки на українських землях? Чи можна назвати Україну «внутрішньою колонією»?

Схеми
Зміни населення світу. Напрямки європейської міграції у другій половині XIX — на початку XX ст.
rnk.com.ua/114613

у 70-х рр. XIX ст. охопила тривала криза. Через розвиток транспорту сільськогосподарська продукція зі США, Канади, Аргентини, Австралії стала значно дешевшою за європейську. Не витримуючи конкуренції, європейські селяни масово розорявалися, продавали свої ділянки, майно й переселялися до міст, де поповнювали лави бідняків. У Великій Британії така верства суспільства, як селянство, узагалі зникла. Ті, хто зміг вистояти, були змушені пристосовувати своє господарство до вимог ринку, запроваджувати нові технології.

Ще однією важливою зміною в сільському господарстві XIX ст. було масове впровадження використання добрив. Вчені з'ясували, що рослині необхідні калій, фосфор, кальцій, азот, які й додавали в ґрунт у складі добрив. Природним джерелом азоту були селітра й **гуано**, які масово завозили в Європу з Латинської Америки. На початку XX ст. видобуток селітри в Чилі забезпечував близько 70% світового виробництва азотних добрив. Оскільки мінеральні добрива потрібно було закладати в глибину ґрунту, був винайдений плуг із лемешами для перевертання шару землі. Тяглову силу худоби замінив трактор.

3. Міграційні рухи

► **Працюємо разом.** Метод «Мозковий шторм». Які головні чинники впливали на міграційні процеси в другій половині XIX — на початку XX ст.?

У період формування індустріального суспільства посилилися процеси міграції. Більшість людей прямували до США, Канади, Австралії та деяких держав Латинської Америки. Основу міграційних потоків у XIX ст. становили селяни й робітники.

Широка міграція розпочалася з Великої Британії, Ірландії, Німеччини, потім охопила Італію та країни Східної Європи. Основними причинами міграції були падіння цін на європейську пшеницю, безземелля селян і масове безробіття.

4. Формування колоніалізму

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Групове обговорення». Чому наприкінці XIX — на початку XX ст. світ був поділений між великими державами?

Після Великих географічних відкриттів світове господарство часто формувалося через насильницьке захоплення нових територій європейцями. Вони

активно підпорядковували своїй владі цілі народи й країни Африки, Азії, перетворюючи їх на свої володіння. Формувався колоніалізм як система відносин між країнами. На межі XIX—XX ст. завершився процес створення **колоніальних імперій**. Вони стали основною ознакою великих держав — Великої Британії, Франції, Німеччини, США, Росії, Японії, а також Іспанії, Португалії, Бельгії та Нідерландів, які мали значні колоніальні володіння. Колонії перетворювалися на джерело ресурсів і ринок збуту товарів.

Отже, наприкінці XIX ст. в країнах Західної та Центральної Європи й Північної Америки завершилося становлення індустріального суспільства. Ці країни стали ядром передового розвитку. Країни Південної, Південно-Східної та Східної Європи, Росія, Японія стали на шлях індустріального розвитку дещо пізніше. Решта країн залишалися економічно відсталими. Вони, як і раніше, використовували традиційний (аграрний) спосіб виробництва.

5. Політичний розвиток. Робітничий рух

- ▶ **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Якими були здобутки робітничого руху на кінець XIX — початок XX ст.?

Незважаючи на значну кількість революцій у XVIII—XIX ст., у Європі зберігалось чимало ознак минулого. Тут утворилися лише три республіки — Франція, Швейцарія, Сан-Марино, а інші держави залишилися монархіями.

У політичному житті, як і раніше, панувала родова аристократія, яка становила основу військової еліти та вищої державної **бюрократії**. У результаті індустріальної революції також сформувалася велика буржуазія, що посідала привілейоване становище. Наймані працівники стали численним класом суспільства (у Великій Британії — найчисленнішим). На відміну від селян і ремісників, вони були позбавлені власних засобів виробництва. Їхній дохід загалом був низьким і нестабільним та залежав від кваліфікації, кількості вільної робочої сили на ринку, стану економіки країни (піднесення чи криза). Соціального захисту та охорони праці майже не було. За таких обставин природне прагнення працівників досягти соціальної стабільності викликало масовий робітничий рух, панівною ідеологією якого в другій половині XIX ст. став марксизм.

Карикатури на колоніальні імперії, що несуть «варварам» цивілізацію на багнетах.

- ▶ Як художник зобразив ідею «цивілізації» та «варварства»? Чи вважаєте ви це об'єктивним баченням? Напишіть лист до газети 1900 р. від імені критика колоніалізму, відреагувавши на ці карикатури.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112894

Працюємо із джерелом
Із промови міністра колоній Великої Британії Джозефа Чемберлена (1897 р.)
rnk.com.ua/114614

А-Я Словник

Бюрократія — система управління, за якої посадові особи мають чітко визначені обов'язки, але більше уваги приділяють паперам і формальностям, ніж реальній роботі.

Соціал-демократія — загальна назва соціал-демократичних і соціалістичних рухів та партій, що виникли в останній третині XIX — на початку XX ст.

II Інтернаціонал — міжнародне об'єднання соціалістичних робітничих партій, створене в 1889 р. у Парижі. Ухвалені II Інтернаціоналом рішення для партій у його складі були не обов'язковими, а рекомендаційними. Об'єднання розпалося з початком Першої світової війни.

Пролетаріат — наймані працівники, що не мають власності та живуть лише завдяки заробітній платі за свою працю.

Більшовики — представники політичної фракції в РСДРП (від 1917 р. — самостійна політична партія, очолювана В. Леніним). Цей термін виник на II з'їзді РСДРП (1903 р.) після того, як прихильники В. Леніна здобули більшість голосів, а їхні противники — меншість (меншовики).

Цікаві факти

Вплив I та II Інтернаціоналів на робітничий рух другої половини XIX — початку XX ст. не був визначальним. Так, якщо станом на 1904 р. у Європі налічувалося 100 млн промислових працівників, то кількість членів партій, що входили до складу II Інтернаціоналу, не перевищувала 4,2 млн осіб. У той самий час членами профспілок були 8,5 млн осіб, а членами кооперативів — 4,5 млн осіб.

Схема

Основні течії соціалістичної ідеології наприкінці XIX — на початку XX ст.
rnk.com.ua/112897

У 1868 р. британські профспілки об'єдналися в Британський конгрес тред-юніонів. Перша **соціал-демократична** партія виникла в Німеччині в 1875 р. Пізніше такі партії були створені в Бельгії, Великій Британії, Нідерландах, Австрії та інших країнах. Соціал-демократи своєю метою вважали захист інтересів людей праці, передусім робітництва, і боротьбу за зміни в суспільстві на засадах соціальної справедливості.

Наприкінці XIX ст. робітничий рух досяг значних успіхів у відстоюванні прав робітництва та став організованішим. Майже в усіх країнах були створені профспілки й соціал-демократичні партії, які координували свою діяльність у межах **II Інтернаціоналу**.

Із часом стало зрозуміло, що частина положень теорії марксизму в реальному житті не спрацьовує та містить значні суперечності. Це призвело до розколу серед прихильників марксизму. Одні марксистки (ліві) продовжували відстоювати ідеї «Маніфесту Комуністичної партії», другі (праві) — ідеї, що висловлювали К. Маркс і Ф. Енгельс наприкінці свого життя, а треті (центристи) прагнули повністю дотримуватися марксизму.

Прикладом цього стало протистояння поглядів Едуарда Бернштейна та Карла Каутського. Е. Бернштейн вважав, що краху капіталізму не відбудеться, оскільки соціально-економічна система пристосовується до нових умов, відбувається покращення економічного та політичного становища **пролетаріату**. Водночас К. Каутський зазначав, що лише «соціалістичне суспільство дасть своїм членам добробут і забезпеченість, а також є основою для вищої свободи», та віддавав перевагу боротьбі за соціальні реформи. Натомість ліві марксистки продовжували говорити про світову соціалістичну революцію, диктатуру пролетаріату та швидку загибель капіталістичного суспільства.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в міжнародній соціал-демократії спалахнула боротьба

МАРКСИЗМ наприкінці XIX — на початку XX ст.

Основні течії

Ліві: Р. Люксембург,
К. Лібкнехт,
В. Ульянов (Ленін)

Центристи:
А. Бебель,
К. Каутський

Праві:
Е. Бернштейн

Працюємо із джерелом

Із висловів Е. Бернштейна

Я погано розумію, що зазвичай розуміють під кінцевою метою соціалізму. Ця мета для мене — ніщо, а рух — усе. Під рухом я розумію як загальний розвиток суспільства, тобто соціальний прогрес, так і політичну й економічну агітацію та організацію здійснення цього прогресу... Потрібно боротися за будь-які реформи держави, що здатні покращити становище робітника та здійснити перетворення держави в дусі демократії.

- 1. Визначте в тексті ключові слова. Передайте зміст тексту у вигляді короткого повідомлення (до десяти слів). 2. Про яку кінцеву мету соціалізму йдеться? 3. Висловіть власну думку щодо твердження про можливість досягти справжніх змін у суспільстві лише реформами, без революцій.

між бернштейніанцями та лівими марксистами. Вона точилася не лише навколо теоретичних питань марксизму, а й щодо ставлення соціалістів до війни та колоніалізму. У 1910 р. К. Каутський засудив погляди лівих.

Погляди лівих підтримала фракція (течія) російських більшовиків РСДРП на чолі з Володимиром Ульяновим (Леніним), який узявся за теоретичне пристосування марксизму до реалій Росії та практичне втілення ідеї соціалістичної революції на її теренах.

Попри розбіжності робітничий рух став основною силою в боротьбі за соціальні права та демократизацію політичного життя держав Заходу.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Поясніть термін або поняття».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються у дві команди. Учитель / учителька записує на картках терміни й поняття за темою. Команди по черзі витягують картки. Їхнє завдання — пояснити терміни й поняття, прямо не називаючи їх. Суперники мають відгадати, про що йдеться.
2. Поясніть, що зумовило появу монополій. Опишіть етапи процесу монополізації економіки.
3. Які зміни в розвитку промисловості провідних країн світу відбулися в другій половині XIX — на початку XX ст.?

Е. Бернштейн і К. Каутський у 1910 р.

- У чому полягали розбіжності поглядів Е. Бернштейна та К. Каутського? Висловіть аргументовану думку, чи свідчить це про розкол серед прихильників марксизму.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112896

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості процесу індустріалізації, виникнення монополій та імперіалізму наприкінці XIX ст.;
- встановлення панування країн Заходу та розгортання боротьби за переділ світу;
- визнання принципів свободи, демократії, правової держави більшістю політичних сил;
- робітничий рух як вагомий чинник політичного розвитку провідних країн світу на шляху до демократії та соціальної справедливості.

Працюємо з хронологією

Друга половина
XIX — початок
XX ст.

процес
індустріалізації
в провідних
країнах світу.

Кінець XIX ст.

формування
перших монополій.

❗ Зверніть увагу

Під тиском робітничого руху в країнах Заходу почалася «епоха реформізму». Згодом президент США Вудро Вільсон зазначав: «Насіння революції в репресіях. Ліки проти неї не мають бути негативними. Вони мають бути конструктивними». Саме в такому напрямі й здійснювалися реформи в країнах Заходу. Їхніми ініціаторами були здебільшого ліберальні партії. Завдяки реформам було забезпечено відносний соціальний мир протягом 1870—1917 рр., зміцнено демократичні інститути й започатковано соціальне законодавство, яке забезпечувало зростання життєвого рівня населення.

Працюємо із джерелом

Із висловів французького поета й філософа Поля Валері про Європу і світ (1924 р.)

rnk.com.ua/112895

🎬 Навчальний фільм

Основні тенденції розвитку провідних країн Західної Європи та Америки
rnk.com.ua/113299

Сторінками подій
rnk.com.ua/113124

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112898

4. Яку роль у розвитку сільського господарства відіграло використання мінеральних добрив? Чому зміни в сільському господарстві були не такими значними, як у промисловості?
5. Назвіть колоніальні імперії початку XX ст. Чому колонії були важливими для економіки метрополій?
6. Визначте передумови активізації робітничого руху наприкінці XIX — на початку XX ст.

Застосовуємо і аналізуємо

7. Покажіть на карті атласу провідні країни світу другої половини XIX — початку XX ст. Які країни світу можна умовно назвати «другим ешеленом» у розвитку?
8. **Працюємо в парах.** Визначте ключові слова, які пояснюють поняття «соціал-демократія» і «монополія». Складіть із ними «хмаринки слів» (сенкани, денотатні графи, кластери, моделі Фреера тощо).
9. **Працюємо в малих групах.** Обговоріть і складіть ментальну карту (структурно-логічну схему), що розкриває основні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку провідних країн Західної Європи й Америки.
10. Метод «Т-таблиця». Проаналізуйте та визначте переваги й недоліки монополізації економіки на межі XIX—XX ст.

Оцінюємо і створюємо

11. **Працюємо в малих групах.** Обговоріть і висловіть спільну аргументовану думку щодо твердження «Соціалізм — відповідь на виклики індустріального суспільства».
12. Створіть розповідь про один день із життя дитини, яка працює на фабриці наприкінці XIX ст. Що, на вашу думку, могло захистити таких дітей? Як ця історія впливає на ваше уявлення про справедливість, права людини та гідність?
13. **Працюємо разом.** Симуляційна гра. Змодельуйте та програйте діалог між фабрикантом і робітником про умови праці в 90-х рр. XIX ст.
14. Запропонуйте рекламну кампанію кінця XIX ст.: спробуйте переконати селян користуватися мінеральними добривами.

1. Франція за часів Третьої республіки

- **Працюємо разом.** Обговоріть, які принципи були покладені в основу Третьої республіки.

У 1870 р. під час франко-прусської війни у Франції було повалено імперію та проголошено Третю республіку. Керівники Третьої республіки вважали себе продовжувачами справи Французької революції кінця XVIII ст.

У цей період Франція була парламентською республікою. У країні діяли близько 100 політичних партій, кожна з яких прагнула потрапити до парламенту. Партії належали до кількох основних таборів: це республіканці, монархісти, а наприкінці XIX ст. до них долучилися соціалісти. Усередині цих таборів також були розгалуження. Наприклад, монархісти, які бажали повернення королівської влади, поділялися на прихильників нащадків Наполеона Бонапарта (бонапартисти), Орлеанської династії та Бурбонів.

Під час перебування при владі республіканці оголосили амністію учасникам Паризької комуни, дозволили діяльність профспілок та організацію страйків, ухвалили закони про освіту дітей від шести до 13 років, свободу друку та зборів (за часів Наполеона III у країні панувала сувора цензура, а політичні зібрання опозиційних сил були заборонені). Республіканці виступали за усунення церкви з усіх сфер життя країни. Їх підтримували містяни, але сільське населення, яке становило значну частину виборців, було релігійним. Цим користувалися монархісти для того, щоб вибороти перевагу.

Жодна партія не могла здобути вирішальної перемоги на виборах. Тому вони укладали між собою **коаліційні угоди** та за домовленістю створювали уряди. У країні частими були політичні кризи, які зазвичай закінчувалися відставками урядів та достроковими парламентськими виборами.

Система управління країною не була досконалою. Чиновники здебільшого дбали про власну вигоду, а вже потім про виконання розпоряджень

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли у Франції був період Другої республіки та Другої імперії?
2. Який зовнішньополітичний курс був основним у діяльності Наполеона III?
3. Яка країна стояла на чолі об'єднання Німеччини? Яким способом це об'єднання здійснювалося?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як розвивалася Франція за часів Третьої республіки;
- яким був зміст політики Франції.

Плакат з нагоди проголошення Третьої республіки у Франції. Напис «Свобода або смерть». 1870 р.

- Як художник передав ідею вибору між свободою та смертю? Чи можна вважати цей плакат політичною агітацією? Чому?

Герб Третьої республіки у Франції.

- За додатковими джерелами встановіть, що символізує кожен елемент герба (наприклад, олива, сокира тощо). Як символи герба пов'язані із цінностями Французької республіки (свобода, рівність, братерство)? Висловіть власну думку, наскільки вдало герб передає принципи республіки.

АЯ Словник

Корупція — хабарництво, злочини, пов'язані з прямим використанням посадовцями прав і можливостей, зумовлених їхнім службовим становищем, із метою власного збагачення.

Політична криза — ситуація в політичній системі держави, коли з різних причин порушено звичайний порядок роботи органів влади, виникає нестабільність і неможливо ефективно ухвалювати рішення.

Шовінізм — агресивна форма націоналізму, проголошення національної винятковості одних націй і цькування інших, розпалювання ворожнечі між народами й країнами. Розрізняють великодержавний шовінізм панівної нації та шовінізм підкорених народів.

Реванш — відплата за поразку, невдачу, програв у чому-небудь.

центральної влади. Панувала **корупція**. Водночас країна переживала економічне зростання, а рівень добробуту населення поліпшувався.

2. Політичні кризи

- **Працюємо в парах.** Поясніть, у чому проявилися політичні кризи у Франції. Чому для Третьої республіки була характерна політична нестабільність?

Після поразки у франко-пруській війні Франція увійшла в період гострих **політичних криз**. У суспільстві поширювалися **шовіністичні** настрої та заклики до **реваншу**. Цим прагнули скористатися монархісти, заявляючи, що країні потрібен диктатор, який об'єднав би народ та армію для переможної війни проти Німеччини. За таких умов швидко зростає рух, пов'язаний з ім'ям генерала **Жоржа Буланже**. У **1887 р.** навколо президента Жуля Граві спалахнув великий корупційний скандал, який прихильники генерала намагалися використати у власних інтересах. Ж. Граві довелося піти у відставку, а буланжисти на додаткових виборах у Парижі здобули перемогу. Ставши лідером опозиції, яка об'єднала невдоволених правлінням республіканців, Ж. Буланже готував політичний переворот. Проте змову було викрито й доведено зв'язок генерала з монархістами. Під загрозою арешту Ж. Буланже втік до Бельгії, знеславивши і себе, і свій рух, який невдовзі занепав.

У **1892 р.** спалахнула чергова політична криза, пов'язана з корупційним скандалом навколо будівництва Панамського каналу (**Панамський скандал**). Французька компанія збрала величезні кошти з громадян, але вони були розкрадені, і проєкт провалився. Намагаючись уникнути відповідальності, керівники компанії підкупили урядовців. Однак їхні дії було викрито. Ця фінансова афера призвела до відставки членів республіканського уряду та передання влади радикалам.

Значний вплив на розвиток Франції мала **справа Дрейфуса**. У 1894 р. викрили витік секретних

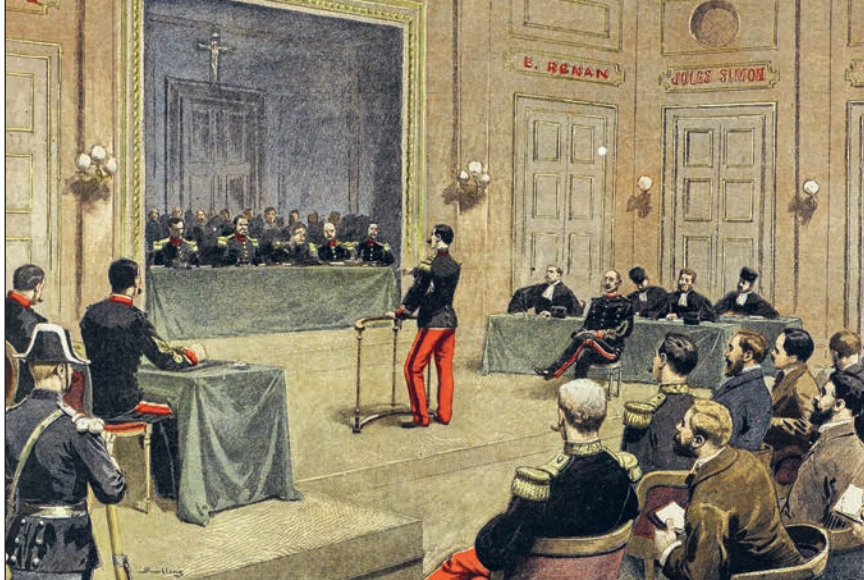
Цікаві факти

Назва «шовінізм» походить від прізвища солдата наполеонівської армії Ніколя Шовена. Він став відомим під час єгипетського походу 1798—1801 рр. своїм ненависним ставленням до місцевого населення.

Франція

rnk.com.ua/113300

Суд у справі Дрейфуса. Художник
Анрі Меєр. 1894 р.

військових документів до німецької розвідки. У шпигунстві без достатніх доказів звинуватили капітана Альфреда Дрейфуса, що мав єврейське коріння. Його засудили й заслали на один з островів Французької Гвіани. Незабаром з'ясували, що справжнім винуватцем був дворянин угорського походження майор Фердинанд Естергазі, але справу Дрейфуса не переглянули. Під тиском громадськості Ф. Естергазі формально судили та швидко виправдали, щоб зберегти «честь мундира».

Свавілля судових органів та **антисемітизм** (вороже ставлення до єврейства) обурили людей і спричинили чергову політичну кризу. Суспільство розкололося на два табори — **дрейфусарів** та **антидрейфусарів**. Уряд був змушений подати у відставку. Нова влада намагалася стабілізувати політичну ситуацію. У 1899 р. військовий трибунал знову визнав А. Дрейфуса винним, але президент помилував його та відпустив на свободу. Лише в 1906 р. А. Дрейфуса повністю реабілітували.

Справа Дрейфуса мала далекосяжні наслідки для політичного розвитку Франції. У результаті перемоги дрейфусарів армія остаточно потрапила під контроль прихильників республіки. Було офіційно визнано, що непорушність прав людини та громадянина є вищим принципом республіки та має дотримуватися повсюдно. Оскільки дрейфусарів вважали лівими, а антидрейфусарів — правими, республіку ототожнювали з лівими силами.

Напередодні парламентських виборів 1902 р. колишні дрейфусари — соціалісти, радикали й ліві республіканці — уклали між собою передвиборчу угоду про утворення лівого блоку під гаслом захисту республіки. Їм протистояли колишні

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112900

Фрагмент першої сторінки французької газети «L'Aurore» із заголовком «Я звинувачую...!», який розпочинав публічне звернення письменника Еміля Золя до президента країни щодо справи Дрейфуса. 13 січня 1898 р.

- 1. Яку роль у справі Дрейфуса відіграв антисемітизм? Чи був він основним мотивом? 2. Як ви вважаєте, виправдання А. Дрейфуса — це перемога правди й справедливості чи лише компроміс?

Жорж Клемансо. Фотограф Анрі Мануель. 1904 р.

Постать в історії

Жорж Клемансо, лікар за професією, розпочав політичну кар'єру в 1871 р. Його не раз обирали депутатом до Національних зборів, він належав до табору республіканців, боровся за відокремлення церкви від держави. Ж. Клемансо пропагував ідеї реваншу — відплати Німеччині за поразку у війні 1870—1871 рр. У Франції він став популярним як політик із бездоганною репутацією. Він був міністром внутрішніх справ (на цій посаді відзначився жорстким придушенням робітничих страйків). Сам діяч пояснював свою політику тим, що на першому місці має бути порядок у державі. Водночас Ж. Клемансо був видавцем кількох газет. Під час справи Дрейфуса він очолив рух за перегляд справи. У 1906 р. Ж. Клемансо став прем'єр-міністром. Підсумовуючи свою політичну діяльність, він казав: «Внутрішня політика: я воюю. Зовнішня політика: я воюю».

антидрейфусари — монархісти й націоналісти. Вибори завершилися перемогою лівого блоку. Відтоді й до початку Першої світової війни партії лівого блоку утворювали урядові коаліції. Провідну роль у цих коаліціях відігравали радикали, лідером яких був **Жорж Клемансо**.

Важливою в політичному житті Франції стала подія, що увійшла в історію як «**казус Мільєрана**». У 1899 р. лідер французьких соціал-реформістів **Александр Мільєран** прийняв пропозицію обійняти посаду міністра торгівлі, хоча в жодній країні світу міністрів-соціалістів ще не було. Це спричинило неоднозначну реакцію серед соціалістів. По-перше, він увійшов у буржуазний уряд, а соціалісти вважали своєю метою боротьбу проти буржуазії. По-друге, до цього уряду входив генерал **Гастон Галіффе**, який брав участь у жорсткому придушенні Паризької комуни, а соціалісти її підтримували. Зрештою соціалісти розкололися на дві групи — **міністеріалів**, які стали на бік **А. Мільєрана**, і **антиміністеріалів**, які засудили цей вчинок. Проте коли ліві партії почали відігравати провідну роль у політичному житті Франції, суперечності поступово вщухли.

Таким чином, у результаті бурхливого політичного життя у Франції без революційних заворушень утвердилися принципи демократії та прав людини, за які боролося не одне покоління французьких громадян.

3. Особливості економічного розвитку

- **Працюємо в малих групах.** Визначте ключові слова та сформулюйте, у чому полягали особливості економічного розвитку Франції кінця XIX ст.

До кінця XIX ст. Франція залишалася аграрно-індустріальною країною, майже половина її населення була зайнята в сільському господарстві. У країні збереглося багато дрібних підприємств ремісничого типу з невеликою кількістю працівників. Більшість таких підприємств виробляла знаменитий французький шовк, одяг, взуття, вина, парфуми тощо. Саме вони були головними експортними товарами країни.

На розвиток промисловості Франції негативно впливала бідність селянства. Близько 85 % селян мали дуже маленькі земельні ділянки. Через нестачу грошей вони не могли купувати сучасну техніку та добрива. Тому врожаї були низькими.

Зверніть увагу

Символом успіхів Франції в економічному розвитку стало відкриття в 1889 р. в Парижі Всесвітньої виставки, присвяченої століттю взяття Бастилії. Входом на виставку стала Ейфелева вежа, побудована Гюставом Ейфелем із металевих конструкцій. Увінчана національним прапором, осяяна світлом 90 тис. ламп, вежа мала засвідчувати вірність Третьої республіки її революційному минулому, а також досягнення сучасної науки й техніки.

Плакати Всесвітньої виставки в Парижі 1889 р. з її «візитною картою» — Ейфелевою вежею.

Це обмежувало кількість покупців, і промисловість розвивалася повільно.

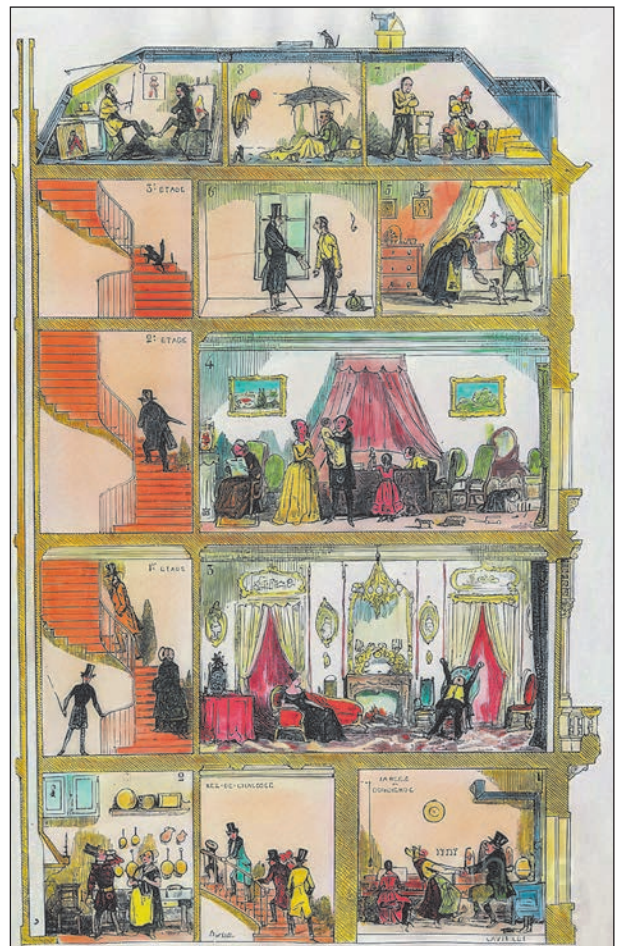
Значно кращою була ситуація в металургії. Завдяки новим технологіям (мартенівський спосіб) і значним покладам залізної руди вона розвивалася швидкими темпами. Довжина французьких залізниць перевищувала довжину британських і німецьких. З'явилися нові галузі промисловості — хімічна, автомобільна, авіаційна, машинобудівна. Негативним чинником їхнього розвитку була висока вартість сировини порівняно з Німеччиною та Великою Британією.

Як і в інших провідних країнах, наприкінці XIX ст. у Франції відбувався процес монополізації. Проте за рівнем концентрації виробництва держава поступалася США, Німеччині й Великій Британії.

На економічний розвиток Франції також негативно впливало повільне зростання кількості населення. Як наслідок у країні не вистачало робітників, і праця коштувала дорого.

Важливим чинником розвитку Франції стало масове вивезення капіталу, що переважно відбувалося у вигляді позик урядам інших країн. За це Францію називали «держава-рантє» (тобто та, що живе на відсотки від своїх вкладень). Від кінця XIX ст. французький капітал йшов переважно в Росію та колонії.

Загалом від середини і до кінця XIX ст. життєвий рівень населення Франції зріс майже вдвічі.

Багатоквартирний будинок у Парижі. Кінець XIX ст.

► Чи свідчить будинок про значне розшарування суспільства? Поясніть свою думку.

На Всесвітній виставці в Парижі 1900 р. було представлено унікальний витвір українського коваля Олексія Мерцалова (походив із сучасної Донецчини). Він викував пальму із суцільної сталевий рейки заввишки 3,5 м. Цей виріб здобув Гран-прі виставки, а згодом став символом регіону: зображення «пальми Мерцалова» зараз розміщене на гербі Донецької області.

Герб Донецької області із зображенням «пальми Мерцалова».

Працюємо із джерелами

Відповідь французького історика Фюстеля де Куланжа німецькому історикові Теодору Моммзену (1870 р.)

Із книги «Світ учора. Спогади європейця» австрійського письменника Стефана Цвейга про епізод у кінотеатрі французького міста Тур навесні 1914 р. (1942 р.)

rnk.com.ua/112901

4. Континентальна та колоніальна політика

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Чи можна стверджувати, що колоніальна політика Франції була ефективною та успішною? Чому?

Прихильники **континентальної політики** вважали головною метою Франції реванш за поразку у франко-прусській війні й повернення втрачених територій — Ельзасу та Лотарингії. Основним противником Франції, на їхню думку, була Німеччина. Союзниками в боротьбі з нею бачили Російську імперію, що мала найбільшу сухопутну армію, та Велику Британію, якій належав найбільший флот.

Прихильники **колоніальної політики** нагальним завданням вважали розширення колоніальної імперії. Французькі війська зосередилися на завоюваннях в Африці та Індокитаї. Головним суперником у боротьбі за колонії спочатку вважали Велику Британію. Однак після утворення в 1882 р. Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина та Італія) стало зрозуміло, що головну небезпеку для Франції становить Німеччина. Переважним напрямом зовнішньої політики став континентальний.

У 1891—1893 рр. було укладено російсько-французький союз. Угода з Великою Британією **1904 р.** про врегулювання територіальних суперечок у Північній Африці й на Далекому Сході заклала основу союзу двох держав, що дістав назву **Антанта** («сердечна згода»). У 1907 р. до неї долучилася Росія. Вважаючи зіткнення з Німеччиною неминучим, французький уряд розпочав будівництво великого флоту та військової авіації, а також модернізацію армії, витрачаючи на це третину бюджету країни.

У другій половині XIX ст. Франція здобула нові колонії в Південно-Східній Азії: Кохінхіну (Південний В'єтнам), Камбоджу, Аннам (Центральний В'єтнам), Тонкін (Північний В'єтнам), Лаос. Усі ці території були об'єднані під єдиною назвою Французький Індокитай. Крім того, Франція підпорядкувала землі в Північній, Тропічній і Східній Африці (так звані Французька Західна Африка, Французька Екваторіальна Африка, Французьке Сомалі), а також острів Мадагаскар. Менш ніж за 50 років Франція збільшила територію своїх володінь у десять разів.

Працюємо із джерелом

Політичний діяч Ежен Етьєн про мету колоніальної політики Франції (1894 р.)

Яка наша мета? Ми створили і ми маємо намір зберегти й розвивати колоніальну імперію, щоб забезпечити майбутнє нашої країни на нових континентах, забезпечити нашим товарам ринки, а нашій промисловості — джерела сировини. Це незаперечно.

Я мушу заявити, що коли є виправдання витратам і людським жертвам, яких вимагає створення наших колоніальних володінь, то воно полягає в надії на те, що французький промисловець, французький торговець зможуть спрямувати в колонії надлишки французького виробництва.

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та дайте відповіді на запитання. **1.** Яку мету колоніальної експансії проголошує політичний діяч? Чи можна її вважати гуманною? Чиї інтереси він висуває на перше місце? **2.** Чи вважаєте ви, що це джерело висвітлює лише один бік проблеми? Якщо так, то чому? **3.** Чи можна виправдати колоніалізм з економічного погляду? Спрогнозуйте можливі наслідки такого виправдовування.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

- Навчальна гра «Шість запитань».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в команди. Кожна команда має скласти шість запитань із теми. Виграє команда, більшість запитань якої не повторюють запитання інших команд.
- Які галузі економіки Франції зростали найшвидше наприкінці XIX ст.? Чому саме ці?
- Чому в умовах політичної нестабільності відбувався швидкий економічний розвиток Франції?
- Як колоніальна політика була пов'язана з економічними інтересами Франції?
- Коли, ким і з якою метою була утворена Антанта?

Застосовуємо і аналізуємо

- Визначте ключові історичні події Франції 1870—1914 рр. Створіть інтерактивну лінію часу та позначте ці події з короткими коментарями про їхній вплив на розвиток країни.

Карикатура на Францію, що дарує колоніям свободу та багатство. Кінець XIX ст.

► Яке головне повідомлення хотів передати художник? Чи бачите ви елементи насмішки, перебільшення? У чому вони проявляються? Які реальні наслідки мала «цивілізаційна місія» Франції для підкорених народів?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- становлення ліберально-демократичних цінностей у Франції наприкінці XIX ст.;
- місце Франції серед європейських держав в економічному розвитку;
- колоніальну політику Франції.

Працюємо з хронологією

1887—1889 рр.	шовіністичний, реваншистський рух, очолюваний генералом Ж. Буланже.
1892 р.	Панамський скандал.
1904 р.	утворення Антанти.

Дім інвалідів у Парижі — військовий музей і символ французької армії. Сучасний вигляд.

«Сердечна згода»: французький адмірал щиро вітає англійського короля Едварда VII. Обкладинка французької газети «Le Petit Journal». 1904 р.

- Що примусило Францію та Велику Британію примиритися після більш ніж столітнього суперництва в колоніальній експансії?

Сторінками подій
rnk.com.ua/113125

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112902

7. Покажіть на карті атласу французькі колонії, здобуті після 1870 р. Охарактеризуйте причини та прояви колонізаційного процесу.
8. **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Установіть причини та наслідки справи Дрейфуса. Чи можна назвати її кризою демократії у Франції?
9. **Працюємо в парах.** Метод «Т-таблиця». Визначте сильні та слабкі сторони Третьої республіки у Франції.

Оцінюємо і створюємо

10. Визначте ключові слова, що характеризують одну з політичних криз у Франції XIX ст. Пропишіть промпт (запит) і за допомогою сервісів штучного інтелекту створіть візуальне зображення. Результат роботи перевірте на наявність історичних неточностей і помилок.
11. **Працюємо разом.** Яку роль в утвердженні принципів демократії та прав людини відіграли політичні кризи?
12. Уявіть себе журналістом / журналісткою, що живе у Франції наприкінці XIX — на початку XX ст. та веде шпальту новин. Розробіть декілька заголовків статей, які б розкривали сутність тогочасних подій.
13. Розробіть освітній проєкт «Ейфелева вежа: від скандалу до символу Франції».
14. За додатковими джерелами складіть історичний портрет Жоржа Буланже або Жоржа Клемансо (на вибір).

1. Становлення Німецької імперії

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок».
Чому перемога партії на виборах не гарантувала змін у виконавчій владі?

Німецька імперія складалася з 22 монархій і трьох вільних міст. За Конституцією 1871 р. главою держави був імператор, яким міг стати лише король Пруссії. Імператор очолював збройні сили, мав право оголошувати війну, призначати канцлера (главу уряду), скликати й розпускати нижню палату парламенту (рейхстаг), або Державні збори. До верхньої палати (бундесрату), або Союзної ради, призначали представників усіх монархій і вільних міст. Нижню палату обирали загальним голосуванням. Однак жінок і військово-службовців було позбавлено виборчого права. Закони, які приймав парламент, мав затверджувати імператор.

На час створення Німецької імперії в парламенті більшість належала Консервативній партії. Вона представляла інтереси юнкерів (пруських

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли завершилося об'єднання Німеччини? Яка подія цьому сприяла?
2. Як були взаємопов'язані процеси об'єднання Німеччини та об'єднання Італії в єдині держави?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про розвиток Німеччини в останній третині XIX — на початку XX ст.;
- у чому полягав зміст політики канцлера О. фон Бісмарка;
- як відбувся перехід Німеччини до «світової політики».

ВИЩІ ОРГАНИ ВЛАДИ НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ 1871 р.

Імператор (тільки король Пруссії)

Мав право законодавчої ініціативи. Призначав рейхсканцлера. Міг скликати й розпускати парламент. Вирішував питання війни і миру, розпоряджався збройними силами країни

Рейхсканцлер (державний канцлер із Пруссії)

Глава уряду імперії (канцлер). Завідував найважливішими питаннями внутрішньої та зовнішньої політики. Очолював бундесрат (Союзню раду)

Парламент (вищий представницький орган)

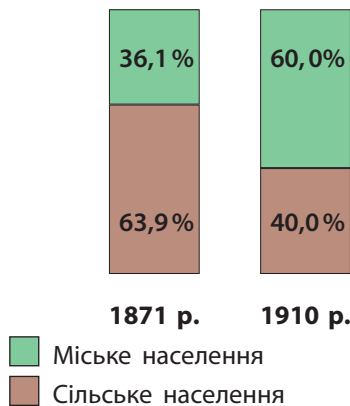
Бундесрат (Союзна рада), 58 осіб.

Він складався з представників урядів усіх німецьких монархій і вільних міст. Повноваження: затвердження законів, оборона країни, зовнішня політика, цивільне законодавство тощо

Рейхстаг (Державні збори), 400 осіб.

Його обирали на три, а з 1878 р. — на п'ять років на основі загальних і прямих виборів шляхом таємного голосування. Повноваження: законодавча ініціатива, обговорення законопроектів, затвердження бюджету

ДИНАМІКА ЗРОСТАННЯ КІЛЬКОСТІ НАСЕЛЕННЯ НІМЕЧЧИНИ в другій половині XIX — на початку XX ст.

- Поміркуйте та висловіть думку, які чинники сприяли збільшенню кількості міського населення Німеччини в другій половині XIX — на початку XX ст.

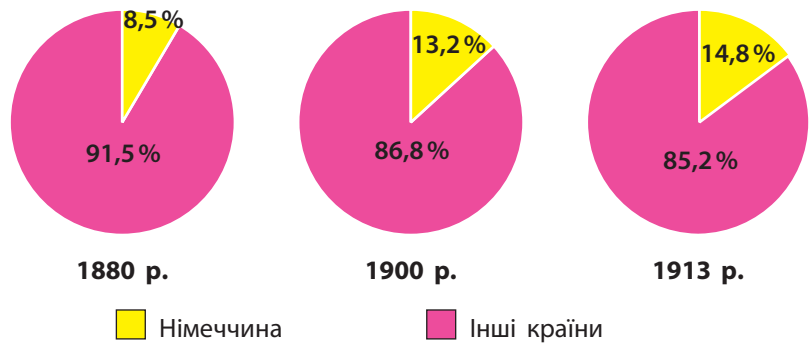
© Навчальний фільм

Німеччина

rnk.com.ua/113734

ЧАСТКА НІМЕЧЧИНИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

землевласників), великих промисловців і фінансистів. Їй протистояла Ліберальна партія, яка захищала інтереси промисловців. Обидві партії підтримували уряд. У 1881 р. утворилася Католицька партія, що виступала на захист католицького населення Німеччини й тому опинилася в опозиції до уряду. В опозиції перебувала і Соціал-демократична партія, яка мала значне представництво в парламенті й виражала інтереси робітництва.

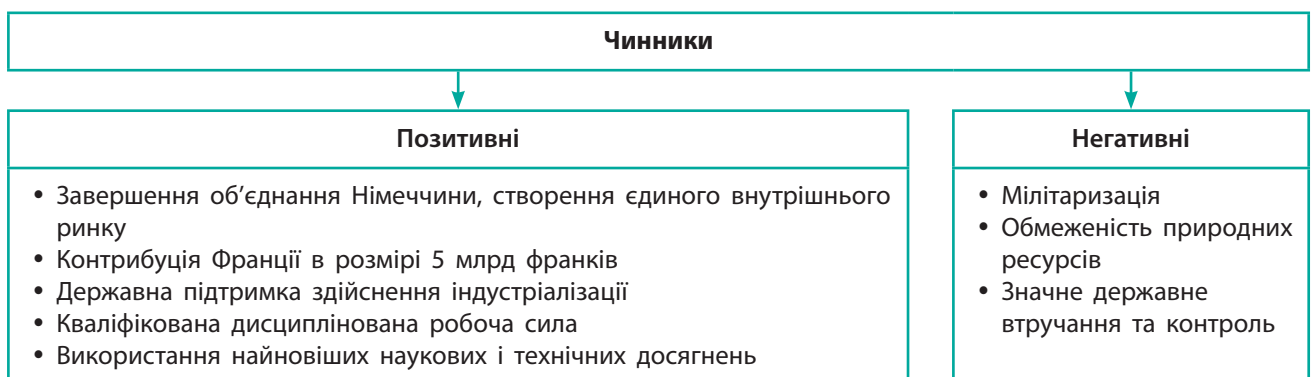
Процес формування імперських органів влади розтягнувся до 1878 р. Його назвали **ліберальною ерою**. Тоді було засновано єдині імперські органи управління, створено єдину армію (400 тис. осіб у мирний час), єдиний внутрішній ринок, єдину банківську та фінансову систему, мережу залізниць тощо.

2. Особливості економічного розвитку

- **Працюємо разом.** Метод «Уявний мікрофон». Визначте слабкі місця в економічному розвитку Німеччини.

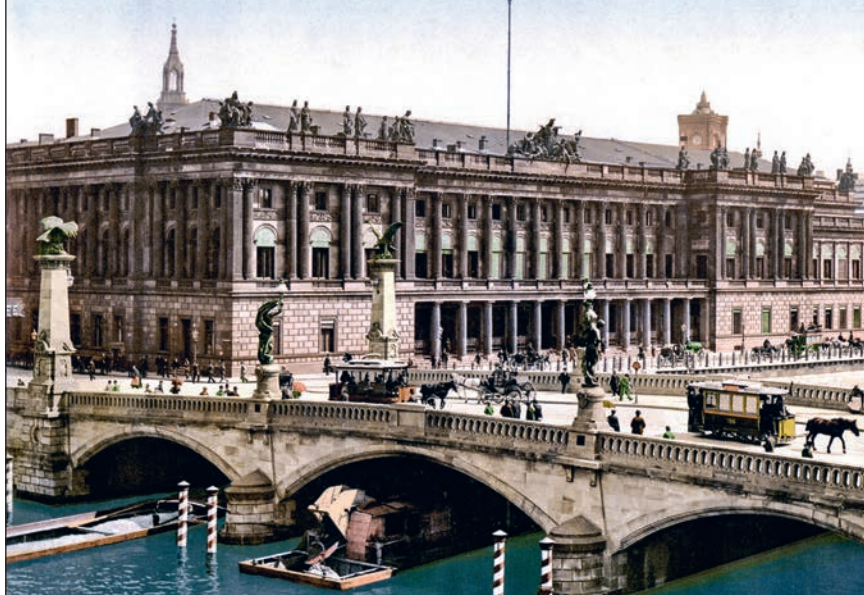
Після об'єднання Німеччини склалися кращі умови для розвитку економіки. Цьому сприяли

ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЛИ НА РОЗВИТОК НІМЕЧЧИНИ

❑ Цікаві факти

Період бурхливого економічного піднесення Німеччини в 70-ті рр. XIX ст. дістав назву **грюндерство**. У 1871—1875 рр. виникла велика кількість фірм, компаній, банків. Коли із Франції почало надходити золото як контрибуція, уряд зміг виплачувати борги населенню. У людей опинилися чималі суми. Вони прагнули вкласти їх у банк або купити акції. Хвилі такого піднесення стали зручним полем для діяльності всіляких аферистів. Проте економічна криза 1873 р. призвела до закриття не лише сумнівних фірм і банків, а й великої кількості підприємств. Було виявлено такі численні зловживання та махінації, що суди вже не хотіли брати справи до розгляду.

Будівля Берлінської біржі, де відбувалися операції із цінними паперами. Берлін став центром грюндерства. 1900 р.

завершення індустріальної революції та утворення єдиного ринку, приєднання багатих на корисні копалини районів Ельзасу і Лотарингії, контрибуція від Франції.

Розвиток економіки Німеччини в 1871—1914 рр. мав свої особливості. Значну роль у створенні важкої промисловості відігравали державні замовлення, субсидії, пільги, будівництво заводів коштом держави. Основою промисловості була новітня промислова база. Інтенсивно розвивалися хімічна, електротехнічна, металообробна, машинобудівна галузі.

Поміщицьке господарство поступово переходило до капіталістичного, товарного виробництва.

Попри значні успіхи в розвитку промисловості частка Німеччини у світовому виробництві на 1900 р. становила лише 13,2% (Великої Британії — 32%). Однак поступово якісні й дешевші німецькі товари завойовували світовий ринок, і невдовзі Німеччина випередила Велику Британію.

Наприкінці XIX ст. в Німеччині, як і в інших індустріальних державах, з'явилися монополії. У 1914 р. їх налічувалося 600.

❑ Цікаві факти

Найвідомішими монополіями в Німеччині на початку XX ст. були монополії А. Круппа, Рейнсько-Вестфальський чавуноливарний картель, Німецький союз прокатних заводів, Рейнсько-Вестфальський кам'яновугільний синдикат тощо.

Сталеливарний завод А. Круппа.
Початок XX ст.

Пам'ятник Отто фон Бісмарку із собакою в Берліні. 1897 р. (відновлений у 1996 р.).

- За додатковими джерелами визначте, у якому історичному контексті було встановлено цей пам'ятник. Складіть короткий опис пам'ятника для туристичного путівника, ураховуючи історичний і символічний зміст.

Працюємо із джерелом

Із Цивільного кодексу Німеччини про обов'язки дружини й чоловіка (1896 р.)

rnk.com.ua/114615

3. Політика канцлера О. фон Бісмарка

- **Працюємо в малих групах.** Визначте мету та основні напрями діяльності канцлера О. фон Бісмарка.

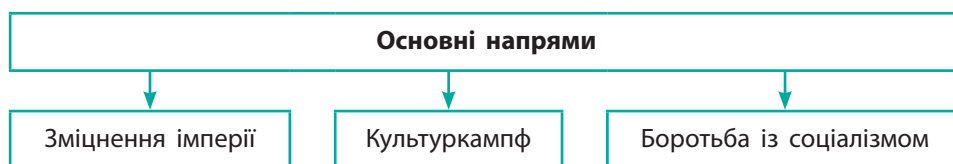
Першим німецьким імператором був король Пруссії Вільгельм I. Фактично ж країною протягом 20 років управляв її перший канцлер **Отто фон Бісмарк**. Також він обіймав посади міністра закордонних справ і міністра-президента Пруссії. Канцлер прагнув зміцнити центральну владу в імперії, обмеживши права окремих князівств і вплив католицької церкви. У 1872 р. О. фон Бісмарк домігся прийняття закону, згідно з яким духовенство позбавили права нагляду за школами. Священникам забороняли вести політичну агітацію. Замість церковного шлюбу вводили інститут цивільного шлюбу, передбачалася державна реєстрація народження та смерті. Політика, спрямована проти впливу католицької церкви, дістала офіційну назву **культуркампф** («боротьба за культуру»).

О. фон Бісмарк розпочав боротьбу проти соціалістів. У 1878 р., після двох замахів на імператора, було прийнято закон, який забороняв діяльність соціалістичних організацій і робітничих газет.

Поряд із репресивними заходами О. фон Бісмарк провів низку соціальних реформ. У 1881 р. він оголосив про початок **«ери робітничого законодавства»**. У наступні три роки парламент прийняв закони про страхування працівників від нещасних випадків на виробництві та від хвороб. У 1889 р. з'явився закон про надання пенсії за віком (із 70 років) та в разі втрати працездатності, у 1891 р. — закони про 11-годинний робочий день та про заборону дитячої праці до 13 років. У середині 90-х рр. XIX ст. Німеччина стала державою з найбільш передовим соціальним законодавством.

Основною метою зовнішньополітичного курсу Німецької імперії стало створення військово-політичної коаліції держав Європи, спрямованої проти Франції. Такими союзниками стали Австро-Угорщина та Італія.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА О. ФОН БІСМАРКА

Німецький колонізатор у Того. 80-ті рр. XIX ст.

- 1. Якою могла бути мета створення цієї фотографії? Як вона ілюструє расову ієрархію колоніального світу? 2. Яке враження мала справити ця фотографія на німецьке суспільство? 3. Які стереотипи та ідеологічні ідеї могли поширюватися через такі фотографії? Як показане уявлення колонізаторів про «цивілізацію» і «варварство»?

Також О. фон Бісмарк намагався утримати Росію від союзу із Францією. У 1873 р. Росія та Німеччина підписали союзний договір. Через місяць таку саму угоду уклали Росія та Австро-Угорщина. Так утворився **Союз трьох імператорів** — Німеччини, Австро-Угорщини та Росії, що посилював позиції Німеччини в Європі та стримував Францію. Проте згодом відносини між державами погіршилися, і в 1887 р. союз розпався.

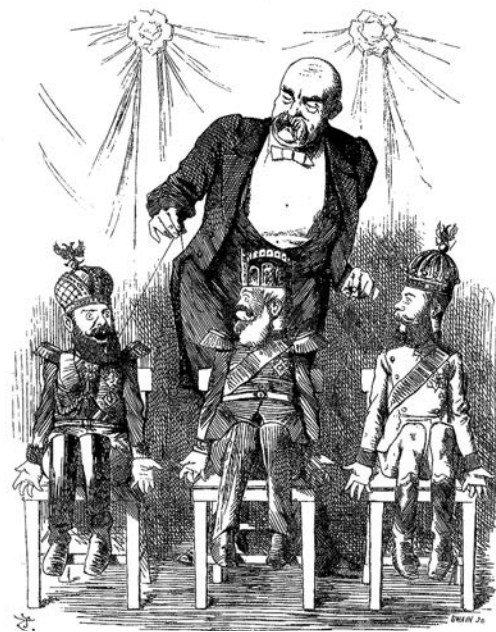
У 1879 р. Німеччина та Австро-Угорщина підписали союзний договір, спрямований як проти Франції, так і проти Росії. У 1882 р. до них приєдналася Італія, і було створено **Троїстий союз**.

У 80-х рр. XIX ст. О. фон Бісмарк почав приділяти більше уваги колоніальним загарбанням. Німеччина встановила протекторат над частиною Південно-Західної Африки (Намібія) і Центральною Африкою (Того, Камерун). Потім контроль було поширено на частину Східної Африки (Танганьїка). Так виникла **Німецька колоніальна імперія**. Німеччина досягла статусу великої держави.

4. Німецька соціал-демократія

- **Працюємо в малих групах.** Доведіть, що Соціал-демократична партія Німеччини стала впливовою партією країни. Чому так сталося?

У результаті економічного розвитку в Німеччині утворився численний та організований робітничий клас.

Карикатура на Союз трьох імператорів. 80-ті рр. XIX ст.

- Кого ви бачите на карикатурі? Що хотів показати художник, зображуючи фігури різного розміру?

Карикатура на Троїстий союз. 80-ті рр. XIX ст.

- Що хотів показати автор карикатури? Які образи він використав, щоб пояснити значення Троїстого союзу?

Українське питання ще в XIX ст. привертало увагу європейських політиків. Канцлер Німеччини О. фон Бісмарк, який добре знав російську політику зсередини, влучно заявив: «Відірвання України було б такою тяжкою ампутацією Росії, що вона на довгі роки не загрожувала б європейському миру». Отже, діяч фактично визнав, що незалежність України є важливою умовою для збереження рівноваги та миру в Європі.

- Як розуміння національних інтересів України пов'язане з ідеєю європейської безпеки? Як формування власної державності впливає на місце України в Європі?

О. фон Бісмарк залишає рейхстаг 6 лютого 1888 р.
Художник Антон фон Вернер. 1892 р.

- Чому на картині О. фон Бісмарка проводить великий натовп? Про що це свідчить? Як ви вважаєте, чи всі громадяни Німеччини захоплювалися канцлером? Поясніть свою думку.

В умовах закону проти соціалістів німецьким соціал-демократам доводилося діяти напівзаконно. Їхня Готська програма (1875 р.), що містила низку радикальних положень (про диктатуру пролетаріату, соціалістичну революцію), стала зразком для всієї європейської соціал-демократії. Після скасування закону теоретичною основою Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) була Ерфуртська програма (1891 р.), яка відповідала основним положенням марксизму, але стала поміркованішою. На початку XX ст. СДПН налічувала 1 млн осіб і мала найбільшу фракцію в парламенті — 109 депутатів із 397.

У 1899 р. в соціал-демократичному русі Німеччини стався розкол на три течії: **правих** (Едуард Бернштейн), **центристів** (Август Бебель, Карл Каутський) і **лівих** (Карл Лібкнехт, Роза Люксембург).

5. Початок правління Вільгельма II. Перехід до «світової політики»

- **Працюємо в парах.** Метод «Плакат думок». Визначте та відобразіть графічно особливості правління Вільгельма II. Чи був перехід до «світової політики» закономірним? Поясніть свою думку.

У 1888 р. імператором Німеччини став Вільгельм II, який не поділяв погляди О. фон Бісмарка. Імператор вважав, що потрібно проводити активнішу зовнішню політику, не уникаючи військових конфліктів, і відійти від Союзу трьох імператорів. Вільгельм II негативно оцінював закон проти соціалістів. Після його скасування в 1890 р. О. фон Бісмарк пішов у відставку.

Ідеологічним підґрунтям нової «світової політики» Вільгельма II стала доктрина **пангерманізму**. Вона проголошувала перевагу німецької нації над іншими народами та обґрунтовувала її право на панування у світі. Пангерманісти закликали проводити політику сили щодо інших держав, створити могутню армію та флот і готуватися до війни за переділ світу.

Армія стала головною турботою держави, а урядовий курс був спрямований на **мілітаризм**, тобто нарощування військової могутності.

Перехід Німеччини до «світової політики» відбився в її претензіях на панування в Європі, бажанні закріпитися на Близькому, Середньому і Далекому Сході, прагненні розділити сфери впливу в Африці. Головним напрямом німецької експансії став Близький Схід. У 1899 р. Вільгельм II домогся від султана Османської імперії згоди на будівництво трансконтинентальної залізниці, яка мала з'єднати Берлін і Багдад, після чого німецький капітал почав активно проникати на Балкани, до Анатолії та Месопотамії. Просування на Схід і неприховані територіальні претензії загострили відносини Німеччини з найбільшою колоніальною державою світу — Великою Британією. До початку XX ст. суперечності між ними стали головними в системі міжнародних відносин.

Економічне, політичне й колоніальне суперництво країн доповнила **гонка озброєнь**. У 1898 р. Німеччина розпочала будівництво потужного військового флоту, кинувши виклик «володарці морів». У 1913 р. військові витрати досягли половини бюджету Німеччини.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Продовжте розповідь».** Правила гри. Учні та учениці мають викласти зміст певного питання з теми, відповідаючи по черзі одним реченням. Перемагає той, чие речення буде останнім.
2. Хто визначав політику Німеччини в перші 20 років після об'єднання? Поясніть, чому в Німецькій імперії перемога на виборах не гарантувала змін у виконавчій владі.
3. Як політична структура Німеччини впливала на її зовнішню політику?

А-Я Словник

Пангерманізм — рух за об'єднання всіх німців в одну країну на основі спільної мови, культури й походження.

Гонка озброєнь — якісне й кількісне суперництво у військовій сфері між країнами, які прагнули світового панування. Це проявлялося в прискореному накопиченні запасів зброї і військової техніки та їхньому вдосконаленні.

Вільгельм II. Кінець XIX ст.

- **Працюємо в парах.** Дослідіть життя та діяльність Вільгельма II. Якби ви мали можливість зустріти його, то про що ви б у нього запитали? Спрогнозуйте відповіді. Результати роботи подайте у вигляді уявного інтерв'ю.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- стрімке піднесення економіки Німеччини наприкінці XIX — на початку XX ст.;
- роль канцлера О. фон Бісмарка в розвитку Німеччини;
- наміри Німеччини здійснити переділ світу на свою користь.

Потяг рухається Багдадською залізницею.
Початок XX ст.

► Чому будівництво залізниць
загостило міжнародні відносини?

IX Працюємо з хронологією

- 1871 р.** • створення Німецької імперії, прийняття Конституції.
- 1873 р.** • утворення Союзу трьох імператорів (Німеччини, Австро-Угорщини та Росії).
- 1882 р.** • оформлення Троїстого союзу (Німеччини, Австро-Угорщини та Італії).
- 1888 р.** • початок правління імператора Вільгельма II у Німеччині.
- 1890 р.** • відставка канцлера О. фон Бісмарка.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113126

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112904

4. Які галузі промисловості набули розвитку в Німеччині в цей період? Чому Німеччина наприкінці XIX ст. досягла промислової першості в Європі?
5. Назвіть країни, що були учасниками Союзу трьох імператорів і Троїстого союзу. Із якою метою утворили ці об'єднання?
6. Чому наприкінці XIX ст. відбулося загострення відносин Німецької та Британської імперій?
7. Чому Німеччина прагнула поширення впливу на Близький Схід? У чому це проявлялося?

Застосовуємо і аналізуємо

8. Покажіть на карті атласу колонії, здобуті Німеччиною в 1871—1914 рр. Поясніть, чому саме ці регіони були обрані. Як змінилася колоніальна карта світу після вступу Німеччини в боротьбу за заморські території?
9. **Працюємо в парах.** Метод «Кола Венна». Порівняйте внутрішню та зовнішню політику О. фон Бісмарка та Вільгельма II. Визначте головні відмінності.
10. Метод «Т-таблиця». Визначте сильні й слабкі сторони політичної системи Німецької імперії.
11. **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Установіть причини економічного піднесення Німеччини та його наслідки.
12. **Працюємо в парах.** Створіть ментальну карту, що розкриває зміст основних напрямів політики О. фон Бісмарка. Із якою метою він запровадив у Німеччині соціальне законодавство?

Оцінюємо і створюємо

13. **Працюємо в малих групах.** Обговоріть і прокоментуйте вислови О. фон Бісмарка: 1) «Ніколи стільки не брешуть, як під час війни, після полювання та напередодні виборів». 2) «Ставлення держави до вчителя — це державна політика, яка свідчить або про силу держави, або про її слабкість».
14. Чому в Німеччині не було революції наприкінці XIX ст.? Дайте аргументовану відповідь.
15. **Працюємо разом.** Обговоріть такі теми: «Колоніальні здобутки Німеччини: право чи агресія?», «Пангерманізм: ідея національного єднання чи прикриття імперіалізму?».

§ 23. Велика Британія. Індія — «перлина Британської корони»

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112905

1. Втрата Великою Британією промислової першості

- **Працюємо в малих групах.** Визначте негативні тенденції розвитку економіки Великої Британії наприкінці XIX ст.

Наприкінці XIX ст. Велика Британія залишалася однією з наймогутніших і найбагатших країн. Як і в інших провідних державах, тут формувалися монополії. Проте водночас в економіці Великої Британії проявлялися деякі негативні тенденції. Зростання промислового виробництва було нижчим, ніж в інших країнах. Технічне обладнання на багатьох заводах застаріло, і за деякими показниками Велика Британія відставала від США та Німеччини. На початку XX ст. Німеччина випередила її за виправкою сталі, США — за виробництвом чавуну, сталі та кам'яного вугілля. Завдяки кращій технології та вищій продуктивності праці американські й німецькі товари стали дешевшими за британські.

У сільському господарстві Великої Британії загалом переважало дрібне селянське або фермерське господарство. Велике земельне господарство зберігалось в Ірландії. Сільське господарство попри значні зрушення в розвитку не забезпечувало потреб Великої Британії, значні обсяги продовольства

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли у Великій Британії розпочалася «Вікторіанська епоха»?
2. Із якою метою у Великій Британії були проведені парламентські реформи 1832, 1867 рр.?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

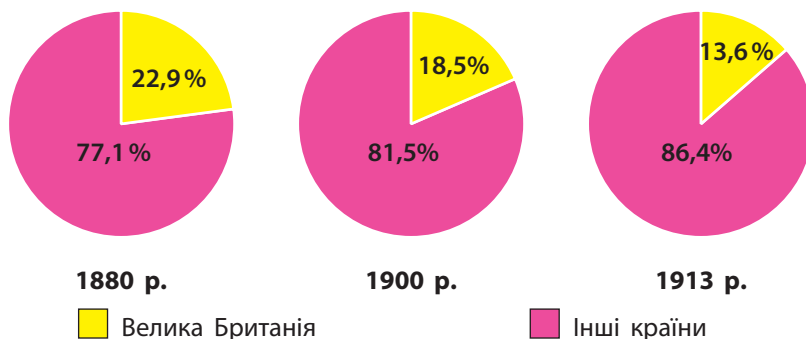
- чому наприкінці XIX — на початку XX ст. відбулася зміна економічних лідерів у світі;
- про внутрішній розвиток Великої Британії;
- у чому полягало ірландське питання для Великої Британії.

Схема

Щорічний приріст промислової продукції на початок XX ст.
rnk.com.ua/114616

ЧАСТКА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

- Проаналізуйте діаграми та зробіть висновки про економічний розвиток Великої Британії.

Цікаві факти

Монополізація у Великій Британії передусім відбувалася в банківській системі. Найвідоміша «Велика п'ятірка» лондонських банків тримала у своїх руках увесь фінансовий світ. На 1913 р. їм належало 70% банківських капіталів країни. На чолі цієї банківської структури стояв Банк Англії. У кожному великому місті світу працював хоча б один його відділ. У 1904 р. 50 банків Великої Британії мали 2279 відділень у всьому світі.

Будівля Банку Англії в Лондоні. Сучасний вигляд.

📺 Навчальний фільм

Велика Британія

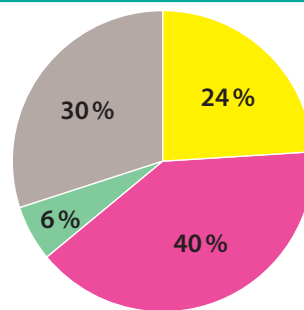
rnk.com.ua/113735

Королева Вікторія. 1882 р.

- ▶ За додатковими джерелами створіть віртуальну виставку з аудіогідом «Образ королеви Вікторії: реальність і легенди».

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХІД ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

- Сільське господарство й рибальство
- Торгівля й транспорт
- Добувна промисловість, будівництво та виробництво
- Інше (оренда, обслуговування тощо)

й сировини доводилося купувати в інших країн. Тримати економіку допомагали колоніальні володіння, які були гарантованим ринком збуту та джерелом дешевої сировини. Також Велика Британія була однією з перших країн, де в сільському господарстві почали використовувати добрива, машини, сівозміну. Навіть за не дуже сприятливих природних умов сільське господарство на Британських островах було ефективним. Однак через доступ ресурсів із колоній країна менше розвивала власне виробництво. Отже, одним із найважливіших завдань Великої Британії стало збереження та розширення імперії.

2. Внутрішньополітичне життя Великої Британії

- ▶ Які реформи проводила Велика Британія? Яке значення вони мали для подальшого розвитку країни?

У другій половині XIX ст. Велика Британія досягла найбільшої могутності. Тоді престол посідала королева Вікторія. Дві головні партії держави — Консервативна й Ліберальна — проводили реформи виборчої системи та соціального законодавства, що регулювали робочий час і дитячу працю. Завдяки ще одній реформі лібералів у **1884 р.** більшість робітників і селян дістали право голосу.

Наприкінці XIX ст. розгорнулася боротьба робітництва за соціальні й політичні права. На чолі боротьби були тред-юніони. За кількістю та організованістю профспілок Велика Британія на той час посідала перше місце у світі. Деякі діячі

❗ Зверніть увагу

Тред-юніони об'єднували переважно кваліфіковане робітництво однієї професії. Наприкінці 80 — на початку 90-х рр. XIX ст. виникли нові тред-юніони, які сповідували ліві погляди. Вони формувалися за виробничими ознаками (робітники різних професій однієї галузі). Також вони відкрили доступ до своїх лав некваліфікованим робітникам. Під впливом нових тред-юніонів старі теж почали приймати некваліфікованих робітників. Як наслідок тред-юніони розрослися та об'єднувалися в загальнонаціональні організації. Після Першої світової війни різниця між старими й новими тред-юніонами зникла. Вони разом входили до Лейбористської партії.

вважали, що профспілки мають вести не тільки економічну, а й політичну боротьбу. У 1900 р. утворився Комітет робітничого представництва для виборів до парламенту робітничих депутатів, який у 1906 р. перейменували на **Лейбористську (Робітничу) партію**.

Лейбористська партія, що спиралася на профспілки, взяла участь у виборах 1906 р. та провела до парламенту 29 своїх депутатів. Двопартійна система похитнулася.

Лейбористи довго не мали своєї програми. Вони обмежувалися тим, що проводили до парламенту своїх депутатів і захищали права робітництва, об'єднуючись із лібералами. На 1913 р. кількість членів профспілок сягнула 4 млн осіб.

3. Ірландське питання

► **Працюємо разом.** Визначте зміст ірландського питання наприкінці XIX — на початку XX ст.

Наприкінці XIX ст. розпочався масовий рух ірландського населення за аграрну реформу та гомрул («самоуправління»). Його очолив депутат **Чарльз Парнелл**, обраний до британського парламенту в 1875 р.

У той самий час в Ірландії селяни розпочали боротьбу проти англійських лендлордів. Вони нищили їхні маєтки, урожай, худобу. Одним із нових засобів боротьби став **бойкот**.

У 1886 р. уряд В. Гладстона вирішив внести до парламенту закон про гомрул, але його було відхилено. Це призвело до поразки лібералів на виборах. До влади майже на 20 років прийшли консерватори.

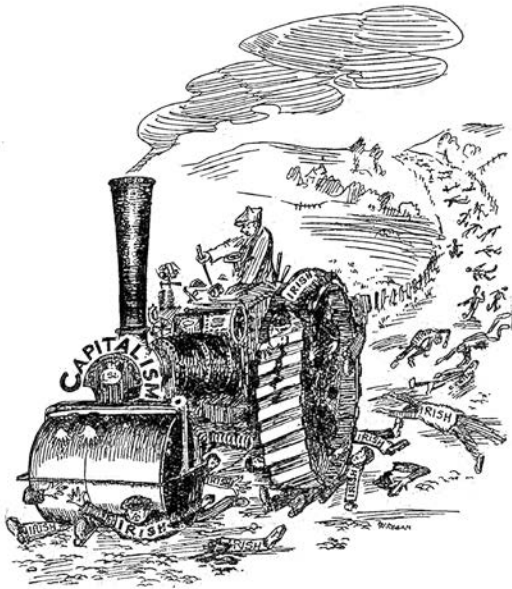
Агітаційний плакат тред-юніонів.
Кінець XIX ст.

- 1. Хто і для кого міг створити такий плакат? Якою була його основна ідея? 2. Чи актуальні зараз цінності, відображені на плакаті? 3. Чи можна назвати тред-юніони початком громадянського суспільства? Чому?

А-Я Словник

Гомрул — одна з головних вимог ірландського національного руху кінця XIX ст.

Бойкот — форма політичної та економічної боротьби, що означає відмову від спілкування з окремою особою. Назва походить від прізвища британського управлінця Чарльза Бойкотта, до якого вперше було застосовано таку форму боротьби.

Вирішення ірландського питання.
Карикатура XIX ст.

- Поясніть задум автора карикатури у висвітленні шляхів вирішення ірландського питання.

Пам'ятник Девіду Ллойд Джорджу
в Лондоні (Велика Британія).

На початку XX ст. становище в Ірландії загострилося. Радикальна частина ірландського національно-визвольного руху утворила партію, яку назвали «Шинн Фейн» («Ми самі»). Вона виступила за самостійну Ірландську державу під гаслом «Ірландія для ірландців».

У 1914 р. Палата громад утретє схвалила законопроект про гомрул, і він став законом. Проте його чинність не поширювалася на шість північних графств, де жили переважно протестанти. Згодом це рішення спричинило конфлікт у Північній Ірландії.

4. Реформізм

- Які закони було ухвалено в межах реформ Д. Ллойда Джорджа? Поміркуйте, як вони вплинули на становище робітництва.

Ліберали розуміли необхідність проведення соціальних реформ, які б полегшили становище робітництва, обмежили привілеї заможних верств і не допустили соціального вибуху. Одним із діячів ліберального реформізму був Девід Ллойд Джордж. Із його ініціативи було прийнято закон про безплатну початкову освіту та харчування у шкільних їдальнях для дітей із бідних сімей. Праця в нічну зміну для чоловіків скорочувалася, а для жінок — заборонялася. Потерпілі від нещасних випадків на виробництві отримували право на безплатне лікування та допомогу в разі інвалідності.

У 1908 р. парламент ухвалив закони про 8-годинний робочий день для гірників і про пенсії за віком. Потім було впроваджено допомогу з безробіття та в разі хвороби. Ці виплати склалися з внесків робітників і підприємців, субсидій держави. Підприємці вже не могли перешкоджати профспілковій агітації та вимагати від профспілок відшкодування збитків, спричинених страйками.

Жваву реакцію викликав представлений Д. Ллойдом Джорджем проект бюджету Великої Британії на 1909 р. Він передбачав виділення 1 % коштів на проведення соціальних реформ і значне збільшення витрат на озброєння. Витрати планували покрити підвищенням податків на земельні володіння, спадщину, а також на тютюн, алкогольні напої та поштові марки. Палата лордів спочатку не схвалила цей проект, але зрештою він усе ж таки був затверджений.

III Україна і світ

Від кінця XIX ст. у Великій Британії з'явилися перші переселенці з українських земель. У 1893 р. групи селян зі Львівщини зупинилися в Манчестері дорогою до Північної Америки й вирішили залишитися на Британських островах. Так було започатковано історію української спільноти у Великій Британії. У 1911 р. до Манчестера прибула ще одна група заробітчан із Галичини, частина яких вирішила залишитися у Великій Британії.

Колоніальні володіння Британської імперії на карті 1886 р.

5. Зовнішня та колоніальна політика Великої Британії

- Чому Великій Британії довелося на початку XX ст. відмовитися від традиційної політики «блискучої ізоляції»?

У другій половині XIX ст. зовнішня політика Великої Британії була побудована на принципах «європейської рівноваги» та «блискучої ізоляції». Водночас держава активно розширювала колоніальну імперію, прагнучи контролювати важливі транспортні шляхи.

У 1899 р. Велика Британія розпочала війну з двома невеликими державами на півдні Африки — Трансваалем та Оранжевою республікою. Імперію приваблювали знайдені на цих землях багаті поклади золота й алмазів. Тут жили бури — вихідці з Голландії, які колонізували ці території, а місцеве населення перетворили на рабів. Попри запеклий опір бури врешті зазнали поразки. У 1902 р. Трансвааль та Оранжева республіка стали частинами Британської імперії. Зваживши на інтереси білого населення цих колоній, Велика Британія вирішила надати їм права **домініонів** — самоврядних частин імперії зі своїми парламентом та урядом. Із часом бури стали панівною силою в політичному житті колоній, які в 1910 р. було об'єднано в Південно-Африканський Союз.

Статус домініону здобули всі британські колонії, де жили переселенці з Європи: Канада, Австралія,

- Чи справедливим був вислів, що над Британською імперією ніколи не заходить сонце? Свою думку поясніть.

А-Я Словник

Домініон — фактично незалежна частина Британської імперії, що мала власні органи влади, але визнавала главою держави монарха Великої Британії.

Бурське ополчення. 1899 р.

- Чому бури спочатку завдавали поразок британській армії?

Британська шахта з видобутку золота в Трансваалі. Фотограф Едуард Спелтеріні. 1911 р.

III Україна і світ

Під час англо-бурської війни відзначився український письменник Юрко Будяк (справжнє ім'я Юрій Покос). Він був добровольцем і командував одним із загонів бурів. Цей загін здійснював партизанську діяльність проти англійських військ.

III Працюємо із джерелом

Французький політик А. Метен про подорож Індією (1903 р.)

Англіїці ніколи не живуть в індійському місті, вони його зневажають... Англійські правителі, цивільні або військові, живуть в особняках, оточених садами..., а величезне корінне населення тісниться в переповнених будинках і на вузьких вуличках старого міста... Дві пари молодих чиновників... мають щонайменше по 13 слуг кожна.

- ▶ Як поводитися британські колонізатори в Індії? Які наслідки це мало?

Нова Зеландія. Домініони брали участь в обговоренні питань безпеки, зовнішньої політики, торгівлі тощо.

Крім колоніальних загарбань, Велика Британія активно долучилася до розподілу сфер впливу в Китаї, Ірані, Таїланді (Сіамі), Османській імперії, боролася за ринки Латинської Америки.

6. Національно-визвольна боротьба народів Індії

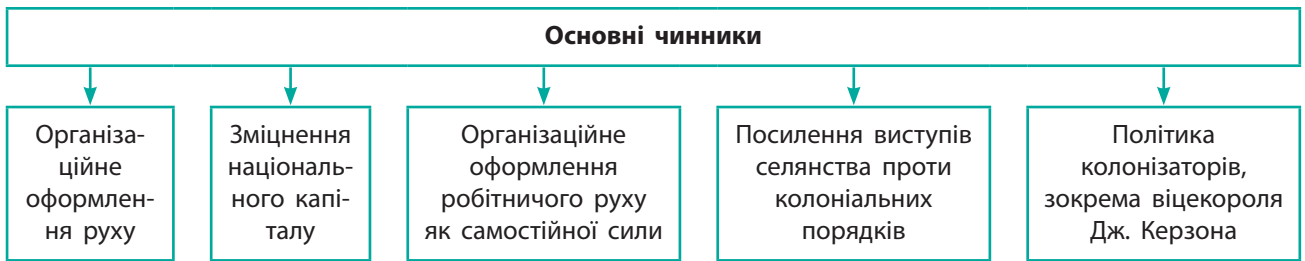
- ▶ **Працюємо разом.** Наведіть факти, які підтверджують вислів, що Індія — «перлина Британської корони».

У 1858 р. було ліквідовано Ост-Індську компанію. Індія перейшла під безпосередню владу Британської корони. Генерал-губернатор Індії дістав титул віцекоролів. У 1876 р. королева Вікторія стала імператрицею Індії. Загалом політика Великої Британії в Індії суттєво змінилася. Були відкриті три університети для виховання в європейському дусі нової індійської еліти, яка залучалася до управління. Також британська влада прийняла закон, за яким селянин міг отримати у власність землю, яку постійно орендував протягом щонайменше 13 років. Хоча система землеволодіння залишалася складною та заплутаною, як за колоніальних часів, цей закон став першим кроком до європейських форм власності на землю.

У другій половині XIX — на початку XX ст. швидко зростало економічне значення Індії для Великої Британії. Індія стала місцем вигідного вкладення капіталу. Тут будували залізниці, переробні підприємства (чай, кава, джут, бавовна тощо). Формувалася національна промисловість. На 1911 р. в Індії налічувалося 200 текстильних підприємств, які належали національному капіталу, тобто ними володіло місцеве населення. Незважаючи на певні успіхи, промислове виробництво розвивалося повільно. Робітники становили 1% населення, а місцева буржуазія здебільшого була пов'язана з британською. Аграрне виробництво в Індії поступово переорієнтовувалося на постачання сировини для промисловості Великої Британії.

Швидке руйнування традиційного життя Індії під впливом колоніального панування в індійському суспільстві сприймали по-різному. Прихильники британських порядків пропонували повернутися до принципів життя давніх аріїв. Частина мусульманського населення виступала за відновлення традицій

ПІДНЕСЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ІНДІЇ на початку XX ст.

раннього ісламу. Проте більшість освічених індійців прагнули поєднати західні ідеї свободи, рівності, гуманізму та раціоналізму з індуїзмом та ісламом. Вони визнавали факт відсталості Індії та вважали, що її можна подолати тільки шляхом усунення застарілих норм і звичаїв.

У 70—80-х рр. XIX ст. серед індійської інтелігенції поширилися патріотичні настрої. Вона почала об'єднуватися в культурно-освітні організації. Їхні учасники закликали повернутися до давніх вірувань, відкидали кастовий поділ індійського суспільства, проголошували рівність людей і народів, ставили за мету відродження індійської культури. Одночасно лунали вимоги створити європейську систему освіти, провести соціальні реформи, активно розвивати промисловість.

У 1885 р. деякі діячі об'єдналися в **Індійський національний конгрес (ІНК)**. Його учасники представляли різні народи Індії, тому спілкувалися англійською мовою, яку розуміли всі. Британська влада спочатку позитивно сприйняла ІНК, але згодом ставлення до нього змінилося.

Провідні позиції в ІНК посідала ліберальна поміркована течія, яка виступала за захист національної промисловості, зниження податків, створення системи банківських позик, розширення самоуправління та виборного представництва. Радикальну течію в ІНК очолював **Бал Гангадхар Тілак**.

На початку XX ст. відбулося піднесення національно-визвольного руху Індії. Поштовхом до масових виступів населення стала політика віцекороля Джорджа Керзона. Він прийняв низку рішень, що сколихнули індійське суспільство: розпустив виборний муніципалітет у Калькутті, удвічі збільшив плату за навчання в закладах вищої освіти, прийняв закон про поділ Бенгалії на дві адміністративні одиниці.

❗ Зверніть увагу

За перше десятиліття XX ст. зросла кількість людей, зайнятих у сільському господарстві Індії. Це сталося через утечу населення з міст, де було зруйновано традиційний устрій (відбувалося розорення ремісників). Нова промисловість не змогла забезпечити роботою всіх, хто цього потребував. Міста перетворилися на осередки голоду та злиднів, хоча в XIX ст. такими осередками були села.

👤 Постать в історії

Бал Гангадхар Тілак походив із родини брахмана. Він виступав за повну ліквідацію британського колоніального панування, але мирними засобами. Діяч був категоричним противником соціальних реформ, закликав повернутися до національних витоків — індуїзму. Одним із засобів боротьби він вважав бойкот британських товарів. Б. Г. Тілак суворо дотримувався кастових законів, організовував релігійні свята. За цю діяльність у 1897 р. британський уряд засудив його до каторжних робіт, але протести світової та індійської громадськості змусили звільнити Б. Г. Тілака.

Пам'ятник Балу Гангадхару Тілаку в Мумбаї (Індія).

Сторінками подій
rnk.com.ua/113127

СФОРМУЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- поступову втрату Великою Британією промислової першості;
- становлення ліберально-демократичної держави шляхом реформ політичної та соціальної сфер у другій половині XIX ст.;
- значні зміни у внутрішньому житті Великої Британії на початку XX ст. завдяки політиці реформізму Д. Ллойда Джорджа;
- розвиток Індії під зверхністю Великої Британії.

Головними центрами масових рухів стали Бенгалія, Пенджаб і місто Бомбей (зараз Мумбаї). За пропозицією ІНК в 1905 р. в Бенгалії було проведено національний траур (фактично — загальнонаціональний страйк) на знак протесту проти поділу Бенгалії. Розпочався рух свадеші, що передбачав бойкот британських товарів.

У 1907 р. ІНК висунув гасло «сварадж» — за надання Індії самоуправління в межах Британської імперії на зразок Канади та Австралії. Ключовою подією національно-визвольного руху став політичний страйк у Бомбеї в липні 1908 р. Для придушення масових виступів населення колоніальна влада вдалася до жорстоких заходів. Ще в 1907 р. прийняли закон, що забороняв мітинги й демонстрації, а в 1908 р. оголосили про закриття газет, що «підбурювали до заколоту». На цій підставі заарештували й Б. Г. Тілака. Політичний процес над ним привернув увагу всієї країни. Упередженість суддів і британських присяжних обурило індійське суспільство. У Бомбеї розпочався загальний політичний страйк: припинили роботу підприємства, магазини, навчальні заклади. Демонстрації та мітинги переростали в сутички з поліцією.

Колоніальна влада була змушена піти на поступки: збільшили кількість виборних осіб у раді при віцекоролі, у законодавчих зборах провінцій створили виборчу більшість. Водночас Велика Британія намагалася внести релігійний і національний розкол в індійське суспільство. Так, вибори проходили окремо для різних релігійних і національних громад.

У 1911 р. віцекороль, щоб зняти напруженість у суспільстві, скасував закон про поділ Бенгалії та переніс свою столицю з Калькутти в Делі.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Історичний ланцюг».** Правила гри. Перший гравець називає дату, термін, ім'я, історичний факт із теми. Другий гравець має спочатку повторити це слово, а потім додати своє. Наступний гравець повторює всі попередні слова та продовжує історичний ланцюг. За помилку або довгу паузу гравець вибуває з гри. Перемагає той, хто залишиться останнім.

2. Чому наприкінці XIX ст. Велика Британія почала втрачати провідні позиції у світовій економіці?
3. Укажіть особливості колоніальної політики Великої Британії наприкінці XIX — на початку XX ст.
4. Під яким гаслом партія «Шинн Фейн» виступила за самостійну Ірландську державу? Як ви розумієте це гасло?

Застосовуємо і аналізуємо

5. Покажіть на карті атласу британські колонії та домініони на початку XX ст. Поміркуйте та запропонуйте, як можна відобразити на карті основні зони напруженості в колоніальній політиці Великої Британії.
6. Складіть у хронологічній послідовності перелік ключових подій, які визначали розвиток Великої Британії наприкінці XIX — на початку XX ст. Поясніть свій вибір. Які події відбувалися в цей час у Європі, у світі?
7. **Працюємо в малих групах.** Метод «SWOT-аналіз». Проаналізуйте сильні та слабкі сторони, можливості й загрози діяльності тред-юніонів.
8. **Працюємо в парах.** Створіть ментальну карту «Національно-визвольний рух в Індії» або «Англо-бурська війна» (на вибір).

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». Обговоріть і сформулюйте, у чому полягали основні підсумки «Вікторіанської епохи» для Великої Британії.
10. **Працюємо разом.** Що спонукало Велику Британію надати статус домініону частині своїх колоній? Це було свідченням сили чи слабкості Британської імперії? Поясніть свою думку.
11. Уявіть, що Д. Ллойд Джордж вів особистий щоденник. Зробіть від його особи докладний запис у день, коли парламент відхилив бюджет.
12. **Працюємо в малих групах.** Обговоріть і презентуйте спільну думку, чому робітничий рух перейшов від радикальних форм до легальної парламентської діяльності.
13. Метод «ПРЕС». Поміркуйте, чи можна вважати англо-бурську війну оборонною та чи мала Велика Британія моральне право її вести.

«Нова корона до старої»: прем'єр-міністр Великої Британії Б. Дізраелі та королева Вікторія. Карикатура 1876 р.

► Що прагнув показати художник?

Працюємо з хронологією

<p>1876 р.</p> <p>1885 р.</p> <p>1899—
1902 рр.</p> <p>1900 р.</p> <p>1908 р.</p>	прийняття королевою Вікторією титулу імператриці Індії. утворення Індійського національного конгресу (ІНК). англо-бурська війна. створення Лейбористської партії у Великій Британії. страйк у Бомбеї.

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112906

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли і як відбулося об'єднання Італії?
2. Хто такий Дж. Гарібальді? Яку роль він відіграв в об'єднанні Італії?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про особливості розвитку Італії після об'єднання;
- що відбувалося в «еру Джолітті»;
- якими були пріоритети зовнішньої політики Італії.

Зверніть увагу

Значний вплив на політичне життя Італії мала католицька церква. У 1871 р. король проголосив Папу Римського священною і недоторканою особою. На утримання папського двору держава виділяла кошти, але його територіальні володіння обмежувалися Ватиканським палацом і ще кількома будівлями. Папа міг підтримувати дипломатичні відносини з іншими країнами.

Цікаві факти

В Італії, переважно на Півночі, сформувалася своєрідна верства населення — сільський пролетаріат, кількість якого досягала 4 млн осіб (із 9 млн сільського населення). Ці люди мали активну політичну позицію, дотримувалися соціалістичних поглядів, прагнули ліквідувати поміщицьке господарство.

1. Італія після об'єднання

- **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». Укажіть ознаки політичного розвитку Італії після об'єднання.

У 1871 р. місто Рим увійшло до складу Італії. Так завершилося об'єднання країни. Однак вона заплатила за це високу ціну: дві війни проти Австрії, утримання значної армії та флоту, визнання фінансових зобов'язань колишніх італійських держав. Крім того, країна не мала значної промислової бази, розвиток сільського господарства залишався на низькому рівні, більша частина населення жила бідно й була неписьменною.

Нова об'єднана країна за формою правління була конституційною монархією. Усі громадяни мали рівні права. Законодавча влада належала королю та парламенту. Парламент складався із двох палат: верхньої — Сенату (призначали довічно) і нижньої — Палати депутатів (обирали). Право голосу мали чоловіки, які досягли 25-річного віку, уміли читати й писати, а також володіли певним статком. Цим вимогам із 27-мільйонного населення відповідали лише 600 тис. осіб (2%). Виконавча влада повністю належала монарху, який до того ж командував військом, вирішував питання війни і миру, призначав прем'єр-міністра.

Після створення єдиної Італії розпочалося протистояння між двома політичними блоками — «правими» та «лівими». «Праві» партії мали консервативні погляди та представляли інтереси земельної аристократії, фінансистів. «Ліві» партії мали ліберальні погляди та підтримували переважно промисловців. Проте обидві партії прагнули перетворити Італію на велику державу.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. кількість політичних партій зросла. Виникла Партія італійських робітників (згодом — Італійська соціалістична партія). Італійська республіканська партія, крім республіканських ідеалів, обстоювала демократичні й соціалістичні права. Радикальна партія продовжувала революційні традиції Дж. Мадзіні та Дж. Гарібальді. Активно долучилася до політичної боротьби й католицька церква.

Вікторіано в Римі — монумент на честь першого короля об'єднаної Італії Віктора Еммануїла II. Сучасний вигляд.

2. Економічний розвиток

► **Працюємо в парах.** Метод «Удвох». Чи можна стверджувати, що стрімкий економічний розвиток Італії мав значні відмінності за регіонами? Чому?

Об'єднання країни створило умови для активного розвитку. Проте внутрішній ринок був вузьким, промисловість розвивалася повільно, та й лише на Півночі країни. Більша частина населення жила в злиднях, працюючи в поміщицьких господарствах за наймом. Не вистачало природних ресурсів. Протягом перших 20 років після об'єднання темпи розвитку країни були невисокими. Проте в цей час розпочалися економічні й соціальні зміни, які згодом сприяли піднесенню промисловості.

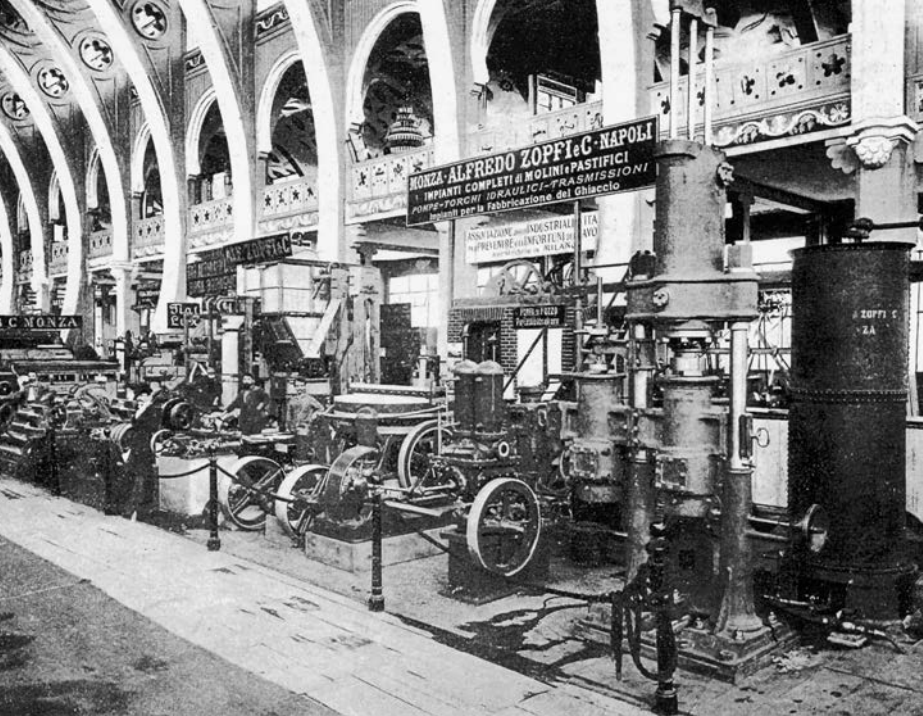
У сільському господарстві великі поміщицькі господарства залучалися до ринкових відносин. Виокремлювалися три основні галузі: зернове господарство, вирощування винограду, цитрусових та оливок і скотарство.

Наприкінці XIX ст. держава активно втручалася в економічні процеси. Постала

мережа залізниць. Великі промисловці отримували грошову допомогу. Частина підприємств перебувала під управлінням військового міністерства. Завдяки державній підтримці на початку XX ст. виникли монополістичні об'єднання, які контролювали основну частину промисловості. Найбільші банки країни через акціонерні товариства тримали цілі виробництва.

Промисловий розвиток Італії відбувався нерівномірно. Північ країни демонструвала економічний прогрес із досить високим рівнем життя. Південь значно відставав від неї, залишаючись аграрним регіоном із поширенням бідності та визиску селянства.

Протягом 1900—1914 рр. випуск промислової продукції зріс на 90 %. Італія з аграрної країни перетворилася на аграрно-індустріальну. Проте вона все одно не могла наздогнати провідні країни.

Виставка машин у Турині. 1898 р.

- Яку мету мали організатори виставки? Як могли поставитися до таких подій промисловці, робітники, прості громадяни? Уявіть, що ви журналіст і готуєте репортаж із цієї виставки. Про що ви напишете?

3. Трудова еміграція

- **Працюємо в малих групах.** Складіть структурно-логічну схему, що демонструє причини та наслідки трудової еміграції.

Становлення ринкових відносин та індустріалізація суттєво вплинули на італійське суспільство. Через економічні труднощі багато селян розорявалися й змушені були шукати кращого життя в містах. Промисловість швидко розвивалася й потребувала більше робочої сили, тож почав формуватися прошарок найманих працівників. Проте умови праці були важкими, а заробітки — низькими. До того ж робочих місць не вистачало для всіх охочих. Ситуацію ускладнював природний приріст населення, спричинений демографічним вибухом. Надлишок робочої сили став однією з головних причин

масової **трудої еміграції** до США, Німеччини, Франції, Швейцарії, Бразилії та Аргентини. Загалом Італію залишили близько 7,7 млн осіб. Проте це не вирішило проблеми безробіття та бідності населення, особливо на Півдні та на острові Сицилія.

Еміграція стала для Італії справжнім викликом. Країна масово втрачала працездатне населення — тих, хто міг розвивати економіку. Проте мільйони італійців, які виїхали за кордон, надсилали гроші своїм родинам на батьківщину, що стало додатковим джерелом доходів для держави. Однак не всі мали можливість або бажання емігрувати. Злиденне становище доводило населення до відчаю: спалахували страйки робітників, селянські повстання. Влада відповідала жорсткими заходами. Символічним актом протесту проти несправедливості стало вбивство короля Умберто I в 1900 р. Його застрелив **анархіст** Гаetano Бреші — італійський емігрант, який повернувся зі США та був обурений становищем своїх співгромадян.

А-Я Словник

Трудова еміграція — від'їзд населення з районів економічного занепаду для пошуку роботи до інших територій або країн.

Анархізм — суспільно-політична течія, що заперечує необхідність державної та іншої політичної влади й пропагує необмежену свободу особистості.

4. Ліберальна «ера Джолітті»

- **Працюємо разом.** Поміркуйте, чи можливе економічне зростання без соціальної справедливості. Як це проявилось в Італії?

Буремні події в Італії змусили владу провести реформи. Ці важливі перетворення відбувалися в **1903—1915 рр.** та увійшли в історію як **Ліберальна ера**, або **«ера Джолітті»**, за прізвищем прем'єр-міністра Джованні Джолітті. Італійське суспільство вийшло на новий рівень розвитку.

Дж. Джолітті сприяв розвитку торгівлі й підприємництва, розширенню внутрішнього ринку, здійснював заходи з посилення ролі держави в економічних процесах (націоналізував залізниці, надавав державну допомогу та вигідні позики), упорядкував фінанси й борги країни.

Для зменшення соціальної напруженості Дж. Джолітті провів реформи, які розширили виборчі права (їх отримали 25 % населення). Було дозволено створення робітничих організацій і профспілок, визнано право на страйки. Нове трудове законодавство скорочувало робочий день і забороняло нічну працю жінок і підлітків.

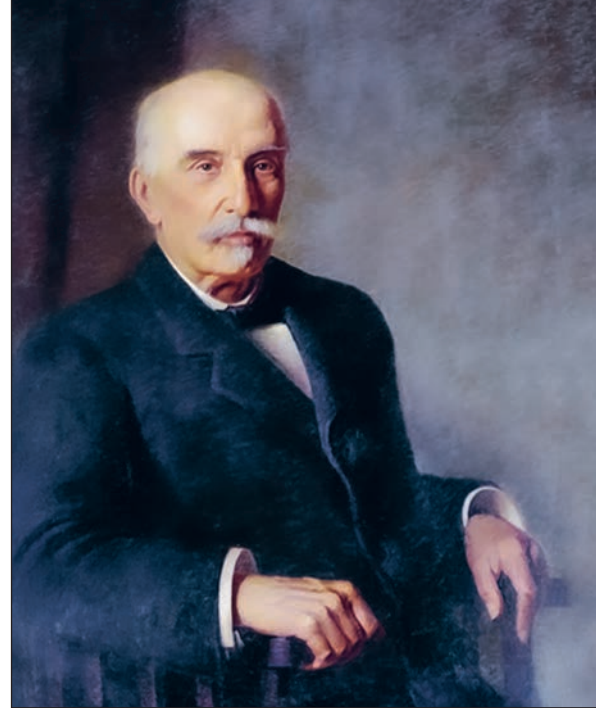
Однак політична стабільність та економічне зростання були занадто хиткими, що згодом підтвердила участь Італії в Першій світовій війні.

5. Зовнішня політика

- **Працюємо в малих групах.** Визначте та охарактеризуйте основні напрями зовнішньої політики Італії.

Прагнення Італії стати великою державою визначало курс країни на загарбання колоній. У 80-ті рр. XIX ст. основним напрямком експансії стала Північно-Східна Африка. Італійська армія захопила місто Масауа на узбережжі Червоного моря, що стало основою для здобуття першої колонії — Еритреї. Згодом Італія встановила протекторат над Сомалі, але отримала тільки частину країни (рештою заволоділи Велика Британія та Франція).

Подальші колоніальні прагнення Італії були спрямовані до Ефіопії. Під час війни в **1896 р.** поблизу міста Адуа 17-тисячна італійська армія була розгромлена 100-тисячною абіссинською (ефіопською). Цю поразку сприйняли як національну ганьбу, і прем'єр-міністр пішов у відставку. Від планів створення колоніальної імперії Італії довелося тимчасово відмовитися.

Джованні Джолітті. Художник Фаусто Вагнетті. 1928 р.

- Розробіть сценарій та запишіть коротке відео для TikTok «1 хвилина з прем'єр-міністром». Від особи Дж. Джолітті розкажіть, як змінилося життя пересічного населення завдяки його реформам.

✓ Цікаві факти

Особливістю італійської колоніальної експансії був її аграрний характер. До нових колоній переселялася значна частина селян, які освоювали нові землі. Так, лише в Лівію вирушили 200 тис. осіб. Загалом до колоній виїхало близько 900 тис. італійців.

Італійські солдати дорогою до Масауа.
80-ті рр. XIX ст.

- Відтворіть історію цієї фотографії: де вона зроблена, хто на ній зображений, які події відбулися згодом.

А-Я Словник

Іредентизм — рух за повернення земель, населених етнічною групою, до національної держави.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- зв'язок між прагненням Італії стати великою державою та зубожінням населення;
- причини масової трудової еміграції італійського населення в другій половині XIX ст.;
- зміст ліберальних реформ італійського уряду;
- колоніальні завоювання Італії від кінця XIX ст.

🎬 Навчальний фільм

Італія

rnk.com.ua/113736

У європейських справах зовнішньополітичний курс визначав укладений у 1888 р. союзницький договір із Німеччиною та Австро-Угорщиною, що був спрямований насамперед проти Франції. Суперечки із Францією виникли ще за часів Наполеона III: вона відібрала в Італії Савою та Ніццу, чинила перешкоди проникненню Італії в Африку, на Балкани та Близький Схід. Лише у війні **1911—1913 рр.** Італії вдалося відібрати в Османської імперії Лівію та острови Додеканес в Егейському морі.

Водночас Італія та Австро-Угорщина мали напружені відносини через претензії Італії на регіони Тіроль, Трентіно, Далмація та місто Трієст. Італія також прагнула підкорити Албанію.

Політика Італії, спрямована на приєднання територій, населених італійцями, але підконтрольних іноземним державам, дістала назву **іредентизм**.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Асоціації».** Правила гри. Учитель / учителька наводить імена історичних діячів, терміни й поняття з теми. Учні та учениці мають сказати, із чим або ким вони в них асоціюються та чому.
2. Яку ціну заплатила Італія за об'єднання? Опишіть наслідки об'єднання Італії.
3. Як географічні відмінності між Північчю та Півднем Італії впливали на міграційні процеси? Укажіть причини трудової еміграції з Італії.
4. Як називають період реформ, що тривав в Італії в 1903—1915 рр.? Які саме реформи були проведені?
5. Поясніть взаємозв'язок між: 1) індустріалізацією, еміграцією та зростанням протестних настроїв; 2) соціальною нерівністю, політичною напруженістю та радикальними ідеями (анархізмом).
6. Що таке іредентизм? Які території хотіла приєднати Італія?

Застосовуємо і аналізуємо

7. **Працюємо в малих групах.** Складіть у хронологічній послідовності перелік ключових подій історії Італії 1879—1914 рр. Які з них мали найбільший вплив на розвиток країни?

Мітинг безробітних у Римі.
Гравюра 1889 р.

- Чому саме Рим став місцем такого мітингу? Як економічний розвиток різних регіонів Італії впливав на рівень безробіття? Як проблема безробіття була пов'язана з процесами індустріалізації, міграції, аграрної кризи?

8. Працюємо в малих групах. Створіть інтерактивну карту Італії кінця XIX — початку XX ст. Позначте на ній основні центри промисловості, осередки страйків, напрямки та регіони трудової еміграції, колоніальні володіння. Додайте короткі коментарі та фотографії. Порівняйте розміри та розташування італійських колоній (Еритрея, Сомалі, Лівія) з колоніями інших європейських держав. Зробіть висновок.

9. Складіть схему «Особливості розвитку Італії наприкінці XIX — на початку XX ст.». Висвітліть проблеми, дії уряду та наслідки (зверніть увагу на такі сфери: економіка, суспільство, внутрішня та зовнішня політика). Зробіть висновок.

10. Працюємо в малих групах. Метод «Кола Венна». Порівняйте (визначте спільні й відмінні ознаки): 1) економічний розвиток Німеччини та Італії наприкінці XIX ст.; 2) проблему трудової еміграції в Україні та Італії наприкінці XIX — на початку XX ст.

11. Працюємо в парах. Метод «Т-таблиця». Визначте позитивні та негативні наслідки трудової еміграції для розвитку Італії. Висловіть спільну думку, чи можна вважати трудову еміграцію трагедією країни та її народу. Поясніть чому.

Оцінюємо і створюємо

12. Уявіть себе італійським емігрантом кінця XIX ст. Напишіть лист додому, в якому опишіть причини свого від'їзду та умови життя за кордоном.

13. Порівняйте колоніальну політику Італії, Великої Британії та Франції. Питання для аналізу виберіть самостійно. Результат роботи подайте у вигляді таблиці.

Працюємо з хронологією

- 1871 р.** — завершення об'єднання Італії.
- 1896 р.** — поразка Італії в колоніальній війні в Абіссинії.
- 1903—1915 рр.** — «ера Джолітті» в Італії.
- 1911—1913 рр.** — війна Італії з Османською імперією; загарбання Італією Лівії та островів Додеканес.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113128

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112908

§ 25. Сполучені Штати Америки. Країни Латинської Америки

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112909

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими для США були головні підсумки Громадянської війни та Реконструкції Півдня?
2. Які території були приєднані до США в першій половині XIX ст.?
3. Що таке «доктрина Монро»?
4. Коли більшість держав Латинської Америки позбулася колоніального панування?
5. Що таке плантаційне господарство?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- чому наприкінці XIX ст. США стали лідером світового економічного розвитку, а держави Латинської Америки перебували в економічній залежності від європейських держав;
- про розвиток США і держав Латинської Америки;
- якими були особливості зовнішньої політики США, відносини з державами Латинської Америки.

- 1. Побудуйте графік, на якому відобразить зміну частки США у світовому виробництві за періодами. Яка тенденція спостерігається? 2. Розвиток яких галузей промисловості сприяв зростанню частки виробництва США у світі? 3. Чи можна вважати, що економічна міць США прямо залежала від частки промислового виробництва?

1. Стрімке економічне зростання США

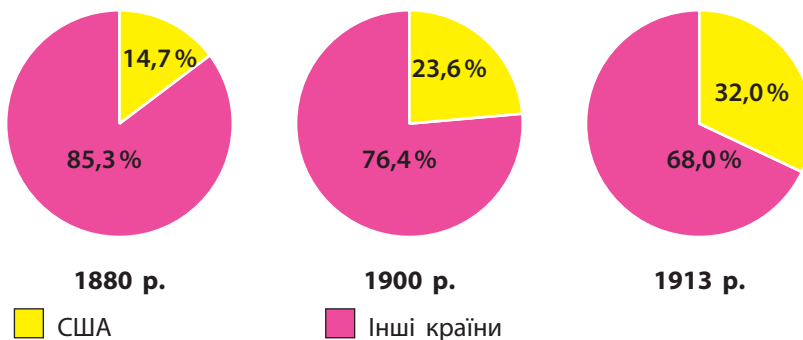
- **Працюємо разом.** Метод «Мозковий шторм». Поясніть, яку роль в економічному піднесенні США відіграли іммігранти.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. економіка США переживала бурхливе піднесення. Завдяки постійному припливу іммігрантів швидко збільшувалася кількість населення. Так, за цей час вона зросла з 39,8 млн до 96,5 млн осіб. Таке зростання мало позитивні наслідки. Основну частину переселенців становило економічно активне населення, яке мало професійну підготовку та прагнуло влаштуватися на новому місці.

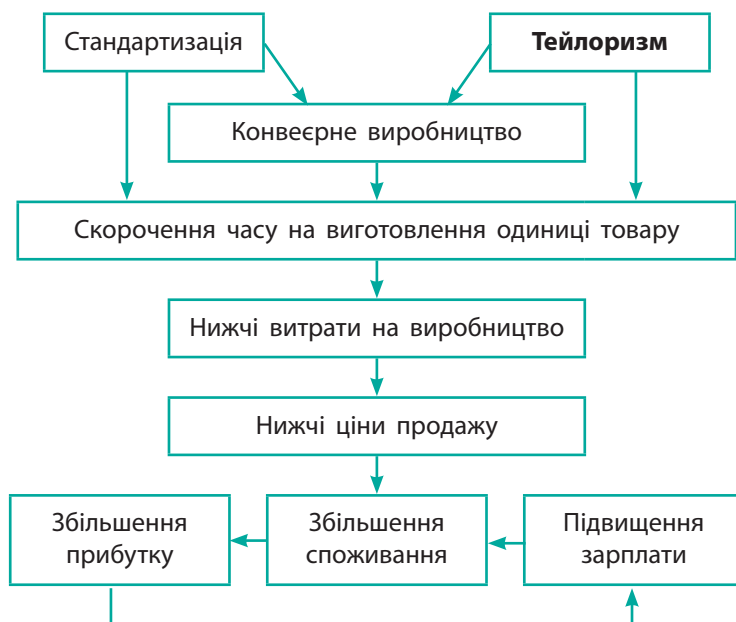
На початку XX ст. США вийшли на перше місце у світі за обсягом промислової продукції, технічним оснащенням і продуктивністю праці.

Проте стрімке зростання спричинило певні труднощі. Величезною проблемою США стала надмірна концентрація виробництва. Американська економіка опинилася в руках монополістичних об'єднань. Найбільшими були сталева корпорація Ендрю Карнегі, електротехнічний трест, бензинова корпорація Джона Рокфеллера, металургійний трест Джона Моргана. Так, в 1% власників зосередилася більша частина національних багатств держави. Монополісти розорювали дрібніші підприємства. Це підривало основи вільної конкуренції та руйнувало економіку.

ЧАСТКА США У СВІТОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

ВИРОБНИЧА МОДЕЛЬ США на початку XX ст.

2. Політичне життя та суспільні рухи в США

- **Працюємо в малих групах.** Визначте, як змінилися права різних суспільних груп у США та які форми боротьби за демократичні зміни вони використовували. Створіть інфографіку.

В останній чверті XIX ст. у США остаточно утвердилися республіка президентського типу та двопартійна система. Прихильники політики Півночі США склали основу Республіканської партії, а прихильники політики Півдня — Демократичної партії. До 80-х рр. XIX ст. при владі майже беззмінно були республіканці. Потім на десятиліття їх змінили демократи. Партії дотримувалися різних підходів у реалізації конкретних заходів, але спільно підтримували тогочасний суспільний і державний устрій США.

Швидкий економічний розвиток і поява «великих грошей» призвели до зростання корупції. Державний апарат працював неефективно. Права простих громадян постійно порушували, процвітало хабарництво. Виник масштабний суспільний рух за реформи, спрямовані на демократизацію.

Наприкінці XIX ст. серед фермерів виник масовий рух проти залізничних, промислових і торговельних монополій. Набирала ваги Популістська («народна») партія, яка виступала проти монополій. Популісти вимагали націоналізувати залізниці, телеграф і телефон, конфіскувати надлишки землі,

АЯ Словник

Тейлоризм, або наукова організація праці, — система управління виробництвом, розроблена Фредеріком Тейлором на початку XX ст. Основна мета тейлоризму — підвищити економічну ефективність, зокрема продуктивність праці, шляхом раціоналізації та стандартизації робочих процесів.

Великі монополії придушують мале підприємництво. Карикатура 1884 р.

- У якому образі представлено «Стандард Ойл»? Як художник ставився до діяльності монополій?

Цікаві факти

Першою великою корпорацією США стала «Стандард Ойл», створена в 1870 р. підприємцем Джоном Рокфеллером. Через десять років компанія вже контролювала виробництво очищеної нафти в країні. У 1882 р. корпорація була перетворена на трест, що об'єднував 14 компаній і контролював близько 30 нафтових фірм. Дж. Рокфеллер безжально розорював своїх конкурентів, використовуючи будь-які засоби.

Мангеттен (центральный район Нью-Йорка) — осередок ділової активності США. Художник Генрі Паппрілл. Гравюра 1898 р. (за малюнком Джона Гілла).

Працюємо із джерелом

Із роману «США» американського письменника Джона дос Пассоса про конвеєрне виробництво
rnk.com.ua/112910

Словник

Дискримінація — відмінність, обмеження або перевага, які порушують рівність у правах. Це означає виключення або обмеження можливостей людей певної групи порівняно з іншими.

Расова дискримінація — обмеження громадянських прав за расовою ознакою.

Сегрегація — форма дискримінації, що полягає у відокремленні певних груп за расовими, соціальними або іншими ознаками та обмеженні їхніх прав на законодавчому рівні.

Расова сегрегація — система окремого проживання та розвитку білого й темношкірого населення.

► Чому саме Мангеттен став одним із центрів економіки США у цей час? Чому цей район мав висотну забудову?

збільшити податки з багатого населення. На базі цієї партії згодом сформувався рух прогресистів за демократизацію виборчої системи, зниження податків, установлення урядового контролю над трестами. Деякі прогресисти вимагали впровадження в США системи соціального страхування на зразок європейської та 8-годинного робочого дня. Лідером прогресистів був губернатор штату Вісконсин Роберт Лафоллет, якого згодом обрали сенатором. У своєму штаті він провів демократичну податкову реформу, установив контроль над міським транспортом і залізницями.

Активно діяла Антиімперіалістична ліга, що налічувала майже 1 млн осіб. Вона організовувала мітинги протесту проти колоніальної політики.

Колишні конфедерати, які згуртувалися навколо Демократичної партії, зберегли владу на Півдні США. Їм вдалося прийняти низку законів, які обмежували громадянські права афроамериканського населення. Так, на виборців-афроамериканців наклали спеціальний податок. Поступово на Півдні США поширилася **расова дискримінація**. У 1881 р. в штаті Теннессі був прийнятий закон про **сегрегацію** афроамериканців у користуванні міським і залізничним транспортом. Так само в багатьох

південних штатах були прийняті нові, расистські за характером закони, що поступово позбавили афроамериканців багатьох прав. Для них виділили окремі школи, транспорт, райони тощо, а інші були призначені тільки для білого населення. Обурені афроамериканці розпочали боротьбу за свої права. Особливої організованості вона набула з початку XX ст.

Скрутним було становище й корінного населення — індіанців. За законами США індіанці не були громадянами цієї країни та не мали жодних прав. Під час колонізації багато племен індіанців були переселені з традиційних місць перебування до спеціальних поселень у США й Канаді. Масове освоєння Заходу наприкінці XIX ст. призвело до нових конфліктів з індіанцями, оскільки раніше американський уряд обіцяв залишити ці землі за ними. Лише в 1887 р. конгрес прийняв новий закон, за яким індіанці могли стати фермерами та отримати від уряду ділянки землі й громадянство США.

У цей час був поширений рух за надання жінкам виборчого права — суфражизм.

Найбільш організованим був робітничий рух. На відміну від європейських країн, він переважно мав на меті вирішити економічні питання (покращення умов та оплати праці). Робітники віддавали перевагу профспілковому руху. Найбільшою була профспілкова організація Американська федерація праці (АФП) на чолі із Семюелом Гомперсом. Він вважав, що профспілки мають зосереджуватися не на політиці або протестах, а на співпраці з підприємцями для організації виробництва та захисту економічних інтересів робітництва.

Завдяки наполегливій боротьбі лише за перше десятиліття XX ст. середня платня найманих працівників у США збільшилася на чверть. Вона навіть перевищила заробіток висококваліфікованих європейських працівників. До країни ринув новий потік іммігрантів. Під тиском широких суспільних рухів лідери республіканців і демократів усвідомили необхідність змін у країні.

Наприкінці XIX ст. у США були започатковані реформи, що поступово демократизували життя в країні. Настала так звана «прогресивна ера». Першим вагомим кроком стала боротьба із засиллям монополій. У 1890 р. конгрес США прийняв **антитрестівський закон**, який запропонував сенатор Джон Шерман. Цей закон передбачав покарання за

❗ Зверніть увагу

Від кінця XIX ст. демократичні журналісти й письменники викривали численні факти хабарництва урядовців, фінансового шахрайства, експлуатації праці жінок, дітей. Фактично преса в країні перетворилася на «четверту владу», оскільки могла впливати на політичне життя та формувати суспільну думку з певного питання.

Карикатура на створення власного бізнесу. Написи на цеглинах: «втрачені надії», «зіпсований характер», «загублене щастя», «зіпсована репутація», «втрачена гідність», «зганьблене ім'я», «зруйновані життя». Напис на пакунку в чоловіка, що підіймається драбиною: «ліцензія». 1896 р.

- Охарактеризуйте шлях, який треба було подолати підприємцям, що наважувалися протистояти великим монополіям. Яку роль у цьому відігравала держава?

Мітинг у Геймаркет-сквер. Гравюра 1886 р.

Страйк залізничників у США. 1886 р.

- Поміркуйте, якими були причини страйку залізничників. Які вимоги вони висували? Висловіть припущення, чим закінчився страйк.

АЯ Словник

Державне регулювання економіки — активне втручання держави в економічні відносини для забезпечення розвитку господарства.

🎬 Навчальний фільм

Сполучені Штати Америки.
Країни Латинської Америки

rnk.com.ua/113972

❑ Цікаві факти

1 травня 1886 р. робітники США розпочали загальний страйк, вимагаючи встановлення 8-годинного робочого дня. 3 травня в Чикаго поліція відкрила вогонь, щоб розігнати натовп, унаслідок чого загинули шестеро робітників. Це спричинило ще більше обурення в суспільстві. Наступного дня робітники зібралися в Геймаркет-сквер на мітинг протесту проти дій поліції. Під час демонстрації хтось кинув у правоохоронців бомбу, й один офіцер загинув. У відповідь поліція почала стріляти. Керівників страйку заарештували, звинувативши в організації терористичного акту. На суді це доведено не було, але присяжні визнали робітників винними. Чотирьох керівників мітингу засудили до смертної кари. Відтоді робітники США, а згодом й інших країн на згадку про цю трагедію почали відзначати 1 травня як Міжнародний день праці.

змову в установленні єдиних цін. Таким чином, свобода й демократія в країні пов'язувалися зі збереженням конкуренції в економіці США.

3. «Справедливий курс» Т. Рузвельта

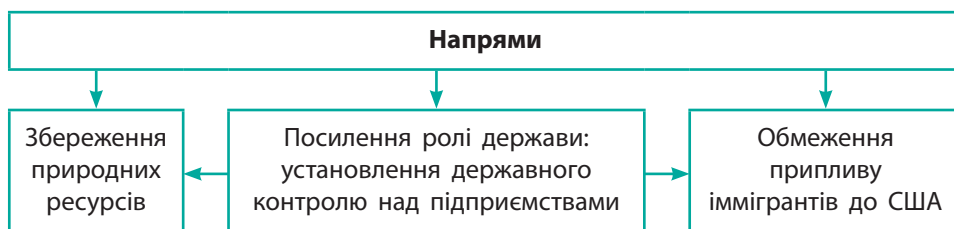
- **Працюємо разом.** Метод «Кластери». Наведіть приклади реформ, що розкривають сутність основних напрямів внутрішньої політики Т. Рузвельта.

Прихильником прогресистів оголосив себе президент Теодор Рузвельт. Прийшовши до влади в 1901 р., він розпочав активну реформаторську діяльність.

Основна ідея Т. Рузвельта полягала в **державному регулюванні економіки**. Він був переконаний, що держава всупереч ліберальним принципам має контролювати розвиток економічних і трудових відносин. Тобто вона зобов'язана наглядати за діяльністю трестів та обмежити монополії, які перешкоджають конкуренції та вільній торгівлі. Президент вважав за необхідне втручатися у відносини між робітниками та власниками підприємств, щоб уникнути соціальних виступів. У посланні конгресу 1902 р. Т. Рузвельт заявив про готовність уряду бути проміжною ланкою між робітниками й підприємцями, проводити **«справедливий курс»** у робітничому питанні. Першим прогресистським заходом Т. Рузвельта був суд 1901 р. проти залізничної компанії Дж. Моргана, яку звинуватили в монополії. Після цього відбулося ще 25 таких судових процесів.

У 1906 р. Т. Рузвельт прийняв закон, який дозволяв уряду встановлювати ціни на залізничні перевезення. Одночасно з'явилися два закони про державний контроль над виготовленням ліків,

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА Т. РУЗВЕЛЬТА

харчових продуктів, а також про контроль за умовами праці. Уряд Т. Рузвельта не раз втручався в страйки на користь робітництва.

На виборах 1908 р. президентом США було обрано кандидата від республіканців Вільяма Тафта. Він продовжив реформи, спрямовані на збільшення контролю держави над монополіями.

4. «Нова свобода» В. Вільсона

► **Працюємо в парях.** Які основні цілі ставила перед собою політика «Нової свободи»? Наскільки реформи В. Вільсона дійсно захищали інтереси простих громадян, а не лише середній клас? Обговоріть і висловіть спільну думку.

Напередодні виборів 1912 р. стався розкол серед колишніх прихильників Республіканської партії, що значно послабило їхні позиції. Через це перемогу здобув кандидат від Демократичної партії Вудро Вільсон, який залишався при владі до 1920 р. Він провів низку законів ліберального характеру, що дістали назву **«Нова свобода»**. Було встановлено високий податок на прибутки та змінено порядок виборів до Сенату. Якщо раніше сенаторів призначали законодавчі збори штатів, то тепер їх почали обирати шляхом народного голосування.

Важливим внутрішньополітичним заходом В. Вільсона було фактичне впровадження державної

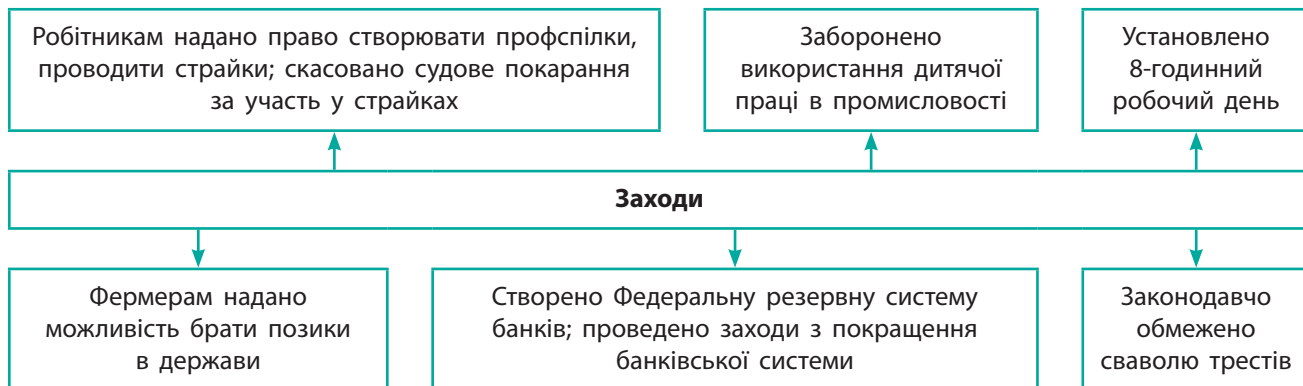
Теодор Рузвельт.
1904 р.

Цікаві факти

Одним із напрямів діяльності уряду Т. Рузвельта, що приніс йому популярність, була охорона природи. На той час у США почали усвідомлювати, що природні багатства Америки не безмежні, а хижацьке вирубування лісів, забруднення землі й річок відходами промисловості загрожують людству великим лихом. З ініціативи Т. Рузвельта було майже в п'ять разів збільшено розміри земель із природоохоронним статусом. Спеціальні урядові комісії мали стежити за чистотою річок, дбати про насадження нових лісів тощо.

► У додаткових джерелах знайдіть інформацію про зміст екологічних проблем США на межі XIX—XX ст. Яких заходів ужив уряд для їх вирішення? Які ще заходи ви б запропонували?

ПРЕЗИДЕНТСТВО В. ВІЛЬСОНА

Вудро Вільсон. Художник Френк Грем Кутс. 1913 р.

- Опрацюйте додаткові джерела та створіть уявний запис зі щоденника В. Вільсона. У ньому від імені політика опишіть ключові події його діяльності або головні ідеї.

Американські війська висаджуються на Кубі. 1898 р.

- Погляньте на подію з різних боків. Опишіть висадку американських військ очима американського солдата, іспанського офіцера та жителя Куби. Чи сприйняли вони її однаково? Чому?

загальнонаціональної банківської системи. Поряд із приватними банками створювали банки, що перебували під контролем уряду. Їм передавали головні банківські функції, у тому числі випуск паперових грошей. Вийшов закон про притягнення до суду осіб і власників підприємств за нечесні методи конкуренції.

5. Зовнішня політика США

- **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». Чому США тривалий час дотримувалися політики ізоляціонізму та прагнули триматися осторонь європейських справ?

Для зовнішньої політики США цього періоду були характерні два напрями — **експансіонізм** та **ізоляціонізм**.

Прибічники експансіонізму заявляли, що США мають втрутитися в боротьбу за панування на морі. Головним ідеологом цього напрямку став морський офіцер та історик Альфред Мехен. На його думку, забезпечити США перемогу в боротьбі з іншими націями було можливо тільки шляхом створення сильного військово-морського флоту, будівництва нових баз, захоплення колоній, завоювання віддалених земель.

Від кінця XIX ст. США активно втілювали в життя ці ідеї. У **1898 р.** США розв'язали війну проти Іспанії, яка придушувала антиколоніальне повстання на Кубі. Приводом до війни став вибух на американському крейсері «Мен» у порту Гавани. Флот США розгромив іспанські кораблі поблизу Куби та Філіппін. Іспанія була змушена погодитися на укладення миру. За угодою Кубу оголосили незалежною державою. США отримали острів Пуерто-Рико в Карибському морі, а в Тихому океані — Філіппіни, острів Гуам, згодом — Самоа та Гаваї.

Президент Т. Рузвельт продовжив заходи експансіонізму, що відомі як **«політика великого дрючка»**. Її практичним втіленням стали дії щодо Куби й Колумбії.

У 1902 р. американський уряд поширив на Кубі поправку до Конституції, за якою їй заборонялося укладати договори з іншими державами без згоди США. Тим часом на острові можна було створювати американські бази та тримати там війська.

У 1903 р. США запропонували Колумбії проект будівництва каналу через Панамський перешийок, але вона його відхилила. Тоді США організували повстання та повалили владу в Колумбії. За під-

тримки американського флоту повстанці проголосили створення республіки Панама. Влада нової держави уклала угоду зі США, і під контролем американських військ було побудовано канал завдовжки 81 км. «Політика великого дрючка» викликала невдоволення в країнах Латинської Америки.

Президент США В. Тафт запропонував «дипломатію долара» — замасковану політику здійснення економічної експансії. Надалі вона тісно перепліталася з «політикою великого дрючка».

6. Країни Латинської Америки в другій половині XIX — на початку XX ст.

- **Працюємо в малих групах.** Розкрийте головні виклики на шляху розвитку країн Латинської Америки після здобуття ними незалежності. Створіть ментальну карту.

Країни Латинської Америки здобули незалежність у першій чверті XIX ст. в результаті збройної національно-визвольної боротьби проти Іспанії. На кінець століття Іспанія зберегла владу лише над Кубою та Пуерто-Рико, також незначні володіння мали Велика Британія, Франція та Нідерланди.

У незалежних державах Латинської Америки склалися своєрідні політичні та економічні відносини, значною мірою успадковані від колоніального минулого. Панівне становище посіли різні угруповання великих землевласників — латифундистів, нащадків іспанських і португальських дворян-колонізаторів, які використовували працю безземельних селян (переважно індіанців) та рабів (афроамериканців). Рабство в деяких країнах Латинської Америки, зокрема в Бразилії, збереглося до кінця XIX ст.

Майже всі латиноамериканські країни одразу були проголошені республіками. Бразилія стала республікою лише в 1889 р. Влада в цих державах переважно належала вождям (каудильйо), які спиралися на армію та латифундистів. При цьому в країнах формально діяли конституції, представницькі органи (парламенти), відбувалася імітація виборів. Таке становище зумовлювало слабкість державної влади. Як наслідок у Латинській Америці відбувалися численні військові перевороти, громадянські війни, встановлення особистих диктатур.

Популярною серед народів Латинської Америки залишалася ідея про єдину державу, яка б охоплювала всі країни регіону. Адже населення говорило на

Будівництво Панамського каналу.
Початок XX ст.

- Чи можна будівництво Панамського каналу вважати справедливим партнерством між США та Панамою? Чому?

Карикатура на «політику великого дрючка». Художник Вільям Аллен Роджерс. 1904 р.

- Яку ідею автор прагнув донести через образ «великого дрючка»? Ви вважаєте дії США миротворчими, захисними чи колоніальними? Власну думку обґрунтуйте.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112938

Проголошення скасування рабства у французьких колоніях 27 квітня 1848 р. Художник Франсуа Огюст Біар. 1849 р.

► Як художник зобразив реакцію рабів і вільних громадян?

Збирання бананів у Коста-Риці. Кінець XIX — початок XX ст.

❑ Цікаві факти

Серед американських монополій, що діяли в Латинській Америці, найбільш сумнівну репутацію мала «Юнайтед Фрут Компані». Заснована в 1899 р. шляхом злиття кількох компаній, корпорація швидко запанувала на ринку тропічних фруктів, особливо бананів, у Центральній Америці та на Карибських островах. Її діяльність мала величезний економічний і політичний вплив на регіон, що спричинило появу назви **«бананові республіки»**. Компанія була також відома експлуатацією робітників, що часто призводило до страйків і конфліктів.

А:Я Словник

«Бананова республіка» — термін, яким позначають політично нестабільну та економічно слаборозвинену країну, залежну від іноземного капіталу, з високим рівнем корупції та соціальної нерівності. Ця назва має напівжартівливий або принизливий відтінок і походить із часів, коли низка країн Центральної Америки залежали від експорту бананів, а їхню політику фактично контролювали іноземні корпорації. Автором терміна вважають американського письменника О. Генрі, який уперше вжив його в 1904 р. в повісті «Королі й капуста».

схожих мовах, його об'єднувала одна релігія — католицизм. Церква мала великий вплив. Проте цього не сталося, оскільки місцеві еліти воліли бути правителями власних держав. Спалахнули війни, які призвели до розпаду створених держав. Проте кордони, встановлені між новими державами, були здебільшого штучними, що призвело до нових конфліктів.

Панування латифундистів визначало переважно **аграрний характер розвитку**, а відтак і залежність від промислово розвинених країн — спочатку Великої Британії та США, а згодом США й Німеччини. Вони забезпечували країни Латинської Америки промисловими товарами, капіталами та були основними ринками збуту їхньої продукції.

Із часом США почали розглядати Латинську Америку як природне продовження американського ринку. Становище США особливо зміцніло після втрати Іспанією останніх володінь у регіоні — Куби й Пуерто-Рико, а також будівництва Панамського каналу. Наприкінці XIX — на початку XX ст. США не раз використовували збройні сили для просування своїх інтересів у Латинській Америці.

Сільське господарство країн було монокультурним, тобто спеціалізувалося на вирощуванні якоїсь однієї рослини. В Аргентині переважало виробництво м'яса й зерна, у Бразилії та Колумбії — кави, на Кубі — цукру та тютюну, у центральноамериканських країнах — тропічних фруктів.

Проте від кінця XIX ст. ситуація почала змінюватися. У країнах Латинської Америки розвивалася власна промисловість, виник національний капітал. Інтереси робітництва суперечили інтересам латифундистів. До країн посилювався потік емігрантів

Перші українці — емігранти здебільшого зі Східної Галичини — почали прибувати до Аргентини наприкінці XIX ст. Вони оселялися переважно на півночі. Попри складні умови життя українці швидко засновували церкви, школи, культурно-просвітницькі організації. В Аргентині й зараз проживає багато вихідців з України.

- 1. Знайдіть у додаткових джерелах інформацію про кількість сучасної української діаспори в країнах Латинської Америки та складіть кругову діаграму.
2. Яку роль у національній ідентичності української діаспори відіграє збереження української мови, культури та традицій?

Панчо Вілья та Еміліано Сапата в оточенні прихильників. 1914 р.

із Європи. Деякі держави (зокрема Чилі, Аргентина) за рівнем життя не поступалися провідним європейським державам. А значний експорт селітри, гуано, продовольства, міді, олова, деревини з регіону залучив Латинську Америку до світової торгівлі.

Ширилися демократичні рухи. Зростало невдоволення людей через втручання США у справи їхніх країн.

Яскравим прикладом боротьби проти диктаторських режимів, засилля латифун-

дистів та іноземного капіталу стала **революція в Мексиці 1910—1917 рр.** Основною рушійною силою стали селянські повстанські армії на чолі з народними вождями Панчо Вілья та Еміліано Сапатою. Наслідком революції стало прийняття найдемократичнішої на той час у світі Конституції, що гарантувала й соціальні права громадянам. Мексика домоглася обмеження впливу латифундистів (здійснення аграрної реформи) та зменшення частки іноземного капіталу.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Знайдіть на карті».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються у три команди. Перша команда готує перелік із 12 географічних об'єктів, які пов'язані з певними історичними подіями (тут: провідні економічні центри, зовнішньополітичні акції США). Вона має називати ці об'єкти, але не прямо, а лише їхні ознаки. Друга команда визначає, про який об'єкт ідеться, і показує його на карті. Третя команда (експертів) контролює коректність завдань і правильність їх виконання.
2. Якими були головні чинники швидкого економічного розвитку США наприкінці XIX — на початку XX ст.?
3. Назвіть партії, що становили основу двопартійної системи в США. Чому наприкінці XIX — на початку XX ст. з'явилися спроби створити третю політичну силу?

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

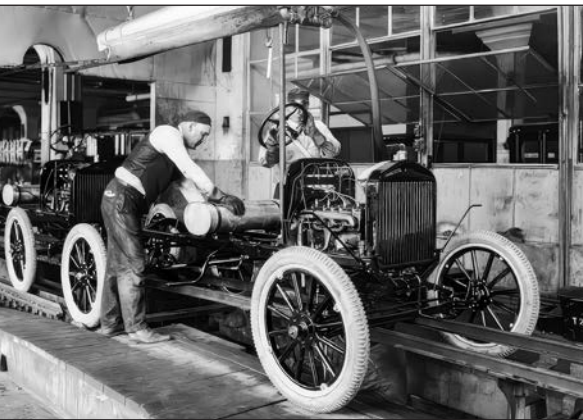
- США як провідну індустріальну державу світу;
- активну зовнішню політику США, відносини з державами Латинської Америки;
- зміст внутрішньої політики США наприкінці XIX — на початку XX ст.;
- реформаторську діяльність президентів США Т. Рузвельта, В. Тафта та В. Вільсона;
- поєднання політичного суверенітету та економічної залежності як особливості розвитку країн Латинської Америки до кінця XIX ст.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113129

Працюємо з хронологією

- 1 травня 1886 р.** — загальний страйк робітництва в Чикаго.
- 1890 р.** — прийняття антитрестівського закону Дж. Шермана в США.
- 1890—1920 рр.** — «прогресивна ера» в США.
- 1898 р.** — війна між США та Іспанією.

Конвеєр на заводі Г. Форда.
Початок XX ст.

Цікаві факти

У 1908 р. підприємець Генрі Форд дійшов висновку, що продати десять недорогих автомобілів десятьом покупцям простіше, ніж один дорогий — одному багатому клієнту. Проте для цього необхідно модернізувати виробництво. Низьку собівартість і масовість міг забезпечити конвеєр, який до цього використовували лише на бойні Чикаго для обробки туш. У 1913 р. почалося конвеєрне складання автомобілів Ford-T.

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112911

- Визначте причини боротьби з монополіями в США. Що встановлював закон Дж. Шермана? Чому боротьба з монополіями не передбачала їхньої ліквідації?
- Що таке «політика великого дрючка» і «дипломатія долара»?
- Поясніть сутність і мету режиму сегрегації в південних штатах США.

Застосовуємо і аналізуємо

- Покажіть на карті атласу території, які здобули США після 1898 р., Панамський канал, країни Центральної Америки, де США застосовували силу. Поясніть, як географічне розташування вплинуло на зростання міжнародного впливу США.
- Працюємо в парах.** Метод Кіплінга (5W1H). Сформулюйте шість запитань із теми «Расова сегрегація» та дайте відповіді на них.
- Працюємо в парах.** Метод «SWOT-аналіз». Визначте сильні й слабкі сторони, можливості та загрози «справедливого курсу» Т. Рузвельта та «Нової свободи» В. Вільсона.
- Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Визначте спільні й відмінні ознаки колоніальної політики країн Європи та США.

Оцінюємо і створюємо

- Працюємо в малих групах.** Дослідіть життєвий шлях Теодора Рузвельта, Вільяма Тафта або Альфреда Мехена (на вибір). Результат роботи подайте у вигляді уявної пресконференції із цим історичним діячем.
- Працюємо в малих групах.** Створіть віртуальну виставку карикатур на суфражизм і мінігід для глядачів. Дайте відповідь на запитання: карикатура на суфражисток є формою критики, висміюванням чи інструментом боротьби за права. У чому полягає значення руху за права жінок?
- Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Чи можна вважати політику США кінця XIX — початку XX ст. імперіалістичною?
- Працюємо разом.** Метод «Шість капелюхів». Висловіть свою думку, зовнішня політика США на межі XIX—XX ст. — це утвердження чи заперечення демократичних цінностей.

§ 26. Російська імперія та Австро-Угорщина наприкінці XIX — на початку XX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112912

1. Російська імперія на межі XIX—XX ст.

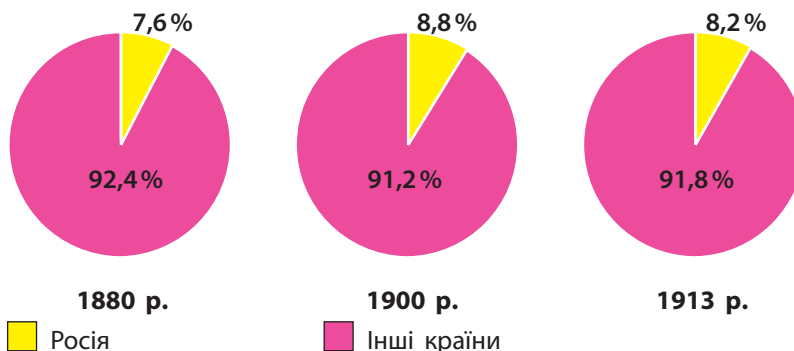
- **Працюємо в малих групах.** Створіть інфографіку, яка демонструє розвиток економіки Російської імперії в другій половині XIX — на початку XX ст.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. Російська імперія переживала складний період політичних і соціально-економічних змін. На тлі наростання промислового розвитку ширився революційний рух, посилювалися національні суперечності.

Промисловий переворот у Російській імперії завершився лише в 90-х рр. XIX ст. Перехід на машинне виробництво відбувався одночасно з індустріалізацією, що зумовило високу концентрацію виробництва та швидкі темпи розвитку. На 5 % підприємств працювала понад половина робітництва. Початковий етап індустріалізації супроводжувався активним втручанням держави в економіку. Це проявлялося у фінансуванні залізничного будівництва, галузей важкої промисловості, особливо металургії та машинобудування.

Проте розвиток промисловості був нерівномірним у різних частинах імперії. Найшвидше розвивалися Україна (Донбас, Південь), Санкт-Петербург, Москва, Польща, Балтія; дещо повільніше — промисловість Уралу.

ЧАСТКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У СВІТОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які війни вела Росія в другій половині XIX ст.?
2. Чому було вбито російського імператора Олександра II?
3. Чи могла бути стабільною Австро-Угорщина, якщо німці й угорці становили менш ніж половину населення?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про революцію в Російській імперії та її наслідки;
- про розвиток Австро-Угорщини;
- якими були напрями зовнішньополітичної експансії Росії та Австро-Угорщини.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112913

- Порівняйте частку виробництва Російської імперії з показниками Великої Британії, США, Німеччини. Зробіть висновок, чи можна вважати Російську імперію середньорозвиненою країною. Доведіть свою думку конкретними цифрами.

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ на межі XIX—XX ст.

► Як були взаємопов'язані зазначені процеси? Складіть логічні ланцюжки, що демонструють цей взаємозв'язок.

Група учасників будівництва залізниці. Фотограф Сергій Прокудін-Горський. 1915 р.

Видобуток нафти в Баку на Каспійському морі. Фотограф Дмитро Єрмаков. 1890 р.

У 1866—1903 рр. кількість підприємств збільшилася з 3 тис. до 9 тис. Виплавка чавуну зросла майже в 10 разів, а видобуток вугілля — більш ніж у 6 разів. Великого розмаху набуло залізничне будівництво. Наприкінці XIX ст. довжина залізничної мережі зросла до 52 тис. км (у 1861 р. було 1488 км).

На економічний розвиток Росії негативно вплинула світова економічна криза. Різко скоротився приплив іноземних інвестицій. Нестача капіталів призвела до появи в Росії монополій («Продамет», «Продвагон», «Продпаровоз» та інші). Не минуло й десяти років, як кількість підприємств скоротилася на чверть, а виробництво подвоїлося. Єдиною повністю монополізованою галуззю став нафтовидобуток.

Криза показала іншу особливість промислового розвитку Російської імперії — збіг у часі процесів індустріалізації та монополізації, періодів розквіту та обмеження вільної конкуренції.

Значну частину російської промисловості становило кустарне виробництво, у якому було зайнято майже 4 млн осіб. Тобто багато товарів виготовляли в маленьких майстернях і вдома, а не на заводах. Промисловий пролетаріат налічував близько 3 млн осіб, із яких лише 10% були постійними робітни-

ками. Росія стояла на початковому етапі формування індустріального суспільства.

Від 80-х рр. XIX ст. в Російську імперію активно проникав іноземний капітал. Підприємці з інших країн були націлені на найприбутковіші галузі промисловості — нафтову, кам'яновугільну, металургійну, машинобудівну. Вони засновували промислові компанії, скуповували акції підприємств. Цей процес посилювався на початку XX ст. Багатство сировинних ресурсів і дешева робоча сила забезпечували високі прибутки. Загалом іноземним власникам належали третина капіталу промислових компаній і майже половина капіталу десяти великих банків. Зовнішній борг Росії напередодні війни зріс настільки, що навіть перевищив річний державний бюджет.

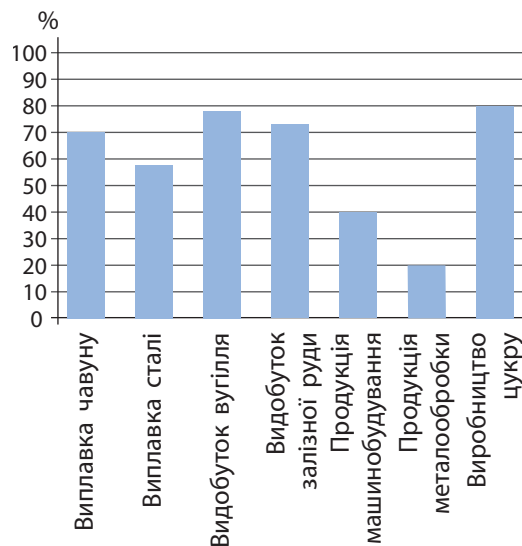
2. Робітничий рух. Поширення марксизму

- **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». Чим робітничий рух у Російській імперії відрізнявся від загальноєвропейського?

В умовах швидкого економічного піднесення виникла потреба в захисті прав робітництва. Найпоширенішою формою боротьби був страйк. У 1897 р. робітники домоглися прийняття фабричного (трудового) законодавства. У цей час виникли перші робітничі організації в Одесі, Санкт-Петербурзі та інших містах.

На початку XX ст. робітничий рух вступив у нову фазу — боротьбу за політичні права. Влітку 1903 р. весь південь Російської імперії охопив політичний страйк, у якому взяли участь 200 тис. осіб.

Криза народництва, розгортання робітничого руху призвели до поширення соціалістичних ідей, зокрема ідеології марксизму. Із 80-х рр. XIX ст. в Росії виникали марксистські гуртки, які в 1898 р. об'єдналися в Російську соціал-демократичну робітничу партію (РСДРП). Однак влада одразу ліквідувала партію. На початку XX ст. завдяки діяльності В. Ульянова (Леніна) та Ю. Мартова РСДРП відродили. У 1903 р. відбувся II з'їзд РСДРП. Дискусії на ньому виявили принципові розбіжності щодо питань організаційної побудови партії та можливості здійснення соціалістичної революції в Росії. Із часом у партії виник розкол, і постали дві окремі політичні сили — РСДРП (більшовики) і РСДРП (меншовики).

Частка виробництва Наддніпрянської України в загальноімперському (1913 р.).

Навчальний фільм

Російська імперія та Австро-Угорщина наприкінці XIX — на початку XX ст.
rnk.com.ua/113973

Цікаві факти

В. Ленін наполягав на створенні партії «нового типу» із «залізною» дисципліною, яка складалась із «професійних революціонерів». Також він говорив про можливість здійснити соціалістичну революцію в Росії. Згодом його прихильників почали називати більшовиками. На протигагу їм меншовики виступали за парламентські форми боротьби, а не збройне повстання. Вони вважали, що провідною силою революції має бути ліберальна буржуазія, а не пролетаріат. Меншовики доводили несвоєчасність соціалістичної революції та неможливість побудови соціалізму в Росії.

- У чому полягала принципова різниця в поглядах більшовиків і меншовиків щодо можливості здійснення соціалістичної революції?

Святкування на Ходинському полі. 30 травня 1896 р.
Фотограф Франтішек Кратки.

✓ Цікаві факти

Останній російський імператор Микола II увійшов в історію з прізвиськом «Кривавий». Це було пов'язано з подіями на Ходинському полі в Москві 30 травня 1896 р., де відбувалося святкування його коронації. Під час роздавання подарунків від імператора виникла тиснява, у якій загинуло близько 1400 осіб, а понад 700 дістали серйозні травми. Попри трагедію Микола II не скасував урочистостей, що спричинило обурення народу.

3. Революція 1905—1907 рр. у Російській імперії

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Квітка лотоса». Складіть таблицю «Революція 1905—1907 рр. у Російській імперії». Складовими частинами центральної теми визначте причини, привід, хронологію подій, засоби боротьби, результати, наслідки.

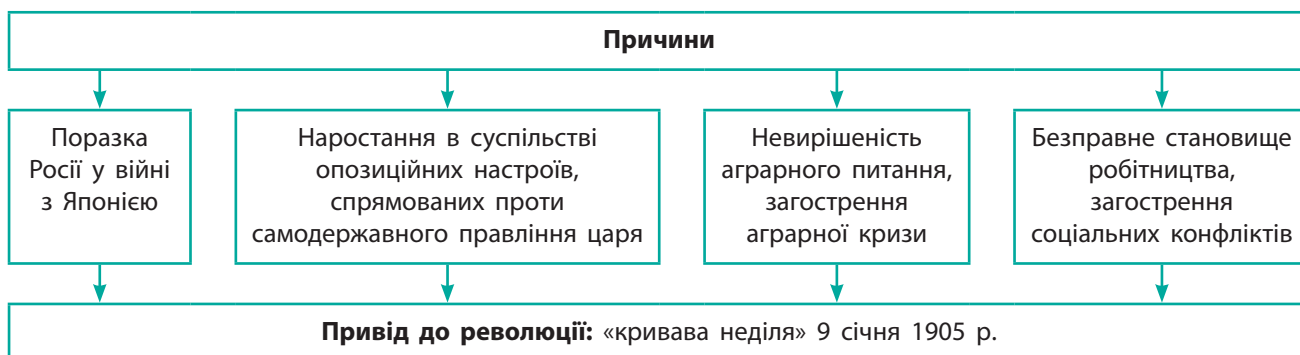
Затяжна економічна криза та поразка в російсько-японській війні підірвали авторитет царської влади. Невирішеність аграрного питання, жахливі умови праці більшості робітництва, відсутність демократичних свобод, прагнення підприємницьких кіл долучитися до участі в управлінні державою, а також національне гноблення неросійських народів створювали підґрунтя для стихійного вибуху невдоволення.

Приводом до революції став розстріл 9 січня 1905 р. демонстрації жителів Санкт-Петербурга, які намагалися переда-

ти царю петицію з вимогами. У результаті близько 200 осіб було вбито й 800 осіб поранено. Цей день увійшов в історію як «кривава неділя», що знищила віру в «доброго» царя. У всій імперії спалахнули протести, що переросли в революцію. Революційних перетворень прагнули всі верстви суспільства. Проте кожна з них ставила перед собою власні цілі.

Спочатку основною формою протесту були страйки під гаслом «Геть самодержавство!». Революційна боротьба призвела до появи органів влади революції — рад робітничих депутатів. Згодом до виступів

РЕВОЛЮЦІЯ 1905—1907 рр. У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

долучилося селянство. Потім похитнулася остання опора царської влади — армія. Перший виступ військових стався на панцернику «Князь Потьомкін-Таврійський».

Микола II погодився на поступки. **17 жовтня 1905 р.** він підписав Маніфест, який дарував народу громадянські свободи — недоторканність особи, свободу совісті, друку, зборів, союзів. Проголошувалося скликання Державної думи (парламенту).

Однак замість очікуваного примирення Маніфест спричинив ще більший розкол суспільства. Інтелігенція, студентство й робітництво святкували перемогу та омріяну свободу. На противагу їм монархісти виступали за необмежену владу імператора. Різко посилювався також селянський рух. Протистояння дійшло до відкритих вуличних зіткнень і сплеску антисемітизму. Відбулося 690 погромів, жертвами яких стали сотні осіб. Наймасштабніший єврейський погром стався в жовтні 1905 р. в Одесі (загинуло понад 400 осіб).

Важливою подією революції стало збройне повстання в Москві, що розпочалося 7 грудня 1905 р. Його організували більшовики та інші радикальні сили. Проте вже за тиждень повстання було жорстоко придушене. Схожі виступи відбулися також у Катеринославі (зараз Дніпро), Харкові, Новоросійську та містах Донбасу, але й там вони зазнали поразки. Після цього царський уряд посилював репресії: обмежив свободу слова та провів масові арешти.

Тим часом у Росії розпочалися вибори до Державної думи. Право голосу здобули 25 млн підданих імперії. Державна дума мала право законодавчої ініціативи та затвердження бюджету, але зі значною кількістю застережень.

I Державна дума зібралась у квітні 1906 р. Проте вона виявилася неспроможною виконувати нагальні завдання. 9 липня 1906 р. цар розпустив її та призначив нові вибори. Невдовзі було сформовано новий уряд на чолі з Петром Столипіним.

II Державна дума, що працювала з лютого до червня 1907 р., теж не влаштувала царя. Формальним приводом для її розпуску стала сфабрикована справа проти 55 депутатів — соціал-демократів. **3 червня 1907 р.** їх заарештували, звинувативши в підготовці державного перевороту. Цар оголосив про зміни у виборчому законі. Цей день вважають завершенням революції в Росії (Третєочервневий переворот).

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112914

Зверніть увагу

Причини поразки революції в Росії полягали у відсутності єдності, недостатній організованості демократичних сил. Не було активної підтримки революційних сил армією, а царська влада отримувала з-за кордону зброю та фінансову допомогу. Поразка революції довела опозиції необхідність об'єднання всіх сил для подальшої боротьби проти царизму. Для влади стала очевидною необхідність проведення економічних і політичних реформ.

Петро Столипін. Початок XX ст.

- **Працюємо разом.** Метод «Дебати».
П. Столипін був символом авторитарної модернізації чи демократичних перетворень?

Поселенці Приморської області,
висаджені з пароплава на берег.
Початок XX ст.

- 1. Які труднощі могли очікувати на людей після прибуття на нові землі? Чому уряд стимулював переселення саме до малозаселених регіонів Російської імперії? 2. Які елементи реформи П. Столипіна (крім переселення) ви б пов'язали із цією фотографією? Як вони доповнюють одне одного? 3. Висловіть думку, яким було життя цих людей до, під час і після переїзду.

4. Політична реакція. Реформи П. Столипіна

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Мозковий шторм». Чому попри активну переселенську політику та економічну підтримку селянства реформа не дала очікуваного результату в усій імперії?

Для вас,
допитливі
rnk.com.ua/
112915

Після виборів до III Державної думи більшість депутатських місць посіли поміщики й промисловці. Проте жодна політична партія не отримала абсолютної більшості. Політичний режим у Росії в 1907—1917 рр. назвали Третьочервневою монархією, яка спиралася лише на армію та поліцію.

Царизм широко застосовував силу для придушення виступів. Однак влада розуміла, що самими лише репресіями запобігти революції неможливо. Слід було створити соціальну опору монархії. Для цього глава уряду П. Столипін запропонував провести аграрну реформу.

Уряд вдався до руйнування селянської громади. П. Столипін вважав недоцільним штучно стримувати процес поширення товарно-грошових відносин у сільському господарстві. Він дозволив закріплювати в приватну власність ділянки землі громади, що були в користуванні селянства. Отримавши землю у власність, селянин мав можливість об'єднати свої ділянки в одну (так званий відруб), залишаючись на старому місці проживання, або ж пере-

селитися на хутір, побудований на власній землі.

Під час реформ активізував діяльність Селянський поземельний банк. Він скуповував за високими цінами землю у великих землевласників, подрібнював її на ділянки та продавав селянам із правом поступової оплати. Також реформа передбачала переселення селян на вільні землі Сибіру. Так, за Урал виїхало майже 3 млн осіб. Щоправда, 500 тис. осіб згодом повернулися назад.

П. Столипін правильно передбачив соціально-економічні та політичні наслідки реформи. Проте вона наразилася на опір. Праві сили не були зацікавлені в руйнуванні традиційного сільського устрою. Соціалісти, очікуючи на майбутню революцію, не бажали пом'якшувати напружену ситуацію в селах. Селяни боялися втратити джерело існування. Цар відправив прем'єр-міністра у відставку. Після вбивства П. Столипіна в Києві реформа зійшла нанівець.

Аграрна реформа П. Столипіна започаткувала оформлення права власності на землю для дрібних землевласників.

✓ Цікаві факти

За словами прем'єр-міністра Росії Сергія Вітте, імператор Микола II не мав чіткої програми дій. Його основною метою було якнайшвидше розширити вплив Росії на Далекому Сході. При цьому багато чиновників лише підігравали імператору, переконуючи його, що Далекий Схід може стати для Росії тим, чим Індія була для Великої Британії. С. Вітте зазначав: «Микола вже уявляє, як додасть до свого титулу імператора російського ще й титул китайського імператора або корейського князя, а можливо, навіть і японського імператора».

Транссибірська залізниця. Художник Фредерік де Ханен. Близько 1913 р.

► Яку стратегічну роль відігравала Транссибірська залізниця?

5. Зовнішня та колоніальна політика

► **Працюємо в парах.** Метод «ПРЕС». У який регіон передусім була спрямована колоніальна експансія Росії в другій половині XIX — на початку XX ст.?

Наприкінці XIX — на початку XX ст. Російська імперія продовжувала політику експансіонізму. Щоб закріпити свою присутність на Далекому Сході, у **1891 р.** вона почала будівництво стратегічної **Транссибірської залізниці**. Російська імперія також домоглася права на будівництво Китайсько-Східної залізниці через Маньчжурію та права оренди Ляодунського півострова разом із Порт-Артуром. У 1899—1901 рр. Росія брала активну участь у придушенні «боксерського повстання» в Китаї.

Майже одночасно з угодою з китайським урядом Росія домовилася з Японією про спільні дії в Кореї. Корея, яка перебувала під протекторатом Китаю, тепер опинилася в зоні інтересів Росії та Японії.

У липні 1903 р. Микола II втілює ще одну ідею: колишні китайські території перетворилися на Далекосхідне намісництво. До того моменту схожий статус мав лише Кавказ. Росія офіційно почала освоєння Китаю.

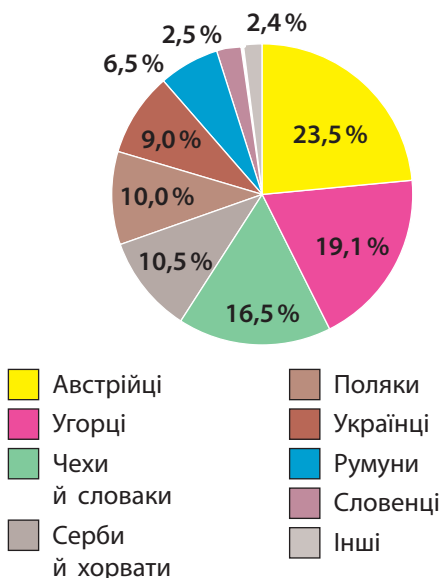
Таке проникнення в Китай викликало опір із боку Японії і Великої Британії та призвело до російсько-японської війни

1904—1905 рр. Російська імперія зазнала поразки та була змушена визнати Корею сферою впливу Японії, поступилася Японії Південним Сахаліном і правом на Ляодунський півострів із містами Люйшунь (Порт-Артур) і Далянь (Дальній). Попри це Росія зуміла зберегти вплив у регіоні. Вона домоглася відторгнення Зовнішньої Монголії від Китаю та фактично перетворила її на свою колонію.

Також на початку XX ст. після узгодження інтересів із Великою Британією та територіальних розмежувань Російська імперія закріпила за собою великі простори Середньої Азії — від Каспійського моря до гір Тянь-Шань і від Аральського моря до кордону з Афганістаном. Крім того, вона встановила контроль над Північним Іраном.

Найважливішим напрямком експансії Росії залишалися Балкани. Зокрема, Російська імперія прагнула зміцнити свій вплив у незалежних державах — Румунії, Сербії, Чорногорії та Болгарії. Водночас вона розробляла плани щодо встановлення контролю над чорноморськими протоками

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД АВСТРО-УГОРЩИНИ (за даними перепису населення 1910 р.)

- 1. Із якими сучасними державами пов'язані позначені народи? 2. Як етнічний склад населення імперії впливав на її політичну стабільність? 3. Які труднощі виникали в управлінні державою з таким строкатим національним складом?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112916

та захоплення Стамбула. Однак ці наміри не влаштовували Австро-Угорщину та Німеччину, які мали власні інтереси в регіоні.

Наприкінці XIX ст. Росія відновила статус великої держави та не могла залишатися осторонь міжнародного протистояння. Вона обрала союз із Францією та Великою Британією, приєднавшись до Антанти. Такий вибір був зумовлений кількома чинниками: небажанням допустити надмірне посилення Німеччини й Австро-Угорщини, а також фінансовою залежністю від французьких і британських позик та капіталів.

6. Австро-Угорщина на межі XIX—XX ст.

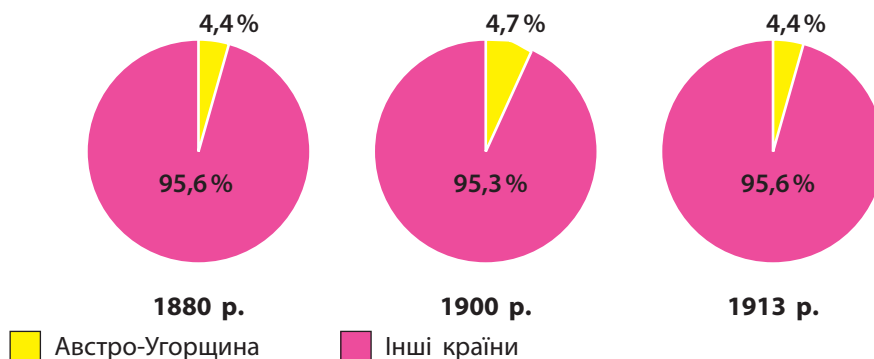
- **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». Які зміни відбулися в розвитку Австро-Угорщини на початку XX ст.?

На початку XX ст. Австро-Угорщина була багатонаціональною імперією, яка потерпала від внутрішніх суперечностей. Дуалістична монархія, створена в 1867 р., зіткнулася з проблемами національних рухів, які вимагали більшої автономії та самовизначення.

Дві третини населення імперії жили в селах. Економіка розвивалася нерівномірно. Основна частина промисловості була зосереджена в австрійських і чеських землях. Концерн «Шкода» в Чехії був одним із найбільших у військовій і металургійній промисловості імперії. Інші регіони залишалися постачальниками сировини та сільськогосподарської продукції. На території Австро-Угорщини, зокрема в Галичині, були розташовані найбільші в Європі нафтові родовища, які давали 5% світового видобутку. Це сприяло швидкому економічному розвитку регіону.

- Якою була частка Австро-Угорщини у світовому промисловому виробництві в різні періоди? Чи значно вона змінювалася? Зробіть висновки про розвиток промисловості Австро-Угорщини порівняно з іншими країнами.

ЧАСТКА АВСТРО-УГОРЩИНИ В ПРОМИСЛОВИМУ ВИРОБНИЦТВІ СВІТУ

Першим засобом поширення ідей національних рухів в Австро-Угорщині була боротьба за мову — національну мову викладання в школах та університетах, рівні права національних мов у діловодстві й армії. Цей рух очолювали культурно-освітні товариства «Національна ліга» (італійські землі), «Матице школьська» (чеські землі), «Матице словенська» (Словенія), «Народний дім» (Галичина) та інші. Товариства засновували національні школи й газети. У 1880 р. на чеських землях установили рівноправність німецької та чеської мов в офіційному діловодстві. У 1897 р. імператор підписав так звані «мовні укази», які остаточно зрівняли в правах німецьку й чеську мови.

-

Будівля австрійського парламенту у Відні. Сучасний вигляд.

Значну роль в економіці імперії відігравав іноземний капітал, зокрема, німецький і французький. У зовнішній політиці Австро-Угорщина орієнтувалася на союз із Німеччиною. Загарбницькі наміри імперії були спрямовані на Балкани, де вони стикалися з інтересами Росії.

У 1908 р. Австро-Угорщина скористалася подіями Молодотурецької революції в Османській імперії та захопила Боснію і Герцеговину. Це призвело до гострої міжнародної кризи.

На початку ХХ ст. наростала криза монархії. Ширився масовий рух із вимогою ввести загальне виборче право. У Відні та Празі відбувалися масові заворушення. Зрештою в 1907 р. в австрійській частині імперії було запроваджено загальне виборче право для чоловіків від 24 років. В Угорщині такий закон ухвалили в 1910 р., але

до початку Першої світової війни він так і не набув чинності.

На початку ХХ ст. в Австро-Угорщині посилювалися національні рухи. У владі панували різні погляди на те, як розв'язати цю проблему. Одні діячі вважали за необхідне розширити вплив імперії на Балканах, зокрема шляхом підкорення Сербії. Сербію, а також Російську імперію розглядали як головних підбурювачів слов'янських виступів усередині держави. Інша частина політичної еліти підтримувала ідею надання слов'янським народам автономії. Вони пропонували перетворити Австро-Угорщину на триєдину монархію (австро-угорсько-слов'янську). Однак напередодні Першої світової війни влада обрала шлях репресій. Було розпущено парламент Хорватії та призупинено чинність її Конституції, а потім розпущено австрійський парламент.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- особливості розвитку Росії та Австро-Угорщини наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.;
- причини, результати та наслідки революції 1905—1907 рр. у Російській імперії;
- загарбницькі прагнення Росії та Австро-Угорщини, зіткнення їхніх інтересів на Балканах.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Історія з географією».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в команди. Їм необхідно виписати історико-географічні назви, які зустрічаються в параграфі, та згрупувати їх за певними ознаками. Далі команди відповідають на запитання вчителя (вчительки), що пов'язані із цими назвами.
2. Укажіть особливості економічного розвитку Росії другої половини ХІХ — початку ХХ ст.

3. Із якими подіями пов'язані поняття «відруб» і «хутір»? Як зміни в землеволодінні впливали на соціальну структуру сіл?
4. Чому режим Третьочервненої монархії в Росії порівнюють із правлінням Наполеона III у Франції?
5. Яка держава за формою правління була дуалістичною монархією? Опишіть систему влади в ній.
6. Поясніть, чому Австро-Угорщина як велика держава не мала заморських колоніальних володінь.

Застосовуємо і аналізуємо

7. Установіть взаємозв'язок між поняттями «пролетаріат», «партія нового типу», «революція», «соціалізм». У чому полягала головна ідеологічна різниця між більшовиками й меншовиками?
8. **Працюємо в парах.** Обговоріть і висловіть спільну думку, якими були основні підсумки революції 1905—1907 рр. у Російській імперії.
9. **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Складіть структурно-логічну схему, що демонструє причини та наслідки поразки Російської імперії у війні з Японією. Охарактеризуйте цю війну одним реченням.
10. **Працюємо в парах.** Метод «SWOT-аналіз». Визначте слабкі й сильні сторони аграрної реформи П. Столипіна, можливості та загрози, які вона становила. Зробіть висновок, чи можна вважати реформу прогресивною для свого часу. Поясніть чому.
11. **Працюємо в парах.** Метод «ПРЕС». Проаналізуйте та висловіть аргументовану думку, які причини були вирішальними у внутрішній нестабільності Австро-Угорської імперії: міжетнічні конфлікти чи соціально-економічні проблеми.

Оцінюємо і створюємо

12. **Працюємо в малих групах.** Симуляційна гра «Політичні газети: різний погляд на події». Створіть шпальту з новинами, гаслами, дописами газет, які вийшли після підписання Маніфесту 17 жовтня 1905 р. та висвітлювали події з погляду: 1) уряду; 2) монархістів; 3) більшовиків.
13. **Працюємо разом.** Що вказує на те, що Російська імперія була середньорозвиненою державою? Чому Російська імперія, маючи значні ресурси та численне населення, не змогла модернізуватися так само ефективно, як європейські держави?
14. Метод «Барометр». Оберіть позицію щодо питання: чи могла Російська імперія уникнути революції. Наведіть аргумент на її підтвердження.

Працюємо з хронологією

1905—1907 рр.	революція в Російській імперії.
1906—1916 рр.	реформи П. Столипіна.
1907 р.	запровадження загального виборчого права в Австро-Угорщині.
1908 р.	загарбання Австро-Угорщиною Боснії і Герцоговини.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113130

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112917

Дівчина із Сараєва (Австро-Угорщина). Гравюра кінця XIX — початку XX ст.

§ 27. Японія і Китай наприкінці XIX — на початку XX ст.

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112918

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли і за яких умов Японія була змушена «відкрити» країну?
2. Завдяки чому Японія увійшла до групи великих держав?
3. Між якими країнами, коли та чому відбулися «опіумні» війни?
4. Чому спалахнуло повстання тайпінів і які результати воно мало?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про причини та напрямки японської територіальної експансії;
- як великі держави поділили Китай на зони впливу;
- якими були мета й результати повстання іхетуанів;
- про причини та результати Сінхайської революції та проголошення Китаю республікою.

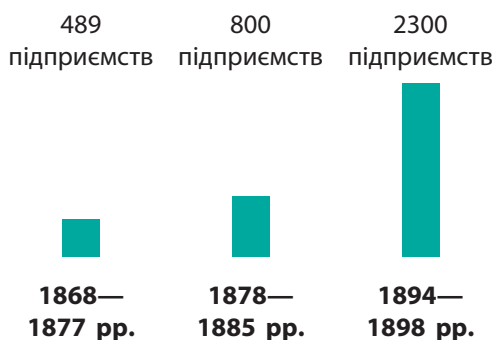
📺 Навчальний фільм

Японія і Китай наприкінці XIX — на початку XX ст.

rnk.com.ua/113974

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ ЯПОНІЇ в другій половині XIX ст.

1. Початок японської територіальної експансії. Японсько-китайська війна. Союз між Японією та Великою Британією

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Яку роль у розвитку Японії відіграли війни з Китаєм і Росією?

Успіхи в реформуванні Японії дали їй змогу претендувати на статус великої колоніальної держави. Проте зміни негативно позначилися на рівні життя та становищі в суспільстві більшості селян і самураїв. Назрівав соціальний вибух, тому уряд активно просував ідею зовнішньої експансії. Для цього необхідно було модернізувати армію. Поширилося гасло «Багата країна — сильна армія».

У 1871 р. до Європи прибула спеціальна японська місія, яка мала вивчити досвід військової справи. Після поразки Франції у війні з Пруссією було вирішено перейняти пруську модель будівництва збройних сил. А ось військово-морський флот будували за британською моделлю.

Одночасно японська дипломатія прагнула скасувати нерівноправні угоди. Цього вдалося досягти до 1894 р., коли був підписаний торговельний договір із Великою Британією, що передбачав відмову від односторонніх переваг західних держав у Японії. Відтоді зовнішня політика країни була спрямована на територіальну експансію.

У 70-х рр. XIX ст. Японія захопила острови Рюкю, які формально належали Китаю, та здійснила спробу відновити владу над островом Тайвань (Формоза). Згодом було підписано **Канхваський договір** із Кореєю, який «відкривав» цю країну для японського впливу. Щоправда, спроба японців організувати в Кореї переворот і привести до влади прояпонський уряд у 1884 р. зазнала невдачі. Головною перешкодою для панування Японії в регіоні залишався Китай, і Японія готувалася до війни з ним.

Японія використала національно-визвольну боротьбу в Кореї для реалізації своїх загарбницьких планів. На початку 90-х рр. XIX ст. у Кореї спалахнуло повстання, і китайські війська виступили на його придушення. У відповідь Японія спрямувала свої формування на південь Корейського півострова. Зрештою конфлікт вилився в **японсько-китайську війну 1894—1895 рр.**, у якій Китай зазнав поразки та був змушений визнати незалежність Кореї. Він передав Японії острів Тайвань, острови Пенху та Ляодунський півострів, відкрив для Японії торговельні порти, надав право будівництва підприємств і зобов'язався виплатити величезну контрибуцію. Проте під тиском Росії, Німеччини та Франції

Працюємо із джерелом

Один із керівників компанії «Міцуї» про японську експансію (початок ХХ ст.)

Хоч які працівовиті японці, хоч яка досконала їхня техніка та організація виробництва, японська торговельна експансія не матиме майбутнього, якщо вона не зможе спертися на відповідну силу. Найбільшою силою сучасності є воєнна готовність армії та флоту. Ми можемо спокійно здійснювати свою експансію за кордоном і наважуватися на всілякі починання, якщо ми впевнені, що перебуваємо під їхнім захистом.

► **Працюємо в парях.** Обговоріть зміст джерела та дайте відповіді на запитання. **1.** Яку роль, на думку керівника «Міцуйі», відіграє військова міць у досягненні економічних цілей держави? **2.** Які ризики для Японії могли виникнути в результаті політики, заснованої на військовій силі?

ЯПОНСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНА ЕКСПАНСІЯ

Причини

Економічна слабкість порівняно з провідними державами світу

Обмеженість природних ресурсів

Прагнення вести «маленькі переможні війни», щоб відвернути увагу суспільства від внутрішніх проблем і зміцнити владу

Прагнення здобути статус великої держави завдяки колоніальним володінням

► **Працюємо в парах.** Метод «ПРЕС». Висловіть власну думку, чи виправданими були наміри Японії щодо територіальної експансії.

Японські солдати — учасники японсько-китайської війни. 1895 р.

► Висловіть думку, із якою метою було зроблено цю фотографію. Чи могли її використовувати для пропаганди в Японії? Як такі фотографії впливали на сприйняття війни?

Висадка японських військ у Чемульпо. 9 лютого 1904 р.

Японія відмовилася від Ляодунського півострова, на який претендувала Росія.

Війна Японії проти Китаю загострила суперечності Японії та Росії на Корейському півострові та в Південній Маньчжурії. Щоб заручитися підтримкою великих держав, Японія в 1902 р. уклала договір із Великою Британією, яка мала на той час гострий конфлікт з Росією за розподіл Середньої Азії.

2. Російсько-японська війна. Підготовка до боротьби за перерозподіл сфер впливу в Азійсько-Тихоокеанському регіоні

► **Працюємо разом.** Метод «Уявний мікрофон». Визначте причини та результати російсько-японської війни 1904—1905 рр.

У ніч проти 8 лютого 1904 р. японський флот несподівано напав на російські кораблі, що стояли в Порт-Артурі й Чемульпо (Корея). Так Японія захопила стратегічну ініціативу та змінила співвідношення сил на морі на свою користь. Через два дні Японія оголосила війну Росії.

На суходолі події теж відбувалися не на користь Росії. Перша і друга японські армії роз'єднали російську армію та завдали їй поразок під Ляояном (серпень 1904 р.) і Мукденом (березень 1905 р.). Третя армія оточила Порт-Артур, який після п'яти місяців облоги здався. Російська група кораблів на Далекому Сході була розгромлена.

28 травня 1905 р. біля острова Цусіма була розгромлена друга група російських кораблів, що

вирушили з Балтійського й Чорного морів. Ця подія завершила війну.

31 травня 1905 р. японський уряд звернувся до президента США Т. Рузвельта з проханням про посередництво в укладенні миру. 5 серпня 1905 р. у Портсмуті (США) було підписано мир, згідно з яким Японія встановлювала протекторат над Кореєю. Порт-Артур, залізниця в Південній Маньчжурії, а також південна частина острова Сахалін відходили до Японії.

У 1907 та 1910 рр. Японія та Росія уклали таємні угоди про розподіл сфер впливу в Китаї. Суперечності між країнами послабилися. Головними противниками Японії тепер стали США й Велика Британія.

Кошти, отримані від Китаю як контрибуція, японський уряд витратив на потреби армії та флоту. Готуючись до нових воєнних конфліктів, влада прийняла програму економічного розвитку на десять наступних років. У країні почалося промислове піднесення. Виріс рівень життя. У суспільстві склалося уявлення про правильність курсу на зовнішню експансію. У 1910 р. Японія загарбала Корею, перетворивши її на свою колонію.

Цікаві факти

Унаслідок Цусімської морської битви з 38 російських кораблів урятувалися лише десять. Російський флот опустився з третього на шосте місце у світі. Загальні втрати Росії сягнули понад 12 тис. осіб загиблими й полоненими. Японці ж втратили два невеликі кораблі та 116 осіб. Поразка у війні з Японією спричинила крах експансії Росії на Далекому Сході. Натомість Японія зросла до рівня провідних світових держав. Її військово-морський флот посів п'яте місце у світі (після британського, французького, німецького й американського), що заохотило Японію продовжувати загарбницьку політику в Азії та Океанії.

Зверніть увагу

У 70—80-х рр. XIX ст. в Китаї переважав вплив Великої Британії. На чолі китайських морських митниць стояли англійці. Провідний вплив на банківський сектор китайської економіки, грошовий обіг і кредит мав Гонконзько-Шанхайський банк, заснований Великою Британією. Вона тримала контроль над пароплаванням на річці Янцзи. Морська торгівля між Китаєм і Європою здійснювалася за допомогою британських суден. Крім того, протягом багатьох десятиріч років Гонконг залишався єдиною сучасною військово-морською базою на Далекому Сході, а Велика Британія панувала на південних морях. Однак усе це давало владу лише над узбережжям, а країна прагнула проникнути і в Центральний Китай.

Поділ Китаю європейськими державами та Японією. Карикатура кінця XIX ст.

- Визначте за образами, зображеними на карикатурі, які держави ділять «китайський пиріг». Опишіть, чим саме були ці «частини пирога», які отримала кожна держава.

3. Китай наприкінці XIX — на початку XX ст. Повстання іхетуанів

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Коло ідей». Свідченням чого було повстання іхетуанів?

Від 60-х рр. XIX ст. Велика Британія та інші держави почали підтримувати політику династії Цін, намагаючись через неї просувати свої інтереси. У Китаї тривало повстання тайпінів. У боротьбу на боці уряду втрутилися Велика Британія, Франція та США. У цей час вони схилили Китай до підписання нових договорів, які ще більше посилили іноземне проникнення до країни. Тепер західні держави могли торгувати в усіх великих портах Китаю та створювати власні торговельні представництва. Однак перетворити Китай на «другу Індію» Великій Британії не вдалося через нестачу сил і засобів. Те саме стосувалося й інших держав, які прагнули підкорити Китай.

У 90-ті рр. XIX ст. до участі в колонізації Китаю долучилися Японія, Росія, Німеччина. Рішучі дії Японії (японсько-китайська війна 1894—1895 рр.) стали підставою для втручання інших великих держав. Франція домоглася виняткових привілеїв на півдні Китаю. Росія дістала право на будівництво залізниці через Маньчжурію до Владивостока (Китайсько-Східна залізниця), а в 1898 р. взяла в оренду порти Порт-Артур і Дальній на Ляодунському півострові. Крім того, Росія посилила свій вплив у Монголії та Північно-Західному Китаї. Німеччина захопила Шаньдунський півострів, а місто Циндао перетворила на свою опорну базу. Велика Британія почала контролювати басейн річки Янцзи.

Китайська держава швидко розпадалася. Її було поділено на сфери впливу між великими державами. Імператорська влада й конфуціанська мораль втратили велич та авторитет. **Китай фактично перетворився на напівколонію.**

У 90-ті рр. XIX ст. в Китаї поширилися ідеї про необхідність значних внутрішніх перетворень китайського суспільства, без яких було неможливе збереження цілісності й незалежності країни. Виразником цих ідей став китайський мислитель Кан Ювей, що намагався переконати імператора Гуансюя провести ліберальні реформи.

Кан Ювей планував запровадити в країні конституційну монархію, здійснити зміни в державному управлінні, економіці, освіті тощо. Згодом він і деякі його прибічники стали радниками імператора.

- Райони, охоплені повстанням іхетуанів у 1899—1901 рр.
- Напрямки дії союзних військ країн Заходу, Росії та Японії для придушення повстання іхетуанів
- Район каральних операцій союзних військ у 1900—1901 рр.

Межі сфер впливу до 1900 р.

- Великої Британії
- Німеччини
- Росії
- Франції
- Японії

Кордони держав наведено станом на 1900 р.

Кан Ювей. 1905 р.

За «сто днів реформ» Гуансюй видав понад 60 указів, які передбачали перетворення Китаю на незалежну державу. Проте внаслідок державного перевороту 1898 р. Гуансюй втратив трон на користь своєї тітки імператриці Цисі. Кан Ювей утік до Гонконгу. Таким чином, спроба вивести країну з кризи шляхом реформ зазнала невдачі.

У цей самий час наростає стихійний протест проти проникнення до Китаю іноземців.

✓ Цікаві факти

Іхетуані вважали, що європейська техніка нічого не варта перед духом китайського народу. Вони вірили, що спеціальні амулети вбережуть їх від куль. Члени товариства Іхетуань віддавали перевагу традиційній зброї та прийомам рукопашного бою. За це в Європі їх назвали «боксерами». Метою іхетуанів було знищення всіх іноземців у межах Китаю.

Союзні армії розпочинають загальний наступ на замок Пекіна.
Художник Тораджиро Касаї. 1900 р.

Імператриця Цісі. 1902 р.

У провінції Шаньдун члени **товариства Іхетуань** убили німецьких місіонерів. Також вони здійснювали напади на будівельників залізниці, розбирали залізничні колії, руйнували телеграфні лінії тощо. У **1899 р.** ці протести вилилися в **повстання іхетуанів («боксерське повстання»)**. Їхні загони зібралися поблизу Пекіна. Європейські дипломати звернулися до імператриці Цісі з проханням приборкати бунтівників. Однак вона вирішила за допомогою іхетуанів позбутися впливу європейців. Цісі дозволила повстанцям вступити до Пекіна, де вони влаштували різанину в європейських

дипломатичних місіях. Згодом хвиля насильства над іноземцями прокотилася територією всього Китаю.

У відповідь Велика Британія, США, Росія, Японія, Франція, Італія, Німеччина, Австро-Угорщина спорядили спільну армію до Китаю (19 тис. осіб), завдали поразки іхетуаням і вступили в Пекін. Імператриця вдала, що не причетна до повстання, та наказала урядовим військам розправитися із залишками загонів іхетуанів. Китай був змушений підписати нові нерівноправні угоди. Він мав сплатити велику контрибуцію, у Пекін ввели іноземні війська.

4. Сінхайська революція

► **Працюємо разом.** Метод «ПРЕС». Як ви вважаєте, чи була Сінхайська революція в Китаї успішною?

На боротьбу за модернізацію Китаю вийшли сили, які виступали за революційні зміни в країні. Їх очолив **Сунь Ятсен**. Він сформулював «три народні принципи», які й визначали мету перетворень у Китаї:

- націоналізм — повалення маньчжурської династії Цін і відновлення китайського правління;

- народовладдя — ліквідація монархії та встановлення республіки;
- народний добробут — проведення поступової націоналізації земельної власності та встановлення прогресивного податку на землю (це податок, що збільшується зі зростанням розміру або вартості земельної ділянки).

Влітку 1905 р. в Токіо (Японія) різні китайські революційні гуртки утворили спільний «Об'єднаний союз» під керівництвом Сунь Ятсена. У 1907 р. він здійснив декілька спроб підняти повстання проти династії Цін, але невдало.

Зрештою під загрозою революції імператриця Цисі погодилася на проведення деяких реформ. Було проголошено скасування рабства й тортур, ліквідацію станових відмінностей і привілеїв дворян, створення армії за європейським зразком, зміни в системі освіти та фінансів, заборону вживання опіуму, створення політичних партій тощо. Однак у традиційному суспільстві Китаю опиралися змінам. Після смерті імператриці Цисі в 1908 р. реформи припинилися.

Провал реформ створив передумови для революції. Випадковий вибух гранати в місті Ханькоу виявив нелегальну квартиру революціонерів, де знайшли зброю та список членів революційних організацій. Прокотилася хвиля арештів. Змовники вирішили не гаяти часу. У жовтні 1911 р. в місті Учань спалахнуло повстання, яке згодом назвали **Сінхайською революцією** (за старим китайським календарем цей рік мав назву «сінхай»). Далі повстання поширилося на інші міста. Його учасники заявляли про свою незалежність від Пекіна й маньчжурської династії Цін.

Маньчжурська влада звернулася до **Юань Шикая** (генерала, якого за реформаторські погляди було відправлено в заслання) із проханням очолити командування збройними силами. Той погодився й незабаром став главою імператорської ради та прем'єр-міністром, повновладним диктатором Північного Китаю. Крім того, було розроблено проєкт Конституції. Однак повстання розросталося. Оголили себе незалежними Ханчжоу, Шанхай, провінція Шаньдун, Зовнішня Монголія. У грудні 1911 р. революційні війська увійшли до Нанкіна. Маньчжурська імперія почала розпадатися.

Дізнавшись про початок революції, Сунь Ятсен прибув до Шанхая. На зустрічі представників революційних провінцій, які зібралися в Нанкіні, проголосили утворення **Китайської республіки**. Сунь Ятсен був одностайно обраний її тимчасовим президентом.

Проте владна верхівка прагнула зберегти контроль. У лютому 1912 р. Юань Шикай примусив матір шестирічного імператора Пу I від його імені підписати акт про зречення престолу. Сунь Ятсен

Сунь Ятсен. Початок XX ст.

👤 Постать в історії

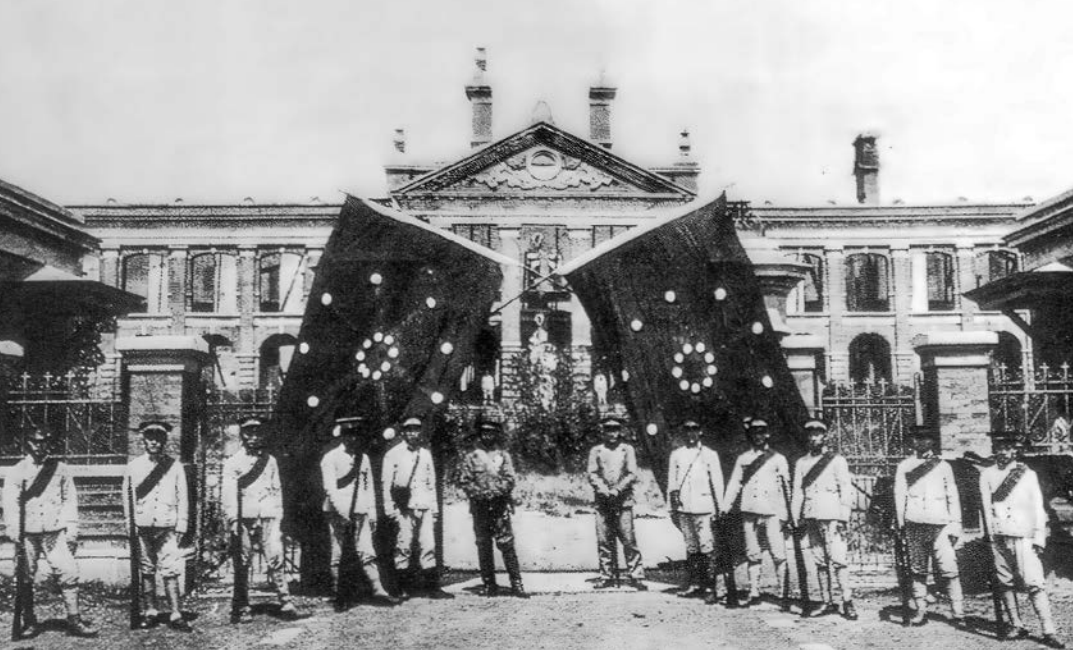
Сунь Ятсен здобув медичну освіту, проте справжнім покликанням його життя стала не медицина, а революційна діяльність. Він жив у Великій Британії, США та Японії, де використовував кожен можливість для поширення своїх ідей, організації повстань і революцій. Сунь Ятсена називають «Конфуцієм у реальній політиці» за поєднання глибоких ідеалів із практичними діями.

📖 Працюємо із джерелом

Із програмового документа «Об'єднаного союзу» (1905 р.)

Теперішня революція має на меті встановлення республіканського уряду. Усі громадяни республіки мають бути рівними; усі громадяни мають брати участь у політичній владі. Президента обирають усі громадяни. Парламент є народним органом, що складається з депутатів, обраних усіма громадянами республіки. Запроваджується Конституція Китайської республіки, якої всі її громадяни мають дотримуватися.

► **Працюємо в парах.** Обговоріть зміст джерела та визначте його положення, які свідчать про вплив на нього західних політичних ідей. Висловіть власну аргументовану думку, як принцип «усі громадяни мають бути рівними» міг змінити традиційне китайське суспільство.

Військовий уряд
Китайської республіки
під час Сінхайської
революції 1911 р.

відмовився від президентства на користь Юань Шикая.

Сінхайська революція в Китаї завершилася. У березні 1912 р. було прийнято Конституцію Китайської республіки та перенесено столицю до Пекіна.

Після проголошення республіки тривала боротьба за владу. Юань Шикай не полишав прагнень відродити монархію. Одночасно гуртувалась і демократична опозиція. У серпні 1912 р. «Об'єднаний союз», створений Сунь Ятсеном, і кілька інших організацій сформували **Гоміндан** (національну партію). У новообраному парламенті, який розпочав роботу у квітні 1913 р., Гоміндан здобув значне представництво. Його депутати перебували в опозиції до Юань Шикая.

Напруженість посилилася після того, як стало відомо про участь Юань Шикая в підготовці вбивства кандидата на посаду прем'єр-міністра від Гоміндану. Сім південних провінцій заявили про відокремлення від Пекіна. Спалахнула громадянська війна між Півднем і Північчю, де зрештою війська Півдня було розбито. Гоміндан перейшов до підпільної діяльності.

Розігнавши парламент і ставши одноосібним правителем, Юань Шикай створив умови для реставрації монархії. Конституцію було переглянуто, із неї вилучили статті про демократичні свободи. Однак незадовго до своєї смерті (у червні 1916 р.) диктатор відмовився від наміру проголосити себе імператором, і республіку було збережено.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- шляхи й засоби перетворення Японії на початку XX ст. на провідну державу в Азійсько-Тихоокеанському регіоні;
- причини втрати Китаєм суверенітету під тиском європейських колонізаторів;
- повстання іхетуанів і причини його поразки;
- повалення влади китайського імператора внаслідок Сінхайської революції.

1. **Навчальна гра «Ланцюжок».** Правила гри. Учитель / учителька роздає картки, де вказані історичні події з теми. Учні та учениці мають скласти їх у хронологічній послідовності. Перемагає той, хто швидше за всіх правильно виконає завдання.
2. Наведіть факти, які підтверджують тезу, що зовнішня політика Японії була спрямована на територіальну експансію.
3. Які війни продемонстрували зростання військової потужності Японії?

4. Поясніть, чи можна розглядати Китай як напів-колонію провідних країн світу. Які країни взяли участь у розподілі Китаю на сфери впливу?
5. Проти кого було спрямоване повстання іхетуанів і чому воно зазнало поразки?
6. Поясніть своїми словами «три народні принципи» Сунь Ятсена. Чим вони відрізнялися від традиційного устрою імперського Китаю?
7. У результаті яких подій було повалено маньчжурську династію Цін у Китаї? Хто став першим президентом Китайської республіки?

Застосовуємо і аналізуємо

8. **Працюємо в малих групах.** Простежте за картою атласу напрямки японської експансії. Обговоріть і поясніть, де стикалися інтереси Японії та інших держав. Які територіальні придбання здійснила Японія в 1895—1910 рр.?
9. **Працюємо в парах.** Визначте ключові події історії Японії, Китаю, Російської та Австро-Угорської імперій, США, Великої Британії та Німеччини. Створіть синхроністичну таблицю (діаграму Ганта). Зробіть висновок.
10. **Працюємо в парах.** Метод «Кубик Блума». Складіть систему запитань до теми «Російсько-японська війна».
11. Метод «Фішбоун». Складіть структурно-логічну схему, що демонструє причинно-наслідковий зв'язок «відкриття» Китаю та розподілу його на зони впливу великих держав.
12. Складіть порівняльну таблицю реформ «доби Мейджі» та реформ, які проводила імператриця Цісі. Зробіть висновок.

Оцінюємо і створюємо

13. **Працюємо разом.** Чому всі спроби реформ у Китаї зазнали невдачі? Чому Китай був поділений на зони впливу великих держав, а не став колонією однієї з них, як це сталося з Індією?
14. Дослідіть життєвий шлях історичної особи (Цісі, Сунь Ятсена або Юань Шикая). Напишіть автобіографію однієї з них.
15. **Працюємо в малих групах.** Метод «Найкращий варіант». Обговоріть і визначте, чому Сінхайська революція не звільнила Китай від зовнішньої залежності.

Працюємо з хронологією

1894— 1895 рр.	японсько-китайська війна.
1899 р.	повстання іхетуанів у Китаї.
1902 р.	союз між Японією та Великою Британією.
1904— 1905 рр.	російсько-японська війна.
1910 р.	оголошення Кореї колонією Японії.
1911 р.	Сінхайська революція.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113131

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112919

Юань Шикай. 1912 р.

§ 28. Спроби модернізації Османської імперії і Персії (Ірану) та революції в країнах

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112920

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які території були у складі Османської імперії на початку XIX ст.?
2. Хто такі яничари?
3. Чим був зумовлений початок занепаду Османської імперії?
4. Які сфери державного життя намагалися в першу чергу реформувати правителі Османської імперії та Ірану?
5. Який період в історії Османської імперії називають Танзиматом?
6. Яка династія правила в Ірані в XIX — на початку XX ст.?
7. Що спонукало правителів Ірану до реформ?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- як правителі Османської імперії та Ірану намагалися подолати кризові явища у своїх державах;
- чому спроби європеїзації країн зазнали поразки;
- про зміст Молодотурецької революції та революції 1905—1911 рр. в Ірані.

🎬 Навчальний фільм

Спроби модернізації
Османської імперії
і Персії (Ірану)
та революції в країнах
rnk.com.ua/113975

1. Османська імперія в останній чверті XIX ст.

- **Працюємо в парах.** Метод «Кластери». Знайдіть факти, які пояснюють, чому Османську імперію цього періоду називали «хворою людиною Європи», та згрупуйте їх за власними ознаками.

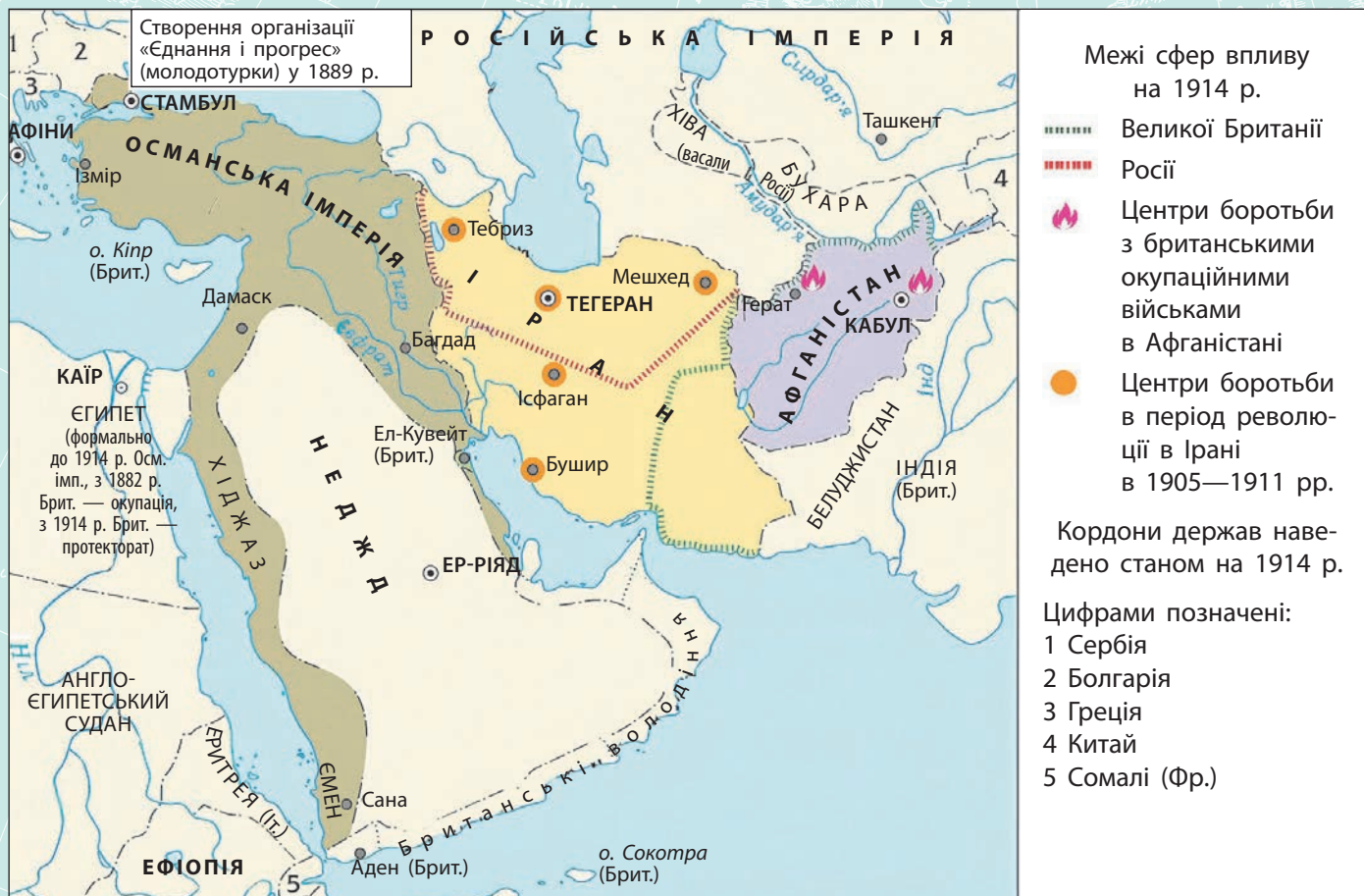
Деякими реформами Танзимату були невдоволені мусульмани, передусім турки. Вони бачили загрозу своєму становищу в немусульманських народах, що становили 40 % населення імперії. Спроба нового султана Абдул-Азіза частково скасувати зміни наразилася на переворот **«нових османів»** — прихильників продовження реформ. Наступний султан **Абдул-Гамід II (1876—1908 рр.)** був змушений прийняти конституцію, яка обмежувала владу султана, закріплювала створення двопалатного парламенту, проголошувала права і свободи громадян.

Нові реформи ще більше поглибили розкол у суспільстві на прихильників і противників традиційних порядків. Скориставшись такими настроями, а також поразкою у війні з Росією 1877—1878 рр., Абдул-Гамід II усунув від влади «нових османів», розпустив парламент, відмовився від принципу рівності мусульман і немусульман. У **1895—1896 рр.** були влаштовані жорстокі погроми вірменів зі значними жертвами (загинули від 100 до 300 тис. осіб). Період правління Абдул-Гаміда II дістав назву **Зулюм** («гніт», «свавілля»).

Уряд султана Абдул-Гаміда II не поспішав надавати вірменам автономні права. Навпаки, для них вводили всілякі обмеження, заохочували переселення мусульман на вірменські землі, нацьковували на вірменів курдів (народ із сусідніх гірських районів).

Це спричинило піднесення вірменського національного спротиву та створення радикальних організацій, зокрема, **Вірменської революційної федерації (Дашнакцутюн)**.

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ, ІРАН ТА АФГАНІСТАН на початку XX ст.

Погроми вірменів в Османській імперії. Листівки 1896 р.

- Висловіть власну думку, як невиконана обіцянка надати автономію для вірменів у західній і південній частинах Османської імперії вплинула на зростання національного спротиву та радикалізацію вірменського руху.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112921

Спроби модернізації Османської імперії і Персії (Ірану) та революції в країнах

Абдул-Гамід II. Карикатура 1897 р.

- Чому художник зобразив Абдул-Гаміда II в обіймах образу смерті та з руками в крові, а його ім'я написав кров'ю?

Багдадська залізниця, що посварила країни. Карикатура початку XX ст.

А-Я Словник

Пантюркізм — політична й культурна доктрина, яка виступає за об'єднання всіх тюркських народів, що мають мовну і культурну спільність.

Вірменські бойові загони намагалися підняти повстання проти османської влади, здійснювали замах, захопили Османський банк у Стамбулі.

У 1878 р. уряд султана Абдул-Гаміда II оголосив про банкрутство Османської імперії та погодився на встановлення фактичного іноземного контролю над фінансами країни. Створене тоді Управління оттоманського державного боргу, де по черзі головували британський і французький представники, здобуло широкі права й привілеї.

Користуючись фінансовою залежністю Османської імперії, іноземні держави домовилися про будівництво залізниць на її території. Франція почала прокладання залізничних шляхів у Сирії та спільно з Великою Британією — у районі Ізміру. Німеччина отримала дозвіл на спорудження Багдадської залізниці (від Белграда до Багдада), що відкривала шлях для німецької експансії на Схід.

У 1883 р. тютюнову монополію віддали Франції, що стало ще одним прикладом економічної залежності Османської імперії. Тоді ж офіцер німецького генерального штабу був запрошений на посаду начальника офіцерської школи в Стамбулі та взяв участь у реорганізації турецької армії.

Попри залежне становище Османської імперії суперечності між великими державами давали їй правителям можливість частково зберігати контроль. Постійні проблеми Османської імперії закріпили за нею зневажливу назву «хвора людина Європи».

2. Молодотурецька революція

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Установіть причини, результати й наслідки Молодотурецької революції. Зробіть висновок.

На відміну від інших азійських держав, які перетворювалися на напівколонії, Османська імперія мала боекзатну, патріотично налаштовану армію. Курсанти військово-медичного училища в 1889 р. в Стамбулі створили таємне політичне товариство «Єднання і прогрес». Воно започаткувало молодотурецький рух, що об'єднав військових і молоду інтелігенцію та політичну еміграцію на чолі з Ахмедом Резою. Молодотурки сповідували **пантюркізм** — ідею об'єднання тюркських народів «від Босфору до Монголії».

Молодотурки мали на меті відновити Конституцію 1876 р. й провести реформи, модернізувавши

Листівка з гаслом «Хай живе батьківщина, хай живе нація, хай живе свобода» турецькою (османською) та французькою мовами. 1908 р.

- Із якою подією в Османській імперії була пов'язана поява цієї листівки? Чому на листівці використали турецьку та французьку мови?

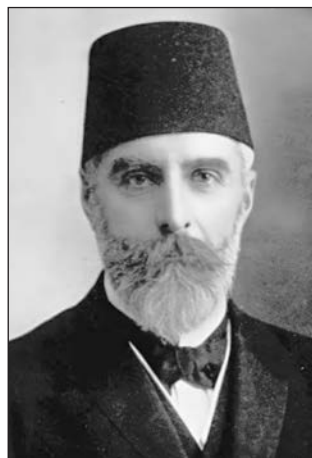
З'їзд молодотурків у Парижі. 1902 р.

суспільство за європейським зразком. Проте учасники руху розходилися в національному питанні. Група Ахмеда Рези обстоювала ідею османізму — збереження імперії. Інша група наполягала на децентралізації імперії та визнанні автономії за неосманськими народами.

У 1907 р. в Парижі відбувся з'їзд молодотурецьких груп, на якому було досягнуто тимчасове примирення та ухвалено рішення про підготовку повстання. Воно почалося в липні 1908 р. з виступу армійських підрозділів у Македонії. Султан Абдул-Гамід II був змушений оголосити про відновлення Конституції. Повсталі війська вступили до Стамбула. Молодотурки сформували новий уряд, але султана залишили на троні. Доступившись до влади, молодотурки проводили свою політику непослідовно й занадто обережно. Це дало змогу Абдул-Гаміду II, який заручився підтримкою духовенства, у 1909 р. вчинити заколот із вимогами відродити шаріат (ісламські закони), скасувати Конституцію та відновити владу султана. Проте заколот було придушено, а Абдул-Гамід II втратив трон на користь Мехмеда V.

Молодотурки зберігали контроль до 1918 р. За час свого правління вони так і не виконали обіцянок провести модернізацію країни й звільнитися від європейського економічного засилля та політичної залежності. Молодотурки спромоглися започаткувати парламентські та конституційні норми. Щоправда, вони самі їх неодноразово порушували.

Прагнення зберегти імперію зумовило консервативний характер реформ. У внутрішній політиці утверджувалася ідеологія пантюркізму. Це викликало нові хвилі антиосманських настроїв у поневолених народів. Спроба силою нав'язати пантюркізм вилилась у погроми вірменського та грецького населення, повстання арабів і балканські війни.

Ахмед Реза. 1909 р.

Мітинг у Стамбулі на честь відновлення Конституції 1876 р. 1908 р.

- Висловіть думку, які мотиви спонукали людей взяти участь у мітингу. Як ця подія відображає прагнення модернізувати Османську імперію на початку XX ст.?

В економічній сфері молодотурки зважилися на незначні реформи лише напередодні Першої світової війни (послабили визиск селян, ввели протекціоністські закони).

У зовнішній політиці молодотурки були втягнуті у воєнні конфлікти з Італією (1911—1912 рр.) та Балканськими країнами (1912—1913 рр.). У результаті Османська імперія втратила значні території: майже всі європейські володіння, острови Додеканес і Лівію. Традиційні союзники імперії Франція і Велика Британія не надали їй очікуваної підтримки, і молодотурки схилилися до зближення з Німеччиною.

3. Спроби модернізації Ірану в XIX ст.

- **Працюємо в парах.** Метод «Обмін партнерами». Чим розглянутий розвиток Ірану в XIX ст. відрізнявся від попереднього періоду?

Каджарська династія (правила Іраном до 1925 р.) під тиском обставин у середині XIX ст. наважилася на реформи. Їхнім провідником став прем'єр-міністр Тагі-хан. Реформи здійснювалися переважно в армії, але торкнулися й сфери ремесла та торгівлі, а також освіти (перша газета, перша світська школа-ліцей). Проте підозрілість шаха Насер ад-Діна, який заздрив популярності Тагі-хана й бачив у ньому суперника, призвела до відставки та вбивства прем'єр-міністра, і реформи припинилися. Іран усе більше потрапляв у залежність до великих держав.

Після декількох поїздок до Європи шах запровадив деякі нововведення в системі управління країною (зокрема, намагався обмежити судову владу шіїтського духовенства та європеїзувати адміністративну систему). Проте ці заходи вже мало що могли змінити. На відміну від Османської імперії, де завдяки реформам Танзимату була збережена політична незалежність, шахський Іран свою незалежність швидко втрачав. Дійшло до того, що наприкінці XIX ст. Росія та Велика Британія поділили між собою сфери впливу в цій країні. Північ Ірану разом зі столицею перебувала під сильним політичним тиском Росії. Район Перської затоки майже цілком залежав від Великої Британії. Наприкінці XIX ст. у суперництво за вплив в Ірані втрутилася Німеччина, а на початку XX ст. — США.

Статуя Тагі-хана в заснованому ним у 1851 р. Дар ул-Фунуні в Тегерані (першому вищому навчальному закладі Ірану університетського типу).

Група фedaїнів. Початок XX ст.

- Припустіть, які ідеї або мотиви спонукали цих людей приєднатися до групи фedaїнів.

4. Революція 1905–1911 рр. в Ірані (Персії) та її придушення

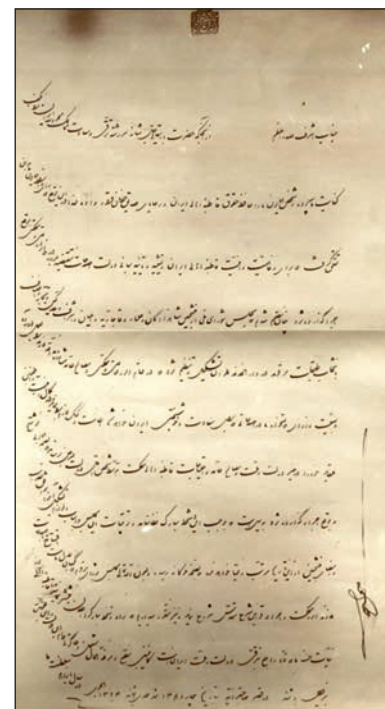
- **Працюємо разом.** Метод «Акваріум». Укажіть здобутки та історичне значення революції в Ірані.

Перетворення Ірану на напівколонію супроводжувалося руйнуванням традиційних структур і посиленням визиску населення. Рівень життя знижувався. На межі XIX—XX ст. у країні різко загострилася продовольча проблема. Це спричинило «голодні бунти», а потім спалахнула революція. Її основними причинами були деспотичний режим Каджарської династії та втручання Великої Британії та Росії у внутрішні справи. На Іран справила вплив і революція в Російській імперії.

Іранська революція розпочалася наприкінці **1905 р.** масовими демонстраціями в Тегерані, Ширазі, Мешхеді та інших містах. Люди вимагали провести радикальні реформи, зокрема скликати **меджліс** (парламент) і прийняти Конституцію. Наляканий шах Мозаффер ад-Дін Шах Каджар у серпні 1906 р. оголосив про запровадження конституційного режиму. Через кілька місяців було відкрито перший іранський меджліс. Він прийняв першу частину іранської Конституції. Владу шаха обмежили, парламент закріпив за собою право затверджувати всі закони та бюджет, укладати угоди з іншими державами. Через рік вийшло доповнення до Конституції, де проголосили рівність громадян перед законом, недоторканність особи та власності, свободу слова, друку тощо. Було запроваджено принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки. Зрештою шах залишився лише головою виконавчої влади.

Водночас відбувалися революційні зміни в усьому Ірані. У містах з'явилися революційні організації — **енджумени**. Посилився рух **моджахедів** — борців за віру й справедливість, серед яких вирізнялася радикально налаштована молодь — **фedaїни**.

Проте революційні зміни зачіпали інтереси Росії та Великої Британії, які в серпні 1907 р. уклали угоду про розмежування сфер впливу в Ірані. Через рік, скориставшись спадом революції, Мохаммед Алі-шах за підтримки іранської козацької бригади під

Королівська прокламація Мозаффера ад-Діна Шаха Каджара, яка встановила конституційну монархію в Ірані 5 серпня 1906 р. Фотокопія.

Будинок Конституції в Тебризі (Іран), де під час повстання жили лідери руху. Сучасний вигляд.

Борці за Конституцію в Ірані. 1909 р.

АЯ Словник

Меджліс — загальна назва законодавчо-представницького органу в арабських та ісламських країнах.

М. Шустер та американські офіційні особи в палаці Атабак у Тегерані. 1911 р.

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- позитивні й негативні чинники розвитку країн революційним шляхом;
- нездатність правителів Османської імперії та Ірану подолати відсталість своїх держав;
- найважливіші події в Османській імперії та Ірані наприкінці XIX — на початку XX ст.

командуванням російського полковника вчинив переворот і розігнав меджліс.

Однак революційні виступи не припинилися. У 1908—1909 рр. відбувся збройний виступ в іранському Азербайджані (Тебризьке повстання). У 1909 р. спалахнуло повстання в Бахтіарії та Гілянї. Збройні загони повстанців — федаїнів, підтримані бахтіарськими ханами, у липні 1909 р. вступили до Тегерана. Шаха було скинуто й оголошено про відновлення Конституції.

Новий правитель Ірану Ахмад Шах Каджар скликав меджліс, який продовжив перетворення. Зробити це було нелегко. Фінансова система країни, як і вся економіка, за роки революції розвалилася. Щоб вийти зі скрутного становища, Іран запросив на службу американського фінансового радника **Моргана Шустера**. Його успішна діяльність занепокоїла Росію та Велику Британію. Після невдалих спроб усунути М. Шустера дипломатичними засобами країни перейшли до відкритого збройного втручання. У 1911 р. революцію в Ірані було придушено. Меджліс розігнали, загони федаїнів ліквідували. Іран визнав залежність від Росії та Великої Британії. Проте частина революційних завоювань у країні збереглася, зокрема Конституція.

Іран почав перетворюватися на конституційну монархію. Революція сприяла піднесенню національно-визвольного руху в Азії на початку XX ст., тобто започаткувала **пробудження Азії**.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Я запитую — ви відповідаєте». Правила гри. Учні та учениці на аркушах складають по три запитання за розглянутим матеріалом, що передбачають коротку відповідь.

Учитель / учителька збирає аркуші, перемішує та роздає в довільному порядку. Учні та учениці мають дати відповіді на зазначені запитання.

2. Поясніть, чому великі держави попри занепад Османської імперії не пішли на її розподіл.
3. Хто був противником реформ, що передбачали європеїзацію Османської імперії? Чому?
4. Які особливості відрізняли процес модернізації в Османській імперії від модернізації в Японії за «доби Мейджі»?
5. Напівколонією яких держав став Іран наприкінці XIX ст.?
6. Що спричинило революцію в Ірані? Яку роль у її придушенні відіграли Росія та Велика Британія?

Застосовуємо і аналізуємо

7. **Працюємо в парах.** Визначте ключові події історії Османської імперії та Ірану на початку XX ст. Створіть інтерактивну лінію часу з короткими коментарями про ці події.
8. **Працюємо в парах.** Складіть ментальну карту, яка розкриває політичне та соціально-економічне становище Османської імперії наприкінці XIX ст. Зробіть висновок, чому реформи з модернізації країни були невдалими.
9. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Порівняйте Молодотурецьку революцію та революцію в Ірані. Яка із цих революцій мала більший потенціал для успішної модернізації? Чому?
10. **Працюємо в парах.** Метод «ПРЕС». Поміркуйте, чи дійсно Молодотурецька революція стала «вікном можливостей», яке зрештою було втрачене.

Оцінюємо і створюємо

11. Метод «Сторітелінг». Напишіть уявний лист від особи вірменського купця до свого родича в Стамбулі про погром 1895 р.
12. **Працюємо в малих групах.** Симуляційна гра. Розіграйте діалог між британським консулом і російським послом у Тегерані в 1907 р. щодо поділу Ірану на сфери впливу.
13. **Працюємо разом.** Метод «Дебати». Обговоріть тему «Правління Абдул-Гаміда II: тиранія чи необхідний крок для збереження імперії?».
14. Напишіть есе-прогноз за темою (на вибір): 1) Чи могла Османська імперія трансформуватися у федерацію? 2) Чи міг Іран уникнути поділу на сфери впливу між Росією та Великою Британією?

Працюємо з хронологією

1895— 1896 рр.	вірменські погроми в Османській імперії.
1905— 1911 рр.	революція в Ірані.
1908 р.	Молодотурецька революція.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113132

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112922

Монета, викарбувана на честь 10-ї річниці правління Ахмада Шаха Каджара. 1919 р.

§ 29. Міжнародні відносини наприкінці XIX — на початку XX ст. Колоніальний поділ Африки

Активізуйте свої знання
rnk.com.ua/112923

ПРИГАДАЙТЕ

1. У чому полягала сутність Віденської системи міжнародних відносин? Коли вона була створена?
2. Коли завершилося об'єднання Німеччини та Італії в національні держави?
3. Що таке гонка озброєнь?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про основні суперечності та події міжнародних відносин другої половини XIX — початку XX ст.;
- якими були причини та обставини колоніального поділу Африки.

Союз трьох імператорів: Франц Йосиф I, Вільгельм I, Олександр II (зліва направо). 22 жовтня 1873 р.

1. Співвідношення сил у Європі в 70-х рр. XIX ст.

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Синтез думок». Які суперечності мали провідні держави Європи в 70-х рр. XIX ст.? Як це вплинуло на відносини між ними?

Особливістю міжнародних відносин 70-х рр. XIX ст. було прагнення великих держав зберегти баланс сил і не допустити домінування жодної з них.

Об'єднання німецьких земель і поява Німецької імперії із сильною армією та розвинутою економікою занепокоїло сусідні держави. Тоді зовнішньополітичний курс Німеччини визначав канцлер О. фон Бісмарк, який прагнув утвердити повне панування своєї країни в Європі й водночас не дати об'єднатися всім її противникам. Попри поразку у франко-пруській війні Франція залишалася головною перешкодою на цьому шляху. Уряд Німеччини не раз провокував Францію на нову війну, але марно. Із Німеччиною прагнула зблизитися Австро-Угорщина. Цьому сприяли етнічна близькість німців та австрійців, нестабільне становище дуалістичної монархії, прагнення здобути підтримку німецької дипломатії в експансії на Балканах і протистоянні з Російською імперією, посилення економічної залежності від Німеччини.

О. фон Бісмарк хотів досягти нейтралітету з Росією, яка домагалася скасування статей Паризького договору 1856 р. У 1873 р. зусилля О. фон Бісмарка дали позитивні результати. Після підписання російсько-австрійської угоди про розмежування сфер впливу на Балканах між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Росією було укладено Союз трьох імператорів. Проте між сторонами залишалися значні суперечності. У 1875—1877 рр. Росія не підтримала Німеччину під час франко-німецьких «воєнних тривог», а виступила як гарант безпеки Франції. Це згодом призвело до зближення Франції та Росії.

ЗРОСТАННЯ КІЛЬКОСТІ НАСЕЛЕННЯ В ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ, млн осіб (без урахування колоній та інших територій)

Період	Велика Британія	Франція	Німеччина
1880 р.	35	37,4	44,6
1900 р.	38,7	38,5	56,3
1910 р.	44,9	39,5	64,6

- Намалюйте графіки зростання кількості населення в країнах. Порівняйте їх. Які висновки можна зробити? Як відображені дані впливали на зовнішню політику держав?

Тим часом антиросійська позиція Великої Британії давала надію Німеччині, що Росію вдасться утримати в нейтральному стані. Велика Британія була головним противником збільшення російських володінь на Середньому й Далекому Сході та поширення російського впливу на Балканах. Так, через протидію Великої Британії та Німеччини Росія не змогла повною мірою використати наслідки перемоги в російсько-турецькій війні 1877—1878 рр.

Німеччина також несхвально поставилася до протекціоністських заходів Росії, які обмежили доступ німецьких товарів на російський ринок. У відповідь Німеччина скоротила російський експорт хліба і в 1887 р. відмовилася надати Росії позики. Тоді Росія звернулася по допомогу до Франції, яка надала значні позики. Подальше існування Союзу трьох імператорів стало неможливим.

2. Утворення військово-політичних союзів

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Акваріум». Чому наприкінці XIX — на початку XX ст. сформувалися військово-політичні союзи європейських держав?

У серпні **1891 р.** Франція та Російська імперія уклали таємну угоду про взаємодопомогу в разі військової агресії країн Троїстого союзу (Німеччини, Австро-Угорщини, Італії). Через рік країни підписали військову конвенцію, за якою Франція мала виставити проти Німеччини армію в 1,3 млн осіб, Росія — 700—800 тис. осіб. Тож Німеччині довелося б одночасно воювати і на заході, і на сході.

Плакат, що відображає військовий союз Франції та Росії. 1901 р.

- Чому став можливим союз між республіканською Францією та абсолютистською Російською імперією?

Троїстий союз: дорослий німець тягне австрійського хлопчика, а італійський малюк хоче залишитися із французьким півником. Карикатура кінця XIX ст.

Символічне зображення держав Антанти — Великої Британії, Франції та Росії. XX ст.

- 1. Якою жіночою фігурою зображена кожна з країн? Що про це свідчить?
2. Що зображено позаду жіночих фігур? Як це пояснює мету створення військово-політичного союзу?

Працюємо із джерелами

Із союзного договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією (Троїстий союз)

Із проєкту воєнної конвенції між Росією та Францією

З англійського журналу «Saturday review»

rnk.com.ua/112925

Спроба Німеччини вчинити економічний тиск на Росію лише прискорила остаточне оформлення союзу Франції та Росії в **1894 р.** Отже, у Європі утворилися два ворожі військово-політичні об'єднання.

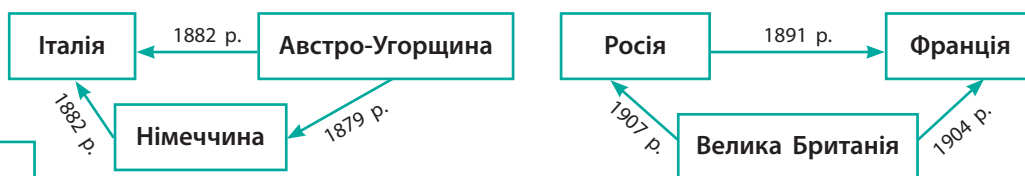
Німеччина усвідомила непевність свого становища. Вона скасувала всі обмеження на торгівлю з Росією та уклала новий торговельний договір. Проте це лише на певний час зняло гостроту у відносинах між державами. Перевага кожного з утворених союзів залежала від позиції Великої Британії.

Наприкінці XIX ст. Велика Британія все ще проводила політику «блискучої ізоляції». Однак у політичних колах Великої Британії зростало розуміння того, що головною небезпекою для неї є Німеччина. Так, суперництво між країнами в економічній і військовій сферах призвело до перегляду зовнішньої політики Великої Британії.

У **1904 р.** було підписано таємну угоду між Великою Британією та Францією. У ній розмежовувалися сфери впливу двох держав в Африці. Велика Британія визнавала право Франції на Марокко, а Франція — право Великої Британії на Єгипет. Цей договір дістав назву **Антанта**.

Після поразки в російсько-японській війні, а також революції 1905—1907 рр., які послабили Росію, Велика Британія вже не сприймала її як небезпечного конкурента. Крім того, тепер вона навіть мала підстави вважати Російську імперію союзником у боротьбі проти Німеччини та національно-визвольних рухів народів Азії. У **1907 р.** Велика Британія та Росія домовилися про розподіл сфер впливу в Ірані, Афганістані та Тибеті. Так було завершено створення Антанти. Проте спільну угоду між трьома державами уклали лише на початку Першої світової війни.

ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ СОЮЗІВ

Для вас,
допитливі
rnk.com.ua/112924

- Працюємо в малих групах. Метод «Т-таблиця». За додатковими джерелами визначте сильні й слабкі сторони кожного союзу.

❑ Цікаві факти

Один із видів акустичних гітар назвали «дредноут» на честь корабля, на який вони схожі дещо кутасто-прямокутною формою. На відміну від класичної, такі гітари звучать голосніше й зазвичай використовуються в попмузиці.

Британський корабель «Дредноут». 1906 р.

- Чому поява таких бойових кораблів спричинила зростання напруженості в міжнародних відносинах і прискорила гонку озброєнь?

3. Гонка озброєнь

- **Працюємо в парях.** Визначте ключові слова та створіть сенкан до поняття «гонка озброєнь». Висловіть припущення, як гонка озброєнь впливала на розвиток економіки країн.

Напруженість у відносинах провідних держав супроводжувалася гонкою озброєнь. Від 1883 до 1903 р. тільки в європейських країнах військові витрати зросли майже вдвічі, а чисельність армій збільшилася на чверть. За 1901—1913 рр. великі держави витратили на військові потреби понад 20 млрд доларів і збільшили розмір своїх збройних сил майже на 30 %. Лідерство в гонці озброєнь залишалося за Німеччиною.

Найактивніше відбувався процес нарощування військово-морських сил. Так, наприкінці XIX ст. німецький військовий флот посідав п'яте місце в Європі. Однак із 1898 р. після прийняття першого морського закону Німеччина поставила за мету випередити Велику Британію на морі. До 1914 р. Німеччина прийняла ще чотири програми військово-морських озброєнь.

Нарощувала військову міць і Велика Британія. У 1906 р. був спущений на воду панцерник нового типу, названий «Дредноут». Він фактично став броньовою плавучою платформою для гармат великого калібру (десять великих гармат замість чотирьох). Надалі схожі судна називали дредноутами. Вони мали посилити морську перевагу Великої Британії. Проте вже

в 1907 р. Німеччина спустила на воду одразу п'ять дредноутів.

У 1912 р. військово-морський флот Німеччини був значно збільшений завдяки появі великих бойових кораблів. Велика Британія відповіла на це рішенням будувати два кораблі на протипагу одному німецькому. Зростала кількість сухопутних збройних сил.

У 1913 р. Франція прийняла закон про перехід від дворічного на трирічний термін військової служби, що збільшило кількість армії в мирний час на 50 %. Розширювала кількісний склад і російська армія. Стрімко нарощувала сухопутну армію Німеччина. Разом із союзником Австро-Угорщиною до 1914 р. вона мала в розпорядженні 8 млн осіб.

Відбувалося переозброєння армій. Для створення новітніх систем озброєнь широко використовували наукові досягнення. Завдяки розвитку металургії та хімії стало можливим удосконалення вогнепальної зброї. Наприкінці XIX ст. з'явилися перший станковий кулемет, різні швидкострільні й далекобійні гармати, бездимний порох тощо. На виробництво й упровадження нових видів озброєння було значно збільшено військові витрати.

УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ на межі XIX—XX ст.

Укрaїна і світ

Через відсутність власної державності Україна на межі XIX—XX ст. була об'єктом, а не суб'єктом міжнародних відносин. На українські етнічні землі, що перебували у складі Австро-Угорщини та Російської імперії, претендували також Німеччина, Румунія, Османська імперія. Українське питання було відоме й дипломатичним колам Франції та Великої Британії. Проте жодна з країн не переймалася визвольними прагненнями українського народу.

- Висловіть думку, у чому полягала трагедія українського народу в Першій світовій війні.

Працюємо із джерелом

Із виступу депутата Ланселота Лоутона в Палаті громад Великої Британії (29 травня 1935 р.)

Офіційна російська політика замовчувала або чинила перешкоди будь-яким згадкам про Україну за кордоном. Від Середньовіччя до XVIII ст. Україна часто фігурувала в європейській літературі. Однак із другої половини XIX ст. Заходу належало забути, що існує або колись існував такий народ. Доля українців Галичини під австро-угорською владою теж не була щасливою, проте кращою, ніж у тих, хто опинився під владою самодержавної Росії... Кожна із цих великих держав, між якими була поділена Україна, підтримувала національний рух на території іншої. Зокрема, Росію турбувало пробудження українського національного духу в Галичині. Її напівофіційні газети писали, що внаслідок цього дедалі важче придушувати національні змагання українців у самій Росії. А потім почалася лицемірна агітація за звільнення мільйонів українців, що стогнуть у Галичині під чужоземним ярмом. Фактом, не настільки широко відомим, як мало бути, є те, що однією з причин світової війни був конфлікт між Росією та Австрією через українське питання.

- **Працюємо в малих групах.** Обговоріть зміст джерела та дайте відповіді на запитання. **1.** На які відмінності становища українців в Австро-Угорщині та Росії вказує депутат? **2.** На якій ролі українського питання в європейській політиці він наголошує?

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112926

❗ Зверніть увагу

Швидкий промисловий розвиток провідних країн світу загострив суперництво за джерела сировини, ринки збуту та сфери прибуткових капіталовкладень. Наприкінці XIX — на початку XX ст. відбулася низка міжнародних криз і конфліктів:

- Японсько-китайська війна 1894—1895 рр. — Японія захопила деякі території Китаю (острів Тайвань та острови Пенху).
- Іспано-американська війна 1898 р. — перша війна за переділ світу. США здобули в ній перемогу та приєднали колишні володіння Іспанії — острови Пуерто-Рико і Гуам. Куба була проголошена незалежною, але фактично потрапила під протекторат США. Також США захопили Філіппіни.
- Англо-бурська війна 1899—1902 рр. — Велика Британія захопила дві держави в Південній Африці — Трансвааль та Оранжеву республіку.
- Російсько-японська війна 1904—1905 рр. — Японія отримала південну частину російського острова Сахалін, а також території, орендовані Росією в Північно-Східному Китаї. Потім Японія нав'язала протекторат Кореї, а в 1910 р. Корея стала японською колонією.
- Перша марокканська криза 1905—1906 рр. — конфлікт між Німеччиною, Великою Британією та Францією за панування в Марокко. Було визнано незалежність Марокко, але насправді вплив на нього зберігали Франція та Іспанія. Німеччина нічого не отримала.
- Боснійська криза 1908 р. — Австро-Угорщина загарбала Боснію і Герцеговину.
- Друга марокканська криза 1911 р. — у Марокко спалахнуло повстання проти султана. Німеччина прагнула втрутитися, але розв'язання основних питань знову залишилося за Францією.
- Італо-турецька (триполітанська) війна 1911—1913 рр. — Італія захопила останні турецькі володіння в Північній Африці (Триполітанію і Кіренаїку) та створила колонію Лівія.
- Балканські війни 1912—1913 рр.

Німецька армія технічно була оснащена краще, ніж французька й російська. Спираючись на потужний економічний потенціал, Німеччина встигла краще й швидше за інші країни підготуватися до війни, що назрівала.

Підготовка до війни потребувала не тільки виробництва зброї, а й підтримки населення. Тому пропаганда війни охопила всі сфери життя: дитячу літературу, школу, пресу. У суспільстві провідних європейських держав посилювалися шовіністичні настрої. Політичні лідери намагалися здобути популярність агресивними закликами до «переможної війни» проти сусідніх держав.

4. Народи Африки під владою європейських колонізаторів

- **Працюємо разом.** Метод «Коло ідей». Які особливості мала колонізація Африки в окремих її частинах?

До встановлення європейського панування Африка складалася із двох історико-географічних регіонів — Північної та Тропічної Африки.

Північна Африка, розташована на північ від пустелі Сахара й до Червоного моря, належала до зони поширення цивілізацій Середземномор'я — давньоєгипетської, фінікійської, греко-римської. Після арабських завоювань на цих теренах утвердився

❑ Цікаві факти

Найбільші колоніальні володіння в Африці належали Франції та Великій Британії. Крім них, колонії тут мали Німеччина (Того, Камерун, Танганьїка, Намібія), Португалія (Ангола, Мозамбік, Гвінея-Бісау), Іспанія (Західна Сахара, Екваторіальна Гвінея), Бельгія (Конго), Італія (Сомалі, Еритрея). Європейські держави здійснювали поділ Африки довільно: кордони колоній не збігалися ні з етнічними межами, ні з географічними, що призвело до роз'єднання багатьох народів. Попри величезні розміри, в Африці на початку XX ст. проживало лише близько 150 млн осіб (для порівняння: у Європі — близько 500 млн осіб).

Місто Адуа в Ефіопії. Сучасний вигляд.
Тут у 1896 р. відбулася вирішальна битва з Італією,
у якій Ефіопія захистила свою незалежність.

Центральна частина в столиці Алжиру,
де збереглися будівлі у французькому стилі.
Сучасний вигляд.

❑ Цікаві факти

Однією з найтрагічніших сторінок колоніальної політики Німеччини стали події в Африці на початку XX ст. У 1904 р. після придушення повстання на африканських землях, які колонізувала Німеччина, її війська винищили місцеве населення. Було вбито більшу частину представників корінних народів — близько 65 тис. гереро і близько 10 тис. нама. Сучасна Німеччина визнала ці дії геноцидом.

Полонені німецькими військами
представники народу гереро. 1904 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112927

іслам. Згодом утворені тут арабські держави, за винятком Марокко, увійшли до складу Османської імперії. В Ефіопії збереглося християнство, і в середині XIX ст. постала держава на чолі з імператором (негусом). Загалом цей регіон із давніми традиціями державності й відносно розвиненим господарством був одним із центрів ісламської культури.

На південь від Сахари в Тропічній Африці жили численні народи негроїдної раси, які перебували на різних стадіях розвитку: від первісного суспільства до державних утворень (племінних союзів, імперій тощо). Тут займалися як кочовим скотарством та землеробством, так і полюванням та збиральництвом. Більша частина населення сповідувала племінні культи. Долучившись до світової торгівлі, Тропічна Африка стала джерелом постачання рабів.

Установлення європейського панування в Африці відбувалося по-різному. Європейці намагалися закріпитися в Африці ще з XVI ст. Першим реальним їхнім здобутком стало загарбання в 1830 р. Францією Алжиру. На початку XX ст. всю територію Північної Африки було поділено між європейськими державами. Єгипет і Судан належали Великій Британії, Лівія — Італії, Алжир, Туніс і Марокко — Франції. Також частину Марокко утримувала Іспанія. Боротьба за Марокко призвела до двох гострих міжнародних криз.

Проникнення в Тропічну Африку було повільнішим. Спочатку європейські держави прагнули встановити контроль над работоргівлею. Вони створювали опорні пункти на узбережжі та не робили спроб просунутися в глиб континенту. Під контролем європейців перебувало 11% території

Африки. До заборони работоргівлі в 1807 р. Великою Британією з Африки було вивезено 12 млн осіб, проданих у рабство.

Уже перший досвід колонізації доводив, що в Африці можна розвивати плантаційне господарство, але європейців стримували погані дороги й наявність вогнищ тяжких захворювань.

Наприкінці XIX ст. ситуація докорінно змінилася. Європейські держави, для яких наявність колоній була символом статусу великої держави, почали активно захоплювати й ділити Африку. У 1884 р. у Берліні була скликана конференція, на якій це намагалися зробити «мирно» і «цивілізовано». На початку XX ст. на території Африки залишилися лише дві незалежні держави: Ефіопія та Ліберія.

Через різний спосіб колонізації визвольна боротьба в Африці теж мала відмінності. У Північній Африці народи прагнули відновити свої старі держави, які були тут до приходу європейців. У XX ст. до цього додалися ідеї оновлення та розвитку цих країн за європейським зразком. Так, наприкінці XIX ст. відбулися великі повстання в Алжирі, Тунісі, Єгипті, Судані.

У Центральній і Південній Африці місцеві жителі час від часу чинили збройний опір колонізаторам. Повстання очолювали місцеві вожді, але через слабе озброєння та розбрат між племенами ці виступи не становили серйозної загрози для європейців.

Битва під Омдурманом. 1898 р.
Художник Вільям Барнс Воллен. 1899 р.

❑ Цікаві факти

У Судані під час визвольної боротьби з колонізаторами було створено махдистську державу на чолі з Мухаммадом Ахмадом. Європейці на 13 років були витіснені з країни. Проте в 1898 р. в битві під Омдурманом махдистська держава втратила половину армії та була розгромлена британсько-єгипетськими військами. Перемогу їм забезпечила технічна перевага (британські солдати застосували кулемети). Державу, створену Мухаммадом Ахмадом, було знищено.

Працюємо із джерелом

З англійської газети «Daily Mail» про битву махдистів проти британських військ під Омдурманом (2—3 вересня 1898 р.)
rnk.com.ua/114618

КОЛОНІАЛЬНІ ВОЛОДІННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ В АФРИЦІ в XIX—XX ст.

Цікаві факти

Створення британського домініону Південно-Африканський Союз зробило бурів господарями становища, оскільки вони утворювали більшу частину білого населення. Їхній вплив особливо зріс після Першої світової війни, коли вони продемонстрували повну прихильність до Великої Британії. Наслідком цього стало закріплення режиму расової сегрегації. В африканців вилучили майже всі землі. Вони мали жити в спеціально відведених місцях окремо від білого населення.

Фашодський інцидент: Велика Британія як підступний вовк і Франція як Червона Шапочка. Карикатура XIX ст.

Зверніть увагу

У 1898 р. стався Фашодський інцидент, який переріс у дипломатичний конфлікт між Великою Британією та Францією за вплив у Судані. Він став ключовою подією 100-річної боротьби країн за колоніальне панування в Африці. Приводом до конфлікту стало захоплення французьким загonom поселення Фашода на Верхньому Нілі. Велика Британія вимагала вивести війська, але Франція відповіла відмовою. Країни стали на межу війни. Проте через неготовність вести заморську війну Франція згодом усе ж таки відкликала свої війська та за умовами договору 1899 р. дістала територіальну компенсацію в Центральній Африці.

► У чому полягав Фашодський інцидент? Чому Франція та Велика Британія були готові вести війну через віддалене поселення в Африці?

► **Працюємо в парах.** 1. Чому Велика Британія зображена у вигляді вовка, а Франція — у вигляді Червоної Шапочки? 2. Яку позицію щодо конфлікту посідає автор карикатури — нейтральну, пробританську, профранцузьку, сатиричну? 3. Як Фашодський інцидент демонструє суперництво в колоніальній політиці?

Найзначнішими були такі повстання: туарегів у Західній Африці під проводом Саморі Туре проти французьких колонізаторів, яке тривало 18 років; зулусів проти англійців; гереро і нама проти німецьких колонізаторів. Усі виступи було жорстоко придушено, а населення майже повністю винищено.

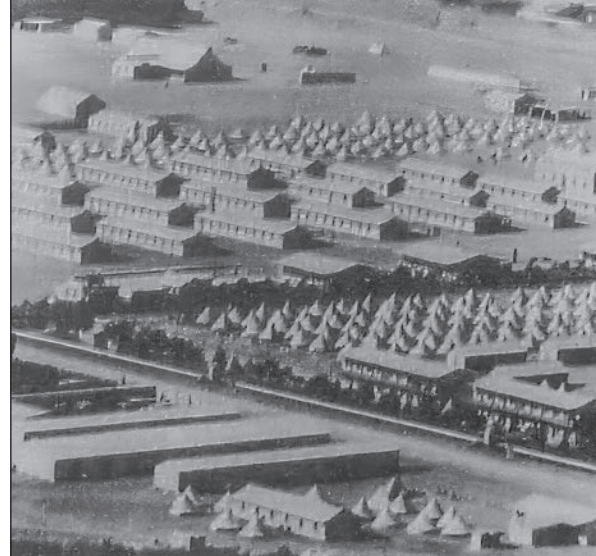
Значно відрізнявся від інших регіонів розвиток Південної Африки. На крайньому півдні континенту в XVII ст. голландці заснували Капську колонію. Колоністи обробляли землю та називали себе бурами. За віросповіданням вони були ревними кальвіністами. Тривале перебування серед африканців-язичників породило в бурів уявлення про себе як про богообраних. Тому вони не вважали рабство порушенням християнської моралі.

У XIX ст. Капську колонію захопили британці, які скасували рабство та прагнули ввести самоврядування на основі расової рівності. Тоді частина бурів вирішила переселитися на схід і північний схід. Вступивши у війну з племенами зулусів, вони заснували колонії Наталь, Оранжеву республіку та Трансвааль. Там було знайдено значні поклади золота й алмазів. Велика Британія прагнула заволодіти багатствами, розпочала війну проти бурів і перемогла в ній. Під час англо-бурської війни 1899—1902 рр. уперше в історії британці застосували концентраційні табори для непокірного мирного населення. Однак опір бурів був настільки значним, що для збереження стабільності Велика Британія пішла їм на поступки. У 1910 р. всі ці території об'єднали в Південно-Африканський Союз, який здобув статус домініону. Англійська мова та африкаанс (говірка голландської мови) стали офіційними, а в бурських провінціях зберігалися порядки, що виключали темношкіре населення з політичного життя.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. Навчальна гра «Чиста дошка». Правила гри. На дошці записані запитання за змістом вивченого параграфа. Відповіді на них учні та учениці мають знайти під час уроку. Після правильної відповіді на певне запитання вчитель / вчителька стирає його з дошки. Гра завершується, коли дошка залишається чистою. Можна організувати змагання команд.

Табір для військовополонених бурів поблизу Кейптауна під час англо-бурської війни. Близько 1900 р.

© Навчальний фільм

Міжнародні відносини наприкінці XIX — на початку XX ст.
Колоніальний поділ Африки
rnk.com.ua/113976

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- наростання суперечностей між провідними державами світу;
- поділ Європи та світу на два ворожі військово-політичні блоки — Троїстий союз і Антанту, основний зміст політики великих держав у складі цих об'єднань;
- причини гонки озброєнь, першість у якій узяла Німеччина;
- колонізацію Африки.

✎ Працюємо з хронологією

1891 р.	• утворення союзу Росії та Франції.
1907 р.	• завершення формування Антанти.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113133

Перевірте здобуті
знання
rnk.com.ua/112928

Гробниця Мухаммада Ахмада
в Омдурмані (Судан). Сучасний
вигляд.

Зразок запитань: 1) Протистояння між якими державами визначало зміст міжнародних відносин у Європі в 70-ті рр. XIX ст.? 2) Коли виник Союз трьох імператорів? Які держави його утворили? 3) Коли було утворено Троїстий союз? Які держави до нього увійшли? 4) Який союз виник на противагу Троїстому союзу?

2. Які події призвели до перерозподілу сил у європейській політиці в останній третині XIX ст.?
3. Що спричинило гонку озброєнь? Чи можна стверджувати, що гонка озброєнь стала руйнівною для держав, що брали в ній участь? Чому?
4. Що зумовило появу військово-політичних союзів?
5. Ким, коли та з якою метою був створений Союз трьох імператорів?
6. Коли та з якою метою була створена Антанта? Які країни до неї належали?

Застосовуємо і аналізуємо

7. Порівняйте сучасну політичну карту світу та карту колоніального поділу Африки наприкінці XIX ст. Які кордони, на вашу думку, є прямим наслідком колоніального поділу?
8. **Працюємо в малих групах.** Створіть інтерактивну лінію часу, на якій позначте події та процеси останньої третини XIX — початку XX ст., що вказували

на наближення світової війни. Додайте короткі коментарі з поясненнями.

9. **Працюємо в малих групах.** Метод «Фішбоун». Складіть структурно-логічну схему, яка демонструє причинно-наслідкові зв'язки утворення військово-політичних союзів (Троїстий союз і Антанта), колоніальної політики для метрополій і країн Африки.
10. **Працюємо в парах.** Визначте ключові слова, що пояснюють зміст поняття «військово-політичний союз». Зашифруйте його в «хмаринці слів» або кро-сенсі.
11. **Працюємо в малих групах.** Метод «Кола Венна». Укажіть спільні й відмінні ознаки колоніальної політики країн Європи в Африці наприкінці XIX — на початку XX ст.

Оцінюємо і створюємо

12. **Працюємо в малих групах.** Визначте основні суперечності між провідними країнами світу наприкінці XIX — на початку XX ст. Напишіть промпт (запит) і за допомогою сервісів штучного інтелекту створіть комікс. Перевірте результат щодо можливих історичних помилок.
13. **Працюємо разом.** Обговоріть, чому колоніальне питання на початку XX ст. дедалі більше загрожувало миру у світі, а Європа після тривалого мирного розвитку опинилася на межі світової війни.

1. Освіта

► Працюємо разом. Метод «Дискусійна проблема».

Обговоріть тему «Зростання ролі держави та зміцнення автономії закладів: чи можливий ідеальний баланс між цими двома тенденціями?».

У XIX ст. відбулися значні зміни у вищій освіті багатьох країн світу. Виникла низка технічних університетів, які зосередилися на підготовці спеціалістів для промисловості. Проте вища освіта була доступною лише для заможних людей. У розвитку університетської освіти зростала роль держави, водночас зміцнювалася автономія закладів.

Найбільшого поширення набула система, яку запропонував філософ Вільгельм фон Гумбольдт. Основою розвитку університету, згідно з його задумом, було поєднання дослідження, навчання та ідеї вільного викладання. У 1810 р. філософ відкрив Берлінський університет. Перший принцип передбачав єдність викладання й дослідження: викладач навчав студентів працювати з тими джерелами, які особисто використовував у науковій роботі. Другий принцип — це викладацька свобода: викладач сам визначав тему, мету й завдання курсу. Третій принцип — фінансування з боку держави. Більшість тогочасних університетів базувалися саме на цих засадах.

❗ Зверніть увагу

Першу значну реформу освіти в XIX ст. провів Наполеон Бонапарт. Він запропонував ліквідувати університет як автономну систему. Згідно з новою схемою, прикладні дисципліни викладалися в спеціалізованих вищих наукових школах, за дослідження відповідала Академія, для підготовки чиновників і викладачів у гімназіях і школах створювалися інститути, що перебували під контролем уряду.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли з'явилися перші газети?
2. Як формувалася суспільна думка у XVIII ст.?
3. Якими були основні наукові досягнення XIX ст.?
4. Що таке емансипація та суфразизм?
5. Що таке індустріальна революція? У якій країні вона почалася?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- які наукові відкриття здійснили в другій половині XIX — на початку XX ст.;
- про вплив технічних винаходів і наукових відкриттів на життя суспільства;
- про зародження масової культури;
- якими були причини та результати боротьби жінок за емансипацію.

Берлінський університет. Сучасний вигляд.

Будівля університету в Бірмінгемі (Велика Британія).
Сучасний вигляд.

✓ Цікаві факти

Індустріальна революція сприяла появі другого покоління вищих навчальних закладів Великої Британії. У середині XIX — на початку XX ст. нові університети виникли в промислових центрах: у Лондоні, Даремі, Манчестері, Бірмінгемі, Ліверпулі, Бристолі, Редінгу. Ці університети стали відомими як «будинки із червоної цегли», на відміну від старих університетів — Оксфорда й Кембриджа, що збудовані з характерного для Середньовіччя сірого каміння.

Нобелівська медаль.

✓ Цікаві факти

Важливою подією в науці стало запровадження міжнародної Нобелівської премії за наукові досягнення, винаходи, значний внесок у розвиток культури й суспільства. Її започаткував шведський хімік і підприємець Альфред Нобель, який заповів благодійному фонду більшу частину своєї спадщини (9,2 млн доларів). Із нього й виплачується винагорода визначним діячам і діячкам у різних галузях.

- Розробіть і проведіть у школі (або в соціальних мережах) освітній флешмоб або челендж, де поділіться цікавими фактами про Нобелівську премію.

2. Подорожі європейців і розвиток географічних знань

- **Працюємо в парах.** Метод «Критичне читання». Прочитайте текст і визначте, яку інформацію він не надає, але яка була б важливою для повного розуміння подій.

У другій половині XIX ст. розпочався новий етап досліджень європейцями малоосвоєних регіонів світу.

У середині XIX ст. британський дослідник Девід Лівінгстон здійснив кілька подорожей Центральною та Південною Африкою.

Британець Генрі Стенлі першим серед європейців перетнув Африку зі сходу на захід та відкрив і дослідив басейн річки Конго.

Ірландський дослідник Роберт О'Хара Берк і британець Вільям Джон Віллс уперше перетнули Австралію з півдня на північ.

Вивченням природи та населення Океанії займався уродженець Наддніпрянської України Микола Миклухо-Маклай.

Завдяки експедиціям російських вчених Петра Семенова-Тян-Шанського та Миколи Пржевальського були досліджені внутрішні райони Сибіру й Центральної Азії.

Французькі дослідники першими досягли головного міста високогірного Тибету — Лхаси, а британці Джордж Еверест і Годвін Остін дісталися Гімалаїв.

Наприкінці XIX ст. були складені досить повні карти материків (крім Антарктиди). Проте одним із результатів географічних досліджень стало посилення колоніальної експансії європейських держав.

3. Розвиток науки

► **Працюємо в парах.** Складіть таблицю, у якій зазначте наукові відкриття, вчених і як це змінило життя людей. Як ви вважаєте, яке з наукових відкриттів XIX ст. мало найзначніший вплив на розвиток людства? Чому?

У другій половині XIX ст. раніше накопичені наукові знання стали підґрунтям для нових відкриттів.

Своєрідним підсумком діяльності природознавців різних країн стало відкриття в 1869 р. Дмитром Менделєєвим одного з фундаментальних законів природи, який дістав назву періодичного закону.

У 1884 р. німецький фізик Генріх Герц довів існування електромагнітних хвиль. Були винайдені генератор електричного струму та електродвигун. У 1895 р. Вільгельм Рентген відкрив промені, що пізніше були названі його ім'ям. Одночасно це фізичне явище описав український вчений Іван Пулюй. Наступного року Антуан Анрі Бекерель виявив явище радіоактивності.

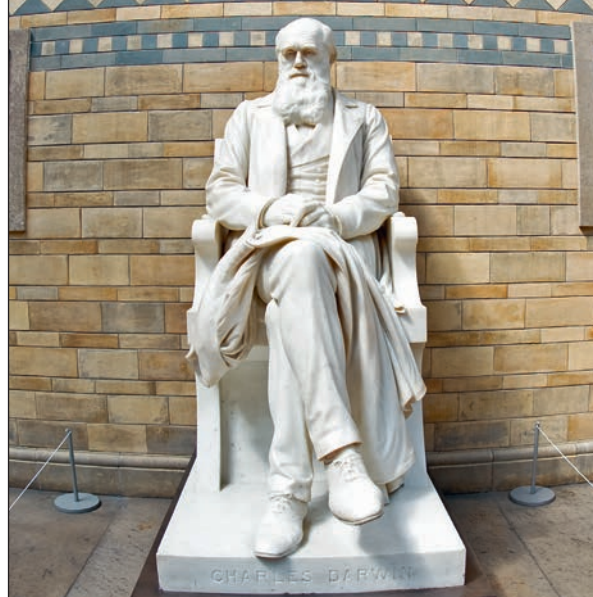
Англійський фізик Джозеф Томсон у 1897 р. відкрив першу елементарну частинку — електрон, що входить до складу атома. До того ж, вивчаючи ефект радіоактивності, французькі фізики Антуан Сезар, Александр Едмон та Антуан Анрі Бекерель, П'єр Кюрі й Марія Склодовська-Кюрі дійшли висновку, що деякі елементи доволно випромінюють енергію.

У 1901 р. німецький фізик Макс Планк установив, що енергія виділяється не безперервним потоком, як вважали раніше, а окремими пучками — квантами. У 1911 р. британський фізик

👤 Постать в історії

Марія Склодовська (після одруження — **Склодовська-Кюрі**) народилася на польських землях, що перебували у складі Російської імперії. М. Склодовська стала першою викладачкою університету Сорбонна, здійснила відкриття нових хімічних елементів радію і полонію та отримала дві Нобелівські премії (першу із фізики в 1903 р. спільно із чоловіком П. Кюрі та французьким вченим А. А. Бекерелем, другу — індивідуальну з хімії в 1911 р.).

► Розробіть освітній мініпроект «Шлях крізь упередження: жінка у світі чоловічої науки». Дослідіть і проаналізуйте, на які труднощі натрапляла М. Склодовська-Кюрі як жінка в науковому світі. Чи вважаєте ви її феміністкою свого часу? Аргументуйте свою відповідь.

Пам'ятник Чарльзу Дарвіну в Лондоні (Велика Британія). Сучасний вигляд.

📌 Зверніть увагу

Одним із найбільших досягнень XIX ст. стала розробка вченим Чарльзом Дарвіном теорії еволюції тваринного і рослинного світу. Це була справжня революція в галузі біології. У 1859 р. вчений видав книгу «Про походження видів шляхом природного відбору». Завдяки теорії Ч. Дарвіна вдалося не тільки пояснити різноманітність видів, а й упорядкувати весь органічний світ.

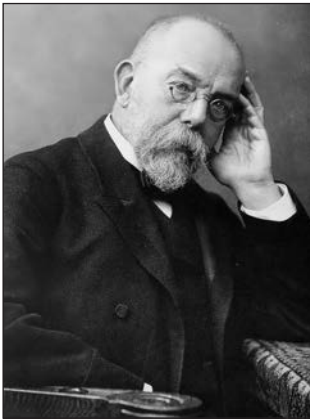
М. Склодовська-Кюрі (друга праворуч) із дочками Ірен (друга ліворуч) та Євою (крайня праворуч). 1921 р.

Постать в історії

Бактеріолог **Володимир Хавкін** з Одеси винайшов вакцини від холери й чуми, якими в Індії щепили понад 4 млн осіб. Заснована ним лабораторія стала науково-дослідним Інститутом Хавкіна, що діє дотепер в індійському місті Мумбаї. Вчений також заповів свої кошти на створення фонду заохочення молодих науковців, який існує й зараз. На честь В. Хавкіна було названо вулиці в Одесі й Бердянську.

Володимир Хавкін.
Кінець XIX ст.

Роберт Кох. Близько
1900 р.

Схема
Розвиток суспільних наук
rnk.com.ua/113977

Ернест Резерфорд запропонував першу планетарну теорію будови атома. Цю теорію доповнив данський фізик Нільс Бор. Ідеї М. Планка та Н. Бора стали фундаментом для окремого розділу сучасної фізики — квантової механіки.

Докорінно змінилися уявлення про простір, час і рух. У 1905 р. 26-річний німецький фізик Альберт Ейнштейн опублікував працю «До електродинаміки тіл», у якій було закладено основи теорії відносності.

Німецький вчений Август Вейсман та американський вчений Томас Морган заклали основи генетики.

Досягнення біологічних наук стали поштовхом до розвитку медицини. У 1865 р. Луї Пастер опублікував працю про бактеріальну природу хвороб і довів, що мікроби гинуть за високої температури. Його ім'ям було названо спосіб знищення хвороботворних мікробів (пастеризація). За допомогою цього способу вдалося домогтися тривалого збереження продуктів.

Продовжуючи дослідження французького бактеріолога Л. Пастера, співробітники Пастерівського інституту в Парижі вперше розробили запобіжні щеплення проти сибірки, курячої холери та сказу. Німецький мікробіолог Роберт Кох і його учні виявили збудників таких захворювань, як туберкульоз, черевний тиф, дифтерія, сифіліс та винайшли ліки проти них.

Переворотом у медицині стало використання знеболювальних препаратів. У 1846 р. вперше було проведено операцію з ампутації кінцівки із застосуванням наркозу (хворому дали подихати парами ефіру). Завдяки Миколі Пирогову було зроблено прорив у військово-польовій хірургії, що врятувало життя багатьом солдатам. Зокрема, М. Пирогов лікував пораненого Дж. Гарібальді. У 1867 р. англійський хірург Джозеф Лістер уперше використав для знезаражування ран розчин карболової кислоти, що значно зменшило кількість інфекцій після операцій. Лікарі різних країн світу розробляли основи наукової санітарії та гігієни, заходи профілактики й запобігання епідеміям. Завдяки досягненням медицини в Європі та Північній Америці смертність скоротилася майже у два рази.

Основи вчення про психоаналіз заклав австрійський вчений Зигмунд Фрейд. Також він розробив психотерапевтичний метод лікування неврозів.

Зверніть увагу

Прогрес у техніці, формування індустріального суспільства, зростання міст, криза традиційної системи світогляду спонукали філософів до переосмислення внутрішніх орієнтирів життя людини. Стрімко розвивалися суспільні науки. У країнах Європи та США набула поширення соціологія — наука про розвиток суспільства. Також стали популярними різні містичні вчення, релігійна філософія.

Кришталевий палац — споруда зі скла та сталі, зведена в Лондоні спеціально для проведення першої Всесвітньої виставки промислових товарів 1851 р.

4. Досягнення техніки

► **Працюємо в малих групах.** Метод «Квітка лотоса». Складіть таблицю, що розкриває історію та значення технічних винаходів другої половини XIX — початку XX ст. Які технічні винаходи активно використовують дотепер?

У другій половині XIX ст. наукові відкриття й технічні винаходи внесли значні зміни в металургію та машинобудування. Англійський інженер Генрі Бессемер винайшов для виробництва чавуну, заліза й сталі обертову піч — конвертер, а французький інженер П'єр Мартен — піч для виробництва сталі високої якості. Як самостійна галузь постала хімічна промисловість, яка швидко розвивалася.

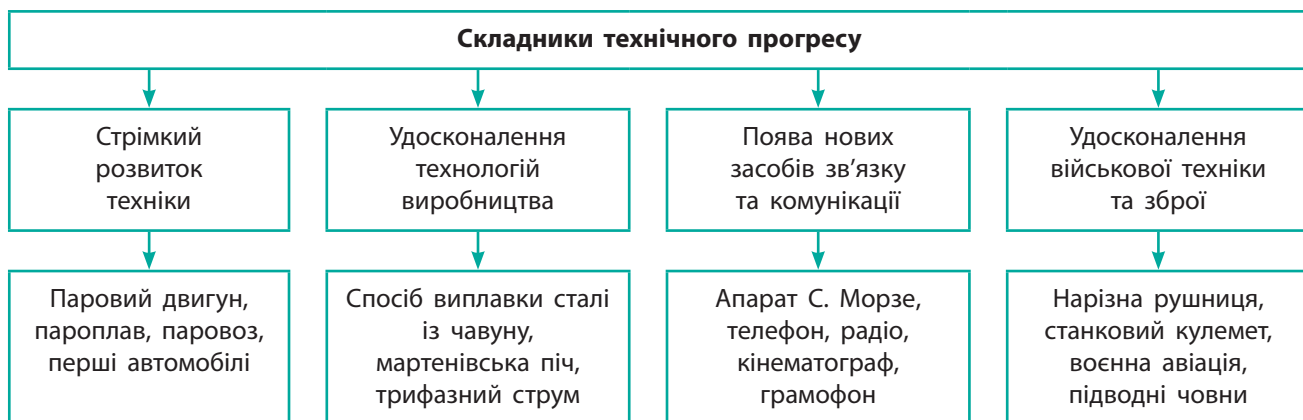
Усі досягнення промисловості й техніки, технологій держави показували на

Всесвітніх виставках. Перша така виставка відбулася в Лондоні в 1851 р. Наступну виставку в 1855 р. було проведено в Парижі. Відтоді Всесвітні виставки проводили регулярно.

Значні досягнення мала текстильна промисловість. Завдяки механізованому нанесенню малюнка на тканину замість 50 працівників цю роботу виконували двоє.

Швидкими темпами відбувався розвиток транспорту. У другій половині XIX — на початку XX ст. в Європі основним

ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС у другій половині XIX — на початку XX ст.

Зверніть увагу

Винаходи та розвиток залізничного транспорту в XIX ст.:

- 1853 р.** • відкриття першої залізниці в Індії від Бомбею до Тани.
- 1857 р.** • відкриття першої залізниці в Африці між Каїром та Александрією.
- 1857 р.** • початок використання сталевих рейок для прокладання залізниць.
- 1863 р.** • відкриття першого у світі метрополітену з паровою тягою в Лондоні завдовжки 3,6 км.
- 1865 р.** • спорудження першої в Наддніпрянській Україні залізниці Одеса—Балта.
- 1872 р.** • будівництво Великою Британією першої залізниці в Японії між Токіо та Йокогамою завдовжки 28 км.
- 1880 р.** • відкриття першої залізниці в Китаї.
- 1881 р.** • створення спального вагона американським підприємцем Джорджем Пульманом.
- 1881 р.** • Провідники замість зарплати тоді отримували чайові від пасажирів.

Частина телеграфного апарату Морзе.
1900 р.

засобом пересування на суходолі та перевезення вантажів і людей стали залізниці. Почалося спорудження залізниць в Азії, Африці. Створювали трансконтинентальні дороги: це магістраль, що пов'язала східне узбережжя США з Каліфорнією, «Східний експрес» (Лондон—Париж—Відень—Стамбул), Транссибірська магістраль.

На морських шляхах вітрильники повністю поступилися пароплавам. Необхідність розвитку світової торгівлі сприяла спорудженню каналів. Найбільшим із них став Суецький канал, будівництво якого тривало в 1859—1869 рр. Ще одним важливим каналом став Панамський, який збудували в 1904—1914 рр.

Парові машини почали використовувати в сільському господарстві. У 40-х рр. XIX ст. у Великій Британії з'явилися перші парові молотарки, а через деякий час — парові плуги.

Удосконалювали й засоби зв'язку. Швидко поширилися розроблені в 1836 р. американським винахідником Семюелом Морзе телеграфний апарат і код (азбука) Морзе.

Значною технічною подією стала поява нового класу моторів, які сконструювали німецькі винахідники Ніколаус Отто і Рудольф Дізель. Нові двигуни, що працювали на рідкому пальному, знайшли застосування в першому автомобілі Г. Даймлера і К. Бенца (1886 р., Німеччина), першому літаку братів Райт (1903 р., США) і першому дизельному локомотиві (тепловозі) компанії «Клозе-Шульцер» (1912 р., Німеччина).

У металургії важливим технічним винаходом на початку XX ст. став конвертерний (томасівський) спосіб виплавлення сталі. У 1891 р. в Німеччині було запущено перший прокатний стан, якому надавали руху електромотори. В обробці металовиробів почали використовувати електро- та газозварювання. Промислове введення крекінг-процесу — розкладу сирової нафти на частини під дією високого тиску і температур — давало змогу отримувати в значних об'ємах легке рідке пальне, передусім бензин.

Нові методи отримання аміаку розширили виробництво азотної кислоти та інших азотних сполук, необхідних для виготовлення штучних добрив, барвників і вибухових речовин.

Дедалі ширше застосовували залізобетон. Зі сталевих і залізобетонних конструкцій споруджували різні будівлі, мости, тунелі великих розмірів.

Суецький канал значно скорочував шлях із Європи до Індії та Східної Азії, оминаючи потребу обпливати всю Африку.

Панамський канал значно скорочував шлях з Атлантичного океану в Тихий і назад.

- Які можливості для розвитку торгівлі надавало спорудження Суецького та Панамського каналів?

Прискорене впровадження у виробництво нової техніки супроводжувалося збільшенням підприємств і переходом їх на випуск масової стандартизованої продукції. Основною технологією стало конвеєрне виробництво — спосіб організації праці, коли роботу ділять на прості короткі операції, що виконуються по черзі на конвеєрі. Уперше в повному обсязі таку технологію було застосовано на автомобільних заводах Генрі Форда (США).

На початку ХХ ст. звичним явищем стали телефон, фонограф, радіоприймач, електричне освітлення.

Значні досягнення відбулися і у військовій техніці. У 1883 р. американський винахідник Гайрем Максим створив перший зразок автоматичної зброї — кулемет Максим. Почалося створення авіації. Флот отримав броньовані кораблі з гарматами великого калібру та підводні човни.

5. Зміни у вигляді міст і сіл

- **Працюємо разом.** Обговоріть, чому міста стали центрами модернізації на межі ХІХ—ХХ ст.

У ХІХ ст. відбувся новий якісний стрибок у науці й техніці, який дав змогу провідним країнам світу здійснити перехід до індустріального суспільства. Деякі вчені називають цей процес другою **науково-технічною революцією**. У її основу були покладені зміни в енергетичній базі, перехід на рідке паливо та електрику.

З'явилися нові галузі виробництва: хімічна, електротехнічна, нафтопереробна тощо. Відбулися докорінні зміни у вигляді міст, сіл, повсякденному житті.

Перший автомобіль із двигуном внутрішнього згоряння, створений Г. Даймлером і К. Бенцом. 1886 р.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112930

АЯ Словник

Науково-технічна революція — якісні зміни в засобах виробництва (верстати, обладнання) та зміна в кількості та якості робочої сили на основі прискореного розвитку науки і техніки.

Листівка із зображенням першого у світі хмарочоса в Чикаго (США), спорудження якого почалося в 1884 р. Будівля мала висоту 42 м (десять поверхів). Згодом до неї добудували ще два поверхи.

НАЙБІЛЬШІ МІСТА СВІТУ (1900 р.)

Місто і країна	Кількість населення, осіб
Лондон (Велика Британія)	6,5 млн
Нью-Йорк (США)	4,2 млн
Париж (Франція)	3,3 млн
Берлін (Німеччина)	2,7 млн
Чикаго (США)	1,7 млн
Токіо (Японія)	1,5 млн
Мехіко (Мексика)	500 тис.
Сідней (Австралія)	480 тис.
Делі (Індія)	400 тис.

Індустріалізація, зміни в сільському господарстві та розвиток науки покращили умови життя людей і сприяли зростанню кількості населення Європи. Протягом століття, із 1800 до 1900 р., вона зросла зі 190 млн до 420 млн осіб. Посилилися міграційні процеси із села до міста, до індустріально розвинених країн. Кількість населення низки міст перевищила 1 млн осіб. Урбанізація потребувала докорінної зміни всього способу життя.

Найбільше зусиль у поширенні електричного освітлення доклав Томас Едісон. У 1880 р. почалося використання винайдених ним ламп розжарення. Було створено низку побутових електричних приладів: праску, пральну машину тощо.

У 1892 р. відкрили першу автоматичну телефонну станцію, а на телефонах з'явилися диски з набором номера.

Докорінні зміни відбулися і в міському транспорті. Ще на початку XIX ст. на вулицях Парижа з'явилися омнібуси — великі екіпажі, запряжені кіньми. Проте якість тогочасних доріг створювала проблеми для такого транспорту, особливо в негоду. Тоді для нього почали прокладати рейки. У США ці конки називали трамваями. У 80-ті рр. XIX ст. з'явилися електричні трамваї.

У 1863 р. у Лондоні запрацювала перша підземна залізниця — метро. До кінця століття підземні залізниці почали будувати в Нью-Йорку, Чикаго, Будапешті, Відні, Парижі.

Із появою автомобілів виник новий індивідуальний вид транспорту, який поступово витіснив кінські екіпажі. Уже на початку XX ст. автомобіль перетворився на звичний засіб пересування.

Технічний прогрес створив умови для підтримання особистої гігієни, чистоти житла.

Населення Європи та Америки почало значно краще харчуватися. Серед усіх верств суспільства зросло споживання чаю, кави, цукру.

6. Мода

► **Працюємо в малих групах.** Висловіть спільну думку, які чинники впливали на моду початку XX ст. та як це відображало соціальні, економічні та технологічні зміни.

Зміни в різних сферах життя суспільства вплинули й на одяг. Мода, яку раніше диктував королівський двір, тепер формувалася за іншими чинниками.

Піджачна трійка (піджак, жилет, штани) — основний тип повсякденного чоловічого одягу. Друга половина XIX — початок XX ст.

Чоловічий костюм, який носили заможні містяни, загалом набув одноманітності та практичності. Піджаки перетворилися на робочий одяг, фрак — на вихідний, святковий. Наприкінці XIX ст. у Великій Британії в моду увійшли смокінги, які вдягали в театр, ресторан тощо.

Одяг жінки теж зазнав змін у бік практичності. У середині XIX ст. в жіночій моді, законодавцем якої була Франція, у вжиток увійшов кринолін — куполоподібна спідниця з безліччю нижніх спідниць або сталевих обручів. Наприкінці XIX ст. утвердився новий S-подібний силует жіночої сукні, що підкреслював талію. Цей силует утілював ідеальну хвилеподібну лінію стилю модерн.

Після появи нових транспортних засобів (трамвай, велосипед, автомобіль), а особливо залучення жінок до виробництва й сфери послуг жіночий одяг спростився. У побут увійшли спідниця з блузою, костюм, що складався зі спідниці й жакета, пальто. Важливу роль у зміні суспільної ролі жінки відіграли два технічні винаходи — телефон і друкарська машинка. Саме жінки найчастіше працювали на телефонних станціях і виконували друкарські роботи.

Одним із важливих чинників змін у жіночому одязі став феміністичний рух. Жінки боролися за виборчі права, можливість працювати нарівні із чоловіками та мати доступ до медицини. Лікарі радили відмовитися від корсетів, які шкодили здоров'ю. Тому з'явився новий фасон сукні — без корсета, з високою кокеткою та драпіруванням, яке приховувало талію.

Тальєр — жіночий костюм, який складався із жакета й спідниці, пошитих з одного матеріалу. Цей одяг був зручним для роботи, прогулянок і подорожей, тому швидко став основою гардероба. Кінець XIX — початок XX ст.

❑ Цікаві факти

У XIX ст. у населення міст з'явилася нова форма дозвілля — відвідування магазинів. Великі універсальні магазини, відомі як універсами, стали серйозними конкурентами традиційних крамниць. У таких магазинах весь товар був відкрито виставлений для огляду, і покупці могли вільно розглядати його без обов'язку щось купувати.

У 1852 р. в Парижі в магазинах «Бон марше» (назва перекладається як «дешевий ринок») уперше були запроваджені тверді ціни. У 70-х рр. XIX ст. в США виникла торгівля за каталогами. Розквіт торгівлі дав поштовх рекламі. У деяких газетах вона забирала до половини змісту.

❑ Цікаві факти

На моду вплинула також популярність відпочинку на курортах. Морське купання вважали корисним, і для нього створили зручний одяг. Захоплення спортом — їздою на велосипеді, плаванням, тенісом — додало до жіночого гардероба в'язані светри та штани-блумерси.

А-Я Словник

Масова культура — культура, поширена серед значної частини населення. Головною її особливістю є те, що вона не створює нових ідей, а бере вже відомі з елітарної або народної культури та робить їх доступними для загалу. До масової культури належать лише ті елементи культури, які поширюють через засоби масової інформації (радіо, телебачення, кіно, пресу).

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112931

❑ Цікаві факти

У 1790 р. у Великій Британії було видано 370 найменувань книг, а в 1900 р. — уже 6 тис. У середині XIX ст. Британський музей, де були зібрані шедеври світового мистецтва, у вихідні дні відвідувало понад 30 тис. осіб.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112932

Проте на більшість людей зміни моди майже не впливали. Просте населення носило доступний і традиційний одяг, який не заважав працювати. Попри це народний костюм поступово витіснявся загальноєвропейським.

7. Зародження масової культури

► **Працюємо разом.** Метод «Мозковий шторм». Чому масова культура виникла саме наприкінці XIX ст.?

До кінця XIX ст. більшість людей у країнах Європи та США вже вміли читати й писати. Завдяки розвитку промисловості покращився рівень життя. Робочий день став коротшим, і в міських жителів з'явився вільний час. Якщо раніше літературою та мистецтвом цікавилася лише незначна частина освіченої еліти, то тепер цих людей стало значно більше. Так з'явилося нове явище — **масова культура**. Поряд із книгами, які були розраховані на вибагливих читачів, з'явилися твори для звичайних людей. Набули поширення такі літературні жанри, як пригодницький і детективний романи.

У 1895 р. у «Гранд кафе» в Парижі брати Луї-Жан та Огюст Люм'єр уперше продемонстрували сінематограф — апарат, що показував рухомі фотографії. Першим глядачі побачили короткометражний фільм «Прибуття потяга...». За декілька тижнів такі фільми вже демонстрували в Римі, Відні, Берліні, Лондоні та інших містах, а незабаром у США, Індії, Австралії, Єгипті. Так виникло **кіно**.

Масова культура значно впливала на погляди людей і формувала громадську думку.

8. Боротьба за емансипацію жінок

► **Працюємо разом.** Які засоби боротьби за емансипацію використовував рух жінок за права? Наскільки такі дії були виправданими? Чи є межа, за якою засоби боротьби можуть зіпсувати саму ідею?

Від часів Французької революції кінця XVIII ст. в Європі спалахнула боротьба жінок за емансипацію. Проте до 70-х рр. XIX ст. жінки залишалися залежними від чоловіків у сім'ї та не мали з ними рівних майнових прав. Боротьба жінок за емансипацію відбувалася у сфері освіти, права та політичної діяльності. У 80-х рр. у Великій Британії заміжні жінки здобули право розпоряджатися своєю власністю та залишати в себе дітей після розлучення.

Постать в історії

Визнаною лідеркою суфражисток була **Еммелін Панкгерст** із Великої Британії. Незмінними помічницями діячки були її дочки. У 1903 р. Е. Панкгерст заснувала Жіночий соціально-політичний союз. Діячка домогалася зустрічей із впливовими політиками, виборюючи права жінок, але агресивні засоби Е. Панкгерст і її однодумиць часто зазнавали критики. Її багато разів заарештовували, а одного разу навіть ув'язнили. У 1999 р. журнал «Time» додав Е. Панкгерст до списку 100 найвпливовіших людей ХХ ст.

Еммелін Панкгерст. 1913 р.

Жінок, які боролися за виборчі права, називали **суфражистками**. Найсильнішим цей рух був у Великій Британії, але схожі рухи діяли також у США, Франції, Австро-Угорщині. Суфражистки проводили акції та привертали до себе увагу незвичною поведінкою (наприклад, носили чоловічий одяг).

Боротьба жінок дала певні результати. Уперше у світі право голосувати на виборах здобули в 1893 р. жінки Нової Зеландії. У 1906 р. перші жінки були обрані до парламенту Фінляндії. У Великій Британії право голосу жінки здобули в 1918 р. У перші десятиліття ХХ ст. виборче право виборили також жінки Данії, Австралії, США, Німеччини й деяких інших країн.

Здобуття жінками політичних прав не зупинило боротьбу жінок за рівноправ'я в усіх сферах життя. І в наш час її продовжують представниці різноманітних феміністичних рухів.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Три речення».** Правила гри. Учні та учениці мають передати зміст певного пункту параграфа трьома простими реченнями. Перемагають ті, чия розповідь буде коротшою, але при цьому правильно передаватиме зміст. Гру доцільно провести в письмовій формі.
2. Які географічні відкриття були зроблені в ХІХ — на початку ХХ ст.? Які наслідки це мало?
3. Назвіть технічні винаходи й наукові досягнення кінця ХІХ — початку ХХ ст. Як змінилося життя завдяки цим досягненням?
4. Які нові галузі промисловості виникли в результаті впровадження технічних винаходів? Як це вплинуло на підготовку країн до війни?

Навчальний фільм

Наука і техніка. Суспільні зміни та повсякденне життя
rnk.com.ua/113978

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- нову роль науки в ХІХ — на початку ХХ ст.;
- здобутки науково-технічної революції;
- зміни ролі культури в бік масовості;
- поширення руху жінок за емансипацію.

Сторінками подій
rnk.com.ua/113133

Працюємо з хронологією

4 листопада
1861 р.

на Львівський вокзал
прибув поїзд
«Ярослав» — перший
поїзд на українських
землях.

10 січня
1863 р.

відкриття першого
у світі метрополітену.

31 травня
1879 р.

день народження
електричної тяги.
На промисловій
виставці в Берліні
продемонстрували
першу електричну
залізницю завдовжки
300 м, збудовану
Вернером фон
Сіменсом.

Україна і світ

У 1861 р. на Львівський вокзал прибув поїзд «Ярослав» — перший поїзд на українських землях. На честь цієї події 4 листопада відзначають День залізничника України. Розбудова залізниць на українських землях урочисто з'єднала схід і захід. 4 листопада 1871 р. було відкрито міст через прикордонну річку Збруч між сусідніми містами — Волочиськ (перебував у складі Російської імперії) і Підволочиськ (перебував у складі Австрійської імперії). Перший поїзд на мосту через Збруч виявився знаковою подією для всієї Європи. Було з'єднано Чорне море з Балтійським і Північним: розпочалися масові перевезення за маршрутом Одеса—Гамбург.

Перевірте здобуті знання
rnk.com.ua/112933

5. Що свідчить про завершення формування індустріального суспільства на початку XX ст. в розвинених країнах світу?
6. Назвіть причини поширення закладів освіти технічного профілю в цей період.
7. Чим були зумовлені зміни в одязі людей на початку XX ст.?
8. Що таке масова культура? Що зумовило її появу?

Застосовуємо і аналізуємо

9. На інтерактивній карті світу позначте території, які були досліджені на межі XIX—XX ст. Зробіть короткі коментарі, у яких поясните значення цих досліджень.
10. Складіть схему, що показує, як різні чинники суспільно-економічного розвитку наприкінці XIX — на початку XX ст. призвели до зростання феміністичного руху та руху суфражисток.
11. Напишіть короткий лист одному з вчених XIX ст. (наприклад: Л. Пастеру, А. Ейнштейну, Р. Коху), де ви, сучасна людина, висловлюєте захоплення його досягненням і пояснюєте, як воно вплинуло на світ.

Оцінюємо і створюємо

12. Метод «Сторітелінг». Напишіть розповідь від особи робітника, телефоністки, банкіра, власниці магазину, власника заводу тощо. Опишіть, як змінилося повсякденне життя його / її родини під впливом науково-технічної революції.
13. **Працюємо в малих групах.** Метод «Освітній проект». Уявіть, що ви команда дослідників кінця XIX ст. Ваше завдання — спланувати власну географічну експедицію до одного з малодосліджених регіонів світу. Оберіть регіон, визначте мету експедиції, маршрут і необхідне спорядження. Результат роботи подайте у вигляді презентації.
14. **Працюємо в малих групах.** Знайдіть в інтернеті фотографії міст Європи та Північної Америки на межі XIX—XX ст. та створіть віртуальну фотовиставку. Запишіть до неї аудіогід, де охарактеризуйте особливості міст.
15. **Працюємо разом.** Метод «Дискусійна проблема». У чому полягає значення руху за права жінок? Чи актуальні зараз ідеї фемінізму? Поясніть чому.

1. Реалізм у літературі й мистецтві

- **Працюємо в парах.** Метод «Кластери». Випишіть ключові слова до тексту. Доповніть їх, використовуючи знання із зарубіжної літератури, та згрупуйте за власними ознаками.

У XIX ст. у світовій літературі поширився **реалізм** — новий напрям, що зосереджувався на правдивому зображенні життя. Його представниками були Генріх Гейне, Оноре де Бальзак, Стендаль, Чарльз Дікенс, Вільям Текерей, Марко Вовчок, Микола Гоголь, Гі де Мопассан, Еміль Золя та інші. Реалізм висвітлював життя простих людей і суперечності суспільства, соціальну несправедливість, проблеми війни тощо.

Реалізм у мистецтві був пов'язаний із діяльністю французьких майстрів. На відміну від офіційно визнаних художників, вони закликали вийти з майстерень і зблизитися з природою. У 30—60-х рр. XIX ст. виникла барбізонська школа французьких художників-пейзажистів, до якої належали Теодор Руссо, Жюль Дюпре, Нарсіс Діаз тощо. Особливістю картин німецьких живописців Каспара Давида Фрідріха і Ганса Тома стало поєднання духовного світу людини з природою. Визнання завоювали британські митці Джон Констебл і Джозеф Вільям Тернер. Говорячи про пейзажистів, слід згадати про одного з найтонших майстрів пейзажу — Каміла Коро.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які мистецькі стилі були панівними в XVII—XVIII ст.?
2. Які події XIX — початку XX ст. справили найбільший вплив на розвиток літератури й мистецтва?

ОПРАЦЮВАВШИ ПАРАГРАФ, ВИ ДІЗНАЄТЕСЬ:

- про представників літератури й мистецтва XIX ст.;
- як розвивалися література й мистецтво.

А-Я Словник

Реалізм — напрям мистецтва й літератури, що полягає у прагненні правдивого відображення дійсності; течія в мистецтві, що протистоїть модернізму та авангардизму.

Похорон в Орнані. Художник Гюстав Курбе. 1849—1850 рр.

Старий дуб. Художник Жюль Дюпре. Близько 1870 р.

Дорога на Севр. Художник Каміль Кору. 1855—1865 рр.

Липнева монархія. Гравюра на дереві.
Художник Оноре Дом'є. Середина XIX ст.

Водночас реалісти не зупинилися на зображенні природи. Вони змальовували й життя людей. Сформувався **критичний реалізм**. Його становлення було пов'язане з ім'ям Гюстава Курбе.

Усі історичні події, що відбувались у Франції в середині XIX ст., знайшли вираження у гравюрах Оноре Дом'є.

Розвивалася також масова література — пригодницька, детективна, фантастична. Її відомими представниками були Артур Конан Дойл, Фенімор Купер, Александр

Дюма, Майн Рід, Жюль Верн, Герберт Веллс та інші письменники.

Нові тенденції проникали в драматургію. Її реформатором став англієць Бернард Шоу, що написав відому п'єсу «Пігмаліон». Автором проблемної драми був Генрік Ібсен (Норвегія). У Німеччині виник масовий театральний рух, у межах якого створювалися «Вільні народні сцени» — зародки самодіяльних театрів. У Великій Британії самодіяльні драматичні колективи виникали в робітничих клубах.

III Україна і світ

Під впливом європейського символізму як реакція проти літератури народницького реалізму розвинулися модерна українська поезія та проза початку XX ст. Елементи та впливи символізму були помітні у творчості Миколи Вороного, Миколи Філянського, Грицька Чупринки, Олександра Олеся, Василя Пачовського, Петра Карманського, Михайла Яцкова.

Початки українського символізму були пов'язані з ранньою творчістю Павла Тичини, Якова Савченка, Олексі Слісаренка, Дмитра Загула, Володимира Ярошенка, Кліма Поліщука та інших. У 1918 р. постало угруповання українських символістів «Біла студія», а в 1919 р. — «Музагет».

2. Неоромантизм. Модерн

► Поясніть, як стиль модерн вплинув на різні види мистецтва. Наведіть приклади його проявів в архітектурі, театрі та кінематографі.

На межі XIX—XX ст. постав **неоромантизм**, що прагнув переосмислити культурну спадщину минулого. На його принципах формувався **символізм**, де головним засобом художнього пізнання вважали символ.

В образотворчому мистецтві символізм упродовжувався засобами стилю **модерн**, який поєднував різні форми пластичних мистецтв, ідеї реального та ідеального, сутності й функціональності.

В архітектурі модерн пов'язував нові будівельні матеріали (сталь, скло, залізобетон) із витонченістю, декоративністю. Він орієнтувався на потреби певних соціальних верств і залучення національних елементів виразності.

Залізнична станція «Карлсплац» у Відні, виконана у стилі модерн. Архітектор Отто Вагнер. 1897 р.

Магазин у стилі модерн (ар-нуво), збудований у 1896 р. у Брюсселі (Бельгія). Архітектор Поль Ханкар.

В Україні модерн в архітектурі сприяв появі оригінального українського стилю — **українського модерну**. У його основі лежать народні традиції будівництва та досягнення професійної архітектури, передусім барокової. Видатним представником українського модерну в архітектурі був Василь Кричевський.

У театральному мистецтві особливу увагу приділяли основним засобам сценічного втілення: живопису декорацій, унікальним ескізам костюмів, хореографії, сценічним діям. Театр найповніше реалізував ідеї синтетичного мистецтва. На початку XX ст. Париж, Мюнхен, Венеція стали центрами міжнародного обміну в мистецтві.

У музичній культурі неоромантизму провідне місце посідав німецький композитор Ріхард Вагнер.

Стиль модерн набув розвитку не лише в живописі та скульптурі, а й у виготовленні меблів, тканин, предметів побуту, кераміки, вітражів, мозаїки. Його можна впізнати за витягнутими контурами й лініями, відтінками блідих тонів.

На початку XX ст. великої популярності набув новий вид синтетичного мистецтва — кінематограф. Актори Макс Ліндер і Чарлі Чаплін здобули світове визнання. Німий кінематограф вимагав від акторів особливого мистецтва міміки, зрозумілих символів,

✓ Цікаві факти

Брати Люм'єр стали творцями кінематографа. Молодший брат Луї-Жан винайшов сінематограф, призначений як для зйомки, так і для демонстрації відзнятого матеріалу (переважно короткометражних фільмів). Старший брат Огюст був організатором їхньої справи. Брати мали й інші таланти. Під час Першої світової війни вони зробили чимало винаходів у галузі медицини.

III Україна і світ

Першим ідею українського модерну в 1903 р. реалізував В. Кричевський у проєкті будинку Полтавського губернського земства. Також у цьому новому стилі були збудовані школа імені І. Котляревського в Полтаві й церква в селі Плішивець. Дослідник В. Чепелик писав: «Ці три пам'ятки започаткували три найважливіші, майже різновекторні, напрями художніх пошуків: Покровська церква намітила майбутній розвиток необарокових тенденцій, будинок Полтавського земства був скерований на ствердження декоративно-романтичного напрямку, який почали називати народним стилем, школа імені І. Котляревського націлена в бік раціоналістичних пошуків».

Брати Люм'єр. Близько 1900 р.

Натюрморт із сімома яблуками. Художник Поль Сезанн.
Близько 1877—1878 рр.

Зіркова ніч. Художник Вінсент ван Гог. 1889 р.

Ставок з лілеями. Художник Клод Моне.
1899 р.

АЯ Словник

Імпресіонізм — напрям у мистецтві й літературі, представники якого прагнули відтворити світ у його мінливості, передати свої враження.

Танець. Художник Анрі Матісс. 1910 р.

гумору. Кінематограф став масовим мистецтвом. Так, у 1908 р. в Нью-Йорку 250 тис. осіб щодня відвідували кінозали.

3. Імпресіонізм та авангардизм

- **Працюємо в малих групах.** Метод «Освітній проєкт». Створіть віртуальні виставки робіт представників імпресіонізму та авангардизму. Розробіть рекламний буклет до них.

Слідом за реалістами наприкінці XIX ст. з'явилися молоді художники з незалежним духом, які залишили студійну роботу та вийшли на вулицю, щоб малювати з натури найрізноманітніші прості сюжети: вокзали, мости, засніжені пейзажі тощо. Менш уважні до малювання, діючи шляхом зіставлення кольорових штрихів, вони хотіли показати зміни у світлі. Цей напрям дістав назву **імпресіонізм**.

Представники імпресіонізму прагнули бачити, вірити, виражати те, що зараз відчувають. Найвідомішими з них були Едуард Мане, Клод Моне, Огюст Ренуар, Едгар Дега, Каміль Пісарро. Хоча їхню творчість зрозуміли й визнали не одразу.

Наприкінці XIX ст. імпресіонізм змінили нові художні течії, представники яких спиралися на модерн і критикували чуттєве мистецтво. Французький художник Поль Сезанн першим вийшов за межі цього бачення та започаткував **постімпресіонізм**. Він винайшов нові художні засоби й на своїх картинах наче розширив простір. Також до художників цього напрямку належали Вінсент ван Гог і Поль Гоген.

Постімпресіонізм відкрив простір новим художнім течіям, які відмовилися від простого відтворення реальних об'єктів. Вони прагнули проникнути в сутність явища, розкрити внутрішній світ і характер людини.

Представники нових течій проголошували себе прихильниками мистецтва **авангарду**, тому їх називали авангардистами. Значний вплив на розвиток авангарду справив **кубізм**. Його засновниками стали художники Пабло Пікассо, Марсель Дюшан і Жорж Брак. Представники кубізму створили нові форми багатовимірної перспективи: розкладаючи об'єкт на геометричні форми, художники зображували його з усіх боків, показуючи й невидимі грані.

Подальший розвиток кубізму сприяв створенню українським художником Казимиром Малевичем нового напрямку — **супрематизму**. Його найвідоміший твір — «Чорний супрематичний квадрат».

Інші митці, зокрема французький художник Анрі Матісс, спираючись на ідеї модерну, у своїй творчості зверталися до природи, людини. У картині «Танець» А. Матісса показано гармонію неба, землі, людини; кольорів — блакитного, зеленого, оранжевого; стану — спокою і руху та їхнього поєднання в стрімкому танці.

Жінка з віялом. Художник Пабло Пікассо. 1909 р.

4. Музичне мистецтво

- **Працюємо разом.** Чому в XIX ст. музика набула виразних національних ознак, а на початку XX ст. вони поступово зникали?

Для музики кінця XIX — початку XX ст. був характерний перехід від романтизму до модернізму. Також з'явилися нові стилі й техніки, що відображали загальні зміни в культурі та суспільстві. Розвиток музичної культури був пов'язаний з творчістю композиторів, які відчували на собі вплив художніх відкриттів кінця XIX ст. Імпресіоністи стимулювали бажання відтворити змінний вигляд природи, символи пробудили інтерес до світу загадкового та неусвідомленого. Композитори багато експериментували, заклавши основи для розвитку музики.

Хоча романтизм залишався популярним до початку XX ст., на нього вже значно впли-

вали нові тенденції. Композитори Ріхард Штраус, Джакомо Пуччіні та Едвард Елгар продовжували розвивати традиції XIX ст., але з деякими елементами модернізму.

Поширення модернізму було пов'язане з відмовою від традиційних гармонійних і формальних структур. Наприкінці XIX ст. у музиці заявила про себе символічна школа, представлена фортепіанними мініатюрами та романсами Клода Дебюссі, який виступив проти академізму й романтиків. Символізму були притаманні яскравість, асоціативність, свобода від усіх академічних умовностей.

На початку XX ст. виник джаз, що здобув широку популярність.

5. Архітектура

- **Працюємо разом.** Метод «Мозковий штурм». Що найбільше впливало на розвиток тогочасної архітектури?

Успіхи індустріальної революції, зростання кількості міського населення потребували зведення різноманітних будівель, створення нових транспортних комунікацій.

Будівля Паризької національної опери, виконана у стилі еклектизм. Архітектор Шарль Гарньє. 70-ті рр. XIX ст.

В архітектурі другої половини XIX ст. широко використовували елементи різноманітних стилів минулого — від романського до класицизму, іноді дивовижним чином поєднуючи їх. Такий спосіб побудови архітектурних споруд з поєднанням різних стилів дістав назву **еклектизм**. Митці прагнули досягти максимальної святковості громадських будівель.

Важливого значення набули нові будівельні матеріали — залізо та скло. Однією з перших споруд такого типу став збудований за проектом Джозефа Пакстона до першої Всесвітньої виставки 1851 р. в Лондоні Кришталевий палац. У 1889 р. французький інженер Гюстав Ейфель створив із

Критий ринок Парижа. Архітектори Віктор Бальтар і Фелікс Калле. 1852—1872 рр.

✓ Цікаві факти

Прикладом реконструкції міста стала перебудова Парижа, що тривала протягом 1853—1870 рр. Замість вузьких вуличок у центрі з'явилися широкі бульвари, парки із зеленими насадженнями. У центрі Парижа зникли квартали бідняків. Робітники оселялися здебільшого в приміській зоні. У місті з'явилися водопровід і каналізація. У цей час архітектори Віктор Бальтар і Фелікс Калле з використанням металевих конструкцій створили критий ринок, який вважали дивом будівельного мистецтва.

металевих конструкцій 300-метрову вежу, яка дістала назву Ейфелева вежа. У США в 1880 р. з'явився перший у світі багатоповерховий хмарочос. Основою цієї будівлі був металевий каркас, прихований за масивним кам'яним фасадом. У XX ст. хмарочоси постали в більшості великих міст світу.

Запитання і завдання

Пам'ятаємо і розуміємо

1. **Навчальна гра «Словесний теніс».** Правила гри. Учні та учениці об'єднуються в пари. Один із них ставить запитання за темою, що передбачає коротку відповідь, а другий відповідає словом, словосполученням або коротким реченням, після чого може поставити своє запитання. На початку гри слід домовитися, скільки запитань без правильної відповіді означатимуть поразку.
2. Чим була зумовлена зміна стилів, напрямів, методів у мистецтві, літературі впродовж XIX — початку XX ст.?
3. Наведіть приклади мистецьких творів, які належать до імпресіонізму та авангардизму. Назвіть їхніх авторів.
4. Яку роль відігравали література, мистецтво, музика в розвитку суспільства та становленні особистості?
5. Опишіть, які нові будівельні матеріали та конструкції широко використовували в архітектурі другої половини XIX ст.

Застосовуємо і аналізуємо

6. Визначте ключові слова до понять «еклектика», «імпресіонізм», «модерн», «реалізм», «авангардизм». Пропишіть промпт (запит) і на основі сервісів штучного інтелекту створіть зображення в цих мистецьких стилях.
7. Складіть перелік визначних пам'яток архітектури, мистецтва кінця XIX — початку XX ст. На інтерактивній карті світу позначте місця їхнього розташування (створення). До позначок додайте інформацію про ці пам'ятки.
8. **Працюємо в парах.** Обговоріть і на прикладах творчості письменників, художників, композиторів, архітекторів покажіть, які моральні цінності було покладено в основу розвитку культури XIX — початку XX ст.

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112935

СФОРМУЛЮЙТЕ СУДЖЕННЯ ПРО:

- внесок, який було зроблено до скарбниці світової культури в XIX — на початку XX ст.;
- особливості розвитку тогочасних літератури й мистецтва, що проявлялися у швидкій зміні художніх стилів і напрямів.

Чарлі Чаплін тримає ляльку популярного кіногероя. 1917 р.

✓ Цікаві факти

Статуя Свободи — не лише одна з найвищих у світі (46 м), а справжній символ свободи й дружби між народами. Її створив французький скульптор Фредерік Бартольді як подарунок від Франції до 100-річчя незалежності США. У 1886 р. велична фігура із факелом у руці постала на острові в гавані Нью-Йорка, вітаючи всіх, хто прибував до Америки.

Статуя Свободи. 1898 р.

- Метод «Освітній проєкт». Дослідіть історію створення Статуї Свободи, визначте десять найцікавіших фактів. Результат роботи подайте у вигляді інфографіки.

📺 Навчальний фільм

Література та мистецтво

rnk.com.ua/113979

Сторінками подій

rnk.com.ua/113135

Перевірте здобуті знання

rnk.com.ua/112936

Практичне заняття

за розділом III

rnk.com.ua/113980

Узагальнення

за розділом III

rnk.com.ua/113981

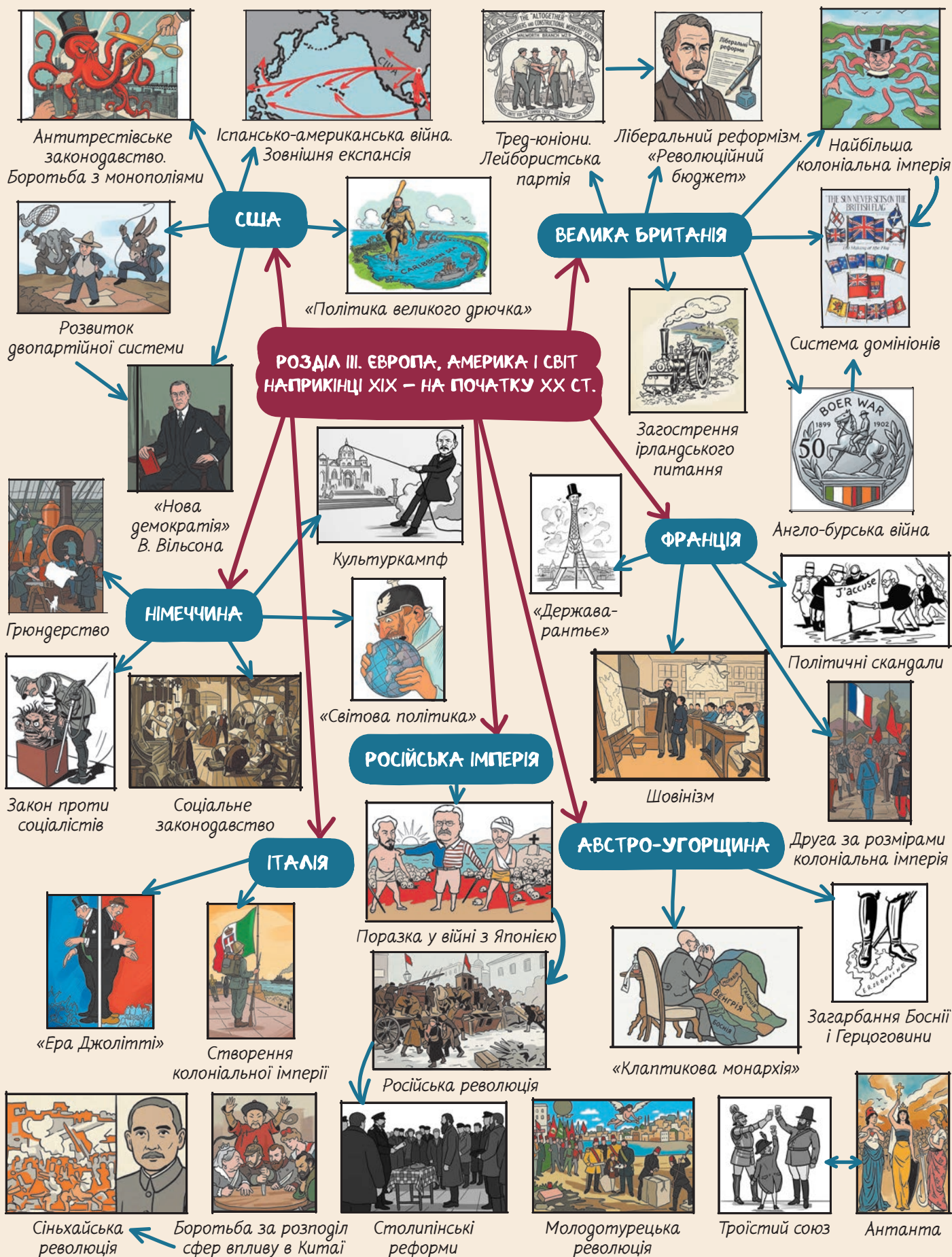
Тестові завдання

за розділом III

rnk.com.ua/113982

Оцінюємо і створюємо

9. **Працюємо разом.** Оцініть, які аспекти культури кінця XIX — початку XX ст. (стилі, ідеї, винаходи, твори) мають найбільше значення для сучасного світу. Сформулюйте історичне значення наукового, культурного та історичного спадку цієї епохи.
10. **Працюємо в малих групах.** Метод «Освітній проєкт». Розподіліть обов'язки та створіть невеликий віртуальний гід архітектурними стилями кінця XIX — початку XX ст. (еклектизм, модерн, український модерн). Для кожного стилю вкажіть ключові ознаки, наведіть два-три приклади будівель, додайте короткий коментар про те, що робить цей стиль унікальним. Результат роботи подайте у вигляді презентації.
11. **Працюємо в малих групах.** Метод «Два — чотири — усі разом». Обговоріть і сформулюйте аргументовану відповідь на запитання «Чи можна вважати ранній кінематограф повноцінним видом високого мистецтва, чи це була лише розвага, що не мала глибокого культурного значення?».
12. **Працюємо в парах.** Дослідіть життя та творчість одного з митців цього періоду. Результат роботи подайте у вигляді відеорозслідування в стилі ТікТоку, у якому буде представлено історії з його життя або історії створення його творів.

Узагальнення до курсу. Основні ідеї, здобутки, виклики «довгого ХІХ ст.»

Для вас, допитливі
rnk.com.ua/112937

МОДЕРНІЗАЦІЯ

Характерні ознаки

Економіка

Індустріалізація — використання машин у виробництві; урбанізація — стрімке зростання міст і їхньої ролі

Політика

Демократизація політичного життя

Наука

Швидке зростання наукових знань

Культура

Формування нових уявлень про природу й суспільство; надання світського характеру шкільній освіті

- Складіть структурно-логічну схему, яка розкриває основні ідеї, здобутки та виклики «довгого ХІХ століття».

Поняття «довгого ХІХ століття» запровадив британський історик Ерік Гобсбаум. Воно починається із Французької революції 1789 р. і закінчується початком Першої світової війни в 1914 р. Це саме той період, який ви вивчали. За цей час у світі відбулися значні зрушення, які можна охарактеризувати терміном «модернізація». Так, у результаті індустріальної революції в Європі, США та Японії відбувся перехід від аграрного до індустріального суспільства. Головним багатством стали заводи й фабрики, копальні та залізниці. Більша частина населення почала жити в містах. Змінилася й соціальна структура суспільства. Крім промисловців і найманих працівників, активно формувався середній клас. Остаточно утвердилася ринкова економіка.

Соціальні та економічні зрушення супроводжувалися утвердженням нових цінностей — свободи й рівності. Почала формуватися сучасна демократія. Лібералізм став панівною течією суспільної думки. Проте з'явилися нові соціальні проблеми, набували популярності ліві погляди: зростала підтримка соціалістичних і соціал-демократичних партій.

Змінилося місце культури в суспільному житті. Вона набула масового характеру.

Індустріальна революція забезпечила країнам Заходу економічну та насамперед військову перевагу. Це зумовило небачену експансію західноєвропейської цивілізації, колонізацію світу та його колоніальний поділ. Наприкінці ХІХ ст. фактично завершилося становлення єдиної світової цивілізації, у центрі якої був Захід, а інші регіони світу перебували в залежному становищі.

Проте Модерна доба принесла й нові проблеми, які повною мірою заявили про себе у ХХ ст.: робітниче питання, піднесення націоналізму й національно-визвольних рухів, зростання мілітаризму та міжнародної напруженості.

Залізо та вугілля. Художник Вільям Белл Скотт. 1855—1860 рр.

Термінологічний покажчик

Аболіціонізм, 35
Акціонування, 125
Ампір, 46
Анархізм, 160
Антифранцузькі військові коаліції, 11
Афроамериканці, 115
«Бананова республіка», 172
Більшовики, 130
Бойкот, 151
«Будителі», 65
Бюрократія, 129
Вандея, 13
«Весна народів», 81
Віденський конгрес, 24
Гомрул, 151
Гонка озброєнь, 147
Громадянська війна 1861—1865 рр. у США, 111
Гуано, 128
Двопартійна система, 36
Декабристи, 66
Демпінг, 125
Державне регулювання економіки, 168
Диктатура, 13
Директорія, 14
Дискримінація, 166
«Довге ХІХ століття», 4
Домініон, 153
Дуалістична монархія, 108
Експансія, 37
Емансипація, 42
Еміграція, 42
«Жандарм Європи», 69
Західники, 68
Ідеологічна концепція, 52
Імміграція, 42
Індустріальна революція, 4
Індустріальне суспільство, 4
Інтервенція, 12

ІІ Інтернаціонал, 130
Імпресіонізм, 230
Іредентизм, 162
Карбонарії, 27
Класицизм, 46
Кодекс, 18
Колоніалізм, 76
Колоніальна імперія, 79
Колоніальна система, 76
Комунізм, 54
Консерватизм, 52
Конституційна монархія, 11
Континентальна блокада, 20
Контрибуція, 21
Корупція, 134
Ку-клукс-клан, 115
Липнева революція 1830 р., 61
Лібералізм, 52
Майновий ценз, 56
Масова культура, 224
Марксизм, 54
Меджліс, 202
Міграція, 42
Модерна доба, 4
Модернізація, 4
Монополія, 30
Наполеонівські війни, 16
Народники, 105
Націоналізм, 16
Національне відродження, 5
Національно-визвольний рух, 5
Нація, 5
Науково-технічна революція, 221
Пангерманізм, 147
Пантюркізм, 198
Парламентська демократія, 41
Політична криза, 134

Політична реакція, 60
Політична реставрація, 22
Пролетаріат, 130
Протекціонізм, 126
Професійна спілка (профспілка), 57
Расова дискримінація, 166
Расова сегрегація, 166
Реалізм, 227
Реванш, 134
Революційний терор, 14
Реквізиція, 21
Реконструкція Півдня, 114
Рококо, 46
Романтизм, 49
Самодержавство, 66
Сегрегація, 166
Середній клас, 43
Сипаї, 91
Слов'янофіли, 68
Соціал-демократія, 130
«Старий порядок», 8
Суфражизм, 42
Танзимат, 72
Тейлоризм, або наукова організація праці, 165
Трансатлантична работоргівля, 79
Тред-юніони, 57
Трудова еміграція, 160
Урбанізація, 40
Федерація, 35
Фемінізм, 43
Фермер, 36
Французька революція кінця ХVІІІ ст., 8
Фритредерство, 59
Чартизм, 59
Шовінізм, 134
Якобінці, 11

Основні терміни
і поняття
rnk.com.ua/113983

Основні дати
і події
rnk.com.ua/113984

Додатки
rnk.com.ua/111244

Едмунд Берк.
Художник Джошуа
Рейнольдс. 1771 р.

Джеремі Бентам.
Художник Генрі Вільям
Пікерсгілл. 1829 р.

Роберт Оуен. Художник
Вільям Генрі Брук.
1834 р.

Передмова	3
§ 1. Повторення. Вступ	4

Розділ I. ЄВРОПА, АМЕРИКА І СВІТ наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

§ 2. Французька революція кінця XVIII ст.	8
§ 3. Перша імперія у Франції	18
§ 4. Віденський конгрес. Священний союз. Революційні рухи, виступи, революції 20—30-х рр. XIX ст.	24
§ 5. Утворення незалежних держав у Латинській Америці. США в першій половині XIX ст.	30
§ 6. Розгортання індустріальної революції у країнах Західної Європи	40
§ 7. Повсякденне життя. Нові явища в європейській культурі	46
§ 8. Спроби осмислення нової дійсності	52
§ 9. Велика Британія і Франція в період становлення індустріального суспільства	56
§ 10. Австрійська та Російська імперії.	64
§ 11. Османська імперія та Персія: спроби подолання воєнної відсталості	71
§ 12. Розвиток колоніальної системи. Територіальні придбання держав	76
§ 13—14. Революції 1848—1849 рр. у Західній і Центральній Європі. Франція в 40—60-х рр. XIX ст.	81
Практичне заняття за розділом I	87
Узагальнення за розділом I	87
Тестові завдання за розділом I	87

Розділ II. ЄВРОПА, АМЕРИКА І СВІТ у 50—70-ті рр. XIX ст.

§ 15. Велика Британія та Франція	89
§ 16. Об'єднання Німеччини та Італії.	96
§ 17. Російська та Австро-Угорська імперії	103
§ 18. Громадянська війна в США і Реконструкція Півдня	110
§ 19. «Доба Мейджі» в Японській імперії	117
Практичне заняття за розділом II	123
Узагальнення за розділом II	123
Тестові завдання за розділом II	123

Розділ III. ЄВРОПА, АМЕРИКА І СВІТ наприкінці XIX — на початку XX ст.

§ 20. Основні тенденції розвитку провідних країн Західної Європи та Америки.....	125
§ 21. Франція	133
§ 22. Німеччина.....	141
§ 23. Велика Британія. Індія — «перлина Британської корони»	149
§ 24. Італія.....	158
§ 25. Сполучені Штати Америки. Країни Латинської Америки.....	164
§ 26. Російська імперія та Австро-Угорщина наприкінці XIX — на початку XX ст.	175
§ 27. Японія і Китай наприкінці XIX — на початку XX ст.	186
§ 28. Спроби модернізації Османської імперії і Персії (Ірану) та революції в країнах	196
§ 29. Міжнародні відносини наприкінці XIX — на початку XX ст. Колоніальний поділ Африки.....	204
§ 30—31. Наука і техніка. Суспільні зміни та повсякденне життя.....	215
§ 32. Література та мистецтво	227
Практичне заняття за розділом III	234
Узагальнення за розділом III.....	234
Тестові завдання за розділом III	234
Узагальнення до курсу.	
Основні ідеї, здобутки, виклики «довгого XIX ст.».....	236
Термінологічний покажчик	237
Основні терміни і поняття.....	237
Основні дати і події	237
Додатки.....	237

Йоганн Готліб Фіхте.
Гравюра Йоганна Фрідріха Югеля за картиною Генріха Антона Даллінга. 1808 р.

Останній погляд емігранта на рідний дім. Художник Річард Редгрейв. 1858 р. Ця картина була присвячена англійцям, які в 30—40-х рр. XIX ст. емігрували до США та Австралії.

- Метод «Сторітелінг». Напишіть розповідь від особи одного із персонажів картини, що розкриває причини еміграції, сподівання, почуття, умови подорожі до нового місця проживання.

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович
СИРЦОВА Ольга Миколаївна

«ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ»

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Провідні редакторки *Л. А. Шведова, Н. П. Гур'єва*
Редакторка *С. С. Павлюченко*. Технічний редактор *А. В. Плisko*
Художнє оформлення *В. І. Труфена, Т. В. Задорожної*
Коректорка *Н. В. Красна*

Підписано до друку 15.05.2026. Формат 84×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 25,41. Обл.-вид. арк. 31,70.
Наклад 89459 пр. Зам. 12604-2026.

ТОВ Видавництво «Ранок», пр. Незалежності, 5, Харків, 61022;
вул. Деревлянська, 13, Київ, 04119. E-mail: office@ranok.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №8348 від 02.06.2025.

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5340 від 15.05.2017.
Тел. +38(057)712-20-00. E-mail: triadakniga@ukr.net

Служба підтримки:
rnk.com.ua/107946

ЄВРОПА НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

- Місця виникнення і поширення національно-визвольних рухів революцій і революційних рухів другої половини XIX — початку XX ст.

Територія Ельзасу та Лотарингії, приєднаних до Німеччини внаслідок франко-пруської війни 1870—1871 рр.

ІТАЛІЯ Держави Троїстого союзу
ФРАНЦІЯ Держави Антанти

- Міста з населенням понад 1 млн осіб

Форми правління

- R** Республіки
- Корона Конституційні монархії
- Корона Абсолютні монархії

Найбільші промислові центри

- Текстильна промисловість
- Машинобудування та металургія

Один із перших залізобетонних мостів у світі, збудований у 1901 р. у Швейцарії. Сучасний вигляд.

Всесвітня історія

**Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти**

Особливості підручника

- Допоможе опанувати знання про події всесвітньої історії Модерної доби
- Завдання до параграфів, карт, ілюстрацій, історичних джерел сприятимуть успішному засвоєнню матеріалу
- Практичні заняття та узагальнення знань за розділами дадуть змогу відпрацювати навчальні вміння і навички

Інтерактивний електронний додаток

- Інтерактивні тестові завдання до кожного параграфа
- Навчальні відеофільми та цікаві візуальні матеріали
- Підсумкові інтерактивні роботи до кожного розділу

ISBN 978-617-8775-58-2

Інтерактивний
електронний додаток
до підручника
доступний за QR-кодом
або посиланням
rnk.com.ua/111368